

KİTABEVİ 120

Osmanlı Devletinin Kuruluşunun
700. Yıldönümü Anısına

Dizgi: **Bidaye**
Baskı-cilt: **Kitap Matbaacılık**
Tel : (0 212) 567 48 84

İstanbul 1999

KİTABEVİ

Çatalçeşme sokak 52/A Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0 212) 512 43 28 - 511 21 43 Fax: 513 77 26

SULTAN AHMED DİVANININ TAHLİLİ

Dr. İsa Kayaalp

KİTABEVİ

İsa Kayaalp

1954 yılında Çorum'da (Sungurlu/Akdere) doğdu. İlkokulu burada, orta (1974) ve yüksek öğrenimini (1978) İstanbul'da tamamladı. İstanbul Küçükalyalı 50. Yıl Lisesi'nde öğretmenliğe başladı (1979). Özel Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nde ders verdi (1982-84). Ankara'da Devlet Memurları Yabancı Diller Eğitim Merkezi'nde İngilizce öğrenimi gördü (1985-86). Çatalca Durusu (Terkos) Lisesi'nde müdürlük yaptı (1987). İlmî çalışmalarını sürdürebilmek için müdürlük görevinden istifa edip Küçükalyalı Kadir Has Lisesi'nde öğretmenliğe döndü.

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "I. Ahmed ve Divanı" konulu incelemesiyle "**yüksek lisans**"ını (1991), "Halkla İlişkilerde Dilin İşlevi" araştırmasıyla da "**doktora**"sını tamamladı (1996). 1976 yılında başladığı yazı hayatını *Düşünce* (1976), *Sedir* (1980) ve *Hizmet* (1994) dergileriyle, çeşitli gazetelerde deneme, inceleme ve araştırma alanlarında sürdürdü. Editörlüğünü de yaptığı *Hizmet* dergisini 8 sayı çıkarttı (1994-1997). Halen Küçükalyalı Kadir Has Anadolu Lisesi'ndeki öğretmenliğinin yanı sıra, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayınlanmakta olan TDV İslâm Ansiklopedisi'nin telif ve redaksiyon heyetinde görev yapmaktadır (1987—>).

İletişim ve Dil adlı eseri 1998 yılında Türkiye Yazarlar Birliği'nin dil alanındaki ödülüne lâyık görüldü.

Eserleri.

1. *Halimiz Bir Lisan* (deneme), İstanbul 1987
2. *Sultan Ahmed ve Divanı*, İstanbul 1994
3. *Bir de Böyle Düşünsek*, İstanbul 1996
4. *İletişim ve Dil*, Ankara 1998

İÇİNDEKİLER

Önsöz	13
Kısaltmalar	17
Metinde Kullanılan Transkripsiyon Alfabeti	19
Bibliyografya	21

Giriş

SULTAN AHMED DÖNEMİNİN PANORAMASI

1. SIYASÎ ve SOSYAL GÖSTERGELER	29
1.1. İran Cephesi	32
1.2. İç Karışıklıklar	34
1.3. Devletin Zayıf Düşmesi	36
2. KÜLTÜREL ve EDEBÎ GÖSTERGELER	38
2.1. Sanat ve Toplum İlişkisi	38
2.2. Dönemin Önemli Şairleri	42
2.2.1. Bağdatlı Rûhî	43
2.2.2. Hâkânî Mehmed Bey	44
2.2.3. Kafzâde Fâizî	45
2.2.4. Ganîzâde Mehmed Nâdirî	46
2.2.5. Veysî	47
2.2.6. Azmîzâde Hâletî Efendi	47
2.2.7. Nef'î	49
2.2.8. Nev'îzâde Atâî	55
2.2.9. Nergisî	56
2.2.10. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	56

3. SULTAN AHMED'E KADAR ŞAİR PADİŞAHLAR	58
3.1. Fâtih Sultan Mehmed (Avnî)	58
3.2. II. Bayezid (Adlî)	59
3.3. Yavuz Sultan Selim (Selîmî)	60
3.4. Kanûnî Sultan Süleyman (Muhibbî)	60
3.5. II. Selim (Selîmî)	62
3.6. III. Murad (Murâdî)	62
3.7. III. Mehmed (Adlî)	63

Birinci Bölüm

SULTAN AHMED'İN HAYATI

1. HAYATI	67
2. KİŞİLİĞİ	71
2.1. Aziz Mahmud Hüdâyî ile İlişkisi	74
2.2. Sultan Ahmed Camii	79
2.3. Diğer Bazı İcraatları	84
3. SANATI	88

İkinci Bölüm

SULTAN AHMED DİVANININ TAHLİLİ

1. DİVANIN MUHTEVASI	99
2. DİN ve TASAVVUF	105
2.1. Dinî Unsurlar	105
2.1.1. Allah	105
2.1.2. Âyet ve Sûre	107
2.1.3. Peygamberler	107
2.1.3.1. Âdem	108
2.1.3.2. Hz. Süleyman	109
2.1.3.3. Hz. İsa	110
2.1.3.4. Hz. Muhammed	110
2.1.4. Kâbe	111
2.1.5. Sahâbîler	112
2.1.5.1. Dört Halife	113
2.1.5.2. Ebû Eyyûb el-Ensârî	113
2.2. Dinî Terimler	113
2.2.1. Din, İslâm	113
2.2.2. Müslüman	114
2.2.3. Cennet	115
2.2.4. Kitap	115

2.2.5. Dua	115
2.2.6. Rızâ	116
2.2.7. Tevhid	117
2.2.8. Haşr	117
2.2.9. Lutuf	118
2.2.10. Rahmet	118
2.2.11. Rûh	119
2.2.12. Hamd	119
2.2.13. Tevekkül	120
2.3. Tasavvufî Terimler	121
2.3.1. Âlem	121
2.3.2. Aşk	122
2.3.3. Can	122
2.3.4. Feth	123
2.3.5. Gam	123
2.3.6. Gönül	123
2.3.7. Hâtif	124
2.3.8. Hazret	125
2.3.9. Himmet	126
2.3.10. Kemal	126
2.3.11. Kul	126
2.3.12. Nûr	127
2.3.13. Sultan	128
2.3.14. Sülûk	128
2.3.15. Türbe	128
2.3.16. Vuslat	129
2.3.17. Zikir	129
2.4. Dinî Günler, Aylar ve Geceler	130
2.4.1. Ramazan ve Bayram	130
2.4.2. Kadir gecesi	131
3. TOPLUM	131
3.1. Tarihî Şahsiyetler	131
3.1.1. Ferîdüddin Attâr ve Mantıku't-tayr	132
3.1.2. Hâfız	132
3.1.3. İbrâhim Edhem	133
3.1.4. III. Mehmed	133
3.1.5. Mevlânâ ve Mesnevî	134
3.1.6. Murad Paşa	134
3.1.7. Sun'ullah Efendi	135
3.1.8. Yahyâ Efendi	135
3.2. Efsane Kahramanları	136

3.2.1. Cem	136
3.2.2. Ferhad, Mecnun, Hüsrev ve Şîrin	136
3.3. Kavim ve Topluluklar	136
3.3.1. Âl-i Osmân	136
3.3.2. Hâricîler	137
3.3.3. Celâlî	137
3.3.4. Râfizîler	137
3.4. Yer Adları	138
3.4.1. Bedahşân	138
3.4.2. Ceyhun	138
3.4.3. Çin	139
3.4.4. Dışgırad ve Estergon	139
3.4.5. Edirne ve İstanbul	139
3.4.6. Engürüs	140
3.4.7. Peşte ve Budin	141
3.4.8. Rûm	141
3.4.9. Sivas ve Karaman	141
3.4.10. Üsküdar	141
3.5. Oyunlar	141
3.5.1. Cirit	142
3.5.2. Av	142
3.6. Diğer Terimler	142
3.6.1. Dünya Hayatına İlişkin Olanlar	142
3.6.2. Savaşla İlgili Olanlar	143
3.6.3. Adalet	144
3.6.4. Akıl	145
3.6.5. İlim	145
3.6.6. Tâc ü taht	146
3.6.7. Tarih	147
3.6.7.1. Serhad	148
3.6.7.2. Fetih	149
4. İNSAN	151
4.1. İnsan Anlayışı	151
4.1.1. Günlük Hayat	152
4.1.2. Tabiat	153
4.1.2.1. Sabâ	154
4.1.2.2. Su	154
4.2. Güzellik Kavramı Üzerinde Teşbih ve Mecazlar	155
4.2.1. Ay	155
4.2.2. Bağ	155
4.2.3. Bahar	156

4.2.4. Bayram	157
4.2.5. Berr ü bahr	157
4.2.6. Bezm	158
4.2.7. Gönül	158
4.2.8. Gül	158
4.2.9. Gülbâr	158
4.2.10. Güneş	159
4.2.11. Leyle-i Kadr	159
4.2.12. Mir'ât	159
4.3. Sevgili	160
4.3.1. Sevgili Kavramı Üzerinde Teşbih ve Mecazlar	161
4.3.1.1. Ay	161
4.3.1.2. Güneş	162
4.3.1.3. Gülistan	162
4.3.1.4. Gül	163
4.3.1.5. Sanevber	164
4.3.1.6. Lâ'l	164
4.3.1.7. Serv	164
4.3.1.8. Tûtf	165
4.3.1.9. Nigâr	166
4.3.1.10. Şîve-kâr	166
4.3.1.11. Şeker	166
4.3.1.12. Hokka	166
4.3.1.13. Yay	166
4.3.1.14. Şah	167
4.3.1.15. Âhû	167
4.3.1.16. Âfet	167
4.3.1.17. Perî	168
4.4. Sevgilide Güzellik Unsurları	168
4.4.1. Saç	168
4.4.2. Kaş	169
4.4.3. Göz	169
4.4.4. Kirpik	170
4.4.5. Yüz	170
4.4.5.1. Ay	171
4.4.5.2. Bahar	171
4.4.5.3. Bayram	172
4.4.5.4. Gül	173
4.4.5.5. Gün	173
4.4.6. Ağz	173
4.4.7. Dudak	174

4.4.8. Boy	176
4.4.9. Bel	177
4.5. Sevgiliye Ait Unsurların Kullanışı	177
4.5.1. Sevgiliye Hitap Şekilleri	177
4.5.2. Aşk ve Ayrılık	178
4.5.3. Aşk ve Vuslat	178
4.5.4. Gönül	179
4.5.5. Teselli	180
4.5.6. Merhamet	180
4.5.7. Vefa-Vefasızlık	181
4.6. Âşık (Seven)	181
4.6.1. Gönül	182
4.6.2. Bülbül	182
4.6.3. Divâne	182
4.6.4. Âşüfte	183
4.6.5. Hasta	183
4.6.6. Pervâne	184
4.6.7. Kul	184
4.6.8. Dost	184
4.6.9. Göz	185
4.6.10. Gam	185
4.6.11. Hasret	186
4.6.12. Âh	186
4.6.13. Aşk	186
4.6.14. Sabır	186
4.6.15. Umut	187
4.7. Rakib	187
5: HAYVAN ve KUŞLAR	190
5.1. Âhû	190
5.2. At	190
5.3. Bülbül	190
5.4. Tûtî	191
6. BİTKİ ve ÇİÇEKLER	191
6.1. Ar'ar	191
6.2. Sanevber	191
6.3. Serv	191
6.4. Gonca	192
6.5. Gül	192
6.6. Sünbül	193
SONUÇ	195

Üçüncü Bölüm

EŞ'ÂR-ı SULTÂN AHMED HÂN-ı EVVEL

METİN	197
SÖZLÜK	241
KARMA DİZİN	281

ÖNSÖZ

Şimdiye kadar divan edebiyatı üzerine çok şey söylendi ve yazıldı. Bir bakarsınız göklere çıkarılır, bir bakarsınız ele alınacak tarafı bırakılmaz. Güzel bir şiire örnek gösterilmek istendiğinde ondan okunur. Kötü bir şiire bir başkası yine ondan örnek verir. Nâmık Kemal'i okuyalım: "Divanlarımızdan biri okunurken insan taşıdığı hayalleri zihninde göz önüne getirse, etrafını maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zühal'in tepesine basmış, hançerini Merih'in göğsüne saplamış kahramanlar; feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de yakı diye göğsüne yapıştırmış, bağırırken arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına boğulur, âşıklar; boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı sevgililerle dopdolu göreceğinden kendini devler, gulyabaniler âleminde zanneder" ("Mukaddime-i Celâl", s. 8).

Nâmık Kemal'in bu suçlamalarını Abdülbaki Gölpınarlı da yıllar sonra tekrarlayarak *Divan Edebiyatı Beyanındadır* (1945) adlı kitabında bu edebiyatı çok ağır bir dille eleştirir. "Dünyadan habersiz", "Zavallı bir edebiyattır". Bu edebiyatı "Müsbet düşünceden uzak, ferdiyetçi sarhoşlar meydana getirmiştir"; ve de "binlerce defa tekrarlanmış şeyler"le doludur. Daha sonra, bu yazdıklarından pişman olmuş, divan edebiyatı konusundaki çalışmaları ile de fiilî tövbede bulunmuştur. Ataç ise tamamen romantiktir. Duyguları başka, düşünceleri başkadır. Bazan "divan edebiyatının bütünüyle rafa kaldırılmasını, unutulmasını" önerir, bazan da "Bırakamayız onu, okumalıyız" der.

"Eski"lerden dinlediğimiz bu sözler, bize bu edebiyata karşı bilmeden, araştırmadan başkaldırmayı öğretmiştir. "Şarap kokulu, oğlan

çığlıklılı divan yazını” demişler, inanmışız. Oysa divan şiiri bir uygarlığın estetiğidir. Bu şiir kendi uygarlık bağlamı içinde irdelenince ancak anlamı ve değeri anlaşılabilir.

Bütün bu söylenenlerden ve ön yargılardan sıyrılıp, elimize bir divan alıp incelemek suretiyle onun hakkında görüş sahibi olalım istedim. Bu anlayışla tahlilini yapmaya çalıştığım divan, 1603-1617 yılları arasında Osmanlı ülkesini yöneten Sultan I. Ahmed’e aittir.

Tek yazma nüshası Millet Kütüphanesi’nde (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 53) olan Sultan Ahmed’in divanı üzerinde yaptığım çalışma girişle birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Sultan Ahmed döneminin özelliklerini yansıtmaya açısından, **devrin siyasî, sosyal ve edebî hayatı** hakkında bilgi verirken, önemli olayları tarihî bir seyir içinde ele aldım ve inceledim. Sultan Ahmed’e kadar, şiirle uğraşan ve divan oluşturacak kadar eser veren “şair padişahlar”ın hayatlarına ve eserlerine dair kısa bilgiler verdim.

Birinci bölümde Sultan Ahmed’in **hayatı, kişiliği ve sanatı** üzerinde durdum. Kişiliği ile sanatını bütünleştirmiş olan şair-padişahın, kişiliğinde sanatını, sanatında da kişiliğini bulmak mümkündür. Aziz Mahmud Hüdâî’nin padişahın hayatında ayrı bir yeri ve önemi olduğu için ayrı bir başlık altında ele almayı daha uygun buldum. Bu arada adıyla özdeşleşmiş ve dönemin şaheseri durumunda olan Sultan Ahmed Camii hakkında da bilgi vermeden geçemedim.

İkinci bölüm divanın **tahlilinden** oluşuyor. Tahlil zor bir işti, başardım mı bilemiyorum. Hiç olmazsa denedim. Bana bu konuda daha önce yapılan tahliller önemli bir kılavuz oldu. Bilhassa merhum Mehmed Çavuşoğlu’nun *Necâti Bey Divanı’nın Tahlili* ve merhum Ali Nihat Tarlan’ın tahlil tekniği ile ilgili çalışmaları benim yolumu aydınlattı.

Bir tablo oluşturmaya çalıştım. Mümkün olduğu kadar bu tabloda olması gerekenleri yerli yerine oturtmaya gayret gösterdim. Sultan Ahmed merkezli tabloyu oluştururken olması gereken, görünmesi gereken olay ve şahısları önemleri ve Sultan Ahmed’le ilişkileri ölçüsünde öne çıkarttım. Genel fonu ise yaşanan dönem oluşturdu.

Üçüncü bölüm divanın transkribe edilmiş metninden oluşmaktadır. Kırk dört varaklık metnin Latinize edilmesi sırasında yaygınlaşmış transkripsiyon işaretlerini kullandım ve metnin tesbitinde dönemin dil özelliklerini göz önünde bulundurdum.

Kitabın sonunda, divanda geçen bütün kelimeleri içine alan **sözlük** yer almaktadır. Her kelime madde başı olarak alınmış, altında da o kelimenin meydana getirdiği ve özel bir anlam ifade eden birleşik şekilleri ile, Arapça ve Farsça tamlamaları alfabetik olarak gösterilmiştir. “Birleşik fiil” yapısındaki birleşik şekiller her iki unsurun geçtiği maddede gösterilmiş, mana ise ilk unsurun geçtiği yerde verilmiştir. Kelimelerin anlamı verilirken metinde taşıdığı anlam dikkate alınmış, değişik manaları varsa kelimenin altında alfabetik olarak sıralanmıştır. Ayrıca kelimelerin yer aldığı varak ve beyitlerin numaraları gösterilmiş, ancak üçten fazla yerde geçen kelimelerde, sadece ilk üç yer belirtilmiştir. Farklı imlâ ile kullanılan kelimelerin en yaygın olanı madde başı yapılmış, öteki şekiller ise virgülle ayrılarak bunun yanına yazılmıştır.

Anlatım sırasında görüntü ve üslubu zorlamamak için “Sultan I. Ahmed” imlâsı yerine sadece “Sultan Ahmed” şeklini tercih ettim.

Genç yaşta saltanat koltuğuna oturduktan sonra, adını “Sultan Ahmed Camii” gibi bir şaheserle ölümsüzleştiren Sultan Ahmed’in dönemi, hayatı ve sanatı hakkında bilgi vermeye ve divanının tahlilini yapmaya çalıştım. Böylece Sultan Ahmed’in divanı kusursuz demeyeceğim ama arandığı zaman her şeyin bir arada bulunabileceği bir bütün haline geldi. Elbette eksiklikler vardır. Bu yüzden “kusursuz” olana sığınmıyorum.

Görüşlerine başvurduğumda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Özkan, Prof. Dr. İskender Pala ve Dr. Nihat Azamat’a teşekkürü bir borç bilirim.

Bir Osmanlı padişahına ait olan divanın basımının, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun 700. yılına rastlaması da ayrı bir mutluluktur. Bu vesile ile böyle ilmî bir eserin basımını gerçekleştiren KİTABEVİ’nin sahibi Mehmet Varış Bey’e ve diğer emeği geçenlere de teşekkür ederim.

Dr. İsa Kayaalp

Küçükyalı, 18 Şubat 1999

Kısaltmalar

A.	: Arapça
a.g.e.	: adı geçen eser
a.y.	: aynı yazar
b.	: bin, ibn
<i>BİT</i>	: <i>Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi</i>
bk	: bakınız
böl.	: bölüm
bs.	: baskı
<i>BTK</i>	: <i>Başlangıçtan Günümüze Büyük Türk Tarihi</i>
c.	: cilt
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
F.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
haz.	: hazırlayan
<i>İA</i>	: <i>İslâm Ansiklopedisi</i>
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm, ölümü
s.	: sayfa
sy.	: sayı
T.	: Türkçe
<i>TDEA</i>	: <i>Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi</i>
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
v. dğr.	: ve diğerleri
vr.	: varak

Metinde Kullanılan Transkripsiyon Alfabesi

ا	a, e, ı, i, u, ü	ع	‘
آ	a, â	غ	ğ
ب	b	ف	f
پ	p	ق	q
ت	t	ك	k
ث	s	ك	ñ
ج	c	ل	l
چ	ç	م	m
ح	h	ن	n
خ	h	و	v (u, ü, û)
د	d	ه	h
ذ	z	ی	y
ر	r	‘	‘
ز	z		
س	s		
ش	ş		
ص	ş		
ض	đ, ž		
ط	ţ		
ظ	z		

Bibliyografya

Giriş :

- AKDAĞ, Mustafa, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963
- AKÜN, Ömer Faruk, "Nergisi", *İA*, IX, İstanbul 1964
- ALTUNDAĞ, Şinasi, "Selim I", *İA*, X, İstanbul 1988
- BAHADİROĞLU, Yavuz, *Osmanlı Padişahları Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1986
- BANARLI, Nihâd Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı*, İstanbul, ts.
- Başlangıçtan Günümüze Büyük Türk Tarihi (BTK)*, V, İstanbul 1987
- BAYRAKTUTAN, Lütfi, *Şeyhülislâm Yahyâ Divanından Seçmeler*, İstanbul 1990
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1992
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Süleyman I", *İA*, XI, İstanbul 1979
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Mehmed III", *İA*, VII, İstanbul 1988
- İBRÂHİM PEÇEVÎ, *Târîh-i Peçevî*, I-II, İstanbul 1281-83
- İLGÜREL, Mücteba, "Ahmed I", *DİA*, II, İstanbul 1989
- İLGÜREL, Mücteba, "Yeniçeriler", *İA*, XIII, İstanbul 1986
- İNALCIK, Halil, "Mehmed II", *İA*, VII, İstanbul 1980
- İPEKTEN, Halûk, "Azîzâde Mustafa Hâletî", *DİA*, IV, İstanbul 1991
- İPEKTEN, Halûk, *Nef'i Hayatı, Sanatı ve Eseri*, İstanbul 1996
- İSEN, Mustafa, *Şair Padişahlar*, Ankara 1996
- KARAHAN, Abdülkadir, "Nev'izâde Atâî", *İA*, IX, İstanbul 1964
- KARAHAN, Abdülkadir, "Nef'i", *İA*, IX, İstanbul 1964
- KARAHAN, *Nef'i*, İstanbul 1967
- KARAHAN, Abdülkadir, *Nef'i Divanından Seçmeler*, İstanbul 1986
- KÂTİB ÇELEBÎ, *Keşfü'z-zünûn*, I, İstanbul 1941-43
- KURNAZ, Cemal, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997
- KÜLEKÇİ, Numan, Ganizade Mehmed Nadiri- Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnâmesinin Tenkitli Metni, doktora tezi, 1985, Atatürk Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Murad III", *İA*, VIII, İstanbul 1979
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1988, 3. bs.
- Muhibbî Divanı*, haz. Coşkun Ak, Ankara 1987
- NAMIK KEMAL, *Celâleddin Harzemşah*, İstanbul 1975
- ONAN, Necmettin Halil, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1940
- ORHONLU, Cengiz, "Murad Paşa", *İA*, VIII, İstanbul 1979
- PEKOLCAY, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul 1968
- RİZÂ, *Tezkire*, İstanbul 1316
- RİYÂZÎ, *Riyâzü'ş-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724

- TEKİNDAG, Şehabeddin, "Mehmed Paşa, Lala", *İA*, VII, İstanbul 1988
 TURAN, Şerafettin, "Selim II", *İA*, X, İstanbul 1988
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, (TDEA), I-VII, İstanbul 1977-1990
 UZUN, Mustafa, "Ganîzâde Mehmed Nâdirî", *DİA*, XIII, İstanbul 1996
 UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, Ankara 1988
 YÖNTEM, Ali Canib, "Hâletî", *İA*, V/I, İstanbul 1977
 YÜCEBAŞ, Hilmi, *Şair Padişahlar*, İstanbul 1960

Sultan Ahmed'in Hayatı ve Divanının Tahlihi

- AHUNBAY, Zeynep, "Sultan Ahmed Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994
 AKALIN, L. Sami, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara 1993
 AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1998, 4. bs.
 AKÜN, Ömer Faruk, "Divan Edebiyatı", *DİA*, IX, İstanbul 1994
 ALPEREN, İhsan, "Fırtınayı Kucaklamak I", *Düşünce*, yıl 1, şy. 2, Mayıs 1976
 ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi*, I, İstanbul, ts.
 ATASOY, Nurhan, "Hırka-i Saâdet", *DİA*, XVI, İstanbul 1997
 ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VIII, İstanbul 1990
 AYBET, Nahid, *Fûzûlî Divanı'nda Maddî Kültür*, Ankara 1989
 AYYANSARÂİYİ, Hüseyin, *Mecmua-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahit Çabuk, İstanbul 1985
 AYYANSARÂİYİ, Hüseyin, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I-II, İstanbul 1281
 AYYANSARÂİYİ, Hâfız Hüseyin, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 1978
 AYVERDİ, Sâmiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, II, İstanbul 1975
 BAYSUN, M. Cevad, "Ahmed I", *İA*, I, İstanbul 1986
 BEYÂNÎ, Tezkire, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 757, vr. 23b
 BİLGE, Mustafa L., "Halil", *DİA*, XV, İstanbul 1997
 BOZKURT, Fuat, *Alevîliğin Toplumsal Boyutları*, İstanbul 1990
 BURSALI, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333-42
 ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Necâti Bey Divanı'nın Tahlihi*, İstanbul 1971
 ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Divanlar Arasında*, İstanbul 1981
 ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, "Divan Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II, sy. 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986
 ÇEÇEN, Kâzım, "Halkalı Suları", *DİA*, XV, İstanbul 1997
 DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1992
 ÇELEBİ, Asaf Hâlet, *Divan Şi'rinde İstanbul (Antoloji)*, İstanbul 1953

- DEMİRCİ, Mehmet, "Hazret", *DİA*, XVII, İstanbul 1998
Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (BİT), X, İstanbul 1989
 ERDEM, Sargon, "Zülkarneyn", *Zafer*, Mayıs 1986, sy. 113
 ERDEM, Sargon, "Cennet Ülkesi", *Zafer*, Temmuz 1986, 115
 ERDOĞAN, Halil Cengiz, *Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1972
 ERGUN, Sadettin Ergun, *Türk Şairleri*, I, İstanbul, ts.
 EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, II, İstanbul 1314
 EYİCE, Semavi, "Dâvud Paşa Sarayı", *DİA*, IX, İstanbul 1993
 FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*, İstanbul 1990
 GAYBÎ, *Gaybî Divanı*, İstanbul 1963
 GEMUHLUOĞLU, Fethi, *Dostluk Üzerine*, İstanbul 1978
 GÖKYAY, Orhan Şaik, "Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmed Ağa-Eserleri", *Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1988
 GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, İstanbul 1945
 GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Divan Şiiri*, XVII. Yüzyıl, İstanbul 1954
 GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977
 GÜLERSOY, Çelik, *Mavi Cami*, İstanbul 1990
 GÜLŞEN MEHMED, *Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâî*, İstanbul 1338
 HAYRULLAH EFENDİ, *Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, XV, İstanbul 1281
 HÜSEYİN VASSÂF, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2306
 İKBAL, Muhammad, *The Reconstruction of Religions Thought in Islam*, Lahore 1989
 İZİTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1975
 İKBAL, Muhammed, *Gülşen-i Râz*, trc. Ali Nihat Tarlan, baskı yeri yok, 1959
 İPEKTEN, Halûk, *Nâilî-i Kadîm Hayatı ve Edebî Kişiliği*, Ankara 1973
 İPEKTEN v. dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988
 İZ, Mahir, *Tasvuf*, İstanbul 1969
 KAFZÂDE Fâizî, *Zübdetü'l-es'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877
 KAPLAN, Mehmed, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, I, İstanbul 1976
 KARAKOÇ, Sezai, *Yitik Cennet*, İstanbul, ts.
 KARAHAHAN, Abdülkadir, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul 1980
 KÂTİB ÇELEBİ, *Keşfü'z-zünûn*, I, İstanbul 1941-43
 KÂTİB ÇELEBİ, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfârî'l-bihâr*, nşr. Orhan Şaik Gökay, İstanbul 1973

- KAYAALP, İsa, *Sultan Ahmed ve Divanı*, İstanbul 1994
- KINALİZÂDE Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şu'arâ*, nşr. İbrahim Kutluk, II, Ankara 1978
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Çile*, "Poetika", İstanbul 1976
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1981
- KURNAZ, Cemal, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 1996
- KURNAZ, Cemal, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997
- KUŞEYRÎ, Risâle, I, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1966
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1988, 3. bs.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul 1984, 4. bs.
- MANTRAN, R., "Ahmad", *The Encyclopaedia of Islam*, I, London 1960
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1327
- MOLLA CÂMÎ, *Nefehâtü'l-üns*, trc. Kâmil Candoğan-Sefer Malak, İstanbul 1971
- MUHYİDDİN-i ARABÎ, *Fusûs ül-Hikem*, trc. Nuri Gencosman, Ankara 1964
- MÜSTAKİMZÂDE Süleyman Sâdeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayramiyye*, İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnülemin, nr. 3357, vr. 29
- MÜSTAKİMZÂDE, Süleyman Sâdeddin, *Tuhfetü'l-hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1928
- NAÎMÂ, *Târîh*, İstanbul 1280
- NAVARIAN, A., *les Sultans Poetes: 1451-1808*, Paris 1936
- NEF'Î, *Nef'î Divanı*, haz. Metin Akkuş, Ankara 1993
- NEV'ÎZÂDE Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, II, İstanbul 1989
- ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kur-naz, Ankara 1992
- ÖBEK, Ali İhsan, *Divan Şiirinde Dinî ve Sosyal Konulu Rubâiler*, İstanbul 1995
- ÖNKAL, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992
- ÖZ, Tahsin, "Sultan Ahmed Camii", *Vakıflar Dergisi*, sy. 1, Ankara 1938
- ÖZCAN, Nuri, "Hâfız Kumral", *DİA*, XV, İstanbul 1997
- ÖZDEMİR, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, XI, İstanbul 1995
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1971
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, I-II, Ankara 1989
- PALA, İskender, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1996
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Sedefkâr Mehmed Ağa", *Kültür ve Sanat*, sy. 3, Aralık 1974

- RÂŞİD MEHMED EFENDİ, *Târîh-i Râşid*, I-II, İstanbul 1282
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara 1990
- SERİN, Muhittin, "Fahrî", *DİA*, XII, İstanbul 199
- SOLAKZÂDE, *Solakzâde Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, II, Ankara 1989
- SULTAN AHMED I. VAKFİYESİ, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr. 3036
- ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y., *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul, ts.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşün-celer*, İstanbul, 1994
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Rakîb'e Dair*, İstanbul 1995
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Sâfi yahut Zâhid Hakkında*, İstanbul 1996
- TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973
- TANMAN, Baha, "Hâcet Penceresi", *DİA*, XIV, İstanbul 1996
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1969
- TARLAN, Ali Nihat, *Metin Tamiri*, İstanbul 1937
- TARLAN, Ali Nihat, *Metinler Şerhine Dair*, İstanbul 1937
- TARLAN, Ali Nihat, *Edebî San'atler*, İstanbul 1947
- TARLAN, Ali Nihat, *Divan Şiiri: Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır*, İstanbul 1948
- TARLAN, Ali Nihat, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981
- TULUM, Mertol, "Bahtî Divanı'nın Transkripsiyonu ve Şairin Edebî Şahsi-yeti", *Türkiyat Enstitüsü, mezuniyet tezi*, 1962-63, nr. 605
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (TDEA), I-VII, İstanbul 1977-1990
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı*, Ankara 1945
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, Ankara 1988
- ÜLGENER, Sabri F., *Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, İstanbul 1981
- WENSINCK, A. J., v. dğr., *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebe-vî*, I-VII, Leiden 1936-69
- YARDIM, Ali, "Dârülhadis", *DİA*, VIII, İstanbul 1993
- YILMAZ, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul, ts.
- YILMAZ, H. Kâmil, "Aziz Mahmud Hüdâî", *DİA*, IV, İstanbul 1991

Giriş

**SÜLTAN AHMED DÖNEMİNİN
PANORAMASI**

1. SİYASÎ ve SOSYAL GÖSTERGELER

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman'la her bakımdan zirveyi yaşarken, aynı zamanda en geniş sınırlara ulaşmış ve çok çeşitli etnik yapıya sahip insan gruplarını bünyesine almıştı. Bunların, devletle insicamının sağlanması ise onların yaşadığı toprakların fethinden daha zordu. Osmanlı ülkesinin, dirlik ve düzen için il-mî, aklî, siyasî ve ekonomik güce ihtiyacı vardı.

Devlet fizikî ihtişamına rağmen içten içe erimekteydi. Yaşanılan dönemin verdiği güven ortamı, aynı zamanda bir rehavet ortamıydı. "Suyun uyuyup düşmanın uyumadığı" gerçeği unutulmuştu. Düşman, Osmanlı'nın ihmal ettiği ilim, düşünce, sanat ve ekonomi alanlarında köklü çalışmalarını bir bir su yüzüne çıkarmaya başladı. Onlar kendini toparlarken, Osmanlı kendini yenileyemedi.

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıla Haçova Meydan Savaşı'nda üstün gelen Eğri fâtihi Sultan III. Mehmed'le (1595-1603) girmişti. Bu bakımdan devlet Avrupa'da üstünlüğünü korumaktaydı. Ancak tarihe Celâlî isyanları diye geçen, neden başladığı ve ne olduğu konusunda hâlâ görüş birliğine varılamamış olan bu iç huzursuzluklar, kısa bir zaman sonra devletin siyasî hayatında da kendini hissettirmiş, Sultan Ahmed 1606 yılında imzaladığı Zitvatoruk Antlaşması'yla devletin Avrupa'da ilerleme, yeni fetihlerde bulunma emellerine son vermeye mecbur olmuştu.

Osmanlı-Avusturya mücadeleleri sebebiyle Anadolu'da devlete karşı başlayan hoşnutsuzluk, halktan fazla vergi alınması bahanesiyle en yüksek seviyeye çıktı ve timarlı sipahilerinin zaafa uğraması da isyan hareketlerinin genişleyerek yayılmasına ve böylece Celâlî isyanlarının had safhaya ulaşmasına yol açtı.

Anadolu'da isyanların çoğalması üzerine halkın büyük çoğunluğu köylerini terketti, çok sayıda köy harap oldu ve bazı askerî sınıf-

lar, halkı dağılmış olan köyleri "mülk-i mevrûs"ları gibi tasarrufları altına aldılar. Halkı ehl-i örfün zulmünden kurtarmak için 30 Eylül 1609 tarihinde bir adaletnâme çıkaran Sultan Ahmed, terkedilen köylerin tekrar iskânına çalıştı.

Devlet aynı zamanda hem İran hem de Avusturya ile uğraşıyordu. Vezîriâzam Malkoç Ali Paşa doğu ve batı cephelerine birer serdar gönderdi. Kendisi bunlara yardım etmek için İstanbul'da kalmayı istediye de Sultan Ahmed'in mutlak surette Macaristan cephesine gitmesi hakkında iradesi üzerine¹, kendisi o tarafa hareket edip, Cigalazâde Sinan Paşa'yı da İran üzerine gönderdi. Genç padişahın vezîriâzâmın nüfuz ve yetkisini kırarak birtakım tayinler yapıp emirler vermesi vezîriâzamı müteessir edip hasta düşürdü ve Belgrad'a geldikten bir müddet sonra vefat etti (Temmuz 1604).²

Yerine Lala Mehmed Paşa serdarlığa ve sadârete tayin edildi. Mehmed Paşa Peşte ve Hatvan'ı aldıktan sonra Vaç Kalesi'ni fethetti. Bu fetih haberi Sultan Ahmed'in dizelerine şöyle yansır:³

*Peşte'nün fethi Budin ehline cân-bahş oldu
Bu beşâret haberi kıldı cihânı mesrûr*

Hatta bununla yetinemeyeceğini, Engürüs'ün fethi haberini beklediğini de⁴ ifade eder. Mehmed Paşa Estergon Kalesi'ni kuşatmasına rağmen yağmur ve kar fırtınalarının başlaması ve askerin muhalefeti üzerine 23 Kasım 1604 tarihinde burayı alamadan Belgrad'a çekilmek zorunda kaldı. Ertesi yıl padişahın alınan emir üzerine Estergon üzerine gidildi ve otuz beş günlük bir kuşatmadan sonra kale fethedildi (Ekim 1605). Bu gayretlerinden dolayı paşaya Estergon fâtihi unvanı verildi.⁵ Ayrıca Sultan Ahmed bu fetih dolayısıyla mutluluğunu dizelerinde herkesle paylaşır ve Allah'a hamdeder:⁶

¹ Sultan Ahmed, divanında bu konuyla ilgili olarak
*İlâhî cânibeyne salmışam ben iki serdarı" (vr. 8b/4) dedikten sonra,
Biri ol câr-yârı sevmeyen zâlimleri kırsın
Biri varsın helâk itsün senüñ emrîñle küffârı (vr. 9b/3) diyor.*

² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 360

³ vr. 7b/1

⁴ vr. 7b/2

⁵ Tekindağ, s. 591

⁶ vr. 7b/5-9

*Bi-hamdillâh ki kılmuş dîn-i İslâm'ı Hudâ mansûr
Dışgrad ile Estergon'ı almışlar olup mesrûr*

*Guzât-ı müslimîne irişüp avni o Kakhârûñ
Urup küffâra top-ı kahrı kılmuşlar yine makhûr*

*Çü küffâr iline ateş bıraktılar idüp nâgeh
Aceb mi bu harâretten kral olsa yine mahrûr*

*İtâat eyleyüp serdâra cân ile çalışmışlar
Du'âm oldur ki 'indellâh olalar cümlesi mehcûr*

*Çün irdi müjde-i fethi bu iki kal'anuñ Bahtî
'Aceb mi ehl-i İslâm'uñ şebi Kadr olsa rûzı sûr*

Anadolu'da Celâlî isyanlarının tehlikeli bir hal alması ve diğer taraftan İran cephesinde başarı elde edilememesi sebebiyle Sadrazam Lala Mehmed Paşa İran üzerine serdar tayin edilmek üzere İstanbul'a çağrıldı. Böylece sadrazamın bütün Macaristan'ı Avusturya istilâsından kurtarma planı gerçekleşemedi. Osmanlı-Avusturya savaşlarını bir sonuca bağlamakla görevlendirilen Murad Paşa, Budin'e gidip temaslarda bulundu ve anlaşma zemini hazırlanınca Budin Beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa başkanlığındaki Osmanlı sulh heyeti ile Avusturya murahhasları Zitvatoruk'ta bir araya geldiler. Yirmi üç günlük bir müzakereden sonra on yedi maddelik bir ahidnâme imzalandı. Bu antlaşma hükümlerine göre Kanûnî Sultan Süleyman devrinden beri Avusturya'nın vermekte olduğu 30.000 duka altın tutarındaki yıllık haraç kaldırıldı, buna karşılık İmparator II. Rodolphe bir defaya mahsus olmak üzere 200.000 kara kuruş ödemeyi kabul etti. Padişah ile imparator eşit sayıldı. Her iki tarafın da birbirine zarar vermekten kaçınmaları kabul edildi. Zitvatoruk Antlaşması o zamana kadar küçük devlet sayılan Avusturya'yi, Osmanlı Devleti'ne eş büyük bir devlet seviyesine çıkardı. Tarihçiler genellikle Osmanlı Devleti'nin büyümesinin bu antlaşmayla durduğu konusunda birleşirler. 1608, 1615 ve 1616 yıllarında yeniden gözden geçirilen Zitvatoruk Antlaşması'nın Osmanlılar tarafından kabulünde, Anadolu'da yıllardır devam etmekte olan Celâlî isyanlarının büyük rolü olmuştur. Bu antlaşmayla Osmanlı itibarından ve haysiyetinden hem yara aldı, hem de zararlı çıktı. Zira bu antlaşmanın gerçek ifadesi, asırlar boyu dünya siyasetine bir kutup yıldızı azametiyle yol göstericilik vazifesini kaybedişinin yazılı bir vesikası demektir.

İstisna derecesinde de olsa, siyasî, kültürel ve ilmî bir birikime sahip olmadan “cihan devleti”nin koltuğuna oturan bazı sultanlar çevrelerinin etkisinde kaldılar. Meselâ Sultan Ahmed’in hasekisi Kösem Sultan’ı XVII. yüzyılın en belirgin talihsizliklerinden biri olarak anmak gerekir. Çünkü altı padişah dönemini yaşayan Kösem Sultan, IV. Murad ve IV. Mehmed’in çocukluk ve Sultan İbrahim’in de ilk yıllarında devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur. Ettiklerini bulurcasına da, mücadeleye giriştiği IV. Mehmed’in annesi Turhan Sultan’ın adamları tarafından öldürülmüştür.

Balığın baştan kokmaya başlaması gibi Osmanlı sistemi de bozulmaya kökleşmiş kurumların dejenere olmasıyla başladı. Devletin gücünü teşkil eden Yeniçeri Ocağı’nı ıslah için kim başını uzattıysa onun başı koparıldı. Osmanlı’yı “Osmanlı” yapan bu kurum, birtakım hatalar yüzünden kendi kendini yemeye başladı. Osmanlı tarihinin en trajik hadiselerinden biri olan Sultan Ahmed’in oğlu Genç Osman, böyle bir çarpıklığın kurbanı oldu.

1.1. İran Cephesi

İran cephesi de iç açıcı durumda değildi. Kaptanıderyâ Şah I. Abbas Revan Kalesi’ni eline geçirmişti. İran serdarlığına gönderilen Cigalazâde Sinan Paşa 15 Haziran 1604 tarihinde İstanbul’dan gecikmiş olarak hareket etti. Doğuda ve batıda başarıya hasret çeken Osmanlı ordusunun ve Sinan Paşa’nın zaferi için dua eden sultanın duyguları dizelere şöyle yansır:⁷

*Sinân’ı bâd-ı nusretle idüp âsûde-hâl
Mülhidîni âteş-i kahruñ ile makhûr kıl*

Sinan Paşa Revan üzerine doğru yola çıktıysa da yolda yiyecek temininin güçleşmesi ve yeniçerilerin olumsuz tavırları yüzünden Şah Abbas’ın üzerine gitmeyip Van’da beklemek zorunda kaldı. Şah’ın taarruzu üzerine Erzurum’a geçti. Bu durum serdar, ümerâ ve askerler arasında huzursuzluğun çıkmasına ve bir sefer mevsiminin boşa gitmesine sebep oldu. 1605 yılının sefer mevsiminde Tebriz’i geri almak için üzerine yürüdü. Ancak Erzurum Beylerbeyi Köse Sefer Paşa’nın ordudan ayrı hareket edip mağlûp olması ve esir düşmesi Si-

nan Paşa’nın durumunu sarstı. Şah Abbas’ın ani bir saldırısına uğrayan Sinan Paşa, şah tarafından mağlûp edildi. Paşa perişan bir durumda önce Van’a, sonra da Diyarbakır’a çekildi. Kendisine yardıma gelen Halep Beylerbeyi Canbulatoğlu Hüseyin Paşa ile Van’da karşılaşan Sinan Paşa’nın, geç kaldığı gerekçesiyle onu idam ettirmesi büyük bir isyanın başlamasına sebep oldu. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra Sinan Paşa’nın Diyarbakır’da ölmesi (1605) üzerine Şah Abbas Gence, Şirvan ve Şemahı’yı zaptetti.

İran probleminin büyümesi üzerine bu duruma bir son vermek için Kaptanıderyâ Derviş Mehmed Paşa’nın telkini ile Lala Mehmed Paşa’ya şark serdarlığı verildi. Vezîriâzam Avusturya işi henüz halledilmediği için İran seferine gitmenin doğru olmayacağını arzmesine rağmen padişahın ısrarı üzerine hareket etmek zorunda kalmışsa da üzüntüsünden felç oldu ve Mayıs 1606 tarihinde Üsküdar’da vefat etti. Bunun üzerine daha önce karar verilip sonra vazgeçilen Nasuh Paşa aynı göreve getirildi. Paşa derhal harekete geçti, Bağdat üzerine yürüdü. Ancak daha önce Irak bölgesini eline geçiren Taval Ahmedoğlu Mehmed Bağdat’tan yaptığı bir huruç hareketiyle Nasuh Paşa’yı mağlûp etti. Nasuh Paşa Diyarbakır’a döndü ve Diyarbakır valisi iken Bitlis hâkimi Şerefhan’a damat olduğu için bu sayede çok büyük bir servet elde etti. Irak cephesi beş yıl boş kaldı.

Murad Paşa gibi kudretli ve tecrübeli bir vezirin, ihtiyarlığına rağmen gösterdiği gayretle Celâlî ayaklanmalarını bastırdı, ve ülke geri gelen asayişin verdiği rahatlıkla nefes alabildi. Kuyucu Murad Paşa Anadolu’yu Celâlî gaillesinden temizledikten sonra İran işini ele aldı (1610). Eğer Canbulatoğlu, Kalenderoğlu, Kara Seyyid gibi isyancıların toplulukları dağıtılmamış olsaydı, devlet otoritesi ve dolaşısıyla siyasî birlik için tehlike büyük olacaktı. Paşa Tebriz üzerine yürüdü, fakat sefer mevsiminin geçmesi sebebiyle Diyarbakır’a geri döndü. İran meselesinin halli için gayret gösterirken ömrü vefa etmeyerek 1611 yılında vefat etti. Murad Paşa’nın yerine sadarete tayin edilen Nasuh Paşa döneminde barış gerçekleştirildi. Bu antlaşmayla da İran’a verilen tavizin gerekçesi batıdaki olumsuz gelişmeler ve ve içerideki Celâlî isyanları oluyordu.⁸

Nasuh Paşa’nın İran’la imzaladığı antlaşma, taahhüt edilen 200 yük ipeğin gönderilmemesi, elçilik göreviyle giden İncili Mustafa

⁷ vr. 8b/2

⁸ BİT, s. 426

Çavuş'un alıkonması ve Şah Abbas'ın Gürcistan'a asker sevketmesi yüzünden bozuldu. Yeni sadrazam Öküz Mehmed Paşa İran üzerine sefere memur edildi. 1615 yılı baharında yola çıkan Mehmed Paşa Halep'e vardığından sefer mevsiminin geçmesi üzerine orada kışladı. 1616 baharında Revan'a doğru yola çıktı ve Revan'ı kuşattı. Emîr Gûne tarafından müdafaa edilen kaleden atılan toplarla Osmanlı askerleri tâciz ediliyordu. Şahın ordusu da civarda olmasına rağmen bir sonuç elde edilemedi ve barış yapıldı. Başarısızlığı yüzünden Mehmed Paşa azledildi (1617). Sultan Ahmed, Mehmed Paşa'nın yaptığı antlaşma hükümlerini reddederek İran seferine devam edilmesini istedi ve yeni sadrazam Halil Paşa'yı serdar tayin etti. Halil Paşa Erdebil üzerine yürüdü ve yine Şah Abbas antlaşma teklif etti. Barışa razı olundu ve bir şey elde edilemeden de dönüldü.⁹

1.2. İç Karışıklıklar

Celâlî isyanlarının ferdî vakalar olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 1550'li yıllarda görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu isyanlara sebep olarak da; idarî önlemlerin aksaması, bu dönemde eyaletlerin yönetimlerinin ehil ellerden çıkması, para ayarının bozulmasıyla iktisadî hayatın zorlaşması, devletin vergi taleplerinin halkı güç durumda bırakması, eşkıyalık, iktisadî bozukluklar ve devlet memurlarının baskılarıyla halkın toprakla meşgul olmayı terketmesi gibi sebepleri söylemek mümkündür. Ayrıca eyaletlere gönderilen yeniçeri ve kapıkulu süvarilerinin şehir ve kasabalarda halka eziyet etmeleri hükümete karşı menfi duyguların oluşmasını hızlandırdı.

Tarihçiler Celâliğin artmasına bir başka sebep olarak da Sinan Paşa'nın Haçova zaferinden sonra askeri yoklamasını gösterirler. Sinan Paşa Haçova zaferinden sonra askere geçit resmi yaptırarak firarileri tesbit ettirmişti.¹⁰ Sinan Paşa'nın timar ve zeâmet sahiplerinden ve ulûfeli askerlerden mevcut olmayan 30.000 kişinin tahsisatını kesmesi, bunlara ağır ceza ve idama mahkûm etmesi, firarilerin Anadolu'ya can atmalarına sebep oldu. Bunlar isyan halinde olan âsi elebaşlarına iltica ettiler ve isyanların büyümesine sebep oldular.¹¹

⁹ Danişmend, s. 266

¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 356

¹¹ İbrâhim Peçevî, s. 205

Sultan Ahmed'in tahta çıkışından bir müddet sonra isyanlar tekrar baş gösterdi ve devletin bu konuya ciddiyetle eğilmesine sebep oldu. Hatta Nasuh Paşa'nın padişaha Celâlî isyanlarının devlet erkânının ihmalleri ve hataları yüzünden çıktığını, padişahın Anadolu'ya geçmesi ile işlerin yoluna gireceğini söylemesi üzerine Sultan Ahmed, bir netice çıkar umuduyla Bursa'ya seyahate çıktı. İsyanlarda bir değişiklik olmadığı gibi aksine arttı.

Canbolatoglu Ali Paşa kendi ailesinden Hüseyin Paşa'nın Sinan Paşa tarafından idam edilmesi üzerine 20.000 âsi ile devlete karşı isyana kalkıştı. Daha sonra da Dürzî lideri Ma'noğlu Fahreddin ile birleşerek güç kazandı. Kendi adına para bastırıp hutbe okuttu. Canbolatoglu Ali Paşa ancak Murad Paşa tarafından Antakya civarında Oruç ovasında 23 Ekim 1607 tarihinde meydana gelen savaşta mağlûp edildi.¹²

Anadolu'da zaman zaman çıkan isyanların bastırılması teşebbüsünün en önemlisi Sultan Ahmed dönemine isabet eder. Zitvatoruk Antlaşması'ndan sonra Kalenderoglu Mehmed Paşa, Canbolatoglu Ali Paşa, Yusuf Paşa, Kara Said, Muslî Çavuş gibilerle Kuyucu Murad Paşa uğraştı. Beraberinde Kanije kahramanı Tiryaki Hasan Paşa bulunduğu halde âsiler üzerine sefere çıkan Murad Paşa, Celâlîler'in büyük bir kısmını imha etti (1608). Bu başarısından sonra sadrazam, harekâtını Orta Anadolu'da da devam ettirdi, çeşitli yerlerde bulunan âsilerin binlercesini katledip cesetlerini kuyulara attırdı.¹³

Osmanlı Devleti Avusturya ve İran ile mücadele ederken diğer taraftan da Akdeniz'de Osmanlı sahillerine baskınlar yapan Malta ve Floransa gemicileriyle uğraşmak zorundaydı. Sultan Ahmed döneminde Osmanlı donanması her yıl sefere çıkmakta ve bu sebeple donanmaya büyük önem verilmekteydi. Hatta padişah kendi parasından da donanmaya katkıda bulunmaktaydı.

Diğer taraftan donanmanın Akdeniz'de bulunmasını fırsat bilen Kazaklar Sinop'a baskın yapmışlar ve etraftan yetişilinceye kadar yağmaladıkları eşya ile kaçmışlardı. Tuna ve Karadeniz sahillerini korumaya memur Şakşakî İbrahim Paşa Don nehri çıkışında Kırımîlî'lerin yardımı ile Kazaklar'ı yakaladı ve büyük bir zayıat verdirerek gaspedilen eşyanın bir kısmını almayı başardı.

¹² Danişmend, s. 249

¹³ Orhonlu, s. 651-653

1.3. Devletin Zayıf Düşmesi

XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlayıp uzun süren Avusturya ve İran seferleri, o zamana kadar mükemmel surette devam eden iç ve dış ekonomik düzeni bozdu, paranın kıymeti düştü, iç ihtiyacı temin etmekte olan ocaklık menbaları zayıfladı, ülkede imal edilen önemli miktardaki eşyadan bazılarının yabancı ülkelere alınması zarureti doğdu.¹⁴ Bu yüzden ticarî hayat durma noktasına geldi ve halk fakir düştü. Bu durum, devletten memnun olmayanları âsilerin yanına sevketti. Diğer taraftan tarihte “çift bozan taifesi” diye adlandırılan ziraatla ilgilisini kesmiş reâyâ da âsilere katıldı veya büyük şehirlere göç etti. Bu olumsuz gelişmeler zaman zaman kıtlığın baş göstermesine sebep oldu. Anadolu’da sükûnet ve emniyetin sağlanmasından sonra yerlerinden oynayan insanları yurtlarına döndürüp oraları şenlendirme vazifesi devlete düştü. Ticareti canlandırmak, vergilerde indirim yapmak veya muafiyet tanımak yine devletin görevi idi. Devlet bunları yaparken peşpeşe fermanlar yayımladı. Bunların en önemlisi “adaletnâme”lerdir. Adaletnâmeler ehl-i örf denilen devletin taşradaki temsilcilerinin zulmünden reâyâyı himaye eden fermanlardı. Sultan Ahmed’in 30 Eylül 1609 tarihinde yayımladığı adaletnâme bunların en önemlilerinden biridir.

Savaşların ekonomiyi etkilemesi kaçınılmazdı. Bunun yanı sıra devlet kurumlarında da çözümler kendini göstermeye başladı. Yeniçeri Ocağı’nın bozulması devletin gerilemesini ve çöküşünü büyük çapta etkiledi. Ocağın bozulmasının çeşitli sebepleri yanında yeniçerilerin arasına devşirme kanununa ve Acemi Ocağı vasıtasıyla yapılan uygulamanın aksine onların talim ve terbiyelerine aykırı olarak yabancıların alınmış olmasıdır. Meselâ III. Murad, oğlu Mehmed’i sünnet ettirdikten sonra bu sünnet düğününde bazı küçük hizmette bulunanların Yeniçeri Ocağı’na alınmalarını emretmiş, yeniçeri ağası bunu ocak kanununa aykırı bulduğu için itiraz etmiş ve tekrar emrolunca istifa ederek yerine ağa olan zat bunları ocağa kaydetmişti. Bundan başka yine bu padişah zamanında İran ve Avusturya ile yapılan uzun seferler münasebetiyle ocak münhallerini doldurmak için devşirmenin kâfi gelmemesi dolayısıyla kul kardeşi olarak ocağa fertler alınmıştı; yine bu gibi ihtiyaç üzere veya yeniçeri ağası ve ocak kâtibine verilen rüşvet mukabilinde ocağa hariçten tâlim ve terbiye görmemiş kimseler kaydedildi; böylece gün geçtikçe ocak bozuldu.

¹⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 575

Osmanlı Devleti geçmişte meydana gelen birçok tehlikeyi atlattığını bilmişti, hatta Moğol tehlikesini bile. İleri görüşlü devlet adamları ve bilginler sayesinde açılan gediklerin telâfisi mümkün ol-maktaydı. Aslında Avusturya ile yapılan antlaşma ve İranlılar’ın Celâlî isyanlarını fırsat bilerek açtıkları savaşlar Osmanlı Devleti’nin üstesinden gelemeyeceği sorunlar değildi. Asıl tehlike, Osmanlı devlet adamlarının bir türlü görmeyi başaramadıkları Avrupa idi. Rönesans’ın ardından gelen yüzyıllarda Avrupalılar, maneviyattan çok maddeyi esas alan bir uygarlık kurdular. Avrupa’da ilim, fen ve sanat hızla ilerledi, o zamana kadar bilinen ve görünen eski-yeni Doğu uygarlıklarının tanımadığı bir hayat felsefesini geliştirdiler. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti’nde takip bile edilemiyordu. Takip edebilecek kimseler de ortalıkta görünmüyordu.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi ulemâ sınıfındaki gevşeme ve tassup işin iyice sarpa sardığının bir delilidir. Bu arada din bilginleri de söylemlerine “olur”lardan ziyade “olmaz”ları esas aldılar. Dinî muhtevalı eserlerde, kaşıkla yemek yemek; kahve içmek, tütün kullanmak gibi hususların bid’at olduğu belirtilerek bunların yasaklanmasına sebep olundu. Hatta IV. Murad bu yüzden tütün içenlere karşı sert önlemlere başvurdu, birçok kişinin ölümüne sebep olundu, halk ciddi manada tedirgin edildi. Çavuşzâde, Şeyh Velî, Köse Vâiz, Şeyh Osman, Türk Ahmed gibi vâizler, zühd ve takvâ sahibi görünerek yüksek rütbeli memurların tayin ve azillerine karışmaya başladılar. Bununla da kalmayan vâizler, bilmemenin verdiği bir edeple susmaları gerekirken işi dönemin şeyhülislâmına kâfir demeye kadar götürdüler. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’nin,

*Mescidde riyâ-pîşeler etsün ko riyâyı
Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürrâyı*

beytini camide okuyup “Her kim bu beyti okursa kâfir olur” diyen bir vâizi, cemaatten birinin çıkıp beytin tasavvufî anlamını açıklayıp “Zamanın şeyhülislâmını tekfir etmek ne cürettir?” diyerek susturması¹⁵ gibi hadiseler yaşanmaya başladı.

Batı’da eski skolaskit eserlerin ve eski zihniyetin yerine, fikir ve ilim âleminde yeni görüşler ve inkılâplar yapılarak özellikle XVII. yüzyıldan itibaren ilmî metot ve keşiflerle değerli eserler vücuda ge-

¹⁵ Naîmâ, VI. s. 229-230

tirilmeye başlandı. Greko-Romen ve yahudi-hıristiyan temellere dayalı Batı düşünce ve ilminin Rönesans'tan sonra girdiği yeni dönemde tabiatı doğrudan tanıma ve ona hükmetme isteğinin bir neticesi olarak bu metot ortaya çıkmıştı. Elde edilen teknik başarılar, rasyonelleşmenin bir sonucu olarak, etkisini yıllarca sürdürecektir. Batı'daki bu gelişmelere paralel olarak aynı zamanda ilmî teorilerin de olduğu ve hatta kurulduğu bir dönem yaşanmaktaydı. Fizik bilginlerinden Galile'nin (1564-1642) geliştirmiş olduğu fizik ve tabii ilimlere ait bilgiler, ilmî çevrelerde yeni ve geniş ufuklar açtı. Kepler (1571-1630), Copernicus (1473-1543), Bacon (ö. 1626), Dekart (ö. 1650) gibi önemli bilgin ve düşünürler bu döneme imzalarını attılar.¹⁶ Matematiği kullanarak bilimde kesinliği amaç haline getiren Galile, uzunluk, şekil, sayı, ağırlık ve hareket gibi ölçülebilir özellikleri dikkate almayı vurgulamaktaydı.¹⁷

Batı'da bu tür bireysel başarıların yanı sıra, ilmî gelişmelerin kurumsallaşmasına da özen gösterilmiş, XVII. yüzyılın başlarında Roma'da Academia del Lincei, Paris'te Academie Française (1635), Londra'da Royal Society (1662) gibi kurumlar ortaya çıkmış, hatta bunlar günümüze kadar da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı bilginlerinin ise ya bu gelişmelerden haberleri yoktu ya da bunları yürürlüğe koyabilecek güçten mahrumdular. Her iki halde de durum hızla Osmanlı'nın aleyhine işliyordu.

2. KÜLTÜREL ve EDEBÎ GÖSTERGELER

2.1. Sanat ve Toplum İlişkisi

İslâm uygarlığının etkisiyle oluşan divan edebiyatı kendi döneminin özelliklerini, zevklerini, sanat anlayışını ve bunların yanında hayatın bütün alanlarıyla ilgili bilgileri içerir. Bu yüzden o dönemi anlayabilmek için o dönemin sanatçıları ve onların kullandığı kavram-

ları iyi anlamak gerekir. Hayatın dinamiği bu kavramların içindedir. Bir sanat eseri ne kadar soyut olursa olsun, bulunduğu dönemin hayatını aksettirmemesi mümkün değildir. Sanatçılar farkında olarak veya olmayarak yaşadıkları çevrenin etkisi altındadırlar. Ancak bazıları bunu belirgin ve yoğun bir biçimde eserine yansıtırken, bazıları dolaylı olarak ortaya koyar. Sanat eseriyle söylemek istediklerini, toplumla ortak olan maddî ve mânevî değerlerle bütünleştirmek suretiyle dile getirmeleri bunun bir göstergesidir.

XVII. yüzyılda sosyal ve medenî hayat için için gerilemesine rağmen; sanat ve kültür hayatının yine de parlak bir dönem yaşadığı aşîkârdır. Sultan Ahmed Camii, Revan ve Bağdat köşkleri gibi Türk mimarisinin şaheserleri bu döneme aittir. Dinî ilimler alanında, geçen asırlardaki kadar kudretli simalara sahip olamayış, medrese-tekke mücadelesinin alevlenmesine sebep oldu. Divan şiirinin ileri hamlelerle devam etmesi ise, ancak geçen asırlardaki Türk şiirinin çok sağlam temellere dayanmış olmasıyla açıklanabilir.

Edebiyatın toplum, toplumun da edebiyat üzerindeki etkileri karşılıklıdır. Kimi zaman toplum önden gider, edebiyat onu izler, kimi zaman da edebiyat toplumu hazırlar, ona örnek olur. Toplum edebiyatın yankılandığı hayatı taklide özenir. Kimi zaman da toplumun durumuyla edebiyatın yankılandığı hayat arasında bir karşıtlık var gibi görünür. Söz gelimi, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin en karışık ve en karanlık dönemidir. Sürekli elde edilen zaferlerin arkası kesildi, yenilgiler dönemi başladı, memleketin durumu sarsıldı. İstanbul'da sık sık baş gösteren ayaklanmalar halkı canından bezdirdi, vilâyetlerde birbiri ardına türeyen eşkıya yurdu harabeye çevirdi. Ülkede bir sarsıntı, bir huzursuzluk hüküm sürmekteydi. Buna rağmen Nef'î ve Sabrî'nin kasideleri zafer muhtevalıdır. Hatta bunların kasidelerini okuyanlar, bunları Yavuz Sultan Selim ya da Kanûnî Sultan Süleyman devrindeki parlak zaferlerden birinin övgüsü sanabilir.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin rindane gazelleri, XVI. yüzyılın gençlik ve zenginlik günlerinde yazılmış gibidir. Mesneviler, şehrengizler, sâkînâmelerle bu dönemin edebiyatı parlak bir çağın edebiyatı gibidir. Bunu psikososyolojik sebeplere bağlamak gerekir. XVI. yüzyıl Türk edebiyatında bir olgunluk çağıdır. Bâkî, Nev'î, Yahyâ, Celîlî, Âzerî gibi ustaların kaside, gazel ve mesnevi yolunda kazandıkları başarı, Türk dili ve edebiyatını hızla geliştirmiş, ondan sonraki kuşağa ortam hazırlamış ve geniş ufuklar açmıştı. Böylece yetişip hazırla-

¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 518

¹⁷ Osmanlı bilim tarihi ve dolayısıyla medreselerin geçirdiği evreleri, ilmiye sınıfının örgün eğitim kurumu olan bu medreselerde bugünkü anlamda "bilim" kategorisine sokulan matematik (riyaziye) ve fizik (tabiiyye) gibi bilimlerin öğretim durumunu öğrenmek için bu alanda yapılan yeni çalışmalara bakılabilir (bk. İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997).

nan XVII. yüzyıl şairleri, iyi günlerin ve parlak zaferlerin hayalleri içinde, imrendikleri ve özledikleri hayatı eserlerinde yansıtmışlardır. Dolayısıyla toplum da aynı hayal sarhoşluğu içindeydi.¹⁸

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyıldaki ilmî cereyan, medrese ve müderrislerin çokluğu, kemmiyet itibarıyla hayli yekün tutmakta ise de keyfiyet yönünden, yani yüksek ihatalı mütfekkir ulemânın azlığı, ilim seviyesinin düşüklüğü medrese teşkilâtının bozularak çocuk mollazâdelerin bilgisiz olarak yüksek makamları elde etmeleri gibi haller özellikle XVII. yüzyılda ortaya çıkmıştı. Bu yüzyılda, daha önceki yüzyıllara oranla adet itibarıyla pek çok eser kaleme alınmışsa da bunların içinde ilmî kıymeti haiz olanlar azdı; bu da yukarıda söylediğimiz gibi ilmî kimlik sahibi büyük âlimlerin az olmasından ve bu gibilerin yerlerini ehliyetlerinin işgal etmesinden ileri gelmekteydi.

XVII. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı mülkünde olmaması gereken şeylerin olmaya başladığı görülür; huzursuzluk ve sıkıntı baş gösterir. Kültürel değerler hayattan zihnî plana çekilmeye başlar. İmanın, toplumun potansiyel ruh gücünü motive etme kuvvetinin zayıfladığı, toplumun geriliminin düştüğü, iş, amel kabiliyetinin azaldığı bu süreç kültürel soğuma dönemidir. Bu sürecin maddî görüntüleri, duraklama ve gerilemenin görüntüleridir. Gerilim azalıp, verimlilik kayboldukça kültür, dünyadaki değişimleri ve karşılaştığı sorunları kavrayıp değerlendirme ve çözüp bir hayat üslûbu kurmakta veya mevcut üslûbuna katmakta zorluk çekmektedir.

Bu olumsuzluklara rağmen klasik Türk nazmı, teknik, âhenk ve zariflik bakımından XVII. yüzyılda daha da yükseldi ve güzelleşti. Divan şiiri, yüzyıllardan beri kendisine örnek edindiği İran şiirinden asla geri sayılamayacak bir olgunluk çağına erişti, ve çağdaş İran edebiyatını ciddi bir surette geride bıraktı. Zaten bu yüzyılda Türk şairleri artık İran edebiyatına eskisi kadar değer vermiyorlardı. Türk şiiri, daha yerli ve daha orijinal konuları işlemekten zevk almaya başladı. Şiirlerde yerli olaylar, atasözleri, toplumun ortak duyguları öne çıktı. Artık Fuzûlî ve Bâkî gibi şairler örnek alınıyordu.

Kısa zamanda ortaya çıkan ve kolay elde edilip yine aynı süratla kaybolan mutluluklar gibi, çabuk olan şeyler de çabukça hayat sahnesinden silinip gitmektedir. Zaten bu gibi haller aseneten ayakta duru-

yor gibidir. Fakat zaman içinde sindire sindire kurulan ve yerleşen kurumlar, kuruluşlarına paralel olarak sona ererler. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi. Kuruluşundaki iyi niyetle birlikte; kurum ve kuruluşlarının zaman içinde sağlam bir biçimde oluşması gibi, yıkılışı da yüzyıllara yayılarak neticelenmiştir. Dönemin gereği olarak halk sosyal hayatını kendisi düzenlemekteydi. Hatta başkentte olup bitenlerden habersizdi. Yönetimdeki gevşeme halka, sosyal hayata ininceye kadar epey zaman geçmektedir. Bu yüzden XVI. yüzyılın ihtişamının XVII. yüzyılda da sürmesi tabiidir. Bilhassa şekli, biçimi billûrlaşmış bir edebiyatın, olup bitenlerden hemen etkilenip çöküşe geçmesi mümkün değildir. Bu yüzden XVII. yüzyılda yetişen şairler önceki yüzyılda yetişenlerden farksızdır. Siyasî gelişmelerden edebiyatın etkilenmesi ise yüzyılın ortalarına doğrudur. Divan edebiyatına tamamen kapalı bir edebiyattır dersek, bu etkiden de hiç söz etmememiz gerekir.

XVII. yüzyıl bütün olarak düşünüldüğünde ise önemli eserlerin meydana getirildiği görülür. "Dönemin Önemli Şairleri" kısmında andığımız isimlere ilâve olarak kaside alanının önemli ismi Sabrî'yi (ö. 1055/1645), gazel sahasında Riyâzî'yi (ö. 1644), Fehîm-i Kadîm'i (ö. 1058/1648), Şeyhülislâm Bahâî'yi (ö. 1064/1653), İsmetî'yi (ö. 1076/1665), Nâilî'yi (ö. 1077/1666), Neşâtî'yi (ö. 1085/1675) görürüz. Bunlara ilâve olarak risâlesiyle ünlü ve sade nesrin temsilcisi sayılan Koçi Bey'i (ö. 1061/1650), bu yüzyılın en önemli isimlerinden olan ve seyahatnâmesiyle ölümsüzleşen Evliya Çelebi'yi (ö. 1093/1682), yine kendi alanında yıldızlaşan Kâtib Çelebi'yi (ö. 1067/1656) özellikle anmamız gerekir. Kütahya'dan İstanbul'a gelip Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'ye intisap eden ve şeyhinin tasavvufî sözlerini yazarak *Sohbetnâme* adlı çok önemli bir eser meydana getiren Gaybî'yi (ö. 1661); ayrıca mesnevi şâirlerinden İsmail Ankara-vî'yi (ö. 1041/1631), Sarı Abdullah Efendi'yi (ö. 1071/1661); Hasanbeyzâde Ahmed'i (ö. 1046/1636), Topçular Kâtibi Abdülkadir'i, Peçuylu İbrâhim'i (ö. 1061/1650), Solakzâde Hemdemî'yi (ö. 1068/1658), Vecîhi Hasan'ı (ö. 1081/1670), Âsım'ı (ö. 1086/1675), Güftî'yi de (ö. 1088/1677) hatırlamak lâzımdır.

Bu yüzyıldaki gelişmelere dikkat ettiğimizde Osmanlı toplumu, sanki iki ayrı vadide hayat sürmektedir. Siyasî hayatın olumsuzluklarına rağmen edebî ve kültürel hayatta inkârı mümkün olmayan gelişmeler yaşanmıştır. Edebî alanda sanki XVI. yüzyıl aynen devam etmektedir. Hatta bazı hususlarda ileri noktalara bile varmıştır denebilir.

¹⁸ Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 59, 60

Meselâ daha önce İran edebiyatının etkisi ve üstünlüğü tartışılmazken, bu yüzyılın şairleri onları geçtiklerini söylemekten geri durmamışlardır. Bu dönemde kendilerine güvenen güçlü şairler yetişmiştir. Yukarıda da andığımız gibi bu yüzyılda yetişen şahsiyetler kendi alanlarının, hem yaşadıkları yüzyılda hem de bütün Türk edebiyatının en önemli temsilcileri olmuşlardır.

2.2. Dönemin Önemli Şairleri

Determinist bir yaklaşım da olsa İbn Haldun “Devletler de insanlar gibidir; doğarlar büyürler ve ölürler” der. Osmanlı Devleti de aynı kaderi paylaşır. Doğuşundan itibaren herkes üzerine düşeni şuurlu bir biçimde yerine getirmiş, devlet ve milletin daha ilerilere götürülmesi konusunda gayret göstermiştir. Bu yüzden XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti için zirve olmuştur. Sanki önceki asırlar bu yüzyılın hazırlığı niteliğindedir. Müslüman Türk tarihinin en kudretli şahsiyetleri bu dönemde yetişmiş, ilim, teknik, kültür ve sanat bakımından en parlak dönem bu asırda yaşanmıştır. Diğer kurum ve kuruluşlar devletin görkemine uygun olarak gelişmiş, bu yüzyıl tam anlamıyla “büyüme” çağı olmuştur.

XVII. yüzyıl ise genişleme ve gelişmenin durduğu, İbn Haldun’un sözünde ifadesini bulan üçüncü safhanın sancılarının kendini hissettirmeye başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Artık toplumsal hayat sancılıdır; için için çözülmeye rağmen kültür ve sanat hayatı geçmişteki ihtişamın sarhoşluğu içindedir. Her ne kadar bu dönemde Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, Mimar Sinan, Bâkî, Fuzûlî, Ebüssuûd, İbn Kemal gibi büyük şahsiyetler yoksa da, aynı havayı teneffüs etme gayreti içinde olan Sultan Ahmed’i, Genç Osman’ı, IV. Murad’ı, Mimar Mehmed Ağa’yı, Aziz Mahmud Hüdayî’yi, Naîmâ’yı, Kâtib Çelebi’yi, Nef’î’yi görüyoruz.

Dönemin yüz akı olan bu kişilerin varlığına rağmen büyüme devam ettirilememiş, çözülmeye de engel olunamamıştır. Çünkü hastalık vücudu sarmıştı. Din ulemâsı geçen asırlardaki kadar dirayetli olmadığı gibi âlimlerdeki zaaf medreseyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yüzden medresenin gerilemesi devletin gerilemesiyle paralellik arz etmektedir. Böylece devleti ayakta tutan kurumlardan biri olan medrese ciddi şekilde yara almış oldu. Halkın eğitiminde, ülkenin dirlik ve düzeninin sağlanmasında önemli bir yere sahip olan tekkele- rin de aynı kudrette olamayışı, medrese-tekke sürtüşmesinin başlama-

sına sebep oldu. Neticede medrese ağırlığını hissettirdi ve dengeler bozuldu.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen kültürel açıdan geçmiş dönemin özelliklerini bu dönemde de buluyoruz. Bu yüzyılda da padişahlar âlim ve sanatçılarla iç içedir. Onları himaye ettikleri gibi kendileri de bu kervana birer fert olarak katıldılar. Fâtih Sultan Mehmed’le başlayan padişahların divan yazma geleneği, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed gibi şair hükümdarlarla devam etti.

XVII. yüzyılın başında genç yaşta tahta geçen ve “şair-sultan” geleneğini sürdüren Sultan Ahmed’in hayatı, kişiliği ve “Bahtî” mahlasıyla oluşturduğu divanı sayesinde dönemi tarihî ve edebî açıdan tanımış olacağız. Ahmed tahta çıktığında henüz on dört yaşındadır; fakat etrafında yönetim konusunda tecrübeli devlet adamları bulunmaktadır. Sultan Ahmed bu avantajını kişiliği ile bütünleştirmiş; dolayısıyla yönetimde muktedir ve ne yapacağını bilmektedir. Dindar bir kişiliğe sahip olan genç sultan toplum yapısının ıslahı için tedbirler almakta da cesaretlidir. Âlim ve sanatçılara karşı atalarının gösterdiği hassasiyet ve âlâka, onda da aynı şekilde mevcuttur.

Sultan Ahmed divanında döneminin önemli olaylarına ve şahsiyetlerine yer vermiştir. Şair olarak kudretli olduğu söylenemez, fakat samimi duygu ve düşünceler içinde oluşu, onun sanat yönünün eksikliği gidermektedir.

Sultan Ahmed döneminin hususiyetlerini göstermesi ve dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için edebî çalışmaları bir de şahıslar açısından değerlendirmekte fayda vardır. Belli başlı şairleri kısaca gözden geçirelim:

2.2.1. Bağdatlı Rûhî

Doğum tarihi bilinmediği gibi hayatı hakkında da yeterli bilgi yoktur. Ancak Bağdatlı Ahdî’nin *Gülşen-i Şuarâ* adlı eserinde adı Osman olarak geçmektedir. Aslen Anadoluludur. Kalemini geçim vasıtası olarak kullanmak zorunda kaldığını açıklayan Rûhî (ö. 1605), şiirlerinde yoksulluk içinde yaşadığını ifade ederken içkiye düşkünlüğünü söylemekten de geri durmaz.

Rûhî’nin üslûbu gereksiz sözlerden arınmış, düz yazı gibi kolay anlaşılabilen, çağına göre sade denilebilecek bir mısra ve beyit yapısına sahiptir. Bilinen tek eseri mürettep divanıdır.

Şiirlerinden bilgili bir kişi olduğu anlaşılan Rûhî, divan edebiyatının topluma ve olaylara dönük güçlü şairlerinden biridir. Halk diline, konuşma diline yakın bir dil kullanmış ve dilini kullandığı halkın dertlerine eğilmekten de zevk almıştır.

Rûhî'nin Terkib-i Bend'i edebiyatımızda kendi tarzının en başarılı örneği sayılır. On yedi benddir ve her bend on altı mısradır. Şam'da yazmıştır. Bir yazarı tek başına ölümsüz şairler sırasına sokmaya yeterli sayılabilecek bu eserinde, şair kendi temel inancını; bu dünyanın ölümlü olduğunu, hiç kimsenin öbür dünyaya malını, mülkünü götürmeyeceğini, üstelik insan hayatının hep aynı şekilde geçmediğini, kavuşmayı ayrılığın, sağlığı hastalığın izlediği, insanın dünya hırsına kapılmadan ömrünü hoşça geçirmesi gerektiğini belirterek ortaya koyar ve kalıcı olmayan ne varsa hepsine "yuf" çeker. Bu gerçeği anlayanları, hırsa kapılanları, mal mülk ve ad san peşinde koşanları, zalimleri, vefasızları, riyakârları, ham sofuları, sahte dervişleri, bilgisiz oldukları halde kendilerini ermiş ve bilgili göstermeye çalışanları, çıkarları için ibadet eder görünenleri zarif bir dille yererek toplum meselelerine eğilen ve kabalığa kaçmayan bir hiciv ustası şair olarak karşımıza çıkar.¹⁹

Eski toplum hayatımızın değer yargılarını ve ölçülerini dile getiren gazeller de yazmış olan Rûhî'nin,

*Sanma ey hâce ki senden zer ü sîm isterler
Yevme lâ yenfeuda kalb-i selîm isterler*

matlası ile başlayan gazeli meşhurdur.²⁰

2.2.2. Hâkânî Mehmed Bey

İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed'dir. Vezîriâzam Ayas Paşa'nın soyundandır. Sancak beyi ve beylerbeyilik görevlerinde bulundu. İstanbul'da 1015 (1606) yılında vefat etti. Kaynaklarda hayatı hakkında verilen bilgiler yetersizdir.

Hâkânî özellikle dilindeki sadelik ve ifadesindeki samimilik ile sevilmiş bir şairdir; divanından ziyade *Hilye*'si ile meşhurdur. *Hilye*, 1598 yılında yazılmış ve şairin en meşhur eseridir. Hz. Peygamber'in

maddî ve mânevî özelliklerinden, faziletlerinden bahseder. Süleyman Çelebi'nin mevlidi kadar sevilen ve okunan bir mesnevi olup aruzun "feilâtün feilâtün feilün" vezni ile yazılmıştır. Bu eser Sultan Abdülmecid'in emri ile 1848 yılında basıldı. Yazma nüshaları çok fazladır. Sadece Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi yazmaları arasında on nüshası bulunmaktadır. Bunlardan başka manzum kırk hadis tercümesi *Miftâhu'l-fütûhât*'ı vardır.

2.2.3. Kafzâde Fâizî

Fâizî, Kazasker Kafzâde Mustafa Feyzullah Efendi'nin oğludur. Annesi tarafından da III. Murad devri şeyhülislâmlarından Mâlûlzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1583) torunudur. Aslen Bolulu bir aileye mensup olan Fâizî 1572 (veya 1589) yılında İstanbul'da doğdu.

Eğitimi babasından gördü. Aynı zamanda Sultan Ahmed'in hocası Mustafa Efendi'den mülâzim olduğu da kaynaklarda belirtilir. Kafzâde öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul'daki medreselerde hocalık yaptı, 1607 yılında Halep'te ayaklanan Canbolatoğlu üzerine gönderilen Murad Paşa'nın ordusunda kadı olarak bulundu. Daha sonra da Selânik'e kadı oldu.

En önemli eseri *Zübdetü'l-eş'âr* olup, *Sâkînâme* ve *Leylâ vü Mecnûn* adlı eserleri de vardır. Fâizî'nin tezkiresi zamanına kadar telif olunanlardan farklı bir özelliğe sahiptir. Eser bir tezkireden ziyade güldeste (antoloji) mahiyetindedir. XV. asrın ikinci yarısından başlayarak, kendi zamanına kadar yaşamış 500 şair ve on dört şaireyi alfabetik sıraya göre almış ve onların eserlerinden örnekler vermiştir. Tezkirenin çeşitli yazma nüshaları mevcuttur.²¹ Fâizî'nin küçük hacimli bir de divanı vardır.

II. Osman olayının (1621) patlak verdiği gün sarayda bulunması, büyük bir korkuya kapılmasına ve bunun neticesi olarak da hastalanmasına sebep olmuş, birkaç gün sonra da vefat etmiştir (1621).²² Naaşı, atası Mâlûlzâde'nin Zincirlikuyu'da yaptırdığı mektebin avlusuna gömülmüştür.

Genç yaşta ölmesine rağmen, velûd ve muktedir bir şairdir. Birçok mecmuada şiirlerine tesadüf edilmesi onun şöhretini gösterir. Fâ-

¹⁹ Banarlı, s. 163

²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 522

²¹ Rızâ, s. 77

²² Levend, s. 294

izî şairliğinden ziyade tezkireciliği ile tanınır. Her şeye rağmen şiirdeki kudreti dönemin güçlü şairi Nef'î ile karşılıklı hicivleşmelerde bulunacak seviyededir.

2.2.4. Ganîzâde Mehmed Nâdirî

Aslen Bolulu olan Ganîzâde'nin dedesi tanınmış bir kadı, babası da kazaskerliğe kadar yükselmiş bir âlim ve şairdir. Seçkin bir ortamda yetişen Ganîzâde tasavvufî terbiyesini de Nakşî olan aile çevresinden edindi. Hoca Sâdeddin Efendi'den mülâzim olduktan sonra hocalığa başladı (1592). Çeşitli medreselerde ders verdi, sonra Süleymaniye medreselerine geçti. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'ye damat oldu. Müderrislikten kadılık mesleğine geçti. Selânik, Kahire ve Edirne kadılıklarında bulundu. Edirne kadısı iken Sultan Ahmed'in dikkatini çekerek 1607 Şubatında İstanbul kadılığına getirildi. Daha sonra Anadolu kazaskerliğine (1612), bilâhare de Rumeli kazaskerliğine yükseldi (1619). 1627 Şubatında İstanbul'da vefat etti. Fatih'te Âbid Çelebi Mescidi hazînesine defnedildi.

Osmanlı âlim ve şairlerinin önemlilerinden biri olan Nâdirî'nin üslûbu süslü oluşuyla Bâkî'yi, coşkusuyla Şeyhülislâm Yahyâ ve Nef'î'yi hatırlatır. Kaside sahasında oldukça başarılıdır. Divanının ilk kasidesi olan yetmiş dört beyitlik mi'râciyyesi hüsnükabul görmüştür. Atâî, Halîmî ve Nâbî gibi şairler bu mi'râciyyeye nazîreler yazmışlardır.

Dinî eserlerinde de güçlü bir lirizm yakalamıştır, samimi ve duygulu bir şairdir. Söz ve mana sanatlarını başarıyla kullanmıştır. Aynı zamanda Ahîzâde Abdülhalim Efendi'den hat meşkeden ve bu sanatın inceliklerini de öğrenen Ganîzâde sülûs, nesih, rik'a ve ta'likte devrinin hattatları arasında yüksek bir dereceye ulaşmıştır.

Eserleri. 1. Divan. İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan eserin muhtevası çeşitli yazmalara göre farklılıklar gösterir. Ganîzâde ve eseri üzerinde Numan Külekçi doktora çalışması yapmıştır.²³ **2. Şehnâme.** II. Osman'ın emriyle yazılan eser 1956 beyittir. Sultan Ahmed'in son dönemiyle II. Osman zamanında meydana gelen önemli olayları anlatır. **3. Münşeât.** Ganîzâde'nin çeşitli konulardaki yazılarından oluşmaktadır. **4. er-Risâletü'l-kalemiyye.** Bu eserin çeşitli kütüphanelerde nüshaları vardır. (Süleymaniye Ktp., Esad

²³ bk. bibl.

Efendi, nr. 940/4; Çelebi Abdullah Efendi, nr. 384/3) **5. Tefsîr-i Beyzâvî Hâşiyesi.** Sultan Ahmed'in emriyle padişahın özel kütüphanesine konmak üzere elli cüz halinde Ganîzâde'nin temize çektiğini Atâî'nin söylediği eser, Bakara sûresinin ortalarına kadar yazdığı hâşiye ile çeşitli sûrelere yaptığı ta'likatları muhtevîdir. Müellif hattı nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Fâtih, nr. 564).

2.2.5. Veysî

Manisa'ya bağlı Nevşehir kazasında doğdu. Kadı Mehmed Efendi'nin oğludur. Asıl adı Üveys olan Veysî iyi bir medrese eğitimi gördü. Mısır'da, Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinde kadılık yaptı. Son kadılık görevi yaptığı Üsküp'te 1037 (1627) yılında öldü.²⁴

Nergisî'ye nisbetle daha sade ve daha az külfetli bir üslûbu vardır. Nesirde büyük ün yapmıştır. En önemli eseri Hz. Peygamber'in hayatına dair kaleme aldığı *Siyer-i Veysî* ile *Hâbnâme-i Veysî* ve *Münşeât*'ı mühim nesir örneklerindendir.

En önemli eseri olan ve Siyer-i Veysî diye anılan *Dürretü't-tâc fî şireti sâhibi'l-mi'râc*'ı Hz. Peygamber'in hayatını ve faziletlerini süslü, ağdalı, bol secili bir dille anlatır. Yarım kalan bu eseri sonradan ünlü şair Nâbî tamamlamıştır.

Hâbnâme-i Veysî'de rüyasında Sultan Ahmed ile Büyük İskender'i gördüğünü anlatır. Sultan Ahmed Osmanlı Devleti'nin gidişatından büyük üzüntü duymaktadır. İskender bu bozuklukların her devirde olduğunu, padişahların bundan sorumlu olmadıklarını söyleyerek bir kısım örneklerle bunu delillendirir. "Bu devirlerde dünya daha mı mutluydu?" diyerek Sultan Ahmed'i teselliye çalışır.

Veysî nesri kadar olmasa da şiirde de ün kazanmıştır. Mürettep bir divanı vardır. Eserlerinde bütün sanatları kullanma endişesi, cümleleri alabildiğine uzatmasına yol açmıştır.

2.2.6. Azmîzâde Mustafa Hâletî

977 (1570) yılında İstanbul'da doğdu. Âlim ve şair olan Azmî Efendi'nin oğludur. Devrin ileri gelen âlimlerinden ders aldı. Hoca Sâdeddin Efendi'den (ö. 1599) mülâzim oldu. Yirmi yaşlarında mü-

²⁴ Banarlı, s. 191.

derrisliğe başladı (1591), 1602 yılına kadar çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kadılık mesleğine geçti. 1613 yılında gelip iki ay kalabildiği İstanbul kadılığına kadar muhtelif yerlerde kısa aralıklarla görev yaptı. II. Osman ve IV. Murad zamanlarında da sık sık tayin ve aziller yaşadı. En son getirildiği Rumeli kazaskerliğinden de (1627) emekliye sevk edildi. 26 Şâban 1040'ta (30 Mart 1631) vefat etti. İstanbul Sofular'da yaptırdığı mektebin bahçesine defnedildi.

Meslekî hayatında yüksek derecelere sahip olmakla beraber devrinin içinde bulunduğu sosyal, siyasî ve idarî çalkantılar sonucu, bu mevkilerde uzun süre kalamadı. Talebesi olduğunu söyleyen Atâî'nin *Şakaik Zeyli*'ne göre dürüst, çalışkan, ilim ve kültüre son derece düşkün, bilgili, cömert, iyi niyetli, sözü sohbeti dinlenir bir şahsiyettir. Ancak Hâletî Efendi'nin devrinde lâîk olduğu şekilde takdir görmediği ve hak ettiği yeri elde edemediği anlaşıyor.

Erken yaşta şiir yazmaya başlayan Azmîzâde, Şam kadılığı sırasında kendisini tanıyan Bağdatlı Rûhî'nin övgüsüne mazhar olmuştur. Çağdaşı olan Beyânî 1006 yılında yazdığı tezkiresinde onun da babası gibi şiirleriyle tanındığını yazmaktadır. Bilhassa rubâîleriyle meşhurdur. Hâletî Efendi İslâmî tasavvuf anlayışını, Türk şairleri içinde hemen hemen hiçbir kimsenin başaramadığı bir maharetle, rubâîler ile ifadeye muktedir olmuştur. Ona millî çevrelerde şöhret temin eden "üstâd-ı rubâî" unvanını verdiren de bu kudretidir. Nasıl rubâî konusunda Ömer Hayyam Fars şiirinin zirve isimlerindense, Hâletî Efendi de Türk şiirinin Ömer Hayyam'ı olarak şöhret kazanmıştır.

Eserleri: Azmîzâde manzum ve mensur birçok eser yazmıştır. Edebî olanların başlıcaları şunlardır: 1. *Divan*. III. Mehmed adına tertip ettiği ve oldukça hacimli olan bu eserde münâcât, na't, mi'râciye gibi dinî şiirlerden sonra III. Mehmed, I. Ahmed ve dönemin büyüklerine yazdığı kasidelerle, gazel, müseddes, terkip, kıta ve rubâîlerini toplamıştır. Divanın İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3910; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, nr. 894). Divanda bulunan rubâîler ayrıca *Rubâîyyât-ı Hâletî* adıyla da bir araya getirilmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3479/11; Hâlet Efendi, nr. 806/19) 2. *Sâkinâme*. Tasavvufî bir muhtevaya sahiptir (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, nr. 894; Âtîf Efendi Ktp., nr. 2067). 3. *Münşeât*. Bazı kişilere yazdığı mektupların toplandığı bu eser, onun bu alandaki başarısını göstermesi bakımından önemlidir (İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr.

1916). 4. *Mihr ü Mâh*. Şemseddin Muhammed'in *Mihr ü Müşterî* adıyla çevirmeye başladığı *Assâr-ı Tebrizî* adıyla tanınan eseri tercüme ederek tamamlamaya çalışmış, ancak onu da yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Bunların dışında da pek çok şerh, hâşiye ve ta'likatı vardır.²⁵

2.2.7. Nef'î

Asıl adı Ömer olup Erzurum Hasankale'de 1572 yılında (?) doğdu. İlk yılları ve gençliği hakkında bilgi mevcut değilse de iyi bir tahsil görüp, Arapça ve Farsça öğrendiği ve genç yaşta şiir yazmaya başladığı muhakkaktır.

Mizacı üzerinde doğduğu ve hayatının ilk yıllarını geçirdiği yayla ikliminin sert ve yalçın tesirleri vardır. Nef'î önce Kırım hanlarıyla tanıştı; daha sonra da Celâlî isyanlarını bastırmak üzere Anadolu'da bulunan Murad Paşa tarafından himaye edilerek İstanbul'a gönderildi. Şairin İstanbul'a gelişi ve himaye edilişi Sultan Ahmed dönemine rastlar. Yüksek makamlarda gözü olmadığı anlaşılan Nef'î, mütevazî bir memur olarak yaşadı. Yaşadığı dönem içinde dört padişah gördü. Bunlardan en çok Sultan Ahmed ve IV. Murad'ı sevdi. Onlardan ilgi ve ihsan gördü. Sultan Ahmed'e sekiz, IV. Murad'a da on iki kaside sundu. Hayatının en rahat günlerini Sultan Ahmed döneminde yaşadı. Divanında ilk övgü kasidesi Sultan Ahmed'e aittir ve Nef'î'nin en güzel kasidelerinden biridir:

*Bârekellâh zihî âtîfet-i rabbânî
Ki şeh-i âleme olmuş ezeli arzânî*

matlaî ile bir girizgâh yapmadan doğrudan doğruya padişahın övgüsüne başlar. Padişahın iltifatına nâil olan Nef'î, 1021 (1611) yılında Edirne seyahatlerinden birinde padişahın maiyetinde bulunur. Edirne'de padişaha sunduğu:

*Edirne şehri mi bu yâ gülşen-i me'vâ mudur
Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a'lâ mudur*

matla'lı kasidesinin nesib kısmında bu şehrin güzelliğini anlatmış sonra da padişahı övmüştür. Böylece bu seyahat sırasında erkân ve

²⁵ Beyânî, vr. 23b; İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", s. 348, 349

ümerâ ile tanıştı. Kuyucu Murad, Nasuh, Damad Mehmed ve Halil paşalar gibi sadrazamlara da kasideler yazıp, caizeler aldı.

Nef'î'nin Sultan Ahmed'e sunduğu üçüncü kaside de kasideleri içinde en ünlüsüdür:

*Bahâr erdi düşdi letâfet gülistân üzre
Yine oldı zemînün lutfı gâlib âsumân üzre*

matla'lı "bahâriyye"sidir. Bunlardan başka Sultan Ahmed'e sunduğu, biri "îdiyye" olan dört kasidesi daha vardır.

Şöhretinin zirvesine IV. Murad zamanında ulaşmış olan ve özellikle ondan da büyük ilgi gören Nef'î'nin kaside söylemekteki büyüklüğü yanında hicvi de o derece meşhurdur. Dönemin en kudretli devlet adamları dahi onun bu müthiş hicivlerinden kurtulamadı. Onun bu özelliği kendine birçok düşman kazandırdı. O kadar ki: "Adı Nef'î olan o hiciv şairinin katli, engerek yılanlarının öldürülmesi gibi, dört mezhepçe de vaciptir" diyerek idamını isteyenler çoğalmaya başladı.²⁶

IV. Murad onu meclisinde bulundurarak manzumelerini dinleyip kendisine atıyyeler verirdi. 24 Haziran 1630 tarihinde babası Sultan Ahmed'in Beşiktaş'taki köşkünde Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sını okuyup, hicivleriyle neşelenen IV. Murad'ın yanı başına yıldırım düşer. Bu durumdan uğursuzluk sezen sultan mecmuayı yırtar. Şairi de bir daha hiciv yazmaya tövbe ettirdiği gibi, görevinden uzaklaştırır.

Katli konusunda çeşitli rivayetler mevcuttur. Karahan'ın da ifadesine göre²⁷ Nef'î, kabına sığmayan yerici ve sataşıcı kalemi yüzünden öldürülmek üzere Bayram Paşa'nın ellerine terkedilmiştir. Denildiğine göre şair idam edileceği saatte şu enfes rubâîyi inşad etmiştir:

*Ey dil hele âlemde bir âdem yoğ imiş
Var ise de ehl-i dile mahrem yoğ imiş
Gam çekme hakikatde eğer ârif isen
Farz eyle ki el'ân yine âlem yoğ imiş*

Kementle boğdurtulup naaşı denize atılan Nef'î için ebced hesabı

²⁶ Banarlı, s. 183

²⁷ Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, s. 190

ile tarih düşüren birkaç gönül erinin mısralarında görüldüğü üzere bu olay 8 Şaban 1044'tür (27 Ocak 1635).²⁸

Nef'î zengin dili, engin hayalleri ve eşsiz üslûbu ile Türk edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biridir. Bu özellikleri ile kaside tarzında kudret göstermiş ve büyük bir üstat olarak tanınmıştır. Nef'î'den söz eden bütün yazarların kanaati onun en büyük üstatlarından biri olduğu merkezindedir.²⁹ Dile, vezin ve kafiye hâkim olma konusunda farklı bir özellik gösteren Nef'î, o zamana kadar işitilmiş kelime ve deyimleri yadırganmayacak şekilde kullanmasını, gazellerine âşıkane bir eda vermesini bilmiştir. Onun şiirinde yeni bir hayat, eşine güç rastlanan bir hayal zenginliği ve ihtişamlı bir âhenk vardır; mağrur ve nefsine sonsuz bir itimada sahip olması, ifadesine kuvvet veren başlıca âmiller arasında sayılmalıdır.³⁰

Asrının en büyük şairidir. Kuvvetli tasviri, kelimelerle kuvvet ve âhenge kıymet vermesi selis, seyyal ve aynı zamanda tantanalı üslûbuyla Türk şiirinde kendisine mümtaz bir yer kazandırmış ve kendinden sonra gelen şairler üzerinde de etkisini göstermiştir. Gazelleri de ârifane ve rindane ise de kasideleri kadar kuvvetli değildir. Kasidelerini taklit etmek isteyenlerin hiçbiri onun kadar başarılı olamamıştır.³¹

Divan edebiyatı şairleri arasında bir söz üstadı sayılan Nef'î'nin,

*Gamzen ne dem ki tığ çeküp hun-feşân olur
Uşşâk-ı dil-figâra ecel mihrbân olur*

beytiyle başlayan kasidesi en başarılı eserlerinden biri sayılır; bazı beyitlerinin âhenginde harbin gürültüsü ve dehşeti gerçekten hissedilmektedir.³²

Nef'î'yi divan edebiyatında bir "kaside üstadı" olarak ebedileştiren tılsım, şairin bu şiir türüne, hayalinin vardığı zengin âlemlerdeki çeşitli güzellikleri söylemeye muvaffak oluşunda gizlidir. Nef'î'nin daha güzel ve daha başka âlemlerde dolaşmak isteyen kabına sığmaz ruhu için kaside, engin bir cevelân olmuştur. Bu kasidelerde hakikat

²⁸ Karahan, "Nef'î", *İA*, IX, s. 177

²⁹ Rızâ, s. 95

³⁰ Karahan, *a.g.e.*, s. 178

³¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 523

³² Onan, s. 252

dünyasını, yepyeni bir hayal dünyasıyla ve ustalıkla birleştirdiği görülür. Hatta bu hayal âlemleri çok kere öylesine mübalağalıdır ki, şairin iç dünyasına varamayanlar, onun samimiliğinden şüphe etmeyi bile düşünebilirler. Onun; bir atın ayağından çıkan tozlarla, rüzgârların yolunu kestiği, yahut methettiği kimsenin zengin şaşası karşısında güneşi bir zerre gibi gördüğü zamanlar çoktur. Bunlar kucagını en zengin ve en taşkın hayallere şefkatle açmış bulunan “şiir”in bile kolayca kabul etmekte zorlanacağı bir “mübalağa sanatı”nın ölçüsüz terennümleridir.³³

Eski şairlerimiz arasında fahriyeye en fazla yer ayıran Nef’î’dir. Bunda mizacının, çağdaşlarına göre dil ve kültür bakımından ileride oluşu ondaki bu eğilimi beslemiştir. Henüz genç iken ve İstanbul’a gelişinin üzerinden de pek o kadar zaman geçmemişken bu aşırı güven ve övgünlük, şiirinin dokusunda kendini göstermekten geri kalmamıştır. Meselâ Sultan Ahmed Camii’nin inşası sırasında Sultan Ahmed’e sunduğu bir methiyesindeki şu mısralar bunun açık bir delili sayılabilir:³⁴

*İltifat et sühan erbâbına kim anlardır
Medh-i şâhân-ı cihân-bâna veren unvânı*

*Kim bilirdi şuarâ olmasa ger sâbıkda
Dehre devletle gelip yine giden sultânı*

*Haşre dek âb-ı hayât-ı sühan-ı Bâkî’dir
Andırıp zinde kılan nâm-ı Süleyman Hân’ı*

Kimsenin söyleyemeceği sözlerin Allah tarafından ilham edildiğini ve bu yüzden gönlünün levh-i mahfûza benzediğini söyledikten sonra; başka şairlerin tabiatlarını kitapçı dükkâncısına benzetmekle de onların, şiir mazmunlarını kitaplardan aldıklarını ve bu yüzden eserlerinin söylene söylene güzelliğini kaybetmiş taklitlerden ibaret olduğunu ifadeden geri kalmaz:³⁵

*Levh-i mahfûz-ı sühandır dil-i pâk-i Nef’î
Tab’-ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf değil*

Nef’î’nin methiyelerini hiçbir zaman sanatkârane bir dalkavukluğun terennümleri diye kabul etmeye imkân yoktur. Şairin kasideleri ölçüsünde kuvvetli hiciviyeler söyleyerek, bir zaman methettiği insanların devlet idaresi yolundaki en küçük zaaflarına karşı bile merhametsiz bir lisan kullanması, bilhassa methiye mahiyetindeki şiirlerinin hemen ardından kendi şahsiyetine zengin bir yer ayırarak, hemen her türlü tevazu kaidelerini aşan bir ısrarla, kendi varlığı ve sanatı ile iftihar etmesi; onun hiç kimseden geri zannedilmeye tahammül edemeyen gururlu benliğinin en samimi ifadeleri arasındadır. Kendini bütün Türk ve İran şairlerinin üstünde gören bir kişiliğe sahiptir. Hatta IV. Murad gibi sert mizaçlı hükümdara bile “Sen ne büyük bir hükümdarsın ki, benim gibi bir şair tarafından methediliyorsun” demekten geri durmamıştır.³⁶

Nef’î’nin kasideciliğinden sonra en tanınmış yanı; bu şairde gerçekten bir sanat değeri kazanmış olan hicivciliğidir. Biri ötekinin zıddı gibi görünen bu iki tarz şiirin aynı şahıs tarafından aynı kuvvetle söylenebilmesi sebepsiz değildir. Nef’î’nin hicivciliği üzerinde kendi sert ve asabî mizacının ve zekâsının büyük bir tesiri bulunmakla beraber, onu bu “şairane saldırış” içine sürükleyen asıl sebepler, içinde yaşadığı devir ve çevrenin ezici ve üzücü sebepleridir. Zeki bir insan ve hadiseleri iyi gören bir memleket çocuğu olan Nef’î’nin, ülkeyi kötü idare eden sahte büyüklere karşı zaman zaman bir feveran halini alan; hiddet ve asabîliği üzerinde elbette bütün bu olayların birtakım kuvvetli ve haklı etkileri olacaktır. Şairin zaman zaman hiciv sanatını zariflikle birleştirerek nüktedanlık yapmaya vakit ve istek bulabilecek kadar söz sanatına bağlılığı göze çarpmaktadır. Nef’î’nin en tanınmış nükteleri kendisine latife yoluyla da olsa “kâfir” diyen Şeyhülislâm Yahyâ’ya:

*Bize kâfir demiş müftî efendi
Tutalım ben diyem âna müselman
Varıldıkta yarın rûz-ı cezâyâ
İkimiz de çıkarız anda yalan*

tarzındaki zarif cevabıyla, yine kendisine “köpek” diyen Tâhir adlı bir zata söylediği:

³³ Banarlı, s. 184

³⁴ Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, s. 196

³⁵ Onan, s. 252

³⁶ Banarlı, s. 184

*Bana Tâhir Efendi kelp demiş
İltifatı bu sözde zâhirdir
Mâlikî mezhebim benim zîra
İtikadımca kelp tâhirdir*

hicviyesidir.³⁷

Nef'î, divan şiiri dilini Farsça'ya en çok yaklaştıran Türk şairlerinden biridir. Onun birçok manzumesinde mısralar ve beyitler birbirini takip ederken Türkçe olarak bir tek "olur" veya "bulur"dan başka bir kelimeye rastlanmadığı da vâkidir. O çağlardaki bedîi zevkin mâzur gördüğü, hatta mârifet sanıp hoşlandığı bu tarz söyleyişi, ifade-indeki bütün açıklığa rağmen kelimelerin yabancılığı yüzünden, bugün Nef'î'nin eskiler içinde az okunan veya az parçasıyla hatırlanan şairler arasına katılması gibi mukadder bir netice doğurmuştur.³⁸

Nef'î, mısralarını kuvvetli bir ses ve söz anlaşmasıyla örmeye muvaffak olmuş, gerek bu mısralar, gerek onların meydana getirdiği beyitler ve manzumeler, manalarıyla iyi anlaşmış bir ses sanatı içinde söylenmiştir. Şair böyle bir mûsikinin, şiirdeki lüzumuna ne derecede önem verdiğini Sultan Ahmed için söylediği bir kasidesindeki:

Hem yazar hem tutarım nâme-i kilki âhenk

mısrıyla ayrıca terennüm etmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan şair yine Sultan Ahmed için yazdığı bir kasidede şiir hakkındaki telakkilerini anlatmaya çalışmıştır. Nef'î'ye göre, şiirin bedîi zevki yükselmiş kimseler tarafından beğenilmesi ve mana bakımından olduğu kadar söz bakımından da kusursuz söylenmesi şarttır. Kötü telaffuzlu ve kötü manalı sözlerle örülmüş şiirleri hakiki bir şiir sayılamayacağı iyi bilinmelidir. Şiirde ses unsuruna değer vermenin ve bu sesi, terennüm edilen konunun iç ve dış hayatı ile birleştirmeye çalışmanın XVII. yüzyıl şairi için ileri bir şiir anlayışı kabul etmek gerekir.³⁹

Eserleri. 1. Türkçe Dîvân. Pek çok yazma nüshası bulunan bu divanda biri na't olmak üzere elli dokuz kaside mevcuttur. Bunlardan on ikisi IV. Murad, sekizi Sultan Ahmed, beşi Şeyhülislâm Mehmed Efendi, dördü II. Osman, dördü Nasuh Paşa, biri Mevlânâ hakkında

olup, diğerleri devletin bir kısım önemli şahsiyetleri için yazılmıştır. Bunları dokuz manzume, 119 gazel, bir müseddes-i mütekerrir, bir kıta, dokuz matla, on beş rubâî izler ve divan tamam olur. 2. *Farsça Dîvân.* Bu divanda sekiz na't, sekiz kaside, bir sâkinâme, bir fahriye, yirmi bir gazel, 171 rubâî bulunmaktadır. 3. *Sihâm-ı Kazâ.* Bu hiciv mecmuasının nüshaları nâdir ve farklı olup, kaside, terakibibend ve kıta şeklinde hicviyelerden oluşmaktadır. Hedef aldığı kimseler, içindeki imalardan sezilmektedir. 4. *Tuhfetü'l-Uşşâk.* Doksan yedi beyit olup Farsça uzun bir kasidedir.⁴⁰

2.2.8. Nev'îzâde Atâî

Âlim ve şair olan Nev'îzâde, asıl adı Yahyâ olan şair Nev'î'nin oğludur. 1583 yılında İstanbul'da doğdu. Babasından ve diğer bilginlerden iyi bir eğitim gördükten sonra çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. Riyâzî onun müderrislikte başarılı olmayacağını sezerek kadılık mesleğine geçtiğini söyler.⁴¹ Üsküp kadılığından azledilmesi üzerine İstanbul'a geldi ve bir yıl sonra, 1635'te vefat etti. Şeyh Vefâ Camii avlusunda babasının kabri yanında gömülüdür.

Şiir ve edebiyattaki şöhreti Taşlıcalı Yahyâ Bey ile Cenânî'den mülhem olarak devrinin günlük hayatını göstermek suretiyle mesnevi tarzında kaleme aldığı *Hamse*'si dolayısıyladır.⁴² Bu eserin en güzel mesnevisi ise *Sâkinâme*'sidir. *Hamse* kendi döneminin özelliklerini, düşüncelerini, anlayışlarını, inançlarını yansıtmaya açısından önemlidir. Müellif *Sâkinâme*'sinin "sebeb-i nazm-ı Sâkinâme" bölümünde Türk şairlerinin kaside ve gazel vadisinde İran şairlerini geride bırakmış olduklarını söyleyen⁴³ Atâî, bu eserinde İran şairlerini taklit etmemeyi bir iftihar vesilesi olarak anar.

Atâî'nin kaside ve gazellerinden oluşan küçük bir divanı da vardır. Divanını Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye ithaf etmiştir. Atâî'nin nesri nazmından daha güzeldir.⁴⁴

⁴⁰ Karahan, İA, IX, s. 178

⁴¹ vr. 150b

⁴² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 524

⁴³ Banarlı, s. 189

⁴⁴ Karahan, İA, IX, s. 226

³⁷ Banarlı, s. 186

³⁸ Pekolcay, s. 92

³⁹ Banarlı, s. 183

Atâî'nin tarihte şöhretine sebep Üsküp kadılığında bulunduğu sırada ve 1634 yılında bitirdiği *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik* adlı *Şakâik* zeylidir. Atâî, Edirneli Mecdî Efendi'nin (ö. 1582) *Hadâiku's-Şakâik* adlı *Şakâik* tercümesine yine aynı tertip üzere Osmanlı âlim ve şeyhlerinin biyografilerine dair bir zeyil yazarak 1634 yılına kadar getirmiştir.⁴⁵

2.2.9. Nergisî

Asıl adı Mehmed olup Bosna'da doğdu, İstanbul'da eğitim gördü. İlmiye mesleğine yükselerek müderris oldu. Daha sonra kadılık mesleğine geçti. Yirmi beş yıl çeşitli yerlerde kadılık yaptı. IV. Murad'ın takdirini kazandı ve Revan Seferi'ne gidecek orduya vak'antivis tayin edildi. Ordu ile İzmit'e yaklaşırken atından düştü ve orada vefat etti (1635).⁴⁶

Babasının mahlasını kullanan Nergisî nesirde üstattır. Aynı zamanda şair olan Nergisî'nin şiiri nesrine oranla daha sadedir. Uzun nesir cümleleri konusunda özel bir gayret sarfetmiş, bu sahada zevkle çalışmış, mensur eserlerini bu yolda meydana getirmiştir. Bir buçuk sayfa uzunluğundaki cümleleri, zamanın modası içinde güzel ve üstane nesir örneği olarak kabul edilmiştir. Belâgat kurallarını, Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen Nergisî, belli bir azınlığın anlayabileceği bir dille sırf sanat göstermek gayesi güderek yazmıştır. Daha sonraki dönemlerde Nergisî, divan edebiyatının dilinin anlaşılmazlığını tenkit edenler tarafından hep örnek olarak gösterilmiştir.

Nergisî böyle bir nesirle beş ayrı risâle yazarak, mensur bir "Hamse" vücuda getirmiş, ayrıca çeşitli mektup ve tebrik örneklerinden oluşan bir "münşeat" tertip etmiştir.⁴⁷ Uzun bir mukaddime ile birlikte 1622 yılında tertip ettiği ve elliden fazla parçayı ihtiva eden bu eserini Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye ithaf etmiştir.

2.2.10. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi

1553 yılında doğdu. Müderris olarak göreve başladı. Daha sonra kadılık mesleğine geçti. Şam, Mısır, Edirne ve İstanbul kadılıklarında

bulundu. Bir kere Anadolu, üç kere de Rumeli kazaskeri oldu. Üç defa şeyhülislâmlık makamına geldi. IV. Murad'la İran Şavaşı'na katıldı. 1644 yılında İstanbul'da vefat etti.

Gazel tarzında başarılı olan ve ince manzumlarıyla Bâkî'yi başarıyla taklit eden Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Sultan Ahmed döneminin önde gelen şairlerindendir. Fikrî ve ilmî terbiyesini, başta babası Şeyhülislâm Zekeriyâ Efendi (ö. 1592) olmak üzere ailesinden ve çevresinden aldı. İyi bir medrese tahsili görerek yetişti ve ilmiye mesleğine intisap etti. Bu mesleğin en ileri derecesi olan şeyhülislâmlık makamına kadar yükseldi.⁴⁸

Yirmi yıla yakın bir süre şeyhülislâmlık makamında bulunan Yahyâ Efendi'nin gerek bilgisini, gerekse şiirlerindeki sanat kudretini eski kaynakların tamamı övmekte müttiftir. Bazı edebiyat tarihçilerinin: "Tabiatın nadir yetiştirdiği kimselerdendir. İlimde, edebiyatta, siyasette kazandığı birinci olma şerefini ömrünün sonuna kadar korumuştur. Osmanlı Devleti'nde böyle mükemmel başka bir şeyhülislâm gelmemiştir" diye nitelediği Yahyâ Efendi güleç yüzlülüğü, yüksek ahlâkı ve hoşsohbetliği ile de zamanının önde gelen şahsiyetlerindendir.

Yahyâ Efendi gerek ilmi gerek zekâ ve faziletiyle kendisini hemen herkese sevdirmiş ve yine herkesten hürmet görmüş bir kişidir. Dönemin büyük şairleri onu saygıyla anmışlar, Sabrî, Nef'î gibi şairler Yahyâ Efendi için kasideler söylemişlerdir. O, devrinin sanatçı olarak da kuvvetli bir divan şairidir.

Zengin bir his ve hayal âlemine sahip olan şair, içinde doğduğu asrın büyük şairi Bâkî'yi, XVIII. asrın eşsiz şairi Nedim'e bağlayan; ikisi arası bir sanat kudretine sahiptir. Onda Bâkî'nin plastik sanat üslûbu ile Nedim'in şuh ve zarif hayali birleşmiş gibidir.

Gerçek bir şair olan Yahyâ Efendi'nin şiirlerinde daha çok âşıkane bir eda görülür. Aynı zamanda nüktedan olan şairin Nef'î ile yakın dostluğu vardır.⁴⁹ Yahyâ Efendi, rind ve kalender bir şairdir. Gam, keder ve üzüntünün onun şiirlerinde yeri yoktur, neşeli ve coşkudur. Aşk temasına fazlaca yer vermiştir.

Ben âşıkum sözüm de benim âşıkane'dür

⁴⁵ Rızâ, s. 70

⁴⁶ Aktün, s. 194 vd.

⁴⁷ Banarlı, s. 191

⁴⁸ Rızâ, s. 107

⁴⁹ Banarlı, s. 188

Uzun süre en yüksek dinî makamda bulunduğu halde, dinî şiirlerle pek rağbet etmemiştir. Divanında bir tevhid bir de na't vardır, dinî-tasavvufî unsurlara ender rastlanır. Şiirlerinde anlam derinliği fazla değildir. Söylemek istediklerini açıkça söyler. Yazdığı gazeller devrin birçok şairi tarafından beğenilmiş ve tanzir edilmiştir. Bunda onun şiirlerinin yanında şeyhülislâmlık gibi önemli bir makamda bulunuşunun da büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Dili sade ve akıcıdır. Hayalleri zarif ve buluşları kendine özgüdür. Şiirlerinde nezaket hâkim unsurdur. Nüktedan ve hazırcevaptır. Nef'î ile birbirlerini hicvetmeleri meşhurdur.⁵⁰

Yahyâ Efendi'nin meşhur olan iki eseri *Dîvân*'ı ve *Sâkinâme*'si'dir. *Dîvân*'ının yazma nüshaları nadirdir. Bu eser İbnülemin Mahmud Kemal tarafından uzun bir önsözle birlikte yayımlanmıştır. *Dîvân*'da bir iki kaside dışında ağırlık gazellere verilmiştir. Devrinin gazel ustası olarak şöhrat bulmuştur.⁵¹

3. SULTAN AHMED'e KADAR ŞAİR PADİŞAHLAR

3.1. Fâtiḥ Sultan Mehmed (Avnî)

1431 yılında Edirne'de doğdu. II. Murad'ın oğludur. Küçük yaşta Manisa'ya vali olarak tayin edildi (1443). Babasının ölümü üzerine tahta çıktı (1451). Devletin sınırlarını önemli ölçüde genişletti ve adıyla özdeşleşen İstanbul'un fethini gerçekleştirdi (29 Mayıs 1453). Yeni bir sefere hazırlandığı sırada yahudi bir hekim tarafından zehirlendiği rivayeti kuvvetlidir (Gebze 1681). Fâtiḥ Sultan Mehmed büyük bir devlet adamı ve kumandan olduğu kadar, geniş kültürlü ve bilgili bir kişidir. Onun devrinde divan edebiyatının kuvvetli temsilcileri yetişti. Ahmed Paşa, Sinan Paşa, Melîḥî ve Necâtî gibi sanatçılarla şiir ve nesir dili mükemmelleşmeye başladı.

Fâtiḥ'in şiir yazdığı ilk defa Âşık Çelebi tarafından haber verilir. Şiirlerinde Avnî mahlasını kullanan Fâtiḥ, mısralarının dış güzelliğine, sağlamlığına, manzum ve mefhumların yerinde kullanılmasına

⁵⁰ Bayraktutan, s. 37

⁵¹ Riyâzî, vr. 147b

dikkat gösterdi. Dili XV. yüzyılda oluşmaya başlayan kitâbî Osmanlı Türkçesi'ne dayanır ve süslü bir üslûbu vardır.

Avnî'nin divanı ile ilgili ilk çalışma Alman Georg Jacob tarafından, *Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten des Eroberers von Konstantinople* (Berlin 1904) adıyla yayımlandı. Ayrıca Fâtiḥ'in divanı Latin harfleriyle çeşitli şahıslar tarafından neşredildi.⁵²

3.2. II. Bayezid (Adlî)

1448 yılında Dimetoka'da doğdu. Babası Fâtiḥ Sultan Mehmed, annesi Gülbahar Hatun'dur. Yedi yaşında iken Amasya sancak beyliğine gönderildi. Amasya'da âlim, şair ve sanatçı şahsiyetlerin arasında kültürlü bir ortamda yetişti. Şehzadelikinden itibaren etrafına ünlü bilginleri topladı ve kendisini yetiştirmeye çalıştı. Bu yüzden otuzdan fazla şahsa maaş bağlattı. Molla Câmî'ye yıllık 1000 altın maaş bağlatması kaynaklarda önemle zikredilir.

Aynı zamanda bir şair olan ve şiirlerinde Adlî mahlasını kullanan Bayezid'in çoğunluğunu 125 kadar gazelin meydana getirdiği küçük hacimli divanı basıldı (İstanbul 1890). II. Bayezid'in şiirleri sağlam bir şiir kültürünün ürünüdür. Hat⁵³ sanatında da oldukça başarılıdır.

Osmanlı tarihçiliği onun zamanında ilk büyük eserlerini vermiştir. İdrîs-i Bitlisî'ye Farsça, İbn Kemal'e Türkçe birer Osmanlı tarihi yazdırmıştır. Ayrıca onun adına pek çok eser kaleme alınmıştır. Bayezid zamanında pek çok âlim, sanatkâr ve şair yetişmiş, onlara iltifat etmiştir. Dönemi sükûnet içinde geçmiş, fazileti ve iyi ahlâkı dolayısıyla herkes üzerinde hürmet hissi uyandırmıştır. Birçok hayratı vardır. 1512 yılında Dimetoka'da vefat etti.

Subha dek her gice ey hurşid-rû sen mâhdan
Nice bir feryâd idem korkmaz mısın Allah'dan

gibi duygulu, açık ve tabii olarak şiirler yazdı. Tasavvufî duygularını dinî-tasavvufî unsurlarla dile getirdi. Divanının Yavuz Sultan Se-

⁵² Rızâ, s. 5; Riyâzî, vr. 5b-6a

⁵³ İstanbul'un fethini müteakip hat sanatının liderliğini alarak bunu beş asra yakın devam ettiren Osmanlı Devleti'nin hükümdarları arasında II. Bayezid'in yanı sıra IV. Murad, II. Mustafa, III. Ahmed, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid fiilen hat sanatı ile meşgul olmuşlardır. İstanbul'un hat sanatındaki müstesna yeri İslâm âleminde "Kur'ân-ı Kerîm Hicaz'da nâzil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı" ifadesiyle tescil edilmiştir.

lim'in emriyle yazıldığı rivayet edilen dört nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir (Ali Emîrî Efendi, nr. 274-277).⁵⁴

3.3. Yavuz Sultan Selim (Selîmî)

1466 yılında Amasya'da doğdu. II. Bayezid'in oğludur. Daha babasının sağlığında kardeşleri Korkud ve Ahmed ile taht kavgasına tutuştu. Yeniçeri ve kendisini tutan devlet adamlarının desteği ile 1512 yılında tahttan indirilen II. Bayezid'in yerine padişah oldu. Saltanatının ilk yıllarında kardeşlerini ve yeğenlerini bertaraf etti. Oğlu Süleyman'dan başka kendisine vâris bırakmadı. Devlet için asıl tehlikenin İran'dan geldiğine inanıyordu. Şah İsmâil onu doğrularcasına Anadolu'da büyük bir Şîî propagandasına girişti. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmâil'in üzerine yürüyerek onu Çaldıran'da yendi (1514). Doğu'daki problemleri hallettikten sonra 1517 yılında da Ridâniye'de Memlûk ordusunu mağlûp etti. Kutsal emanetlerle birlikte, âlim ve şairleri de yanında İstanbul'a götürdü. 8 Şevval 926 (21 Eylül 1520) tarihinde Çorlu'da vefat etti. Sultan Selim Camii'nin yanına defnedildi.

Sert mizaçlı olan Sultan Selim cesur bir kişiliğe sahipti. Ömrü savaş meydanlarında geçti. Onun ilme ve sanata karşı hürmetkâr tutumu aynı şekilde âlim ve sanatçılara da yansımıştır. Farsça'ya tam manası ile vâkıf olan sultan Farsça bir divan meydana getirmiştir. Bu divan II. Wilhelm'in emri ile Horn tarafından yayımlandı (1904). Aynı divan Ali Nihat Tarlan tarafından tercüme edildi ve yayımlandı (1946). Kendisine atfedilen çok az Türkçe şiirleri de vardır. Şiirlerinden **Selîmî** mahlasını kullandı.

Kişiliği, devlet adamlığı, gazaları ile Osmanlı sultanları arasında seçkin bir yere sahip olan Yavuz Sultan Selim için çok sayıda eser kaleme alınmıştır.⁵⁵

3.4. Kanûnî Sultan Süleyman (Muhibbî)

1494 yılında Trabzon'da doğdu. İsimlerin gökten indiği hakkındaki inanışa uyularak Kur'an'dan faydalanılmış, açılan sayfadaki "İnnehû min Süleymâne ve innehû bismillâhirrahmânirrahîm" âyetin-

⁵⁴ Riyâzî, vr. 6a-7b; Rızâ, s. 5

⁵⁵ Riyâzî, vr. 7b-9a

de⁵⁶ geçen "Süleyman", kendine ad olarak verilmiştir.⁵⁷ On beş yaşına kadar babası Yavuz Sultan Selim'in görevlendirdiği hocalardan ders aldı. Kaymakamlık ve sancak beyliği görevlerinde bulundu. Yavuz'un Çaldıran ve Mısır seferleri sırasında Edirne muhafızı idi. Babasının ölümü üzerine tek vâris olarak tahta çıktı (1520). Kırk altı yıl süren saltanatı sırasında pek çok zafer kazandı. Osmanlı Devleti onun döneminde büyüme bakımından en uç noktalara ulaştı. Avrupalılar'ın "muhteşem Süleyman" diye tanıdığı padişah bir seferde iken öldü (1566).

Âlim ve sanatçıları korurdu. Birçok sanat eserinin yapılmasına ve yazılmasına sebep oldu. Mimar Sinan'a yaptırdığı Süleymaniye Camii ve Külliyesi onu ölümsüzleştiren eserlerdendir. Edebiyatımızın yüz akları olan Zâtî, Bâkî, Fuzûlî gibi şairler onun döneminde yetişti.

Muhibbî, Meftûnî, Âcizî gibi mahlaslar kullanan Kanûnî, padişahlar içinde en fazla şiir yazan şairdir. Biri Farsça olmak üzere dört divançesi bulunmaktadır. Divanlarının İstanbul kütüphanelerinde pek çok nüshası vardır.

Döneminin ünlü şairlerinin etkisi altında kalan **Muhibbî**, İranlı şairlerinden Nizâmî, Sa'dî ve Selman'dan da etkilendi. Kullandığı dil sade olup devrinin klasik Osmanlı Türkçesi'dir. Arapça ve Farsça kelimeler azdır. Şiirlerinde kullandığı kelimelerin zenginliği onun gerek kelime hazinesi ve gerekse kültürü bakımından oldukça zengin bir yazı diline sahip olduğunu gösterir. İfadesi açıktır. Fakat şiirlerinde zihaf ve imaleler fazladır. Kanûnî hat sanatında da ustadır, güzel ta'lik yazardı, hatt-ı hümayunlarını da bu yazıyla yazdığı görülmektedir.

*Halk içinde mûteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*

beyti çok meşhurdur. Genellikle aşk ve tabiat konulu şiirler yazmıştır.⁵⁸

⁵⁶ "Mektup Süleyman'dandır, rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla başlamaktadır" (Neml 27/30)

⁵⁷ *Muhibbî Divanı*, s. 1

⁵⁸ Riyâzî, vr. 9a-11b; *Muhibbî Divanı*, s. 20

3.5. II. Selim (Selîmî)

1524 yılında İstanbul'da doğdu. Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğludur. Kardeşi Bayezid ile girdiği taht mücadelesinde galip geldi. Kanûnî'nin ölümü üzerine tahta çıktı (1566). Devletin yönetimini damadı olan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya bıraktı. Kendisi devlet işleri ile fazla ilgilenmedi. Döneminde devletin büyüklüğü ve haşmeti devam ettiyse de iktisadî ve siyasî sıkıntılar baş gösterdi.

Âlim ve şairleri himaye eden II. Selim, daha şehzadeligi sırasında başta tarihçi Âlî Mustafa Efendi olmak üzere şair, âlim, ressam ve mûsikişinasları etrafında topladı, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'ye büyük hürmet gösterdi, Osmanlı tarihinde ilk defa ulemâya cülûs bahşişi dağıttı. 28 Şâban 982 (13 Aralık 1574) tarihinde vefat etti. Ayasofya avlusundaki türbesine defnedildi.

Kendisi de *Selîmî* mahlası ile şiirler yazdı, ancak divan tertip edemedi. En büyük eseri Edirne'deki Selimiye Camii'dir. Divan şiirinin incilerinden kabul edilen,

*Biz bülbül-i muhrik-dem-i gülzâr-ı firâkız
Âteş kesilür geçse sabâ gülşenimizden*

beyti meşhurdur.⁵⁹

3.6. III. Murad (Murâdî)

1546 yılında Manisa'da doğdu. Konya Kalesi muhafızı ve Manisa sancak beyi olarak görev yaptı. Babası II. Selim'in vefatı üzerine tahta geçti (1574). III. Murad'ın saltanatı döneminde siyasî olaylar doğuda ve batıda devam etti. Hatta 1593 yılından itibaren Avusturya Savaşı, kuzeyin hristiyan devletleri arasında Osmanlılar'a karşı "Mukaddes İttifak"ın kurulmasına zemin teşkil etti. Onun dönemi çöküşün başlangıcıdır. 6 Cemâziyelevvel 1003 (16-17 Ocak 1595) tarihinde İstanbul'da vefat etti.

Murâdî mahlası ile dinî ve tasavvufî şiirler yazdı. Halvetî şeyhi Şâban Efendi'nin halifesi olan Şeyh Şücâ'a bağlıydı. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdığı gibi bu dillerde divanlar tertip etti. Âyet ve hadisler, Arapça ve Farsça beyitler ihtiva eden divanında çok miktar-

⁵⁹ Riyâzî, vr. 11b-12a; Rızâ, s. 7

da gazel bulunmaktadır. Bazı Arapça ve Farsça gazelleri zamanın edipleri tarafından şerhedildi.⁶⁰ III. Murad hat sanatıyla da meşgul olmuş, nesih ve ta'lik yazılar yazmıştır. Gelibolulu Âlî Efendi *Menâ-kıb-ı Hünerverân* adlı meşhur eserini onun adına kaleme almıştır.

3.7. III. Mehmed (Adlî)

1566 yılında Manisa'da doğdu. Babası III. Murad, annesi Venedikli Bafa'dır (Safiye Sultan). III. Mehmed, tahlilini yaptığımız divanın müellifi olan Sultan Ahmed'in babasıdır. Sultan bu oğluna zaaf derecesinde düşküdü. İyi bir eğitim gördü. Babasının ölümü üzerine tahta çıktı (1595). Devrinde önemli olaylar meydana geldi. Doğuda ve batıda meydana gelen bu olaylarla birlikte Celâlî isyanları müthiş bir sürat kazandı. 16-17 Receb 1012 (20-21 Aralık 1603) tarihinde vefat etti.⁶¹ Tarihçiler onun erken yaşta vefatının, bir şeyhin telkinleriyle oğlu şehzade Mahmud'u ölüme göndermesinin verdiği üzüntüden kaynaklandığı konusunda birleşirler.

III. Mehmed zayıf iradeli olup fazlaca tesir altında kalırdı. *Adlî* mahlası ile şiirler yazdı. Orta derecede bir şairdir. Bir beyti:

*Ârifiz âyine-i âlem nümâdır gönlimüz
Rûzigârın cünbüşünden sanmayın gafilleriz*

⁶⁰ Riyâzî, vr. 11b-12a; Rızâ, s. 7

⁶¹ Riyâzî, vr. 11b-12a; Rızâ, s. 7

Birinci Bölüm

SULTAN AHMED'İN HAYATI

1. HAYATI

Ahmed, babası III. Mehmed'in Saruhan valiliği sırasında üç oğlundan biri olarak 998 (28 Nisan 1590) tarihinde Manisa'da doğdu.⁶² Doğumuna düşürülen tarih "hâkân-ı Rûm" dur.⁶³ Annesi Handan Sultan'dır. Babası 1595 yılında yirmi sekiz yaşında tahta çıktığında şehzadelerden Mahmud sekiz, Ahmed beş, Mustafa dört yaşındaydı.

III. Mehmed'in saltanatının son yılı olan 1603'te Şehzade Mahmud en az on altı yaşında olmasına rağmen bilmediğimiz sebeplerden dolayı vilâyete çıkarılmadı. Bunun başlıca sebebi, Anadolu'da Celâlî isyanlarının alıp yürümesi olabilir. Şehzade Mahmud iddialı ve atak bir gençti. Babasının üzüldüğünü gördükçe, "Hünkârım ne üzüyorsunuz? Beni askere serdar edip âsilerin üzerine gönder, cümlesinin hakkından gelir, sana baş eğdiririm" diyordu. Babası "Nasıl gelebilirsin?" diye sorduğunda da, "Kimini kılıçla, kimini tatlı sözlerle yola getiririm" şeklindeki sert çözümünü padişahı kaygılandırdı.

İkinci şehzade Ahmed'in sonradan anlattığına göre, padişah oğlunun bu çıkışlarından huylanmıştı. Ahmed, "Her zaman Mahmud'u susturmaya çalıştım, ama başaramadım" der. Bu ortamda kızlar ağası, "Mahmud'un bir şeyhle mektuplaştığını, şeyhin bazı tılsımları saraya gönderdiği"ni öğrenmesi üzerine, yakaladığı delilleri padişaha verdi. Cülûsunda on dokuz kardeşini boğdurtarak kimsenin kıramadığı bir rekoru kıran III. Mehmed, bu defa da oğlu Mahmud'u boğdurttu, anasını ve bazı câriyelerini de denize attırdı. Aynı yıl içerisinde III. Mehmed'in ölümü üzerine Şehzade Mahmud'un da bu şekilde devreden çıkarılmasından sonra yol Şehzade Ahmed'e açıldı.

⁶² Solakzâde, s. 443

⁶³ Ayvansarâyî, *Vefeyât*, s. 4

Ahmed, babası III. Mehmed'in 22 Aralık 1603 tarihinde ölümü üzerine tahta çıktı.⁶⁴ Cülûsuna düşürülen tarih ise aynı zamanda mahlası olan "Bahtî"dir (8 Receb 1012).⁶⁵ Ahmed'in de bir kardeşi vardı, Sultan III. Mehmed'i kabrine bırakanlar hemen dağılmadılar, bir müddet Şehzade Mustafa'nın cenazesi için davetçi beklediler. Ertesi gün de bu yolda bir haber gelmeyince önce hayret edildi, sonra büyük şehre bir huzur havası yayıldı. İstanbul halkı kardeşini boğdurtmayan bu genç padişahı tahta çıktığı gün sevdi ve bağrına bastı.

Sultan Ahmed'in tahta oturduğu sırada, siyasî ve tarihî şartların olumsuzluğuna bir de yaşının küçüklüğü ve tecrübesizliği eklenince insanların şaşkınlığı bir kat daha arttı. Ancak bu olumsuz görüntülere rağmen zekâsının kıvraklığı ve samimiyetine, dönemin dirayetli idarecilerinin varlığı eklenince zihinlerdeki olumsuzluk nisbeten sükûnet buldu. Bu durum Ayvansarâyî tarafından şu dizelerle ifade edilmektedir:⁶⁶

*Geçip ânın yerine adl ile Sultan Ahmed Han
Yeniden oldu ihyâ hakk bu kim âyin-i Osmânî*

*Cülûsu hicretin bin on ikisinde olup vâki
Ana bu saltanat oldu Hudâ'nın lutf u ihsânı*

Sultan Ahmed annesinden sağlam bir dinî terbiye almıştı. Fakat oğullarını tahtı için rakip gören babası tarafından tahsili ihmal edilmiş, büyükanne Safiye Sultan'ın şerrinden korkan Handan Sultan da oğlunun tahsili ile meşgul olamamıştı. On dört yaşına bastığı halde sünnet bile ettirilememişti. Bu yüzden Osmanlı tarihinde ilk defa sünnetsiz olarak bir padişah tahta çıkmış oldu. Sultan Ahmed önce kendisini sünnet ettirdi. Halka, sünnet çocuğu olarak görünmek istemediği için ananevî meydan düğünü yaptırtmadı, fakat halktan gizlemedi de. Bir cuma günü cuma namazını Süleymaniye Camii'nde kıldı, sa-

⁶⁴ Osmanlılar'ın en büyük zaaflarından biri olarak tenkit edilen husus çocuk yaştaki kimse-lerin tahta çıkarılmalarıdır. Aslında peygamberlerin "elçilik"le görevlendirildikleri yaş, bu konuda önemli bir ipucu olabilir. Çünkü devlet yönetmek, insanların sorumluluklarını üzerine almak belli bir olgunluğu gerektirir.

⁶⁵ Ayvansarâyî, *a.g.e.*, s. 4

⁶⁶ *Mecmûa-i Tevârih*, s. 6

raya döndüğünde cerrah çağırttı. İstanbul halkı padişahın bu mürüvveti için üç gün üç gece donanma ve şehrayın yaptı.⁶⁷ Daha sonra Eyüp Sultan Türbesi'nde Şeyhülislâm Mustafa Efendi'nin elinden kılıç kuşandı.⁶⁸

Padişah olduktan sonra Sultan Ahmed'in yaptığı işlerden biri de yazı meşkine başlamasıdır. Bir padişahın lüzumlu bilgiye sahip olması gerekirdi, bu yüzden gece gündüz okuması lâzımdı. Harem-i Hümayun'da içine kapanabileceği bir kütüphane yaptırdı. Bu salon XVII. yüzyılın en güzel yapılarından biridir.

Genç padişah bir Rum kızı olan Mahpeyker ile evlendi ve ona "başta, önde giden" anlamına gelen Kösem lakabını verdi.⁶⁹ Saltanatının ilk yılları çok hareketli geçti. Giriş bölümünde belirtildiği gibi Avusturya ve İran ile savaş hali devam etmekteydi. Tecrübesiz sultan için birer dezavantaj olan bu haller, etrafında bu problemleri halledebilecek güçte değerli devlet adamlarının varlığı ile telâfi edilmekteydi.

On dördüncü Osmanlı sultanı olarak on dört yaşında tahta çıkan Sultan Ahmed'in saltanatı da on dört yıl sürdü. Ayvansarâyî,⁷⁰

Hükümet etti on dört yılla dört ay eyledi rihlet

diyerek bu süreyi bildirmektedir. Şirpençe⁷¹ hastalığına yakalandı,⁷² ve elli bir gün süren bu hastalığı sonunda 26 Zilkade 1026 (22 Kasım 1617) tarihinde yirmi sekiz yaşında iken vefat etti.⁷³ "Mübeşşerü'l-cennet" ifadesiyle de ölümüne tarih düşürülmüştür.⁷⁴ Kendi adıyla anılan caminin kuzeydoğu köşesine defnedilip üzerine bir türbe inşa edildi. Türbenin yapımına Sultan Ahmed'in kardeşi I. Mustafa'nın emri ile başlandı, onun kısa süren saltanatından sonra tahta geçen oğlu II. Osman zamanında tamamlandı (1028/1619). Giriş açıklığının

⁶⁷ Koçu, 178

⁶⁸ Solakzâde, s. 443

⁶⁹ Koçu, s. 178

⁷⁰ *Mecmûa-i Tevârih*, s. 7

⁷¹ En çok ensede ve sırta çıkan, çabuk genişleyen ve tehlikeli olabilen kan çıbanı.

⁷² Solakzâde, s. 461

⁷³ Ayvansarâyî, s. 18

⁷⁴ Ayvansarâyî, *Vefeyât*, s. 4

üzerine uzanan üç satır halinde on iki kartuşa yazılmış kitâbenin, türbenin yapılışını veren kısmı şöyledir:⁷⁵

*Hâbgâhın adn kıl yâ rab o şâh-ı âdilin
Cennet-i a'lâda lutfuñla müyesser kıl likâ
Türbe-i ulyâsının itmâmına tarihtir
Türbe-i Sultân Ahmed evc-i illiyyîn ola (1028)*

Türbenin mimarı aynı zamanda caminin de mimarı olan Mehmed Ağa'dır. Bu türbede otuz altı sanduka mevcuttur. Sultan Ahmed'in yanı sıra oğulları II. Osman (ö. 1622), IV. Murad (ö. 1640), karısı Mahpeyker Sultan (ö. 1651) ile Sultan Ahmed'in, II. Osman'ın, IV. Murad'ın ve Sultan İbrâhim'in kız ve oğulları da medfundur.⁷⁶ Bu türbe diğer türbelerden daha süslü olup mücevher, kıymetli taş, mücevher sorguç, kemer ve avizelerle donatılmıştır.

Sultan Ahmed'in vefatında gasil muamelesi için Aziz Mahmud Hüdâyî davet edildi, fakat o yaşlılığını öne sürerek yerine dergâhının zâkirbaşısı Şâban Dede'yi gönderdi.⁷⁷

Sultan Ahmed arkasında Osman, Mehmed, Murad, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrâhim adında erkek evlâtlar bıraktı. En büyükleri Şehzade Osman on dört yaşındaydı. Eğlenceye kapılmadığı, dindar ve hayır sahibi bir padişah olduğu için halkın güvenini kazandı. Sert tabiatlıydı. İhanet edenleri affetmez ve bu sertliği yüzünden devlete hizmet edenlere dahi zaman zaman acımasız davrandığı olurdu.⁷⁸

Başta "muallim-i sultânî" Mustafa Efendi olduğu halde muhitinin tesirine kapılan Sultan Ahmed güvendiği liyakatli kimseleri istihdam gayret göstermekten geri kalmazdı. Gençliğine rağmen icraatında azimlilik eseri görülmektedir. 1605 Şubatında sipahilerin bir isyan girişimini cesurca yatıştırıp, elebaşlarını idam ettirmesi, sadrazamlarından Derviş ve Nasuh paşalar ile bazı vezirleri öldürtmesi mizacının şiddetine delâlet eder.⁷⁹

⁷⁵ Önkol, s. 198

⁷⁶ Ayvansarâyî, *Hadîka*, I, s. 18

⁷⁷ Yılmaz, s. 64

⁷⁸ Solakzâde, s. 461

⁷⁹ Baysun, s. 163

2. KİŞİLİĞİ

Genç padişahın iyi bir eğitim görerek yetiştiğini söyleyemeyiz. Çok erken denilecek bir yaşta tahta çıkması sebebiyle durumun da buna müsait olmadığını görüyoruz. Ancak nazik, duygulu, hamiyetli ve sanatkâr bir kişiliğe sahipti. Samimi ve dindardı. Âbid, zâhid ve mutasavvıflara karşı fevkalâde riayetkârdı.

Sultan Ahmed'in engin bir iç dünyası vardır. Şiirlerinde genç yaşta olgunlaşmanın izlerine ulaşmak mümkün olduğu gibi, hem maddî hem de manevî manada müthiş bir arayış içindedir. Kendisini mana âleminin merkezinde görmek istemesinin yanında, ülkede olup bitenlerden de oldukça rahatsızdı. Siyasî, sosyal ve dolayısıyla bu işlerin üstesinden gelebilecek yetenekli insanları bulamamanın doğurduğu sıkıntılar, belli bir dinginliğe ulaşamamaş olması onun iç dünyasına yönelik ümitsizliklerinin ipuçlarını vermektedir. Hem mana âleminde belli bir yol alamıyor, hem de deruhte ettiği işler ters istikamette seyrediyordu. Tasavvufî manada büyük bağlılık gösterdiği Aziz Mahmud Hüdâyî ise ona gereken manevî gıdayı verme konusunda müstağni davranıyordu.

Sultan Ahmed, Hz. Peygamber'in bir taş üzerinde bulunan "kadem-i nakşını" Kayıtbay Türbesi'nden İstanbul'a getirtmiş ve Eyüp Camii'ne koydurmuştu. Sultan Ahmed Camii tamamlanınca da kadem-i nakş Eyüp Camii'nden alınarak buraya nakledildi. Sultan Ahmed bu nakil işinin yapıldığı günün gecesinde bir rüya görür: "Bütün padişahların toplandığı yüce bir divan kurulur, Hz. Peygamber bu divanda kadılık yapmaktadır. Kayıtbay (1495), türbesini ziyarete vesile olan kadem-i şerif resmini kendi camisine nakleden Sultan Ahmed'den davacıdır.

Hz. Peygamber'in kadı sıfatıyla verdiği hüküm, kadem-i şerif resminin alındığı yere verilmesi istikametindedir. Sultan Ahmed ertesi sabah rüyasını tabir ettirmek için içlerinde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin de bulunduğu ulemâ ve meşâyih'ten bir grubu davet eder. Gelen şeyh ve âlimler rüyayı "emanetin derhal yerine gönderilmesi" şeklinde yorumlarlar ve emanet yerine gönderilir.⁸⁰ Bu hadise üzerine Sultan Ahmed, "kadem-i saâdet-i Peygamberî" şeklinde bir sorguç

⁸⁰ Nakş-ı kadem-i şerif, I. Abdülhamid zamanında tekrar İstanbul'a getirilmiş ve Topkapı Sarayı'na konmuştur (bk. Ahmed Râsim, *Menâkıb-ı İslâm*, İstanbul 1326, s. 355).

yaptırıp; cuma, bayram ve diğer günlerde teberrüken hilâfet sarığına takmaya başladı. Ayrıca bir tahta üzerine resmedilen kadem-i şerifin kenarlarına da:

*N'ola tâcum gibi başumda götürsem dâim
Kademi nakşını ol hazret-i şâh-ı rusûlün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür
Ahmedâ turma yüzün sür kademine o gülün*⁸¹

kıtasını kendi hattıyla yazıp şeyhi Hüdâyî'ye gönderdi. O da dergâhının duvarına astı.

Sultan Ahmed'in yaşayışı gibi giyimi de sadedir. Güçlü, kuvvetli bir yapıya sahipti, iyi silâh kullanırdı. Bir keresinde Edirne'de bir şesperi⁸² 30 metre yüksekliğindeki burçtan aşırıp, 500 metre ileriye atmış, şesperin düştüğü yere de bir sütun dikilmişti.⁸³

Avı pek sevdiği halde, padişahların ava çıkması çok masraflı olduğundan on dört yıl içinde ancak dört beş sefer ava çıktı. On altı yaşında iken Edirne ve Bursa'ya gitti, ecdat yâdigârı eserleri ve dedelerinin türbelerini ziyaret etti. 1612 ve 1614'te pek sevdiği Edirne'ye iki defa daha gitti. Son seyahatinde Gelibolu yarımadasındaki Kilitbahir'e kadar vararak, Boğaz'ı ve Boğaz kalelerini gördü. Yüzyılın büyük şairi Nefî:

Edirne şehri mi bu yâ gülşeni nevâ mıdır?

diye başlayan meşhur kasidesini Sultan Ahmed'in bu son seyahati münasebetiyle yazdı.

Tatlı dilli, yakışıklı, yerine göre şiddetlidir. Güzel sanatların her dalında sözü vardır. Ulemânın nasihat yollu sözlerini daima hürmetle dinlerdi. Şeyh Abdülmecid Sivâsî, hükümdara bir manzumesiyle şöyle hitap etmiştir ki, Sultan Ahmed'den başka bir padişah buna tahammül edemez ve şeyhi en hafifinden sürgüne gönderirdi:

*Şahsa mansıb mı, mansıba âdem mi gerek
Dîn ü devlete lâîk nedür ey fahr-i kirâm?*

*Biri bu, câhile hiç maslahat ısmarlama kim
Geçe ashâbı maarif önüne ola imam!
Ulemâ zeynine girdi cühelâ at saldı
Bu düriür sahâ-i dîni bozan ey fahr-i izâm
Küfr ile mülk durub, zulm ile durmasa gerek
Sakın ey şâh-ı cihâniyân ü cihândâr müdâm
Tîşe-i hikmet ile mezraa-i mâdelete
Meşveret tohumunu saç, sula dümuğ-ile müdâm*⁸⁴

Cirit oyununa merakı olup bizzat kendisi de oynamıştı. Dâvud Paşa Sarayı'nın önüne uzanan sahrada okçuluk talimi yaptığı, adının yazılı olduğu 1015 (1606-1607) tarihli menzil taşından öğrenilmektedir.

Sultan Ahmed ülkedeki kargaşanın ancak adaletle düzelebileceğine inanıyor ve zulme uğrayanlara bir bir adalet etmek istiyor.⁸⁵ Her makam sahibinin adalet ehli olması gerektiğini söyleyerek, her tarafa adaletin yayılmasını⁸⁶ arzuluyor. Adalet işlerinde Allah'tan yardım diliyor ve dileğinin O'nun rızasını kazanmaktan başka bir şey olmadığını söylüyor.⁸⁷ Bu durumun gerçekleşmesi için de ilmiyle amel edenleri bulup ortaya çıkarmayı ve onları himaye etmeyi istiyor.⁸⁸ Dünyada ilim ve marifet tahsil etmeyenleri hiçbir hüneri olmayan ata benzeterek, onların sırtına "zeyn ü raht" vurulamayacağını,⁸⁹ çünkü âlimin dünyanın hallerini bildiğini ve ilim olmayınca kaba gücün bir işe yaramayacağını⁹⁰ belirtiyor; gerçek padişahın tacının ilim, tahtının da kemal olması gerektiğini⁹¹ önemle vurguluyor. Bu düşüncelere sahip olan Sultan Ahmed Osmanlı kanunnâmelerini bir araya toplatarak tanzim ettirdi.

Çalkantılı bir dönem devralıp istikrarlı hale kavuşturan genç padişahın başarısında dervişliğinin de etkisi olmalı idi. Şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî'ye büyük saygı ve hayranlıkla bağlı oluşu, onu dü-

⁸⁴ Koçu, s. 181

⁸⁵ vr. 8b/4

⁸⁶ vr. 8b/8

⁸⁷ vr. 23a/1

⁸⁸ vr. 8b/6

⁸⁹ vr. 10b/7

⁹⁰ vr. 10b/8

⁹¹ vr. 11a/1

⁸¹ vr. 17a

⁸² Eski savaş aletlerinden altı dilimli topuz.

⁸³ BTK, s. 29

zenli ve kontrollü bir yapıya kavuşturdu. Şeyhi ise müstesnalardandı, âdeta ondan hükümdara, hükümdardan da halka geçen emniyet, istikrar ve iman, toplumun huzur ve kurtuluşuna etki etmiş, hayatını düzenlemiş bulunuyordu.⁹²

2.1. Aziz Mahmud Hüdâyî ile İlişkisi

Evliya Çelebi'nin (*Seyahatnâme*, II, s. 214) ve diğer kaynakların belirttiğine göre Sultan Ahmed, Aziz Mahmud Hüdâyî'ye (1552-1628) büyük bir saygı ile bağlı olup onun rikâbında yürüyece kadar da ona teslimiyet içindeydi. Padişahın bu ilgisine Hüdâyî aynı şekilde karşılık vermiyor. Şu hadise bu bakımdan ilginçtir. Padişah Hüdâyî'ye bir hediye gönderir. O, bu hediyeyi kabul etmez ve iade eder. Padişah aynı hediyeyi Şeyh Abdülmecid Sivâsî'ye gönderir. "Bu hediyeyi Hüdâyî'ye gönderdiğim halde kabul buyurmadılar" demesi üzerine Sivâsî: "Hüdâyî bir ankadır ki, lâşeye tenezzül etmez" cevabını verir. Daha sonra Hüdâyî ile karşılaşan padişah: "Hediyeyi Abdülmecid Efendi kabul etti" deyince Hüdâyî de: "Padişahım, Şeyh Abdülmecid bir deryadır ki, deryaya bir katre çirkef mâsivâ düşmekle mülevves olmaz" cevabını verir.⁹³

Dönemin büyük şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdâyî'ye "pederim" diyecek kadar bağlanan Sultan Ahmed, henüz on beş yaşında iken birgün şeyh efendi sarayda abdest alırken suyunu bizzat dökmüş ve annesine de havlu tutturmuştu. Bu sırada Sultan Ahmed şeyhine: "Bir keramet gösterir misiniz?" der. Hüdâyî de "Şefketlü, abdest alırken suyu padişah döker ve vâlide sultan da havlu tutarsa, size gösterilecek bundan daha büyük kerametim ne olabilir?"⁹⁴ karşılığını verir.

Aziz Mahmud Hüdâyî, Sultan Ahmed Camii'nin açılışında (1617) ilk hutbeyi okudu, ve her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz etmeyi kabul etti. Üsküdar'da bulunduğu yıllarda Bulgurlu'da bir çilehâne ve bir hamam inşa ettirdi. Çilehânenin bulunduğu yerdeki Bulgurlu köyü, Hısluluk tarlaları ve Gaziler tepesinin bir kısmı padişah tarafından fermân-ı hümayunla Hüdâyî adına tescil edildi.⁹⁵

⁹² Ayverdi, s. 49

⁹³ Hüseyin Vassaf, s. 381

⁹⁴ Koçu, s. 181

⁹⁵ Yılmaz, *DİA*, s. 339

Devrin ileri gelenleri ile iyi ilişkiler içinde olan Hüdâyî⁹⁶ III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahları da tesir halkasına aldı. Ayrıca Sadrazam Halil Paşa, Dilâver Paşa, Hoca Sâdeddin Efendi, Sun'ullah Efendi, Şeyhülislâm Hocaîzâde Esad Efendi, Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi, Sarı Abdullah Efendi, Nev'îzâde Atâî, Oğlanlar Şehyî İbrâhim Efendi gibi devlet ve ilmiye ricali onun dergâhının müntesip veya müdavimleri arasındadır.

Tekkesi İstanbul'un en önemli tasavvuf ve kültür merkezi olarak hizmet gördü, bu dergâhtan pek çok ilim ve fikir adamı, şeyh ve mûsikişinas yetişti.

Tasavvufî halk edebiyatı şairleri içinde yer alan Hüdâyî, sade ve hikemî mahiyette tekke şiirleri yazdı. Daha çok ilâhî tarzındaki bu şiirleri bir divan oluşturacak sayıdadır. Şiirlerinde bazan hece, bazan da aruz vezni kullanan Hüdâyî, vahdet-i vücûd anlayışını Yûnus Emre kadar derin bir şekilde işlememekle beraber tasavvufun engin ruhunu samimi bir ifade ile nazmetti. İlâhilerinden bir kısmı kendisi, bir kısmı da muhip ve müntesipleri tarafından bestelenerek yüzyıllar boyu tekkelerde okundu, ve âyinlerin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Kurucusu olduğu Celvetiyye tarikatı, Selâmiyye, Hakkıyye, Fenâiyye, Hâşimiyye adlı dört şubeye ayrıldı.⁹⁷

Menkıbelere göre Hüdâyî'nin Sultan Ahmed'le tanışmasına vesile olan rüya şöyledir: Sultan Ahmed rüyasında, "Nemçe kralı ile güreş tutup kendisinin arka üstü düştüğünü" görür. Zâhiren korkulu görünen bu rüyanın tabirinde zamanın yorumcuları acz gösterince bir vesile ile yorumlanmak üzere Hüdâyî'ye yazılır. Onun da rüyayı, "Padişahın Nemçe (Avusturya) kralına karşı zafer kazanacağı" şeklinde yorumlaması ve bilâhare gerçekten Estergon'un geri alınarak Avusturyalılar'a karşı zafer kazanılmış olması sultanı mutlu eder. Çeşitli vesilelerle daha sonraki zamanlarda Hüdâyî'yi yakından tanıyan sultan, onun kemalini gördükçe, kendisinin "cihan padişahı" olduğunu unutarak, "gönül sultanı"nın önünde âdeta sadık bir bende oluyor-

⁹⁶ Hüdâyî, 1552 yılında Şereflikoçhisar'da doğdu. Eğitimini Sivrihisar ve İstanbul'da tamamladı. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin delâletiyle tayin edildiği Küçük Ayasofya Camii Tekkesi'nde sekiz yıl şeyhlik makamında bulundu. 1589 yılında Hüdâyî Dergâhı'nın bulunduğu yeri satın aldı. Dergâhın yapımı bittikten sonra Fatih Camii'ndeki vâizlik görevini Üsküdar Mihriman Sultan (İskele) Camii'ne nakletti. 1628 yılında vefat etti (Yılmaz, *DİA*, s. 339)

⁹⁷ Yılmaz, *DİA*, s. 339 vd.

du. Çünkü o, gerçek padişahlığın gönül tahtına Hakk'ı sultan ettikten sonra başladığını biliyordu.⁹⁸ Cenâb-ı Hak: "Kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur"⁹⁹ buyurmaktadır. Bu da yine Kur'an'ın gösterdiği ölçülerle mümkün olabilir: "Ey müminler! Allah'ı zikredin".¹⁰⁰ Aziz Mahmud Hüdayî "zikrullah"ın bu özelliğini sohbetlerinde ve şiirlerinde ifade etmeye çalıştı:

*Zâkir safâya irişür
Envâr-ı zikrullah ile
Âşık Hudâ'ya irişür
İksâr-ı zikrullah ile*

*Zikri mükerrer ide-gör
Bir hacc-ı ekber ide-gör
Kalbin muattar ide-gör
Attâr-ı zikrullah ile*

*Âşık olan cânânına
Girmiş fenâ meydanına
Ermiş Hakk'ın ihsânına
İsâr-ı zikrullah ile*

*Tasdik ile imana er
Tahkik ile irfâna er
Bir bahr-i bî-pâyâna er
Enhâr-ı zikrullah ile*

*Açan hüviyyetten kapû
Zevk ile olmuş hande-rû
Zâhir olmuş izmâr-ı hû
İzhâr-ı zikrullah ile*

*Kesrette vahdet bul begim
Bâkî saâdet bul begim
Sırr-ı hakikat bul begim
Tekrâr-ı zikrullah ile*

⁹⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 59

⁹⁹ Ra'd 13/28

¹⁰⁰ Ahzâb 33/41; Cum'a 62/10

*Bel bağlayanlar hizmete
Tâlib olanlar vuslata
Ermiş Hüdâyî vahdete
Esrâr-ı zikrullah ile*

*Diller acep hayrân olur
Esrâr-ı zikrullah ile
Yollar begim âsân olur
Âsâr-ı zikrullah ile*

*Nefsin hevâsından kesil
Zikreyle Hakk'ı muttasıl
Saykallenür mir'ât-ı dil
Tekrâr-ı zikrullah ile*

*Ger ister isen kurb-i Hak
Al ehl-i irfândan sabak
Geldi zuhûra her varak
Eşcâr-ı zikrullah ile*

*Ref' olsa zulmânî hicab
Dilden giderdi ızdırab
Yap yap gönül kasrını yap
Mî'mâr-ı zikrullah ile*

*Zikri bilüb habl-i metîn
Muhkem tutar ehl-i yakîn
Dâim ider i'lâ-yi dîn
İzhâr-ı zikrullah ile*

*İsterse ger kalbin safâ
Zikreyle Hakk'ı dâimâ
Bîmâr olan bulur şifâ
Tîmâr-ı zikrullah ile*

*Dilden kederler dâr olur
Mahzûn olan mesrûr olur
Zulmet Hüdâyî nûr olur
Envâr-ı zikrullah ile ¹⁰¹*

¹⁰¹ Gülşen, 129 vd. (Yılmaz, s. 59 vd.)

Sultan Ahmed de, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin izinden giderek "zıkrullah"ın özellik ve önemini divanında¹⁰² şöyle belirtir:

*Dil-hânesi pürnûr olur
Envâr-ı zıkrullah ile
İklîm-i ten ma'mûr olur
Mi'mâr-ı zıkrullah ile*

*Her müşkil iş âsân olur
Derd-i dile dermân olur
Cânun içinde cân olur
Esrâr-ı zıkrullah ile*

*Gamgîn gönüller şâd olur
Dembesteler âzâd olur
Gümgeşteler irşâd olur
Âsâr-ı zıkrullah ile*

*Zikreyle Hakk'ı her nefes
Allah bes bâkî heves
Bes gayrıdan ümmîdi kes
Tekrâr-ı zıkrullah ile*

*Gör ehl-i hâlin fırkasın
Çâk etti ceyb-i hırkasın
Devr eyle zikrûn halkasın
Pergâr-ı zıkrullah ile*

*Terk it cihân ârâyişin
Nefsün gider âlâyişin
Bu cân ü dil âsâyişin
Efkâr-ı zıkrullah ile*

*Bahî sana ikrâr ider
Tevhîdini tekrâr ider
İhlâsını iş'âr ider
Eş'âr-ı zıkrullah ile*

Sultan Ahmed'in Aziz Mahmud Hüdâyî ile ilgili ilginç sayılabilecek hatıraları kitaplarda yer almaktadır. Esas konumuz bu ilişkileri belirtmek olmadığı için sadece iki tanesini anmakla yetinelim:

¹⁰² vr. 1b-2a

Günlerden birgün Sultan Ahmed Üsküdar'a gittiğinde çarşıda Hüdâyî'ye rastlar. Derhal atından iner, yerine şeyhini oturtup kendisi de arkasından yürümeye başlar. Hüdâyî'nin gönlü padişahın yaya olarak yürütmesine razı olmaz ve: "Sırf şeyhimin duası ve emri yerini bulsun diye bindim" der ve attan iner. Böylece Hüdâyî'nin şeyhi Üf-tâde'nin: "Oğlum, padişahlar rikâbında yürüsün" şeklindeki duası kabul olmuş olur. Sultan Ahmed'in bu hadise üzerine, Ahmed Sârbân'a ait olan şu beyitleri söylediği nakledilir:

*Vârımı ol dosta virdüm gayrı hânûmâmum kalmadı
Cümlesinden el yudum pes dû-cihânûm kalmadı
Çünkü fazlullah iriştî çekdi beni kendüye
Açtı gönlüm gözünü ayruk humârım kalmadı*

*Evliyânın himmeti yaktı beni kal eyledi
Sâfîyim buldum safâ ayruk yalanum kalmadı
Kaygusuz ider ilâhî sana şükürüm bu dürrür
Hamdülillâh aşk-ı Hak'dan gayri vârim kalmadı¹⁰³*

Yine birgün Hüdâyî, Sultan Ahmed'le sohbet ederken padişah kendisine: "Abdülkadir-i Geylânî hazretlerinin kıyamet gününde müntesiplerinden pek çok günahkâra şefaate edeceğine dair bir rivayet var. Bunun sıhhati konusunda ne buyrulur?" diye sorar. Hüdâyî de bir an murakabeye vardıktan sonra "rivayetin sıhhatini" haber verir. Bunun üzerine Sultan Ahmed: "Sizin bizlere vaad ve tebşîriniz yok mudur?" deyince, Hüdâyî ellerini açarak: "Kıyamete kadar tarikatımıza intisap edenler, ömründe bir kere türbemizin önünden geçtiğinde 'Fâtiha' okuyanlar bizimdir. Bize mensup olanlar denizde boğulmasınlar, âhir ömürlerinde fakirlik görmesinler! İmanlarını kurtarmadıkça gitmesinler ve öleceklerini bilsinler ve haber versinler" diye dua eder.¹⁰⁴

2.2. Sultan Ahmed Camii

Sultan Ahmed, Zitvatoruk Antlaşması'nı yapıp Celâlî isyanlarını da bastırdıktan sonra, Ayasofya'yı geride bırakacak bir cami yaptır-

¹⁰³ Müstakimzâde, vr. 29

¹⁰⁴ Yılmaz, s. 81-82, 86-87

mayı arzu eder. At Meydanı'ndaki (Sultanahmet Meydanı) Ayşe Sultan'ın¹⁰⁵ mülkü olan yeri münasip görüp, 30.000 altın vererek burayı, Sokullu Sarayı'nı, At Meydanı'ndaki eski Aslanhâne ile mîrî ambarı ve bazı dükkânları satın alıp; yanındaki Mehmed Paşa Sarayı ile çevredeki konaklardan bir kısmını da istimlâk ettirir.

Caminin yapımına 31 Aralık 1609 tarihinde başlandı. Temel kazımında Şeyhülislâm Mehmed Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî, Dâvud Paşa, Murad Paşa gibi seçkin zevat temele ilk kazmayı vurdular. Daha sonra halk oradan boşaltıldı ve padişah saraydan gelerek üzeri gümüş motiflerle süslü, sapı güvez kadife kaplı kazmayı eline aldı ve terleyinceye kadar temel kazdı.¹⁰⁶ Daha sonra da caminin temelini yeniçeriler, sipahiler, vezirlerle birlikte maiyetleri de birer gün kazıp toprak attılar.

Sultan Ahmed Camii'nin açılışında Kadiriyye tarikatının Rûmiyye kolunun kurucusu İsmâîl Rûmî de (ö. 1631) bulunmuş, ve caminin yapımı için istimlâk edilen yerde Kadirî Tekkesi'nin bulunuşu sebebiyle,¹⁰⁷ o günden itibaren camide her cuma namazından sonra, Kadirîhâne şeyhinin görevlendirdiği bir mürid tarafından evrâd-ı Kadiriyye okunagelmıştır.¹⁰⁸

Mimar Sinan'ın ölümünden sonra Mimar Dâvud ve Dalgıç Ahmed mimarbaşı oldu; onlar da diğer mimarlar gibi sebil, çeşme ve türbe gibi eserler bıraktılar. Bunlardan sonra Sultan Ahmed, caminin nâzırlığını Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa'ya verirken mimarlığını da klasik devir mimarisinin bütün inceliklerine vâkıf olan bir ustaya; Mimar Sinan'ın çıraklığından beri seçkin bir öğrencisi olan Mehmed Ağa'ya¹⁰⁹ bıraktı. Böylece Sultan Ahmed Camii'nin mimarı, Hassa

¹⁰⁵ Rüstem Paşa'nın kızı olup Vezîriâzam Ahmed Paşa'nın zevcesi

¹⁰⁶ Bu kazmanın sapı kadife olup Topkapı Sarayı Müzesi'nin Hazine bölümünde teşhir edilmektedir. III. Ahmed de saraydaki meşhur kütüphanesini yaptırırken büyük cediti Sultan Ahmed'in kullandığı bu kazma ile temel kazmıştır.

¹⁰⁷ Ayvansarâyî, I, s. 19

¹⁰⁸ Edinilen bilgiye göre bugün de bu gelenek aynı şekilde devam etmektedir.

¹⁰⁹ 1562 yılında Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Rumeli'den devşirme olarak İstanbul'a getirilerek Osmanlı sarayına yerleştirilen ve Enderûn-ı Hümâyûn'da aldığı "Osmanlı kültürü" sayesinde Elbasanlı Mehmed "Sedefkâr Mehmed Ağa" olmuştur. Devşirme kütüğündeki künyesi ise Mehmed İbn Abdülmünîr'dir. Çeşitli eğitim aşamalarından geçtikten sonra Enderun'a dahil olan Mehmed Ağa, burada yirmi yıl mûsiki, sedefkârlık ve mimarlık gibi sanatlarla iş başında eğitilmiştir. Dönemin özelliği gereği büyük

mimarbaşısı olan Mehmed Ağa oldu. Mehmed Ağa kendi eliyle işlediği sedefkârlık işlerini satarak parasını fakirlere tasadduk ederdi. Sultanahmet'teki İbrâhim Paşa Sarayı'nı tamir etmiş, Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Camii'nin yanında bulunan Kasr-ı Hümâyûn'un çinilerinin resimlerini de çizerek, çinici Hasan Usta'ya yaptırmıştı.

Sultan Ahmed Camii'ni kısa zamanda tamamlanabilmesi için taş en önemli malzemeyi oluşturunuyordu. Bunun için kullanılacakları yerlere göre taşların çeşitlerinin hazırlanması için işçiler arasında gruplar oluşturuldu. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (nr. 36-41) bu caminin mermer ve köfeki taşlarının işçiliğine ait oldukça ayrıntılı vesikalar bulunmaktadır. Her ayın sonunda yapılan işlerle ilgili icmaller hazırlanmıştır. Binanın bitmesi üzerine de genel blanço oluşturulmuştur. Bu bilgilerin yanı sıra yine bu defter¹¹⁰ caminin nâzır, emin ve kâtiplerinin adlarıyla birlikte mimar Mehmed Ağa'nın ismine de yer verirken, caminin temelini atıldığı 1609 Cemâziyelevvelinin başından, bitirilişi olan 1617 Zilkade tarihine kadar mufassal bir hesabı ihtiva etmektedir. Binanın yapımı için 1811 yük 2944 akçenin harcandığı belirtilmektedir. Her şeyin hesabı en ince ayrıntısına kadar not edilmiştir. Hatta caminin sebiline konan kar miktarı bile yazılmıştır.

Osmanlı tarihinin en büyük yapıları arasında sayılan ve mimari özellikleri bakımından sanat tarihinin en önemli eserlerinden biri olan, ilk ve tek altı minareli Sultan Ahmed Camii,¹¹¹ yanındaki Dâ-

mimarlara biyografi (menâkıbnâme) yazmak âdet olduğundan Mehmed Ağa için de dostlarından Câfer Efendi, onun tercüme-i hâli ve sanattaki mahareti ile vücuda getirdiği eserler hakkında *Risâle-i Mi'mâriyye* isimli bir risâle yazmıştır (bk. Gökyay, s. 113-215).

¹¹⁰ 0,52x0,20 ebadında yirmi altı sayfadan ibaret olan bu defter, nefis bir kâğıt üzerine gayet güzel bir nesih hat ile yazılmış ve şemseli bir kap içine konmuştur (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D 42).

¹¹¹ *Filarmoni* dergisinin 112. sayısında, 11 Kasım 1963 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden iktibas edilmiş "Atatürk'ten Anılar" başlığını taşıyan yazıdan (Cemal Reşit Rasim (Rey) imzasını taşıyor) bir paragrafı birlikte okuyalım: "1926 Ağustosunda Maarif Vekili Necati Bey, bir Sanâyi-i Nefîse Encümeni toplamıştı. Bu encümeni beni de davet etti. İşte o encümende alınan kararla mekteplerden alaturka musiki tedrisatı kaldırıldı. Böyle isabetli kararların yanında fazla cüretkâranelerinin de alındığına şahit oldum. Bu encümenimizin reisi rahmetli Namık İsmail ile rahmetli Çallı İbrahim, Necati Bey'e bir dilekçe sundular. Bu dilekçede ressamların eserlerini teşhir edecek bir galeriden mahrum bulunduğu belirtiliyor ve hükümetten bu iş için bir mahal isteniyordu. İstenilen mahal neydi biliyor musunuz? Sultan Ahmed Camii. Ancak ilâve ediliyordu ki, camide yukarıdan gelen ışığın az oluşu resimlerin iyi şerait altında teşhirine mani idi. Bunun için kubbede

rûlhadis Medresesi, imaret, tabhâne, dârüşşifâ, dârülkurrâ, sıbyan mektebi, hamam, sebil, türbe, odalar, dükkânlar ve büyük bir han ile tam bir külliye durumundadır. Caminin yapımı, Kasım 1617 tarihinde sona erdi.¹¹² On altı şerefeye sahip olan minarelerden dört tanesi üçer, iki tanesi de ikişer şerefelidir.¹¹³ Camide 260 tane de pencere vardır.

Caminin içi zarif çinilerle kaplanmıştır. Beyaz zemin üzerine mavî, yeşil, kırmızı, fîrûze ve siyah renklerle üslûplaşmış panolardaki lâle, sünbül, karanfil gibi çiçekler ve girift dolama dallarla süslenmiş olan bu çiniler emsali nadir eserlerdir. Sultan Ahmed Camii'nin iç duvarlarını süsleyen bu çiniler bilhassa saray nakkaşhânesinde üstat nakkaşlar tarafından çizilen modeller üzerine İznik'te imal edilmiştir. Sultan Ahmed Camii'nde çok çini kullanılmış olup, Topkapı Sarayı çinileri istisna edilecek olursa bu caminin çinileri çeşitlilik itibarıyla bu yüzyıldaki çinilerin hepsinden üstündür. Caminin en belirgin başka bir özelliği de tezyinatının fevkalâdeliği ve sahnının ferahlığıdır. Aslında bir sedefkâr olan Mehmed Ağa, caminin tezyinat işlerini bir kuyumcu titizliği ile işlemiş ve süslemiştir. Mimar bu eseri yaparken, Türk mimarisinin en mükemmel eserlerini görmüş, onlara nazaran bu eseri meydana getirmiştir. Sultan Ahmed Camii'nin içini süsleyen ya-

delik açılması teklif edilmişti. Necati Bey muvafakatini vermek üzere iken, rahmetli **Mimar Kemaleddin Bey**'in pür hiddet yerinden kalkarak söylediği sözlerden sonra bu kardan vazgeçildi. Sanat inkılâplarında isabetli kararların alınmasının ne kadar zor olduğunu o gün unutulmaz şekilde anladım" (nakleden, Beşir Ayvazoglu, "Sultanahmet Nasıl Kurtuldu?", 20 Eylül 1996, *Zaman* gazetesi).

¹¹² Ayvansarâyî, s. 19

¹¹³ Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi'den başlamak üzere sultanların tahta çıkışlarını sıraladığımızda, Kanûnî Sultan Süleyman 10. sırada yer alırken (Ayvansarâyî, s. 17) Sultan Ahmed 14. sırada yer almaktadır. Şayet II. Murad'la II. Mehmed'in ikişer defa tahta çıktığını hesap edersek o zaman da durum tersine dönmektedir. Yani Sultan Ahmed 16. sıraya yerleşirken I. Süleyman'ın (Kanûnî) maruf olan yeri değişmektedir. Sultan Ahmed hakkında "14. Osmanlı sultanı olarak, 14 yaşında tahta çıktı, 14 yıl hükümdarlık yaptı" şeklinde söylenen bilgi daha makul. Bu durumda caminin minarelerinde bulunan 16 şerefenin onun 16. padişah olduğunu göstermediği anlaşılıyor. Padişahların tahta çıkış sırası ve hükümdarlık yılları da şöyledir: 1. Osman (1281-1326), 2. Orhan (1324-1359), 3. I. Murad (1359-1389), 4. I. Bayezid (1389-1402), 5. I. Mehmed (1413-1421), 6. II. Murad (1421-1451), 7. II. Mehmed (1451-1481), 8. II. Bayezid (1481-1512), 9. I. Selim (1512-1520), 10. I. Süleyman (1520-1566), 11. II. Selim (1566-1574), 12. III. Murad (1574-1595), 13. III. Mehmed (1595-1603), 14. I. Ahmed (1603-1617)

zılarını da müderris ve kadı olan Diyarbakırlı Seyyid Kasım Gubârî¹¹⁴ (ö. 1624) yazmıştır.

XVI. asrın ortalarından itibaren gelişmekte olan Türk çiniciliği XVII. asrın ortalarına kadar en yüksek dönemini yaşadı. Bu tarihlerde İznik çini imalâthanesinin en ince çinileri yaptıklarını, buraya verilen siparişler neticesi, saray binalarına ve âbidelere, türbelere, saltanat kayıklarına konulan çinilerden anlamaktayız. İznik çiniciliğinin XVII. asır ortalarında da iyi çini yapmaktaki kuvvetini muhafaza ettiğini de, pek güzel olan Yenice çinilerinin burada yapılmasından öğrenmekteyiz. Topkapı Sarayı'nda 1635 tarihli Revan Köşkü ile 1639 tarihli Bağdat Köşkü çinileri ve 1641 tarihli Sünnet Odası çinileri XVII. asırdaki en zengin Osmanlı çinileridir. Caminin taş oymacılığı ve mozaik işleri de emsalsiz bir çeşitlilik gösterir.

Sultan Ahmed, mimari açıdan caminin muhteşemliğinin yanı sıra bir başka hususu da ihmal etmemiş ve caminin kütüphanesine konmak üzere zamanın tanınmış hattatlarına otuz yedi tane mushaf yazdırmış ve ciltlettirmiştir.¹¹⁵

Sultan Ahmed, yaptırdığı caminin inşası sırasında su ihtiyacını karşılamak üzere, kaynağı Topçular'da olan bir suyu Edernekapı, Sarmaşık, Karagümrük, Fatih Karakolu arkasındaki kütüphane, Bozdoğan Kemer, Beyazıt Meydanı, Irgatpazarı, Çemberlitaş, Fazlıpaşa yoluyla caminin önüne kadar getirtir.¹¹⁶

Türk milleti İslâm medeniyetinin aktif ve inşacı vazife ve imkânlarını âdeta fizyolojik veraset yoluyla devralırken, mimarlıkta şahsî terkinin en kuvvetli çıkış ifadesini bulmuş, onun için de âbidelerini, söylenmezi söyleyen bir mûcize gibi dile getirmiştir. Sultan Ahmed Camii bugün de İstanbul'un silüetinin ayrılmaz bir parçası olarak Türk ve İslâm âlemine Sultan Ahmed'in değerli bir armağanıdır. Osmanlı tarihiyle ilgili birçok olayın içinde geçtiği ve çevresinde gerçekleştiği bu güzel mâbed, klasik dönem üslûbunda yapılan son sultan külliyesinin odağı olarak da özel bir anlam taşımaktadır.

¹¹⁴ Bu sanatçı bir pirinç tanesinin üstüne İhlâs sûresini yazmış ve bundan dolayı Gubârî unvanıyla meşhur olmuştur (nesih hattının çok ince yazılan şekline, toz kadar küçük görüldüğünden gubârî (toz) hatı denilmektedir) (Müstakimzâde, s. 367)

¹¹⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 9601

¹¹⁶ Çeçen, "Halkalı Suları" md.

Sultan Ahmed Külliyesi, içi kadar dışıyla da toplumun varmış olduğu uygarlık terkininin ve mâşerî bir zevk ve sanat dehası halinde infilâkı idi, ve sanki bir ilâhî nisbetler ve hacimler, taş can veren İsa nefesli bir efsane kahramanının tulsımlarından doğmuş gibidir. Bu, toplumun katmerleri arasından alınmış âhenk senfonisi, Fâtih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman devrinin kudret ve şevk hevinginden devşirilmiş değildi, ama henüz büyük kütle, siyaset ve askerlik hudutlarından gelen tazyikle can evinden vurulmamış, yavaş yavaş başlayan kılıç ve politika hezimetleri, bulaşık bir illet gibi toplumu ifsat etmemiş, bilhassa iktisadî krizin akisleri, henüz toplumsal sınıflar arasında bir yokluk ve yoksulluk buhranı yaratmamıştı. Onun için çeşitli sürçmelerine ve aksamalarına rağmen yekpâreliğini koruyan bu medeniyet, ancak böyle muhteşem ve mücessem bir şahit ile dünyaya boy gösterebilirdi.

Bu milletin deha ve zevki, hâlâ imparatorluk topraklarında bir tabiat hadisesi imişçesine, kendiliğinden üreyen hanlar, hamamlar, saraylar, kervansaraylar, medreseler, sebiller ve türbeler yapmak suretiyle, iç ve dış nizamın birbirini tutan ve kucaklayan âhengine, Sultan Ahmed Külliyesi gibi şahitler dikmekte devam ediyordu.

Sanatına mûsikide, oymacılıkta, sedefkârlıkta ve nihayet mimarlıkta merkez aramış olan Mimar Mehmed Ağa, Sultan Ahmed Külliyesi'ni yaparken "Caminin şadırvanı önünde seccadeye dahi oturmayıp kendine kuruca bir yer bulan ve sol elinde arşın, sağ elinde tesbih zikrederek" dehasını imanla yoğurmuş bahtlı kişilerdendi.¹¹⁷

Sultan Ahmed Külliyesi'ni oluşturan yapıların bir bölümü, zamanın olumsuz etkileri, yeni yapılanma istekleri ve çevreyi etkileyen yangın ve depremlerden hasar görmüş ve ortadan kalkmıştır. Meselâ XIX. yüzyılın ikinci yarısında dârüşşifâ yerini, Sanayi Mektebi'ne bırakmış; 1894 depreminden sonra Sanayi Mektebi'nin yerine yapılan birtakım nezâret binaları da (ziraat, orman, maâdin) bazı yapıların yok olmasına sebep olmuştur. Külliye'nin bir parçası olan ve bugün Marmara Üniversitesi Rektörlüğü olarak kullanılan binanın yapılışı sırasında da yine birtakım tarihî yapılar ortadan kaldırılmıştır.

2.3. Diğer Bazı İcraatları

Sultan Ahmed'in, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde devletin siyaseti üzerinde kötü tesirler yapmış olan büyük vâlide Safiye

¹¹⁷ Ayverdi, s. 51 vd.

Sultan'ı (Venedikli Bafa), bütün mensupları ile birlikte Eski Saray'a göndermesi ilk icraatlarından biri oldu.¹¹⁸ Diğer önemli icraatı ise saltanatın intikali meselesindedir. Daha önce Fâtih Kanunnâmesi'ne göre gerçekleştirilen katil hadiseleri, başta halk arasında teessür ve nefret uyandırdığı için Şehzade Mustafa'nın hayatını bağışladı. Sultan Ahmed'den itibaren "ekberiyet" ve "erşediyet", yani hanedanın en büyük ferdinin tahta geçmesi usulü benimsenmiş, böylece çok defa siyasî ve idarî zorlamanın, bazan da keyfî kararların baskısı altında tatbik edilemeyen evlât, kardeş, yeğen katilleri önlenmiş oluyordu. Buna mukabil de, valiliklerde ve geniş bir hoca-müşâvir kadrosunun çerçevesi içinde bilgisi, görgüsü, tecrübesi çelikleşen şehzadeler sarayın özel bir yerinde tutulmaya başlandı. Buna göre Sultan Ahmed'e kardeşi Mustafa (I.) halef oldu.

Osmanlı kaynaklarında Sultan Ahmed'e kadar hiçbir kayıt bulunmayan hırka-i saâdetle¹¹⁹ ilgili Sâfî Mustafa Efendi *Zübdetü't-tevârîh* adlı eserinde (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan Köşkü, nr. 1304, vr. 128a), sultanın Has Oda¹²⁰daki tahtının üzerine bir raf yaptırarak hırka-i saâdeti buraya koydurduğunu yazmaktadır. Osmanlı sultanları hırka-i saâdeti hilâfet alâmeti olarak ayrı bir değer verir ona yakın olmaya özen gösterirlerdi. Sultan Ahmed'in nereye giderse hırka-i saâdeti de beraberinde götürmesi bu anlayış sebebiyledir.¹²¹ Hırka-i saâdet etrafında oluşmuş önemli geleneklerden biri de Sultan Ahmed tarafından başlatılan, ramazanların ön beşinci günü yapılan ziyaretlerdir. Bu ziyaret öğle namazından sonra başlar; güzel sesli imam ve müezzinlerin ayakta Kur'an okurken, birçok görevlinin hazır bulunduğu bir sırada padişah, şeyhülislâm, sadrazam ve diğer erkân hırkayı ziyaret ederlerdi. Hırka-i saâdetin gümüş tahtı ve altın anahtarlı altın sandukası sultanın huzurunda açılır, yedi ipek kadife bohça içindeki hırka çıkarılır, uçları su dolu bir kâseye hafifçe batırılarak ıslatılır ve bu su, dolu kazanlara taksim edilir, kazanlardaki su ise içilmek üzere dağıtılırdı. Bu âdet, daha sonraları hırkaya zarar verdiği gerekçesiyle

¹¹⁸ Baysun, s. 161; Danişmend, s. 231

¹¹⁹ Hz. Peygamber'in kullandığı, ve daha sonra müslüman olduğu sırada (hicrî 9) okuduğu kasideyi ödüllendirmek maksadıyla Muallaka-i Seb'a şairi Kâ'b b. Zühre'e bizzat Peygamber tarafından şairin omuzuna giydirilmek suretiyle hediye edilmiş olan hırka.

¹²⁰ Kutsal emanetlerin Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı sarayına getirildiğinde onların muhafazası için Has Oda (hâne-i hâssa) adı verilen özel bir mekân yaptırıldığından bahsedilmektedir (Tayyazâde Atâî, *Târîh*, İstanbul 1292, I, s. 93).

¹²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı*, s. 256

sadece bohçanın bir kısmı ıslatılmak suretiyle devam ettirilmiş; II. Mahmud tarafından da tamamen kaldırılmıştır.

Hız. Peygamber'in hırka-i şerif¹²² adıyla anılan bir diğer hırkasını kendilerinde bulunduran ve Kuşadası'nda ikamet eden aileyi de Sultan Ahmed İstanbul'a getirtmiş; reisleri olan Şükrullah Üveysî'nin Fatih'te Yavuzselim semtinde kiraladığı evde, İstanbul halkının hırka-i şerifi ziyaret etmeleri sağlanmıştır.¹²³ Sultan Ahmed'in vesile olduğu bu durum, Osmanlı sultanlarının hırka-i saâdet kadar hırka-i şerif ile de ilgilenmeleri, Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından bugünkü Hırka-i Şerif Camii'nin yaptırılmasına (1851) ve hırkanın burada muhafazasına sebep olmuştur.

Sultan Ahmed yıkılmaya yüz tutmuş olan Kâbe'nin duvarlarını İstanbul'dan ustalar göndererek tamir ettirdi. Kâbe'nin kapısı üzerindeki kitâbe ile altın oluğu yeniletti, ayrıca duvarları tutması için hâlis altın ve gümüşten on altı kuşak yaptırıp Mekke'ye yolladı. Bunlardan başka, İstanbul'da beyaz mermerden hazırlattığı bir minberi Medine'ye göndererek Mescid-i Nebvî'nin eskiyen minberinin yerine koydurttu. Osmanlı Devleti'nin örf ve âdeti gereği her padişah zamanında Hız. Peygamber'in kabrinin ve Kâbe örtüsünün değiştirilmesi Sultan Ahmed zamanına kadar Mısır'da dokunup gönderilirken, Sultan Ahmed döneminden itibaren İstanbul'da dokunup gönderilmeye başlandı.¹²⁴

400 yıllık Osmanlı idaresi döneminde imparatorluk topraklarındaki harem-i şeriflerden biri olan ve Mekke, Medine, Kudüs gibi kutsal yerlerden sonra en çok itibar edilen Haremü'l-Halîl (Halîlürrah-

¹²² Hız. Peygamber'in vasiyeti gereği Hız. Ömer ve Hız. Ali tarafından bizzat Yemen'deki Karen köyüne gidilerek Veysel Karanî'ye hediye edildiğine inanılan bu hırka, krem renginde yünlü bir kumaştan mâmuldür. Hırka, Karanî'nin Sıffin Savaşı'nda Hız. Ali'nin saflarında şehid olmasından sonra, hiç evlenmediği ve dolayısıyla evlâdı da olmadığı için kardeşi Şehâbeddin el-Üveysî'ye intikal etmiştir. Üveys ailesinin, Irak ve Güneydoğu Anadolu'da oturdıkları dönemde, burada sık sık meydana gelen çarpışmalar yüzünden, Zîver el-Üveysî zamanında Kuşadası'na göç etmelerine vesile olmuştur. Ellerinde Hız. Peygamber'in hırkasının bulunması, aileye karşı daima hürmet hissi uyandırmış ve Üveysîler o bölgede büyük itibar görmüşlerdir.

¹²³ Şükrullah Üveysî ve ailesinin Hırkaşerif Camii'nin kuzeydoğu yönündeki Akseki Mescidi'nin karşısında bulunan bir evde ikamet ettikleri yolunda da bilgi bulunmaktadır (*Hadîkatü'l-cevâmî*, I, s. 52)

¹²⁴ Ayvansarâyî, s. 19

man), 1612 yılında Sultan Ahmed tarafından esaslı bir biçimde tamir ettirildi.¹²⁵

Eyyüp Sultan Türbesi'nin kible yönüne, Sultan Ahmed tarafından 1613-14 (1022) yılında eklenen, ziyaret bölümünü avludan ayıran duvara, türbenin girişinin tam karşısına hâcet penceresi yerleştirilmiştir. Bu pencerenin üzerinde "Lâ ilâhe illallahü-melikü'l-Hakku-mübîn" ve "Muhammedü'r-resûlullah sâdıku'l-va'di'l-emîn" ibarelerini içeren iki kartuş yer alır ki, bunun Mescid-i Nebvî'deki hâcet penceresi üzerinde bulunan ibare ile aynı oluşu dikkat çekicidir. Mescid-i Nebvî'nin hâcet penceresinin iç yüzünde Sultan Ahmed tarafından yaptırıldığını belgeleyen bir kitâbe ile, hicreti müteâkip Hız. Muhammed'in devesinin Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye ait evin önünde çökmesine ilişkin bir hadis bulunmaktadır. Ayrıca ziyaret bölümünün avluya açılan kapısı üzerinde başlayan ve Sultan Ahmed'in bu bölüm ile birlikte yaptırttığı sebile kadar devam eden büyük boyutlu, istifli sülüs ile yazılmış kitâbe, Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1625) Ebû Eyyûb el-Ensârî için kaleme aldığı Arapça bir methiyeyi içerir.¹²⁶

Babası III. Mehmed'in türbesini de yaptıran Sultan Ahmed'in bugün mevcut olmayan Üsküdar'da Kavak Sarayı Mescidi ile Beylerbeyi'nde İstavroz Mescidi'ni inşa ettirdiği bilinmektedir. Ayrıca Eyyüp'teki sebilinden başka Alemdar'da, Tophane'de, Tersane'de, Üsküdar Kavak İskelesi'nde, Haydarpaşa'da yaptırdığı çeşmeler ise imar faaliyetleri sırasında ortadan kaldırılmıştır.¹²⁷

Tarihte ilk defa Sultan Ahmed döneminde tütünün şifalı ot diye bir İngiliz tüccarı tarafından ithaline izin verildi. Halk arasında keyif verici bir madde oluşu dolayısıyla tütün kullanımına ilgi arttı. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde kahvenin gelmiş olmasından dolayı ikisinin birlikte içilmesi süratle yaygınlaştı. Tütüne önce ilmiye sınıfı karşı çıktı. Aleyhinde fetva da verilmiş olmasına rağmen gizli gizli içilmeye devam edildi. İlmiye sınıfı arasında da içilmesi yaygınlaştı. Sultan Ahmed içkiyi yasak etmesine rağmen daha sonra bundan vazgeçildi.¹²⁸

¹²⁵ Bilge, "Halil" md.

¹²⁶ Tanman, s. 437

¹²⁷ İlgürel, s. 33

¹²⁸ Danişmend, s. 243

Hız. Peygamber'in ayağının izini başına sorguç yapan ve yıldız kümesi gibi altın bir levha üstüne işlettiği elmasların ortasına "şebce-rağ" adlı muhteşem mücevheri yerleştirerek Harem-i Şerif'e hediye eden bu zâhid, nazik ve çelebi padişaktan, devlet ve millete tarihin Kösem Sultan (Mahpeyker Sultan) diyeceği, yolunu ve rehberini bulamamış o şehvet ve ihtiras heykeli de bir meşum hatıra kaldı.¹²⁹

Sultan Ahmed İslâm dünyasının sorunlarına da bîgâne kalmamış, onlarla yakından ilgilenerek yapabileceklerini yapmıştır. Dönemine tekabül eden 1609-1614 yılları arasında İspanyollar hemen hemen bütün müslümanları Endülüs'ten uzaklaştırdılar. Hem Avusturya, hem de İran seferleri ile meşgul olması, onun İspanya'ya karşı harekete geçmesine engel oldu. Bununla beraber Fas, İngiltere, Venedik ve Fransa gibi ülkelere elçiler göndererek Osmanlı Devleti'ne sığınmak isteyen Endülüs müslümanlarına yardımcı olunmasını istedi ve bu sayede birçok Endülüslü, Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına ve İstanbul'a ulaştı.

3. SANATI

Sultan Ahmed Osmanlı padişahlarının birçoğu gibi küçük yaşlardan itibaren şiir yazmaya başladı. Şiirlerinde **Bahtî** mahlasını kullandı. Daha önce de belirtildiği gibi mahlası ebced hesabıyla Osmanlı tahtına çıkış tarihi olan 1603 yılına tekabül eder. Has Odalı Yusuf Ağa bir fıkra naklediyor: Sultan Ahmed abdest alırken suyunu Yusuf Ağa dökermiş, kışın en şiddetli günlerinde dahi soğuk su isteyen padişah birgün: "Ayaklarım hamal ayağı gibi" demesi üzerine, Yusuf Ağa, "Padişahım, meşhur meseldir, ayağı büyük olanın bahtı açık olurmuş..." diye karşılık verince gülmüş ve "Belî, bilürüm, Bahtî mahlasını ol sebepten aldım" demiş.¹³⁰ Hükümdarlığı zamanında iç ve dış gailelerin çokluğu ve erken yaşta ölümü onun geniş çapta şiirle meşgul olmasına mani oldu.

Sultan Ahmed'in küçük bir divanı mevcut olup tek nüshası Millet Kütüphanesi'dedir (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 53). Okunaklı ve

¹²⁹ Ayverdi, s. 53

¹³⁰ Koçu, s. 177

düzgün rik'a hattıyla 208X125 (155X78) ebadındaki ince sarı kâğıt üzerine her sayfaya ortalama on beyit halinde yazılı olan divan kırk dört sayfadan ibarettir. Beyit araları tezhipli bir çizgi ile ayrılmış, istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir, divanda yer yer istihsah hatlarına rastlanmakta, vezinde de imâle ve zihafa sık sık başvurma zorunluluğu noksanlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Dili sade olup kelimeler çoğunlukla hakiki anlamlarında kullanılmıştır.

XVII. yüzyılda şiir az sözle daha yoğun bir anlama yönelmiştir. Bazı kavramlara bir kelime olmanın ötesinde daha başka anlamlar yüklenmiştir. Meselâ İbrahim Edhem dendiği zaman, onun tasavvuf-taki merhaleleri ve yaşadığı hayat akla getirilir. Mecnun veya Mecnun-veş dendiğinde anlatılmak istenen gibi.

Sultan Ahmed'in şiirinde şekilden ziyade anlam ön plandadır. Tabii olarak anlamla birlikte anlamı verebilecek naziklikte ve incelikte bir söyleyiş biçimi ortaya çıkmıştır. Kelimelerin manaya uygun olanları seçilmiştir. Meselâ dua cümlelerinde Allah'a hitap ederken kullandığı "ilâhî, yâ rab"; Hz. Peygamber'den şefaate talep ederken "sul-tân-ı enbiyâ, şâh-ı kevnayn, şâh-ı dîn"; Mevlânâ ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ruhaniyetinde istimdatta bulunurken de "sultan, pâdişeh-i devrân, alemdâr-ı resûl, yâr-i fahrî'l-mürselîn, fahr-i ashâb-ı güzîn" gibi ifadeler bu meyandadır. Bu anlayış Sultan Ahmed'de de dönemin bir özelliği olan sebk-i Hindî'yi hatırlatmaktadır. XVII. yüzyılın başından itibaren bütün şairlerde bu üslûp görülmektedir.

Divanda beş münâcât, üç na't, ramazan hakkında dört manzume, Ebû Eyyûb el-Ensârî ile Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hakkında birer methiye, babası III. Mehmed hakkında bir mersiye, on bir tarihî gâzel, bir terciibend, on yedi gazel, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin bir gazelini tahmis, dört tarih, otuz altı murabba, üç şarkı ve dört beyit bulunmaktadır.

Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde "Müretteb divanı Ayasofya Kütüphanesi'nde mevcuttur. Eş'âr-ı Fârisiyyeleri de rengindir" demesi isabetli değildir. Ayasofya Kütüphanesi'nin fihristinde 3924 numarada "Dîvân-ı Sultan Ahmed" adıyla bir divan kayıtlıdır. Fakat bu Farsça divan, Celâyirli hânedanından Ahmed İbn Veys'e aittir. Anlaşıyor ki Tâhir Bey, bu eseri görmemiş ve yalnız fihriste bakmakla iktifa ettiği için yanılmıştır.¹³¹

¹³¹ Ergun, s. 289

Divan şiirinin kendisine özgü bir anlayışı olduğu için şair, divan şiiri geleneğine uymakla yükümlüdür. Aşk ve dolayısıyla sevgili söz konusu olduğunda, şairin gerçek macerası ve kimliği dışında sırf şiire mahsus olmak üzere bir rol alış şeklinde kendini gösterir. Öyle ki, gerçek hayatında bir aşk macerası yaşamamış, hayatına henüz aşk denilen hadise girmemiş olsa da, divan şiirinin dünyasına adımını atan kimse daha başından, bütün diğer şairler gibi aşkı ve aşkın ıstıraplarını dile getirmek ve kendisinden devamlı söz edeceği bir sevgilisinin olması gerekir. hayatında içkinin damlası ağzına girmemiş kimse iken, şiirlerinde şarap kadehi elinden eksik olmaz, meyhaneden dışarı çıkmaz biri gibi görünerek, şeyhülislâm dahi olsa şiirlerinde içkiyi, meyhaneyi terennüm eder. Sevgisi ve sevgilisi ve hayat anlayışı divan şiiri geleneğine göre şekillenir.

Aynı zamanda İslâmî bir muhtevaya sahip olan divan şiirinin, İslâmî akîdenin mubah görmeyip reddettiği içki ve buna bağlı olarak meyhâne, işret âlemi gibi motifleri devamlı söz konusu etmesinde kendini gösteren zâhîrî çelişki ve tutarsızlık, birer remiz olarak başka şeyleri ifade etmelerine dayanır.¹³² Sultan Ahmed de bir divan şairi olarak aynı geleneği sürdürmüştür.

Sultan Ahmed "sultan-şair" olduğu için diğer şairlerde görülen bazı özellikler onda görülmez. Meselâ birçok şair kadir ve kıymetinin bilinmemesi yüzünden haksızlığa uğradığından söz eder. Bu sorunlar diğer şairlerin şiirlerinde önemli bir yer tutar. Onlar sürgün hayatı yaşarlar, hatta ıstırap bu şairlerin şiirlerinde bir üslûp halini alır. Bahtsızlıklarından, hayatları boyunca bir kerecik olsun yüzlerinin gülmediğinden, fakru zarureten kurtulamadıklarından yakınır. Oldukça hassaslaşırlar. Bu durum mana ve hayal inceliğine ve derinliğine, insanın iç dünyasına yönelmesine, dolayısıyla yeni duygular, yeni mazmunlar aramaya yöneltir ve dilde zarafetin doğmasına sebep olur/olmuştur. Bu hal aynı zamanda tasavvuf kapısının aralanması demektir. Buna benzer duygular Sultan Ahmed'de de vardır, fakat istikameti farklıdır, o, bulamamaktan değil, ihsanın fazlalığından, bunlara lâ-yık olamamaktan şikâyet eder. Aşk konulu şiirlerinde ise diğer şairlerle ortak özellikler gösterir.

Şiirlerinde eski sanat kültürünün genel vasıfları çerçevesinde, medrese düşüncesinin temelini teşkil eden tasavvufa, tarihe, mitoloji-

¹³² Akün, "Divan Edebiyatı", s. 414

ye, astronomiye vb. unsurlara yer vermiştir. Bununla birlikte, yer yer bu çerçeveden çıktığı ve bilhassa gazellerinde günlük hayat sahnelerinden ve yaşanan tecrübelerden faydalanarak, yeni hayaller kullandığı görülür. Bu yüzden şiir dili, söz ve mana sanatlarından sıyrılmış, yalın, sade ve külfetsizdir. Özellikle Sultan Ahmed'in gazellerinde kendini belli eden bu durum Şeyhülislâm Yahyâ Efendi tesiri ile ifade edilebilir.¹³³ Sultan Ahmed, Yahyâ Efendi'nin,

*Aşka kabil dil mi yok şehir içre bir dilir mi yok
Mest yok meclisde bilmem mey mi yok sâgar mı yok*

gazelini tahmis etmiş,¹³⁴ Yahyâ Efendi de onun hakkında şu kıtayı söylemiştir:

*Şehinşâh-ı hümayun-baht Sultân Ahmed-i Gazî
Ki dünyayı münevver kıldı re'y-i âlem efrûzı
Kemân-ı Rüstem olmaya kebâde dest-i kadrinde
Ne kuvvettür ki oldu kuvvet-i bâzûsına rûzî*

Arapça ve Farsça'yı da iyi bilen Sultan Ahmed'in şiirinde lirik İran şairi Hâfız'ın etkisini de görmek mümkündür.¹³⁵

*Bahtiyâ bu nazmuna Hâfız nazîre söylesün
Fâris ise arsa-i nazm içre düşürsün inân*

Arapça ve Farsça kelimeleri fazla kullanmayan, terkibe fazla rağbet etmeyen şair sultanın, nadir olarak üçlü terkibe yer verdiğini görürüz. Şiirinde kendini zorlamadan sanat ruhunu bütün samimiyetiyle ortaya koymuş ve bu yüzden yapmacılığa da kaçmamıştır.

Genç padişaha aşk derecesine varan imanının coşkun dalgalanışları dinî edebiyat alanında coşkulu şiirler söylediği gibi, Estergon, Yanıkkale, Estoni, Belgrad ve Peşte kaleleriyle, Kanije, Uyvar ve Eğri sancaklarının geri alınması gibi yeni zaferler vesilesiyle de hamâsî şiirler yazdırıyordu. Doğu'da İranlılar, Batı'da Avusturyalılar ile savaşan orduların harekâtını şevk ve heyecanla takip eden padişah:

¹³³ TDEA, I, s. 298

¹³⁴ vr. 14b-15a

¹³⁵ vr. 14a/5

*Beni serverlere serdâr-ı âlî-şân iden sensin
Bu ednâ bendeñi ser-defter-i merdân iden sensin
Duâ-yı hayrını makbûl idüp ihsân iden sensin
Yoğ iken var iden bu Ahmed'i sultân iden sensin
Habîbün hürmetine leşker-i İslâm'ı nusret vir* ¹³⁶

diye bir kulluk tevazuu ile niyaz edip yalvarıyor ve Peşte'nin zaptından sonra kaleme sarılıp, zaferi imanıyla bütünleştiriyor:

*Şükr ü hamdüm añadur cân ü gönülden ki Şekûr
Ehl-i İslâm'ın olup yâveri kılmış mansûr*

*Peşte'nün fethi Budin ehline cân-bahş oldu
Bu beşâret haberi kıldı cihânı mesrûr*

*Lîk kâni' degülem ben buña Hak'dan umaram,
Engürüs'ün haber-i fethi dahi ide zuhûr*

*Münhezim eyleyeler gayret ile küffârı
Cünd-i İslâm'a vire fursat ü nusret o gayûr*

*Ahmedâ zulmet-i küfri giderüp ol Hâdî
Mihr-i îmân ile küffâr iline toldura nûr* ¹³⁷

Savaşta askerlerin başında olamayan Sultan Ahmed onlara dua ediyor ve duygularını şu şekilde dizelere döküyordu:

*Ey uranlar kılıcı heybet ile küffâra
Cân ü dilden sizi ısmarlamışam Settâr'a*

*Eyledüm sizi duâ ile selâmum irsâl
Siz selâmetle olun düşmen ola bî-çâre*

*Cengde nâm-ı Hudâ'yı komanuz hiç elden
Avn-i Hakk'ı dileyüp yalvarunuz Gaffâr'a*

*Hazret-i Hak'dan umaram ki kral-ı bed-hâl
Vire hep şehîr ü hisârını gelip yalvara*

¹³⁶ vr. 10a

¹³⁷ vr. 7a-7b

*Ahmedâ hayr duâ ile guzâta her dem
Diler isen ki muîn ola Hudâ anlara* ¹³⁸

Bu şiirlerin güzelliği vezinde, kafiye, sanat işçiliğinde değil, çok genç yaştaki sultanın temiz duygusunda ve heyecanındadır.

Edebiyatın temel malzemesi dil olduğu için şairin dili iyi kullanması onun şairliği ile yakından alakalıdır. Dilin inceliklerinden yararlanması şairin sanat gücünü ortaya kor. Onun üslûbu, üslûbunun kıvraklığı, üslûbunun cazebisi şairlikteki rütbesini yükseltir. Kelimele- rin kullanılış biçimi, vecizeler, darbımeseller, deyimler şairin anlatı- mında yeni ufuklara açılmasını sağlar. Sultan Ahmed'in şiirine bu açıdan baktığımızda onun çok ilerilerde değil ama gerilerde de oldu- ğunu söyleyemeyiz. Sultan Ahmed'in meydana getirdiği şiirlere ba- kıldığında orta seviyeyi ileri doğru zorlamış bir şair olduğunu görü- rüz. Dindar bir kişiliğe sahip olan padişahın, tasavvufa ve mutasav- vıflara karşı derin bir muhabbeti vardır. Bu sebeple mutasavvıfâne yazdığı ilâhilerde samimilik gösterebilmiştir. "Der Hakk-ı Hazret-i Mevlânâ"¹³⁹ gazelinde bunu açıkça görmekteyiz.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın bendelerinden Pervâne Bey tarafın- dan 1560 yılında toplanmış olan 641 yapraklı *Pervâne Bey Mecmu- ası*'nda (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Bağdat Köşkü, nr. 2630) Ya- vuz Sultan Selim ve Kanûnî'den başka, sonradan kenara yazılmış Sultan Ahmed'in ve başka padişahların, ve tanınmış Osmanlı şairleri- nin gazelleri ve nazîreleri mevcuttur.¹⁴⁰ Divanda olmadığı halde *Per- vâne Bey Mecmuası*'nda mevcut olan Sultan Ahmed'e ait şiiri buraya alıyorum:

*Âh kim hâlümü ben bildüreyim yâre didüm
Çekdiğüm gamları hep arz ideyim yâre didüm
Mübtelâ olduğumu aşkına bildürmek için
Cânımı ister isen ger vireyüm yâre didüm
Ruhları gül gibidür nice anı sevmeyeyeyim
Bahtî'nüñ aşkını gel bildüreyüm yâre didüm*

¹³⁸ vr. 9a

¹³⁹ vr. 5b-6a

¹⁴⁰ Levend, s. 168

Gazel

Göstermek istemez çün ol gonca leb dehânın
 Gösterme bari görsek bir kere mûmiyânın
 Eyler kemer kolanı kaçır miyânın âhir
 Hañcer gibi o mâhun kim bekler ise yanın
 Meydân-ı aşk içinde zülf ü lebi firâkı
 Terk itdürürse tañ mı uşşâka bâş u cânın
 Ol demde eyler idüm müjgân ü kaşı vasfın
 Alsa eline ol meh ger tîr ile kemânın
 Bahtî zamîre vâkıf olmağ-ıçün demâdem
 Mihrûların diler dil bir şûh u nüktedânın

Bir sencileyin dilber-i mekkâr ele girmez
 Bir bencileyin (...) âşık-ı ele girmez
 Bir sencileyin âfet-i devrân ele girmez
 Bir bencileyin âşık-ı nâlân ele girmez
 Bir sencileyin sevr-i hurâmân ele girmez
 Bir bencileyin yoluna kurban ele girmez

Güzeller içre cânânım lebi mül mehlika olsun
 Şarâb-ı aşkını nûş eyledükçe bir safâ olsun
 Bu Bahtî bendesine etmesiün cevri ü cefâ hergiz
 Yoluna komuşumdur başımı tek bir safâ olsun

Bundan başka yine divanda bulunmayan fakat Sultan Ahmed'in olduğu belirtilen bir gazeli¹⁴¹ ve bestelenmiş bir dördlüğü de¹⁴² buraya alıyorum.

Gazel

Gâh olur ol mehlika mihr ü vefâlar gösterir
 Geh döner bir lutfuna bin bin cefalar gösterir
 Rûzgâr âyînesinde sûret-i ahvâl-i aşk
 Evvel âsân görünür âhir belâlar gösterir
 Hak bu kim can derdimendinin tabibidir lebin

¹⁴¹ Ergun, s. 289

¹⁴² Ta'lik yazıyı İran üslubundan kurtarıp, bir Türk ta'liki tarzı meydana getiren, doğuştan solak ve çolak olan Yesârî Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1213/1789) tanzim ettiği bir levhadan temin edilmiştir.

Hokka-i la'lin açub derde devâlar gösterir
 Tâli'-i şûrîdeme zülfün nişan yetmez mi kim
 Bakduguma subh-ı sâdikda mesâlar gösterir
 Sa'y it Ahmed aşka kim Merve hak-ıçün dilberin
 Kâ'be-i kûy-i mugaylânı safâlar gösterir

(Şarkı)

İftirâkınıla efendim bende tâkat kalmadı
 Yehpâre oldı bu dil aşkda muhabbet kalmadı
 Şol kadar ağlatdı ben bîcâreyi hükm-i kazâ
 Giryeden hiç Hazret-i Ya'kûb'a nevbet kalmadı

Sultan Ahmed'in manzumelerine de Vehhâbî, Sıdkî, Veysî, Şeyhî, Tâlibî, Edâyî, Hükmî gibi birçok şair tahmis yapmıştır. Ahmed b. Seyfeddin de onun birçok şiirini tahmis ederek bir mecmua meydana getirmiştir.¹⁴³ Bu durum Bahtî'nin şiirlerinin devrinde okunmuş, tanınmış ve sevilmiş olduğunu göstermektedir.

Edebî alandaki bu yankılanmaların yanı sıra mûsiki alanının da bu gelişmelerden uzak kalmadığını görüyoruz. Şair-sultanın bazı manzumelerinin bestelenmiş olması bunun açık delilidir:

Dilhânesi pür nûr olur envâr-ı zikrullah ile

diye başlayan münâcâtı, Neyzen Osman tarafından hicaz makamında ve düyek usulünde bestelenmiştir. Yine "Güfte-i Ahmed Hân-ı Evvel İbn Murad Beste-i Hâfız Kumral Hüdâî zâkiri Mehmed Dede" serlevhasıyla XVII. yüzyıl sanatçılarından Hâfız Kumral'ın bestelediği, sözleri Sultan Ahmed'e ait,

N'ola tâcum gibi başumda götürsem dâim

mısra ile başlayan pençgâh tevşîhi özellikle anmamız gerekir. Ancak bazı eserlerde bu bestenin Buhûrîzâde Mustafa İtrî'ye ait olduğuna dair kayıtlar da bulunmaktadır.¹⁴⁴

Ayrıca Sultan Ahmed'in himmet ve gayretiyle de bazı eserler kalemi alınmıştır. Sultanın imamı olan Mustafa Sâfî Efendi'nin iki cilt

¹⁴³ Ergun, s. 289

¹⁴⁴ Özcan, s. 94

üzerine Sultan Ahmed vekâyiini hâvi *Zübdetü't-tevârih*'i vardır. Sa-hâbenin hayatına dair eserlerin en ünlülerinden biri İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö. 1071), bütün sahâbeyi ihtiva etmesi düşüncesiyle kaleme almakla beraber ancak mükerrerleriyle birlikte 4225 sahâbî hakkında bilgi verebildiği *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb* adlı eseri sultanın emri üzerine, Mustafa Sâfî Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmeye başlanmışsa da "h" harfine kadar gelinmiş, onun ölümü üzerine Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından çeviriye devam edilerek "r" harfine kadar gelinmiş, Sultan Ahmed'in ölümü üzerine de çeviri orada kalmıştır.¹⁴⁵

Osmanlı kat' sanatının en meşhur sanatçısı olan Fahrî (ö. 1611) Sultan Ahmed için Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülîstan* adlı eserini başından sonuna kadar rengârenk kâğıtlarla, ince motifler, çiçekler, resimlerle süslemiş, yer yer geçen şiirleri de ta'lik hatla keserek hazırlamıştır. Padişah da ona bir sandukayı hediye olarak vermiştir.¹⁴⁶

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın defter eminliğine getirdiği Ayn Ali Efendi, toprak ve timar sistemiyle ilgili ünlü eseri *Kavânin-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*'ı yazarak Sultan Ahmed'e takdim etmiştir.

Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin de Sultan Ahmed adına kaleme aldığı *Mir'âtü'l-ahlâk* adlı yirmi bölümden oluşan Türkçe bir eseri vardır. Yine Riyâzî Mehmed (ö. 1644) *Riyâzü's-suarâ* adlı eserini 1609 yılında tamamlayarak Sultan Ahmed'e sunmuştur.¹⁴⁷ Kalender Paşa isimli bir sanatçı tarafından hazırlanan ve Sultan Ahmed'e sunulan Türkçe ve Farsça bir fahâme de türünün en güzel örneklerinden-dir.¹⁴⁸

Bu dönemde yazılmış olan belli başlı tezkireler de şunlardır: Sâdıkî'nin (ö. ?) *Mecmau'l-havâs*'ı (yazılışı 1607), Riyâzî'nin *Riyâzü's-suarâ*'sı (yazılışı 1609), Kafzâde'nin *Zübdetü'l-eş'âr*'ı (yazılışı 1620), Rızâ'nın *Tezkire-i Rızâ*'sı (yazılışı 1640).

İkinci Bölüm

SULTAN AHMED DİVANININ TAHLİLİ

¹⁴⁵ *Keşfü'z-zünûn*, I, s. 81

¹⁴⁶ Serin, s. 95

¹⁴⁷ Levend, s. 291

¹⁴⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, nr. 1703

1. DİVANIN MUHTEVASI

Sultan Ahmed'i tanımanın ve anlamının en emin yolu, onun düşünce dünyasına girmek ve yaptıklarını incelemektir. Her iki hususun incelenmesi sonucu keşilen noktalar, onun hakkında bize sağlıklı bilgiler verecektir. Buradan ortaya çıkacak netice, hem edebiyat tarihine, hem uygarlık tarihine, hem de insanın iç dünyasını inceleyen ilimlere malzeme oluşturacaktır.

Yaşadığı ortam sanatçıyı yakından etkilediği için önce o dönemin iyi anlaşılması gerekir. Sanatçı nasıl bir ortamda yaşadı? Kimlerle ilişki halindeydi? Muhitinde kimler vardı? Onlardan ne kadar etkilenmiş veya onları ne kadar etkilemiştir? Kimleri öne çıkarıyor, niçin? Sanatçının nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğu da önemlidir. Olayları nasıl bir çerçeve içine oturtuyor, hangi kıstaslar onun sanatını ve düşüncesini biçimlendiriyor? Çünkü sanatçının manevî şahsiyetine göre inanç onda bir düşünce dünyası ve hayal âlemi oluşturur. Bu yüzden inancın hayata verdiği biçimi gözden uzak tutmamak gerekir.

Bütün bunları dikkate almak suretiyle divanda ortak noktaları bulmaya çalıştım, onları alt alta ve yan yana getirdim. Yapmaya çalıştığım açıklamaları, Sultan Ahmed'in şiirinde söylediği çerçeveye oturtmaya çalıştım. Gerekli gördükçe açıklamaları bazan geniş bazan da kısa tuttum.

Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse bir tablo oluşturmaya çalıştım. Mümkün olduğu kadar bu tabloda olması gerekenleri yerli yerine koymaya gayret gösterdim. Sultan Ahmed merkezli bu tabloyu oluştururken olması gereken, görünmesi gereken olay ve şahısları önemleri ve Sultan Ahmed'le ilişkileri ölçüsünde öne çıkarttım. Genel fonu ise yaşanan dönem oluşturdu.

Şairin dünyasına girebilmek için onu önce iyi anlamak gerekir.

Söz gelimi, kavramlara hangi manayı yüklemektedir? Dinî bir kavramı kullanırken bunu aynı zamanda tasavvufa yöneltiyor mu?

Divanda sırasıyla münâcâtlar, na‘tlar, methiyeler, mersiye, tarihî gazeller, terciibend, gazeller, tahmîs, tarihler, rubâîler ve şarkılar yer almaktadır. Gazeller genellikle beş beyitlidir. Aruzun değişik vezinleri kullanılmıştır ki, bunlar Latinize edilmiş metin bölümünde her şiirin başında gösterilmiştir. Şiirde yer yer imâle ve zihafalara rastlanmaktadır. Dönemin özelliği olan ağdalı, bol terkipli dili Sultan Ahmed’in şiirinde iltifat görmez. Nadir olarak en fazla üçlü terkibe rastlanır. Gazeliyyat kısmında yer alan şiirlerle şarkıların dili oldukça sadedir. Bunda Sultan Ahmed’in tasannu içinde olmamasının rolü de olsa gerekir. Eğer aksi bir anlayış söz konusu olsaydı herhalde ortaya farklı bir üslûp çıkardı.

Sultan Ahmed divanını genel olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölüm dinî ve tarihî muhtevalı şiirlerden oluşturulacak olursa, burada Sultan Ahmed’in gerçek kişilik ve kimliğini bulmamız mümkündür. Bu bölümde yer alan münâcâtlarda bilhassa tasavvufî muhtevayı belirgin bir biçimde görürüz. Çünkü kullandığı kavramlar önemli ölçüde tasavvuf literatürüne aittir. Bunlar genellikle de birinci manalarında kullanılmaktadır. Bilhassa divanın birinci bölümü olarak nitelediğim kısımda bu durum çok daha belirgindir. Onları süslemeye, onlarla oynamaya pek fırsat bulamamıştır. Dili oldukça sade ve anlaşılır bir Türkçe’dir. Aşk ve sevgili muhtevalı şiirler ise ikinci bölüm olarak değerlendirilebilir. Bu bölümdeki şiirlerde ise divan şiirinin aşk muhtevalı mazmunları yer almaktadır. Bunlar aşk, âşık, sevgi, sevgili üzerinedir. Kavramlar açıklanırken bu mazmunlar üzerinde durulmaktadır. Ancak Ağâh Sırrı Levend’in¹⁴⁹ anlattığı “aşağılanan, kaşık düşmanı olarak nitelenen, saçı uzun akli kısa, hilekâr, yalancı, gösterişe düşkün” şeklinde sunulan divan edebiyatında kadın tiplemesine burada rastlanmaz. Fakat Sultan Ahmed’deki sevgili klasik şiirin kurallarına uygun olarak vefasızdır, âşığına hep eza ve cefa eder. Onu üzmetten zevk alır.

Günlük hayatın hareketliliği ve Sultan Ahmed’in imanî coşkusu, gönlünde med ve cezir halinde dalgalar oluşturur. Münâcât ve na‘tlarında imanî heyecanının dizelere yansımış halini buluruz. Onu, aynı zamanda mimari alanda da ölümsüzleştiren camisi, bu duygularının

bir tezahürü olsa gerekir. Kâinatın yaratıcısı ve idarecisi olan Allah’ın, Kur’an hükümlerine dayanılarak tevhid veya münâcât şeklinde şiire yansıtılması divan şiirinin aynı zamanda bir geleneğidir.

Şairler mürettep divanlarının baş kısmında münâcât yazmayı kural haline getirdikleri için, Sultan Ahmed de divanının başına Allah’ın kudret ve azameti karşısındaki aczini ifade etmek üzere has bir mümin niyazıyla yakarıшта bulunur. Tevhidlerde genellikle kelâmı ilgili konular yer alır. Oysa Sultan Ahmed kelâmî/felsefî muhteva yerine meşrebine daha uygun olan tazarru ve niyaz muhtevalı münâcât tarzını tercih etmiştir. Divanda beş münâcât yer alır. Bunlarda kendisinin âciz, zavallı ve her şeyiyle muhtaç bir kul olduğunu dile getirir. O’nun kendisine verdiği nimetlere şükreder; bütün yapıp etmelerinin O’nun rızasına uygun olmasını, nebîlerin yolunda yolcu etmesini, yaptıkları işler konusunda kendisini uyuşukluktan, tembellikten uzak tutmasını ister. İkinci münâcâta ise Allah’ı anmanın (zikir) insanın gönül dünyasında ve günlük işlerinde büyük rahatlık verdiğini, kolaylıklara vesile olduğunu ifade ettikten sonra, tasavvufî bir neşe içinde mana âleminde sultan olmaya talip olduğunu söyler. Allah’a kavuşmak suretiyle şereflenmek ister ve O’na vâsıl olan birisinin artık başka hiçbir şeye tenezzülü olmayacağını belirtir.

Sultan Ahmed bütün şiirlerinde olduğu gibi münâcâtlarında da şeklî özelliklerden ziyade düşünce, inanç ve duygularına yer vermiş, Allah’a olan imanî bağlılığını dile getirmiştir. Şiirine “sultan” olduğunu yansıtır, ancak bunu bir kibirlenme unsuru olarak değil de, O’nun habibinin gittiği yoldan dışarı çıkarmaması için dua ederek, insanlara hizmet etme konusunda ihmalinin olmaması dolayısıyla anar.

Divan şiirinde na‘tlar Hz. Peygamber’i övmek, ondan şefaât dilemek amacıyla yazılır. Sultan Ahmed’in Hz. Peygamber’e hitaben ve onun şefaatine talip bir mümin olarak yazdığı na‘tlarda, ona olan sevgisinin, bağlılığının tezahürünü görürüz. Bu konuda üç tane şiir yazmıştır. Şiirlerin ilkinde Hz. Peygamber’in Allah tarafından âlemlere rahmet olarak gönderildiğini, ashâbı kastederek onu gören kimselerin makamlarının yüce olduğunu, Peygamber’in vasıflarını dile getirebilmek için gönlünün kapısının açılmasını, bütün varlığını vuslat düşüncesinin kapladığını belirttikten sonra Habîb-i Ekrem’in doğumunu bahar mevsimine benzeterek, bütün gönüllerin açıldığını, ruhların dirildiğini söyler. Hz. Peygamber’in dünya ve âhîret sultanı olduğunu

¹⁴⁹ *Divan Edebiyatı*, s. 581 vd.

ve onun sözlerinin rahmanî ruhun nefesleri olduğunu dile getirerek ondan şefaât bekler.

İkinci na'tta ise baharda tabiatın ve insanlığın dirilişi ile, Hz. Peygamber'in doğumu olan rebûlevvel ayı arasında ilişki kurulmaktadır. Hz. Peygamber'in doğumunun insanlık için hem bir bahar olduğu hem de onun doğumunun rebûlevvel ayında olduğu ifade edilmektedir.

Sultan Ahmed münâcât ve na't unsurlarıyla İslâm olmanın ilk şartı olan kelime-i şehâdetin ifade ettiği iki temel hususu (biri Allah'a iman, diğeri de Hz. Peygamber'in nübüvveti) detaylandırarak aynı zamanda "şehadet"te bulunmaktadır.

Divanda **ramazan** ayı dolayısıyla yazılmış üç şiir yer almaktadır. Bu vesile ile "ehl-i İslâm" adına mutluluğunu dile getirmektedir. Çünkü özellikle bu ayda, Allah'ın rahmet kapıları açılır. Ramazan ayı geldiği mevsime, ülkeye ve şehre damgasını vurur. Hayatın bütün alanlarını manevî bir hava kaplar. Dinin günah saydığı şeyleri icra edenler dahi bu ayda, yaptıkları işleri tatil eder, ramazanın iklimine uyarlar. Cami ve cami merkezli kurumlar oldukça hareketli bir ay geçirir. Camilerin minareleri kandillerle süslenir, güzel sesli okuyucular Kur'an, ilâhi vb. okuyarak bu ayı ihya ederler.

Ramazanın methi sadedindeki birinci şiirden sonra iki ve üçüncüsünde günlük hayatın nasıl etkilendiği anlatılır. Ramazanın bir hediyesi olan bayramla da mutluluk, paylaşım ve kaynaşma son noktasına ulaşır. Bayram önce resmî törenlerle başlar, sonra akraba ve sevgililer birbirlerini ziyaret eder. Yaşlılar, çocuklar, gençler, kadın erkek herkes kendilerine göre bayram mutluluğunu yaşarlar. Özellikle bayramlarda en çok sevinenler çocuklardır, çünkü tertip edilen çeşitli eğlencelerin yanı sıra, büyükleri tarafından da türlü hediyeler verilmek suretiyle farklı bir ortamı yaşarlar. Sultan Ahmed'in divanında olduğu gibi eski İstanbul bayramları hareketlilik, güzellik ve ayrıcalığı dolayısıyla da şiirlere konu olmuştur.

Divan şiirinin önemli motiflerinden olan **bayram** (îd) aynı zamanda sevgili ile âşık arasındaki ilişkide, âşığın lehine olmak üzere birçok bakımdan bayram hali söz konusudur. Çünkü sevgiliye vuslat âşık için bir bayramdır.

Divanda yer alan iki **methiyeden** biri Hz. Peygamber'in bayraktarı olan Ebû Eyyûb el-Ensârî, diğeri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile ilgilidir. Divan şiirinde çok başvurulan bir tür olan methiye bir kimseyi

"övmek" için yazılır. İslâm inancında, ayıpların örtülmesi (çünkü Allah settârü'l-uyûbdur), güzelliklerin ise dile getirilmesi tavsiye edilmiştir. Böyle bir anlayışın bir sonucu olarak olsa gerek ki bu konu hiç ihmal edilmemiştir. Sultan Ahmed de, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Mevlânâ'nın duygu ve düşünce dünyasını oluşturan güzellikleri dile getirerek onların ruhaniyetinden yardım dilemektedir.

Şairler aynı dönemde yaşadıkları devlet büyüklerine de methiyeler yazmışlardır. Hatta bu yüzden onlara câize verilmesi bir gelenek halini almıştır. Ancak bizim burada sözünü ettiğimiz şair, sultan-şairdir. Dolayısıyla onun methiyesi kendine özgüdür, yani herhangi bir şair gibi câize talebinde bulunması düşünülemez, yani böyle bir maksatla şiir yazmaz. O, sultan-şair olarak İslâm ulularının manevî yardımlarını umar. Fakat sultan-şaire methiye yazılır. Nitekim Türk şiirinin methiye üstadı olan Nef'î, Sultan Ahmed'in çağdaşı olup aynı zamanda ona methiye yazmıştır.

Eski Türk edebiyatında bir kimsenin ölümü üzerine duyulan üzüntüyü anlatmak maksadıyla ve onu över nitelikte yazılan şiirlere **mersiye** denmektedir. Sultan Ahmed babası III. Mehmed için bir mersiye yazmıştır. Babasının günahlarının bağışlanmasını, kabrinin rahmet dolu bir nur dünyası olmasını, orada güzel insanlarla arkadaşlık etmesini niyaz eder. Yaşayanlar tarafından da hayırla anılan biri olması temennisinde bulunur.

Sultan Ahmed **gazellerinde** dönemin hususiyetine uymuştur. Daha önceki yüzyıllarda gazellerde beyit sayısı on beşe kadar çıkarken bu yüzyılda azalmış ve beşe inmiştir. Gazellerde aşk konusunun yanı sıra rindlik ve bilhassa bahar merkezli tabiat ele alınmıştır. Tasavvufî ve beşerî aşkı birlikte işler. Hatta beşerî aşkın suni bir görüntü vermesi divan şiirinin kalıplarına uyma gayretinden ileri gelmektedir. Kendisi bir mutasavvıf olmamakla birlikte mutasavvıf-meşrep bir eda içindedir. Bu tavrında da samimidir. Bu bakış açısı onu, dünyanın geçici olduğu, insana ıstıraptan başka bir şey vermediği, bu yüzden ona bağlanmamak gerektiği düşüncesine götürür. Niyeti dünyadan kaçmak değildir.

Gazel divan şiirinde özel önem verilen bir türdür. Lirik konusu, derli toplu yapısı onu hep çekici kılmıştır. İşlenilen konulara göre de ad alırlar. Sultan Ahmed'in "Târîhî Ba'zı Eş'âr-ı Şâhâleri" ve "Tevârîh" başlıkları altındaki on beş gazeli, dönemin olaylarını ya doğrudan doğruya ya da telmihler yoluyla anlatmaktadır. Aşkla ilgili gazelle-

rinde de divan şiirinin kalıpları içerisinde duyularını dile getirmiştir.

Sultan Ahmed'in divanında, divan şiirinin zor bir türü olan **terci-ibent** tarzında yazılmış bir şiiri vardır. İran ve Engürüs üzerine gönderdiği iki kumandanın fetih ve zafer gerçekleştirebilmeleri için Allah'a niyazda bulunuyor. Bu şiirde "Habîbüñ hürmetine leşker-i İslâm'a nusret vir" mütekerrir mısra ile bentler birbirine bağlanmaktadır.

Sultan Ahmed **rubâî**¹⁵⁰ türüne oldukça ilgi duymuş olsa gerek ki divanında otuz altı tane rubâîye yer vermiştir. Sözlük anlamı "dörtlü, dörtlük" olan rubâî, divan şiirinde görülen tek bentli nazım şekillerinden biridir. Genel olarak kafiye düzeni aaxa şeklinde kullanılan bu türün, divanda yirmi altı tane örneği mevcuttur. On tane dörtlüğün kafiye düzeni ise birbirinden farklıdır. Rubâî iki beyit veya dört mısradan oluşan ve gazel gibi belli bir konuya bağlı kalmayan kısa şiirdir. İlk üç mısra dördüncü mısra da söylenecek veciz, nükteli, çarpıcı ve zekice ifade edilmiş bir fikre hazırlık mahiyetindedir.

Divanın "Rubâiyyât" bölümünün başında bulunan ilk dörtlüğü, dillerden düşmeyecek bir güzelliğe ve anlama sahiptir:

*N'ola tâcum gibi başumda götürsem dâim
Kademi nakşını ol hazret-i şâh-ı rusülüñ
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür
Ahmedâ turma yüzün sür kademine o gülüñ*

Bu dörtlüğün muhtevası Sultan Ahmed'in icraatına da yansımış ve yaptıklarıyla inancı özdeşleşmiştir.

Diğer dörtlükler aşk muhtevalı olup bunlarda da oldukça başarılıdır. Çünkü rubâî türü son derece âhenkli söylenmesi gereken bir nazım şeklidir. Kelime sayısı ve mısralar az olduğu için küçük bir âhenksizlik hemen kendini ele verir. Dörtlük türünde genel olarak mahlas söylenmemesine rağmen Sultan Ahmed otuz altı dörtlüğün on dört tanesinde mahlasını söylemiştir.

¹⁵⁰ III. (IX.) yüzyıl sonları ile IV. (X.) yüzyıl başlarında İran edebiyatında doğan ve daha sonra da Arap edebiyatına geçen rubâî mühim bir nazım şeklidir. Büyük Selçuklular döneminde önemli derecede itibar gören rubâî, Farsça şiir yazar şairler arasında Rûdekî, Ömer Hayyam ve Mevlânâ'nın yanı sıra, daha sonraki dönemlerde Azmîzâde Mustafa Hâletî, Yahya Kemal (ö. 1958) ve Rıfki Melul Meriç (ö. 1970) gibi isimlerle en güzel örneklerini vermiştir.

Sultan Ahmed'in divanında dönemin ünlü şairi ve şeyhülislâmı Yahyâ Efendi'nin bir gazelinin **tahmîsi** de yer almaktadır.

Divanda üç de **şarkı** mevcuttur. Halk edebiyatındaki türküyeye karşıdır. Şekil bakımından dörtlüklere benzeyen şarkılar aşk, sevgili ve ayrılık muhtevalıdır. Bugün biz onları anlamakta hiç güçlük çekmiyoruz. Tamlamasız ve yabancı sayılabilecek kelimelerden arınmış bir dille yazılmıştır. Divanda yer alan şarkılar kısadır. Bir kısmı murabba kafiyesi, bir kısmı da şarkı türünde görülen çapraz kafiye şekillerindedir.

Sultan Ahmed'in divanının sonunda da **müfredler** yer alır. Bunların sayısı dörtlüdür. İkişi aşk, sevgilinin cefası ve nazıyla ilgili iken, diğer ikisi dünyanın ve dünya malının geçici olduğuna ve Allah'tan adalet hususunda yardım dilemesine dairdir.

2. DİN ve TASAVVUF

2.1. Dinî Unsurlar

2.1.1. Allah

İyi bir dinî eğitim aldığı dinî kavramları ve bilgileri kullanışından belli olan Bahtî'nin özellikle imanî coşkusunu dile getirdiği münâcâtlarda bunu daha net olarak görüyoruz. Allah'ın isimleri bazan zat bazan da esmâ-i hüsnâ olarak geçmektedir. Bunları divanda yer alışı sırasına göre şöylece sıralayabiliriz:¹⁵¹ *İlâh, Rab, Hak, Hudâ, Sübhân, Rahmân, Yezdân, Allah, Mevlâ, Kâhir, Perverdigâr, Şekûr, Hâdî, Kah-hâr, Zülcelâl, Pâdişâh, Settâr, Gaffâr, Hazret*. Bahtî imanının felsefî boyutu olan Allah-evren ilişkileri, Allah'ın varlığı gibi kelâmî konular üzerinde durmaz. O tamamen imanî bir kabulle, herhangi bir muhakemeye girişmeden düşüncelerini ifade eder.

Allah'ın adını anan kişinin kalbinin nurla dolacağını, vücudunun sıhhat bulacağını, güç olan işlerinin kolaylaşacağını, kederli gönüllerin derman bulacağını, çaresizlerin gerçek hürriyeti tadacağını, şaşır-mışların doğru yolu bulacağını söyledikten¹⁵² sonra Allah'tan başka

¹⁵¹ Bunların hangi varakta geçtiği ise sözlük kısmında gösterilmiştir.

¹⁵² vr. 1b/6-7; 2a/1

her şeyden ümidin kesilmesini, çünkü gerçek bir mümine Allah'ın yeteceğini, gerisinin boş işler olduğunu; ehl-i hâlin Allah'ı nasıl zikrettiğini görmesini, gönlünün mutluluğu için nefsin isteklerindeki gösteriş ve süsün terkedilmesi gerektiğini, kendisinin de bizzat yaşayarak aynı duygu ve inanca katıldığını belirtir.¹⁵³

Allah'ın kendisine büyük ihsanlarda bulunduğunu, hatta Süleyman mülkünü nasip ettiğini, -ki burada hem büyük atası olan Kanunî Sultan Süleyman'a hem de Hz. Süleyman'a telmih var- fakat o bunlarla, yani maddî olan taç ve tahtla yetinmek istemediğini, çünkü bunların kendisini teselli etmediğini söyleyerek mana âleminde sultan olmak ister.¹⁵⁴ Bütün dileğinin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak olduğunu, çünkü esas sultanın O olduğunu ve kendisinin O sultanın kapısında bir dilenci olduğunu; âlemlere rahmet olarak gönderdiği Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine, o kutlu Peygamber'e gönderdiği kitapta bulunan Yâsîn ve Tâhâ sûreleri hürmetine, meşhur mutasavvıf İbrâhim Edhem'in sırrı hürmetine mana âleminde sultan olmak ister.¹⁵⁵ Bu mana âlemiyle de neyi amaçladığını Mevlânâ hakkında yazdığı şiirinde somutlaştırarak tekrarlar:¹⁵⁶

*Bahtiyâ bendesi ol Hazret-i Mevlânâ'nun
Taht-ı ma'nîde odur pâdişehi devrânun*

Doğrudan Allah'a karşı yakarışlarını ihtiva eden (münâcât) şiirlerinin dördüncüsünde de Allah'a karşı olan aşkında sadık olduğunu, hayatının önceki dönemlerinde bağlılığının alâmeti olan hallerin buna tanık olduğunu, dolayısıyla Allah'ın lutfuna kavuşmak istediğini, mahşer gününde yaşatları arasında kendisini yüksekte eylemesini; mutluluktan sarhoş olduğunu, devleti yönettiği hükümdarlık tahtında ise ayık olmak istediğini, Allah'ın kendisini gafflete düşürmemesini, çünkü Allah'tan başka sığınacağının olmadığını, bütün dert ehlinin çaresinin Allah'ın kapısında olduğunu ve kendisinin de bu kapıya muhtaç olduğunu söyler ve Allah'a kavuşmak suretiyle şereflenmek ister.¹⁵⁷

¹⁵³ vr. 2a/2-5

¹⁵⁴ vr. 2a/6-8; 14b/1-2

¹⁵⁵ vr. 2b/2, 4, 5-6

¹⁵⁶ vr. 6a/4

¹⁵⁷ vr. 3a/1-9

2.1.2. Âyet ve Sûre (Yâsîn, Tâhâ)

Divanda bir yerde âyet kelimesi geçmekte, orada da "Allah'tan yardım ve zafer geleceğini" bildiren âyet anılmaktadır.¹⁵⁸ Ancak âyetlere telmihler vardır. Meselâ Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini bildiren âyet gibi (bk. Hz. Muhammed).

Divan edebiyatının diğer birçok şairi gibi Sultan Ahmed de ilâhî buyruklara samimi bir biçimde bağlı ve fehmettiği ölçüler içinde Hz. Peygamber'in sünnetini (yolu) kendine şiar edinmiş bir "mümin"dır:

*Habîbüñ gittiği yoldan çıkarma bir kadem taşra
Onun şer'-i şerîfi üzre olsun cümle ef'âlüm*

Şairler genellikle divanlarında düşünce ve duygularını ifade edebilmek için âyet ve hadislerden büyük ölçüde yararlanmışlardır. Sultan Ahmed ise aynı yola değişik bir şekilde başvurmuş, âyet ve hadisleri tek tek anmak yerine düşünce olarak şiirine yedirmiş, eylem olarak da yaşamıştır.

Yâsîn ve Tâhâ'nın adı, kendisinin mana âleminde sultan olmak istemesi dolayısıyla geçmektedir. "Yâsîn ve Tâhâ hakkı için" mana âleminde sultan olmak istemektedir.¹⁵⁹ Yâsîn ve Tâhâ aynı zamanda Hz. Peygamber'in isimlerindendir. Âlemlerin onun yüzü suyu hürmetine yaratıldığını söyleyerek onun şefaatinin ummaktadır.

2.1.3. Peygamberler (enbiya, rusûl, Âdem, İsa, Süleyman)

Nebî kelimesinin çoğulu olan enbiya "nebîler, peygamberler" anlamına gelir. Peygamberler Allah'ın elçileridir. İlk "insan" aynı zamanda peygamberlikle görevlendirilmiştir. Allah insanı yaratıp onu kendi başına bırakmamıştır. İnsanlara doğruyu, güzeli ve hak olanı göstermek ve anlatmak üzere zaman zaman elçiler göndermiştir. Peygamberler Allah'ın özel olarak seçtiği müstesna kimselerdir. Hz. Muhammed onların sonuncusu olup "sultân-ı enbiyâ"dır. Bunların varlığına inanmak iman esaslarından olduğu gibi, onların yaşayışı insanla-

¹⁵⁸ vr. 8a/3; "Ve uhrâ tühibbühâ, naşrun minellahi ve fethun karîb ve beşşirî'l-mü'minîn" (Bir başka kazanç daha var ki, onu seveceksiniz: Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetihtir, inananları müjdele; Saf 61/13)

¹⁵⁹ vr. 2b/4

ra örnek teşkil etmektedir. Bu yüzden Sultan Ahmed “enbiya”nın yolunda yolcu olmak istemektedir.¹⁶⁰

2.1.3.1. Âdem (âdem)

İnsan görünümündeki varlık, bizce bilinmeyen bir zaman diliminde “insan olma” özelliklerine sahip kılınmakla yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Her varlığın bir hazırlık safhası olduğu muhakkaktır. İlk insan kendini birden bire yeryüzünde bulmadı. İnsan olması ve göreve muhatap olması, bizce bilinmeyen birtakım aşamalardan sonra olmuştur.

Allah’ın âlemlere rahmet olarak yarattığı Hz. Muhammed’in bile peygamberlik görevine başlaması için kırk yıl gibi önemli bir süreyi beklemesi gerekiyordu. Bildiğimiz kadarıyla Hz. İsa’ya da peygamberlik otuz yaşlarında verilmiştir.

Peygamberlikle vazifelendirilen kimsenin görev yapacağı fizik ortamın da iyi bilmiş olması lâzımdır. Elbette “Rabbim isterse sular бүклүм бүклүм бурулур”. Ancak fizik hadiselerin, yine Allah’ın insana bahsettiği akıl ile çözümlenmesi gerekir. Yoksa Kur’an’da “aklediniz, düşününüz” gibi ifadeler muallakta kalır. Peygamber ve kitap hep bir ihtiyaca binaen gönderilmiştir.

“İlk insan”, canlı olmanın ötesinde anlamlar yüklediğimiz, yani “insan olma” özelliklerine sahip ilk varlıktır. Bu manada Hz. Âdem insanlığın atasıdır, insan görünümündeki biyolojik canlının değil. Biz “insan” dediğimiz zaman, “insan olma” özelliğine sahip varlığı kastediyoruz, biyolojik varlığı değil. Ne var ki biyolojik oluşum, öbür yönün önüne geçmiş hatta en önemli tarafı unutturmuştur. Bugün de, dün olduğu gibi biyolojik bir varlık olarak yaşayan “insan görünümünde” varlıklar vardır. Oysa biyolojik yakınlığı ifade eden kan bağı, hukukî manada bir fonksiyon icra etmekte ve bir iki nesil sonra da sona ermektedir. Hz. Âdem’in çocuklarında, “geçici olarak” aynı değil ayrı batından gelen kardeşlerin evliliği ile çoğalan insanlar, bugün de önemli ölçüde uygulanan ve birtakım ilkelere (“insanî” ölçülere) göre gerçekleştirilen evlilikler yoluyla, hiçbir maddî yakınlığı olmayan “insanlar” bir araya gelip “yuva” kurmaktadır. Burada aranan şey “insan olma”dır, sadece karşı cinsten olmak yetmiyor.

Demek ki aslolan fiziksellik (biyolojik oluşum) değil, “insan olma”tır. Hz. Âdem işte bu davanın peygamberidir. Sultan Ahmed de şiirinde bu yönüyle “insan”ı öne çıkartmaktadır. “Âdem oğlu” ifadesi sadece “Âdem’in oğlu” anlamındaki biyolojik varlığı değil, “insanî özelliklere sahip olma”yı ifade eden “insan oğlu”nu da muhtevîdir.

Tasavvufta da “insan olma” hedef alınmakta ve insan için en büyük rütbenin mârifet tacı olduğu vurgulanmaktadır. Bu konuda asıl olan kişinin kendisini bilmesidir, çünkü kendini bilen için hakikat mirac olur. Gaybî âdem konusunda şu sözlere yer vermektedir:¹⁶¹

*Bir ağaçtır bu âlem meyvesi olmuş âdem
Meyvesidir maksûd olan sanma ki ağaç ola
Bu âdem meyvesinin çekirdeği sözdürür
Sözsüz bu âlem âdem bir demde târâc ola*

2.1.3.2. Hz. Süleyman

Süleyman peygamber madde ile mananın bir senfonisidir. Çünkü maddî ve mânevî olarak düşünüldüğünde “devlet” gerçek formunu onda bulur. Devlet’in en önemli öğelerinden olan “kudret”, Süleyman peygamberle en uç noklara ulaşır. Bu kudret senfonisine bütün tabiat eşlik eder. Çünkü bütün tabiat Hz. Süleyman’ın tasarrufuna verilmiştir. Hüdhdü haberci, karınca öğüt vericidir. Göklerden denizlerin altına kadar her şey vahiyle peygamberin emrindedir. Çünkü yer ve gök emaneti ancak vahiyle taşınabilir. Hz. Süleyman ilâhî mûcizenin bir sembolüdür. Onun döneminde şer ve şeytan ortalıkta yoktu. Çünkü Hz. Süleyman’a olağan üstü bir güç verilmiş ve bütün perdeler ortadan kaldırılmıştı. Fakat bütün bunlar insanın “büyük sınav”ı için bir denemeydi. Kıymet bilmenin bir remziydi, “insan” için bir örnekti. Hz. Süleyman ve saltanatı bitmeyecekmiş gibi görünen her türlü saltanatın bir gün biteceğinin bir remziydi.

Sultan Ahmed münâcâtlarından birinde ve sadece bir yerde Süleyman ismini kullanmaktadır:¹⁶²

*Baňa zâhirde itdüñ bunca ihsân
Müyesser eyledüñ mülk-i Süleymân*

¹⁶¹ Gaybî Divanı, s. 48

¹⁶² vr. 2a/11

Burada belki büyük ceddi Kanunî Sultan Süleyman akla gelebilir. Ancak şiirde kastolunan Hz. Dâvud'un oğlu olan Hz. Süleyman'dır. O, on iki yaşındayken tahta geçmiş olup hem hükümdar hem de peygamberdir. Allah kendisine bütün mahlûkatın dilini anlama ve onlarla konuşma ve onlara hükmetme gücünü vermiştir. Dünya hâkimiyeti onun elindedir. Kur'an'da Hz. Süleyman'la ilgili elli üç âyet vardır. Bu âyetler ona verilen ilim hikmet ve birtakım kıssalarla ilgilidir. Sultan Ahmed de Allah tarafından kendisine böyle bir hâkimiyetin verilmiş olduğunu düşünmekte ve O'na şükretmektedir.

2.1.3.3. Hz. İsa (Mesîh)

“Baba”yı putlaştıran Roma'ya karşı, Allah'ın “babasız” olarak yarattığı Hz. İsa'nın hayatı olağan üstünlüklerle doludur. Roma'nın putlarını kırmak için çocuk konuşacak ve çocuk her şeyi bildiğini sanan Roma'nın yaşlılarına karşı gerçekleri dile getirecekti. Hz. İsa'nın doğumuyla başlayan ilâhî ironi hayatın bütün alanlarını kaplayacaktı. Onun mesajı gönlün yüceliğini içeriyordu. “Silâha karşı silâhsızlık silâh olacaktı. Devletten öte bir şey yok mu sanılıyordu? Öyleyse devletten öte bir şey olacaktı”.¹⁶³ Hz. İsa ile diriliş mucizesi insanda yeniden gerçekleşecekti.

Hz. İsa İsrailoğulları'nın son peygamberidir, ve kendisine İncil indirilmiştir. Hz. Meryem'in babasız olarak dünyaya getirdiği Hz. İsa hakkında Kur'an'da yirmi iki yerde geniş denilebilecek ölçüde bilgi vardır. İsa, Cebrâil'in Hz. Meryem'e üflediği ruhtur. Bu yüzden neye dokunsa ona can verir ve ölüleri diriltirdi. Sultan Ahmed divanında Hz. İsa'yı anmasının geçiş sebebi bu yönüyledir. Hz. İsa'ya Allah tarafından ölüleri diriltme mucizesi verilmiş olmakla birlikte; Hz. Muhammed'in adının bütün ruhları dirilttiği ifade edilmektedir.¹⁶⁴

2.1.3.4. Hz. Muhammed (resul, sünnet)

Sultan Ahmed, “sultânü'l-enbiyâ” (peygamberlerin sultanı)¹⁶⁵ olarak gönderilen Hz. Muhammed'e olan sevgisini yalın ve içten bir biçimde dizelere yansıtmıştır. Allah'ın, onu âlemlere rahmet olarak

gönderdiğini,¹⁶⁶ insanlara onun sayesinde rahmetin gelip ıstırapın gittiğini, ona kavuşmanın hayaliyle yaşadığını, vuslat düşüncesinin mutluktan kendisini şaşkına döndürdüğünü söyler.¹⁶⁷

Hz. İsa'nın nefesinin ölüleri diriltmesi gibi, Hz. Muhammed'in adının da bütün ruhları dirilttiğini, insanlığın, esas bayramı onun doğumuyla yaşadığını, dünya ve âhiret sultanının yeryüzüne teşrifiyle cihana ışık saçtığını ve bu ışığın haşre kadar zamanı aydınlatmasını; onun her sözünün rahmanî ruhun dışı yansıyan nefesleri, kendisinin de o yüce sultana gönül vermiş bir köle olduğunu, onun şefaatine nâil olabilmek için sünnetini yerine getirmeye çalıştığını (icrâ-yı sünnet), ve Hz. Peygamber'den himmet beklediğini söyleyerek kendi zamanında İslâm bayrağının yücelmesi için Allah'a dua eder.¹⁶⁸

Divanda Hz. Peygamber “*habîb, fahr-i âlem, habîb-i ekrem, resûlullah, resul, şâh-ı dîn, mâh, hazret, sultan, sultân-ı kerîm, sultân-ı enbiyâ, şâh-ı kevneyn, Muhammed, Ahmed-i Muhtâr, fahrü'l-mürselîn, zât-ı pâk, Ahmed, hazret-i şâh-ı rusûl, gül-i gülzâr-ı nübüvvet, gül*” gibi çeşitli isim ve sıfatlarla anılmaktadır.

Allah'ın resulünün alınının aya, yüzünün güneşe benzediğini, rüyasında onun cemâlini gören kişinin makamının yüce olacağını ve dolayısıyla birtakım lutuflara kavuşacağını, aynı zamanda peygamberi rüyada görebilmek için insanın yaşayışının onun sünnetine de uygun yaşamakta olduğunu belirten bilgilere de telmih vardır. İndirilen dört kitabın dördünde de Allah'ın lütfedip âlemlere rahmet olarak gönderdiği peygamberinin temiz vasıflarından söz edildiğini söyler.

Sultan Ahmed, “kadem-i saâdet-i Peygamberî” şeklinde bir soru-çuç yaptırıp sarığına yerleştirmek suretiyle Hz. Peygamber'e bağlılığını göstermiş ve yazdığı dörtlükte de bu duyugunu dile getirmiştir.¹⁶⁹

2.1.4. Kâbe

İslâm inancında Kâbe'nin ilk defa Hz. Âdem tarafından yapıldığı, tûfan hadisesinde göğe çekildiği, daha sonra Hz. İbrâhim tarafın-

¹⁶³ Karakoç, s. 117

¹⁶⁴ vr. 3b/8

¹⁶⁵ vr. 4a/5

¹⁶⁶ vr. 3b/2; “Vemâ erselnâke illâ rahmeten lil-âlemîn” (Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik; Enbiyâ 21/107).

¹⁶⁷ vr. 3b/5

¹⁶⁸ vr. 4a/1-4

¹⁶⁹ vr. 17a/3-4

dan inşa edildiği ve bu şekliyle Hz. Muhammed'in zamanına kadar geldiği kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır. Mekke'nin fethinden¹⁷⁰ sonra Kâbe putlardan temizlenmiş ve hicretin 2. (624) yılında müslümanların kiblesi olmuştur.

Kur'an-ı Kerîm'de belirtildiği gibi Müslümanlığın kutsal yeri olan Kâbe, maddî gücü olan müslümanların ömründe en az bir defa ziyaret etmekle mükellef olduğu bir yerdir. Buraya gitmek isteyen kimse yolculuğa çıktığı andan itibaren birtakım güçlüklerle karşılaşır. Bunların başında, yolculuk esnasında su sıkıntısının haddinden fazla oluşu, yolların rahat ulaşımına elverişli olmayışı, hac kabilelerine saldırı, onları soyan haramilerin varlığı gibi hususlar gelir ki, bu durumlar halkın güvenliğini düşünen yöneticileri hep meşgul etmiştir.

Sultan Ahmed'in divanında, Allah'ın evi olan Kâbe ziyaret edilmek istendiğinde, yollarda mevcut olan tehlikeler yüzünden orayı ziyaretin güçleştiği, ve bu tehlikeyi giderebilmek için de büyük devlet olmak gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁷¹ Kâbe ve Kâbe bağlantılı yerlerin tasavvufî ve edebî manası üzerinde durmaz. Ayrıca Sultan Ahmed, saltanatı döneminde Kâbe ile yakından ilgilenmiş ve gerekli tâdilâtı yaptırmış ve oraların ihtiyacı olan hizmetleri yerine getirmeye çalışmıştır (Onun bu konuda neler yaptığı ile ilgili bilgiler hayatı anlatılırken "Diğer Bazı İcraatları" alt başlığı altında verildi).

2.1.5. Sahâbîler

Hız. Peygamber'in yaşadığı döneme "mutluluk çağı" anlamında Asr-ı saâdet, onunla birlikte yaşayan dostlarına da "ashâb-ı güzîn" (seçkin dostlar) denir. Bu yüzden ashap ve râşid halifeler, Peygamber'i kendine rehber olarak alan Sultan Ahmed'in şiirinde yerlerini alırlar. Çünkü onlar insanların ve toplumların örnek aldığı/alacağı seçkin kimselerdir. İslâm tarihi onlarla yakından ilgilidir. Bir fert olmakla birlikte bir dine ümmet olmak, İslâm tarihini bilmeyi gerektirir. Dolayısıyla Sultan Ahmed şiirinde bu bilgiyi anlamaya çalışmakta ve onların yaşadığı duyguyu hissederek dizelere dökme azmi içindedir.

¹⁷⁰ 20 Ramazan 11 (11 Ocak 630)

¹⁷¹ vr. 15b/4

2.1.5.1. Dört Halife (çâr-yâr)

Divanda dört halifeden, Hız. Peygamber'in "ashâb-ı güzîn"inden ve ayrıca onun "çâr-yâr"ı olmaları dolayısıyla iki yerde bahsedilmektedir. Her iki yerde de aynı anlamda kullanılmıştır. İlk geçtiği yerde dört halifenin hürmeti için kızılbaşları ayak altına almayı istediğini belirtir, ikinci kullanımında da doğu (İran) istikametine gönderdiği serdarın çâr-yârı sevmeyenleri helâk etmesi için Allah'a dua eder.

2.1.5.2. Ebû Eyyûb el-Ensârî (alemdâr-ı resûl)

İslâm büyüklerinden Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Mevlânâ hakkında birer manzumeye yer veren Bahtî, Hız. Peygamber'in bayraktarı olan Ebû Eyyûb'u, Allah'ın onu Anadolu'ya rahmet kıldığını, Anadolu topraklarına İslâm tohumunu önce onun attığını, bu tohumun Hız. Peygamber'in nefesinin kokusunu bünyesinde barındırdığını söyleyerek,¹⁷² Anadolu'yu kutlu bir türbeye benzetir.¹⁷³ Ceddi olan Osmanogulları'na onun manen hep yardım ettiği gibi, ruhunun kendisine de inayet etmesini ister ki, bu sayede düşman vilâyetlerini baştan başa İslâm nuruyla nurlandırabilsin.¹⁷⁴ Bugün İstanbul'da adıyla anılan semtte bulunan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini de bir başka İslâm büyüğü Akşemseddin keşfetmiştir.

2.2. Dinî Terimler

2.2.1. Din, İslâm (dîn-i İslâm)

Din, Allah'ın peygamberleri aracılığı ile insanları dünya ve âhirette mutlu etmek üzere gönderdiği "yol"un adıdır. Bu durum Kur'an'da son din olarak bildirilen İslâm'la tamamlanmıştır. Allah'ın gönderdiği Kur'an bu dinin omurgasını, esasını oluşturur. İslâm dünya ve âhireti eş değerde gören bir anlayışa sahiptir. Kur'an adaleti esas alır, insanların da âdil olmaları ve insanlar arasında da adaleti sağlamalarını ister. Böylece dünya ve âhirette itidal gerçekleştirilmiş olur.

¹⁷² vr. 5b/4

¹⁷³ vr. 5b/5

¹⁷⁴ vr. 5b/6-7

İslâm Hz. Peygamber'in şahsında ete kemiğe bürünerek "yaşanır ve yaşanılır" bir hale gelmiştir. Dolayısıyla o "şâh-ı dîn"dir.¹⁷⁵ Sultan Ahmed bu inancı ve düşünceyi ayakta tutanları "eşcâr-ı dîn" olarak görmekte ve "adû-yi dîn"e karşı olmayı kutsal bir görev bilmektedir. Bunun için de "cünd-i İslâm, asker-i İslâm, leşker-i İslâm, a'lâm-ı İslâm" kavramlarının yanı sıra "tohm-ı İslâm, ehl-i İslâm, dîn-i İslâm" tamlamalarını kullanarak şehir-i İslâm'ı, dâr-ı İslâm'ı gerçekleştirmeye gayret gösterir. İslâm kavramıyla yaptığı tamlamaların hepsi de anlam itibarıyla İslâm kavramının teslim anlamıyla örtüşmektedir. Çünkü İslâm "teslim olmayı, Allah'ın buyruklarını yerine getirmeyi" ve dolayısıyla eylemi içermektedir.

İslâm hayatımızın her alanına hitap eder. Bu yüzden "yaşantı"larımız birbirine kenetlenmiş gibidir. Onlar birbirinden ayrılmaz biçimde iman, ibadetleri, dünyevî özel ya da genel hayatın bütün olaylarını içerir. İslâm sosyal, ahlâkî, duygusal, iktisadî, siyasî ve hukukî günlük hayatın bütün oluşumlarını sevk ve idare eder. Çünkü bütün bunlar Allah'ın nazarı altında cereyan etmektedir. Bu durum her müslümanın dikkat ve ihtimamını uyandırır. Devamlı olarak vicdanı uyanık tutar. Çünkü "Her nerede olursanız O, sizinle beraberdir. Allah bütün yaptıklarınızı görür"¹⁷⁶ denmektedir. Bu mana çerçevesinde oluşan ahlâkî şuurlu, canlılığı ve safiyeti içinde Allah'ın her yerde hazır ve nazır olduğunun bir aksidir. Allah kulları hakkında zulmedici değildir.¹⁷⁷

2.2.2. Müslüman (müslim-müslimîn, mümin)

Allah'ın peygamberi aracılığı ile gönderdiği kitaba inanan ve onu hayatına rehber edinmek üzere teslim olmuş kişiye müslüman denir. Yukarıda da ifade edildiği gibi İslâm teslim olmayı muhtevîdir. Bu kelimeler divanda "guzât-ı müslimîn, gürûh-ı müslimîn, ceyş-i müslimîn; gırân-ı mü'minîn" gibi tamlamalarda geçmektedir. Bu ifadelerin içerdiği gruplara da "müslimîn" dua etmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ vr. 3b/4

¹⁷⁶ Hadîd 57/4

¹⁷⁷ Enfâl 8/52

¹⁷⁸ vr. 14a/8

2.2.3. Cennet (cennet-i firdevs, ehl-i cinân)

Sultan Ahmed İslâm inancının temel kavramlarından olan cenneti has manasıyla ve ilmihal bilgisi çerçevesinde kullanmakta, sanat yapmaktan ziyade imanî bir coşkuyu ifade etmektedir. Babası için dua etmekte ve onun kabrine cennet-i firdevsten pencereler açılmasını, kabrinin nurla dolarak bir nur dünyası (cihân-ı nûr) haline gelmesini ve babasının cennet ehli ile "hem-nişîn" olmasını ummaktadır. Cennet acıların olmadığı ebedî bir makamdır. Bütün müminler de dünya hayatının sonunda oraya varmayı ummaktadırlar. Çünkü bütün sevgililer oradadır. Cenâb-ı Hakk'ın cemalinin görülebileceği yer yine orasıdır. Yine Hz. Peygamber, ahabî ve dostları ile orada birlikte olacaktır. Ayrıca cennet, güzellikleri temsil ettiği için her türlü güzellik ona teşbih edilmektedir.

2.2.4. Dört Kitap

Sultan Ahmed'in şiirinde sadece bir yerde geçen "dört kitap"tan maksat Allah'ın peygamberlerine vahyettiği kitaplardır. Dört kitabın dördü de âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in tertemiz vasıflarını muhtevî olarak indirilmiştir. Bunların ilki Hz. Musa'ya indirilmiş olan Tevrat, ikincisi Hz. Dâvud'a indirilen Zebur, üçüncüsü Hz. İsa'ya indirilen İncil, dördüncüsün de Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'an-ı Kerim'dir.

2.2.5. Dua

Dua bir müminin imanının neticesi olarak başvurduğu ibadet şekillerinden biridir. Allah Kur'an'da:¹⁷⁹ "Gizlice ve tazarru yolu ile rabbinize dua ediniz" buyurur. Dua sıkıntıda kalanın sıkıntısını, mutluluk içinde olanın mutluluğunu paylaşma ve Allah'a arz etme makamıdır. En güzel dua ise fiilen yapılanıdır.

Dua "yakarış, yalvarış, niyaz, dilek dileme, halini arz etme" anlamlarının yanı sıra tasavvufta "kulun Hakk'a yalvarışı" şeklinde ifade edilir. İnsanın yaratıcısı ile münasebeti ibadet vasıtasıyla olur. İbadetin özü ise duadır. Hz. Peygamber "Dua ibadetin iligidir, özüdür" buyurur.

¹⁷⁹ A'râf 7/55

Dinî anlamda vahiy, Allah ile insan arasında cereyan eden yukarıdan aşağıya, Allah'tan insana doğru olan bir çeşit özel konuşmadır. Allah kendi kelimelerini insana yöneltir. Ondandır tasdik ya da tekzip şeklinde cevap vermesini ister. İnsanın dua hareketi de bunun gibi Allah tarafından cevaplandırılmak ister. İnsan arzusunun kabul edilmesi amacıyla Allah'a yalvarır. Allah'ın insanın yaptığı duaya cevap verişine isticap denir. İsticap "cevap verme, cevaba hazır olma" demektir. Dua, isticabe ile karşılıklı ilişki halindedir. Yalnız dua sözlüdür, isticabe ise fiildir. Allah Kur'an'da kendisine dua edildiği zaman dua edenin duasına cevap vereceğini açıklar:¹⁸⁰ "Rabbimiz: 'Bana dua edin, size cevap vereyim' dedi".

Fiilî ve sözlü olmak üzere iki türlü dua vardır. Fiilî duanın gerektiği yerde sözlü dua anlamsız olur. Dua psikolojik bir hadisedir ve süreklilik arzeden evrensel oluşumun en önemli unsurlarından biridir. Mümin dua eder. Bu durum aynı zamanda Allah'ın âlemlerin rabbi olduğunun mümin tarafından dile getirilmesi demektir.

Bahtî işlerinin düzelmesi, İslâm askerinin cephelerde başarı sağlaması; ülkede adaletin temini ve bu hususta başarılı olması dahil olmak üzere her konuda Allah'a dua eder.¹⁸¹ Devleti yönetirken adalet işlerinde Allah'tan yardım ister ve samimi bir itirafta bulunarak O'nun rızâsını kazanmaktan başka bir emelinin olmadığını söyler.¹⁸²

*Hudâ'dan isterem Bahtî umûr-ı adlde tevfiğ
Rızâ-yı Hak'dan özge yok derûnumda emel tahkîk*

2.2.6. Rızâ

Rızâ, mümin olan bir kişinin müminlik vasıflarından biridir. Kendini var edene karşı görevleri çerçevesinde, yapıp etmelerindeki esas gayenin onun hoşnutluğunu kazanmak olduğuna inanır ve gerçek mutluluğa ulaşabilmesi için O'nun şer'-i şerîfi doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğinin şuurunda olarak yaşar. Onun için şöyle der:¹⁸³

Rızâ-yı Hak'dan özge yok derûnumda emel tahkîk

¹⁸⁰ Mü'min 40/60

¹⁸¹ vr. 16b/2-3

¹⁸² vr. 23a/1

¹⁸³ vr. 23a/1

Bütün yapıp etmelerinin ve aldığı her nefesin O'nun rızâsına uygun olmasını ister. Hz. Peygamber'in gittiği yoldan bir adım dahi dışarı çıkartmaması için Allah'a yalvarır.

2.2.7. Tevhid (nûr-ı tevhîd, İhlâs)

Sözlük anlamı "birlemek" demektir. Allah'ın birliğini ifade eden tevhid kısaca, "kalp ile tasdik dil ile ikrar" şeklinde tanımlanır. Şairler Allah'ın varlığına ve birliğine dair yazdıkları manzumelere tevhid adını vermişler, divanlarının baş tarafına tevhid veya münâcâta dair şiirler yazmayı şairliğin şanından saymışlardır. Bunlar "şairce" söylenen hamdelelerdir. Divanda beş münâcâta yer veren Bahtî, şiirinde bu inancı ikrar ettiğini, "tevhid"ini tekrar edip şiirleriyle "ihlâs"ını söyler. "İhlâs" kavramıyla, aynı zamanda "Tevhid" sûresi de denilen İhlâs sûresinde Allah'ın birliğinin anlatıldığına telmih vardır.

Kur'an her şeyden önce tevhidi talim eder. Bütün hakikatler bunun içindedir. Sosyal, siyasî, psikolojik bütün sorunlar tevhid üzere çözülecektir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî "Bir bilinmeden iki bilinmez" der. Menfiyi ise sıfır sembolize eder. Bir ve sıfır birlikte kemmiyet ve keyfiyeti ifade ederler. Fakat neticede kalacak olan "bir"dir. İnsanlar "bir"i bilemedikleri için O'na düşmanlık ediyorlar.

Bu düşünce çerçevesinde Sultan Ahmed küfrün karanlık ve sapıklığının cihandan kaldırılıp, onun yerini tevhid nurunun kaplaması için Allah'a dua etmektedir.

2.2.8. Haşr (mahşer, rûz-ı mahşer, rûz-ı cezâ)

Dinî literatürde "kıyamet, haşr, rûz-ı cezâ, rûz-ı hesap" gibi kavramlar şeklinde de geçen mahşer "kıyamet gününde ölümlerin dirilip toplanacakları yer" anlamına gelip İslâm'ın temel inançlarından biridir. Burada herkes dünyada yaptıklarının hesabını Allah'a verecektir. Kimsenin ettiği yanına kâr kalmayacaktır. İlâhî adaletin tecelli edeceği yer orasıdır. Bu inanç çerçevesinde Sultan Ahmed de mahşer gününde ilâhî adaletin gerçekleştiği anda akranları arasında "fâik" olmak istediğini dile getiriyor. Kim zerre miktarı hayır, kim de zerre miktarı şer işlemişse onun karşılığını göreceği¹⁸⁴ bir anın düşüncesi, "mümin"i dünya hayatında "mutedil" olmasını sağlamaktadır.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Zilzâl 99/8

¹⁸⁵ 3a/3

*Adâlet eylemekde rûz-ı mahşer
Beni akrânum içre eyle fâik*

Sultan Ahmed ayrıca, Hz. Peygamber'in doğumu dolayısıyla cihana salınan aydınlığın, dünya hayatını ta haşre kadar nurlandırmasını, İslâm'ın âhiret inancının birinci kısmı olan dünya hayatının mahşere bir referans olması temennisinde bulunur.

2.2.9. Lutuf

Marifet iltifata tâbidir. İnsan ilgi görmek istiyorsa ilgi göstermek durumundadır. Bu durum bütün canlılarda fıtrî bir özelliktir. Lutuf, "iyi muamele, iyilik, kolaylık ve Allah'ın yardım ve müsadresi" anlamlarına gelmektedir. Şair şiirinde sevgiliden daima lutfu bulmasını ister. Sultan Ahmed Allah'ın lutfunu istiyor. Hatta lâıyk olmadığı halde kendisine birçok lutfu bulunduğunu belirtiyor. Fakat buna rağmen birçok isteğini sıralamaktan da vazgeçmiyor. Çünkü Allah'ın kapısının, köleye de padişaha da tek sığınak olduğunu söylüyor. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, Mevlânâ'nın manevî iltifatını umuyor. Aynı zamanda da sevgilisinin lutfuna, ilgisine mazhar olmak istiyor. Bunun için ona yalvarıyor.

2.2.10. Rahmet

Allah'ın "rahmân" ve "rahîm" isimleri bu kelimedenden türemiştir. "Acıma, esirgeme, koruma, bolluk, bereket" gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an'da, Allah isminden sonra en çok kullanılan "esmâ-i hüsnâ"dan olan rahmân, Allah'ın lutuf ve koruyuculuğunun bütün âlemi kuşatmasını ifade eder. Allah "rahmân-ı a'zam"dır. Hz. Peygamber de bütün âleme rahmet olarak gönderilmiştir, çünkü o, "rahmeten lil-âlemîn"dir.

Allah insana ahlâkî bir biçimde hareket eder. Bu O'nun adaleti ve iyiliği gereğidir. İnsanın da buna ahlâkî bir biçimde karşılık vermesi gerekir. Allah insana karşı o kadar lutfkâr davranır ki, insanın bunlara vereceği tek doğru cevap vardır: O da teşekkürdür. Demek ki insan Allah'ın âyetlerini anladığı zaman teşekkür mümkün olur. Allah'ın başlattığı iyiliğin, insan tarafından karşılığı şükürdür. Şükür imana o kadar yakındır ki, Kur'an'da şükür çok defa iman anlamında kullanılmıştır. Biri size bir iyilik yaptığı zaman sizin de ona karşı kadirbilir

bir şekilde hareket etmeniz gerekir. Bu aynı zamanda insanlar arası ahlâkî münasebetleri yöneten temel hukuk kurallarından biridir (krş. Şükür).

2.2.11. Rûh (ervâh, rûh-ı rahmânî)

Rûh "insanın canlılık alâmeti, insanın bilmesini ve idrak etmesini sağlayan cevher" şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak rûhun gerçekte ne olduğu konusu ise meçhulümüzdür. Cemâdî, nebâtî, hayvânî ve insanî olmak üzere dört çeşit ruhtan bahsedilir. Hayvan veya bitki ruhu dendiği zaman bunların diri olmalarını sağlayan güç, yani "can" kastedilir. İnsanda cemâdî, nebâtî ve hayvânî ruh vardır. Bunlara ilâve olarak insanî ruh da vardır. İnsanı insan yapan rûh-ı menfûhtur (Allah tarafından üflenmiş ruh). Buna rûh-ı izâfî de denir. Bedendeki ruh odundaki ateş, sütteki yağ gibidir. Kendisi görünmez, ancak alâmetleri görülür. İnsan öldükten sonra bu ruh yaşamaya devam eder. Fikir ve akıl bu ruhun özelliğidir. İlâhî hitaba muhatap olan bu ruhtur. Cennet ve cehennem bunlar içindir. Sultan Ahmed'in Hz. Peygamber için:¹⁸⁶

Her bir kelâmı anuñ enfâs-ı rûh-ı rahmânî

demesi bu yüzdendir.

2.2.12. Hamd (ihسان, şükür, tesbîh)

Müminin özellikle Allah'a karşı tâzimini ifade eden bu kavramlar Sultan Ahmed divanında sıkça kullanılır. Allah'ı anmak, O'nu her türlü noksanlıklardan uzak tutmak (tesbîh) suretiyle edebî bir üslûpla O'na teşekkür etmeye çalışması bu çerçevedendir. Sultan Ahmed, Allah'ın kendisine verdiği nimetlerin farkındadır ve bu yüzden Allah'a hamdetmektedir. Hamd makamındaki yerinin farkındadır.

Sultan Ahmed, "Bayram geldi, şükür ve hamd eyleyelim" derken bayramların insanların birbirlerine ikramda bulunmak, birbirlerini mutlu etmek için bir fırsat olduğunu ve bunun için "bayram" dendiğini söylemektedir.

Şükür, Allah'ın insana vermiş olduğu nimetin cinsinden başkasını faydalandırmaktır. Yani bir kimse yediği yemeğin cinsinden bulamayan birine yedirirse, o nimete şükretmiş olur. Bunun gibi ilim tahsil eden bir kimse öğrendiklerini başkalarına öğretirse, ilmin nimetinin şükürünü eda etmiş olur.

Söz ile yapılan şükürü milyonlarca müslüman her vesile ile tekrar eder durur. Fakat kimsenin bir türlü nasibi artmaz. Eğer bunlar gerçek manada şükür olsaydı, Allah onların nimetlerini artırırды,¹⁸⁷ onların da derhal durumları değişirdi. Sultan Ahmed bunun farkındadır.¹⁸⁸

*Şükür ü hamdüm tapuñâ olsun Hudâyâ bî-şümâr
Kim nice lutfuñ olur hakkında her gün âşikâr*

2.2.13. Tevekkül

Dinî teminolojinin önemli kavramlarından olan tevekkül, “kişinin niyet ve eylem açısından üzerine düşeni yaptıktan sonra gücünün dışında kalan hususlar için Allah'a sığınması” anlamına gelmektedir. Bahtî uzun bir zaman hasta yatıp iyileştikten sonra, duasının kabul olduğunu ve Allah'tan kendisine bir kurtuluş geldiğini söyler. Zaten ezelden beri Allah'a sığındığını belirtir, çünkü O, dilencinin de padişahın da sığınağıdır.¹⁸⁹ Bunun için Allah'a tevekkül edilmesini ister, ve Allah'a tevekkül edildiği zaman, tevekkül edene yardımcı olduğunu, bunu bizzat kendisinin yaşadığını belirtir.¹⁹⁰

*Tevekkül üzre ol her demde Ahmed
Mu'îd ola saña her yirde Allah*

Tevekkül dinî muhtevalı kullanıldığı gibi tasavvufî bir manaya da sahiptir. Mutasavvıf aynı zamanda mütevekkil insandır. Hatta bu durum onların en belirgin özelliklerinden biridir. “Hayrihî ve şerrihî minellahi Teâlâ”.

¹⁸⁷ “Eğer nimetime şükrederseniz artırırım” (İbrâhim 14/7)

¹⁸⁸ vr. 7a/3

¹⁸⁹ vr. 14a/6-8

¹⁹⁰ vr. 14a/10

2.3. Tasavvufî Terimler

2.3.1. Âlem (âlem-i vuslat, cihan, dehr, devrân, dü-âlem, dünya, dünyâ-yı fânî, firkat diyârı, köhne âlem, külbe-i gamhâne, sahn-ı 'arz, sahn-ı âlem, yir)

Âlem, “belirtiler suretindeki tecelli yeri; dış dünya, evren, kâinat” anlamlarına gelir. Allah tarafından yaratılmış ve yaratılmakta olan her şeydir. Çünkü âlem kelime anlamı itibarıyla “olmakta olan imkânlar serisi” demektir. Böyle olunca da hiçbir şey olup bitmemiştir, olmaya devam etmektedir. Çünkü Allah'ın yaratması sürekli. Onun için dua ediyoruz, onun için Allah'tan istekte bulunuyoruz. Eğer aksi olsaydı dua etmemizin bir anlamı olmazdı. Tasavvufta ise âlem Allah'ın tecellisidir, belirtisidir. Bunun için bazan insana “küçük âlem”, dünyaya da “büyük âlem” dendiği gibi bazan da “insana büyük âlem”, dünyaya da “küçük âlem” denmektedir.

Sultan Ahmed âlem kavramını hem dinî hem de tasavvufî boyutuyla şiirine yansıtmıştır. Âlem ibret alınacak bir yer ve Allah'ın varlığının bir âlâmetidir. Allah bu âlemin belli bir düzen içinde sürekliliğini sağlar. Âlâmete bakıp da asıl var edeni unutmamak gerekir. Çünkü dünya bir imtihan yeridir.¹⁹¹ İnsan dünyada gurbette gibidir. Onun için insan misafirliğini unutup orada ebedî kalıcı gibi hareket etmemelidir. Şair bunların farkındadır, dünya hayatının boş ve geçici olduğunu bildiği için mana âleminde sultan olmak istemektedir.¹⁹²

*Ricâl ü mâle yokdur i'timâdum
Degüldür tâc ü tahta istinâdum*

*Rızâ-yı pâküñ olmuşdur murâdum
Beni kıl 'âlem-i ma'nîde sultân*

Bu anlayış çerçevesinde hareket eden Sultan Ahmed, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, Mevlânâ'nın, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin manevî himmetine sığınmaktadır. Allah katında en büyük rütbenin âlem-i ma'nâda olduğunu, evrenin gerçek padişahının da (pâdişeh-i devrân) gönül sultanları olduğunu söyler.

¹⁹¹ Mülk 67/2

¹⁹² vr. 2b/1-2

2.3.2. Aşk (âşıklık, aşk-ı ilâhî, mâ-y-i aşk)

Divan şiiri, dünya görüşünü genellikle tasavvufî düşünceden aldığı için idealist bir özellik gösterir. Felsefesinin gereği olarak o (şair), dâimî bir âşık durumundadır. Doğrudan ilâhî aşkı hedef alan bir mutasavvıf değilse, bütün insanî ilişkilerini “mecazi” olarak açıklar veya yapıp etmelerini bu kavramın çevresinde oluşturur.

Bahtî elbette bir mutasavvıf değil, ama o yolda (âlem-i ma'nâ) her şeyini feda edebilecek bir düşünce yapısına sahiptir. Kişiliği, anlayışı bunu destekliyor. Bu alanla ilgili şiirlerinde bunu görmemiz mümkündür. Hatta bu dünya ile ilgili kavramlar ve şahıslar açısından şiirinde bir zenginlik olduğunu da görüyoruz. Meselâ, can olmayınca nasıl beden ruhsuz bir kalıp olursa, sevgilinin aşkı olmadan da kalp safa bulamaz. “Men araf”¹⁹³ (Kendini bilen rabbini bilir) sırrını bilip Allah’ı hakkıyla tanıyanın gönlünü dumansız ocağa benzetir.¹⁹⁴ Gönlünde sevgilinin yüzünün aksi belirir.¹⁹⁵ Sevgilinin de aslında kendisinin bir parçası olduğunu, nitekim sevgilinin kendi vücudunda olduğunu söyleyerek ruhsal yönü öne çıkarır. Çünkü ruh Allah tarafından insana nefhedilmiş bir cevherdir.¹⁹⁶

2.3.3. Can (cân ü dil, cân-bahş, cân-fezâ, cân-ı kadîm)

Can insan ruhu, ilâhî nefes, Allah’ın tecellileri; insanın yaşamasını sağlayan madde dışı unsurdur. Bütün varlıklar Allah’ın hay sıfatı sayesinde varlıklarını korur ve sürdürür. Allah’ı zikreden kişi can içinde can bulması gibi, sır içinde sır bulur. Can da böyle bir sırdır. Kişi can kulağı ile sözü dinlerse gönül aynasının pası silinir ve gönül aynası ortaya çıkar. Gönül ile can eş anlamlı olarak kullanılır. Hz. Peygamber’in her sözü rahmânî ruhun nefesleridir, bu nefeslerdir ki ancak sevgilinin kalbini açar. Burada rahmânî nefeslerle sevgilinin kalbi arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır. Çünkü sevgilinin kalbi (can) ilâhî ruhun bir parçasıdır. Onun kalbini ancak yine kendisi gibi olan bir şey açabilir.

¹⁹³ bk. sözlük böl.

¹⁹⁴ vr. 14a/2

¹⁹⁵ vr. 14a/3

¹⁹⁶ Secde 32/7-9

Baharda yeryüzünün yeşile boyanması, çiçeklere taze kanın gelmesi de Allah’ın hay sıfatının bir tecellisidir. Sevgileri diriltten de, sevgilileri yaşatan da budur. Baharın gelip her tarafın canlanması gibi sevgilinin gönlü de aynı kaynaktan gıdalanmaktadır. “Cân-ı kadîm”iyle safa etmesi de bu tecelliden başka bir şey değildir. Ayrılık acılarını dindiren Allah’a şükrediyor, çünkü ayrılık orucu “vuslat bayramı”na kavuşuyor. Cân-ı kadîm ile sohbet etmesi budur. Yoksa hakiki manada sevgilisi kendisine merhamet edip birlikte olup sohbet etmiyor.

2.3.4. Feth (feth-i bâb)

Sultan Ahmed feth kelimesini “gönül kapısının açılması” manasında kullandığı gibi askerlerin gittikleri beldeleri almaları manasında da kullanmıştır. Peygamberin vasıflarının anlatılması söz konusu olunca kendi gönlünün kapısının açılarak Hz. Peygamber’in güzelliklerini dile getiren bir tûtî olmak istiyor.¹⁹⁷

*Ol resûlün medhi içre tûtî-i gûyâ olup
Sükker-i vâsf-yla yâ rab kalbüme vir feth-i bâb*

Tasavvufî bir mana içeren bu halle o, çeşitli menzillere ulaşmak ve üstün makamlara yükselmek istiyor. Kalp gözünün açılmasını istiyor. Çünkü Allah fettâhtır, müfettihi’l-ebvâbdır.

2.3.5. Gam

Gam acıdır, ıstıraptır. Gamdan kaçılır, o arzu edilmez. Gama arzu duymak, veya gamı istemek manen ileri bir aşamada olmaktır. Bu durumda iyi ile kötü, neşe ile keder, sevinç ile gam arasında fark kalmaz. Çünkü burada ilâhî aşka talip olmak esastır. Ona talip olan insan zemzemle yetinmez. O “âb-ı zülâl”e taliptir.

2.3.6. Gönül (derd-i dil, dil-hâne, dil-i vîrâne, dil-i zâr, kalb-i nâs)

Gönül, (dil, kalp) şairin sevgisiyle ilgili her türlü gelişmeyi dilendirdiği yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyacı, gönlü da-

¹⁹⁷ vr. 3b/3

ha da önemli bir yer haline getirmektedir. Sultan Ahmed'in divanında gönül tasavvufî manada kullanılmakta, Allah'ı anmak suretiyle kalbin nurla dolacağı, gönül derdinin dineceği anlatılmaktadır.¹⁹⁸

*Dil-hânesi pür-nûr olur
Envâr-ı zikrullah ile
İklîm-i ten ma'mûr olur
Mi'mâr-ı zikrullah ile*

İnsan bütün âlemin özü olduğu için insanın hakikati de gönlüdür. Gönlün gerçeğini bilenlere, bunun farkında olanlara ehl-i dil denir. Sultan Ahmed, esrâr-ı zikrullahın dert çeken bütün gönüllere derman olacağını, her müşkil işi kolaylaştıracağını anlatır.

2.3.7. Hâtif

Hâtif sözlükte “uzatarak bağlamak, seslenmek” anlamına gelen heft masdarından türemiş bir kelime olup “bağırın, seslenen” demektir. Kaynağı belli olmayan sese de hâtif denir. Hz. Peygamber'in ilk vahyi alması sırasında olduğu gibi gaipten ses duymak bu kabildendir. Hatta Hz. Peygamber'in vahye yeni mazhar olduğu sıralar Hira mağarasında bu tür sesler işittiği de rivayet edilir. Hadislerde bu kökten kelimeler gaipten gelen ses anlamında geçmekle birlikte “çağır-mak, davet etmek” anlamında da kullanılmıştır.¹⁹⁹ II. yüzyıldan itibaren bazı zâhid ve sûfilerin hâtiften ses işitme olaylarına sıkça rastlanır. Meşhur olan bir menkıbeye göre İbrâhim b. Edhem avlanmaya çıktığı zaman hâtiften gelen bir ses, “Sen bunun için mi yaratıldın, sana bu mu emredildi?” deyince irkilmiş, fakat yine devam etmiş; aynı sesi üç defa duyduktan başka eğerin kaşında da böyle bir ses gelince atından inip çöllere düşmüştür. Yine İbrâhim b. Edhem, bu sırada yanında bir adamın belirdiğini görmüştür.

Hâtiften gelen sesin hak olduğunu kabul edenlere göre, insanı Hakk'a davet eden kişilerden bazılarının gizli kalması câizdir; Allah kulunu uyarmaya bir hâtifi sebep kılabilir. Bazan bu tür seslerden bahsedilirken, “Ruhumun derinliklerinden hâtif bana seslendi”; “Kalbime nida veya ihtar olundu” gibi ifadeler de kullanılır. Bu ifadeler,

¹⁹⁸ vr. 1b/6-7

¹⁹⁹ Wensinck, el-Mu'cem, “hft” md.

bu tür seslerin dış âlemden değil ruhun derinliklerinden kopup geldiğini, can kulağıyla işitildiğini ve işiteni ciddi bir şekilde etkilediğini gösterir. Herhalde bu sesler, maddî değil manevî bir nitelikte olup mutasavvıfların daha çok, “Hak'tan gelen hâtır” veya “melekten gelen hâtır” dedikleri türdendir.

Özellikle sûfî şairler hâtifi ilhamlarının kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca ıssız yerlerde ve vadilerde yalnız dolaşan kimseyi de yalnızlık düşüncesi kaplar. Bu sırada içine bir korku düşer. Özellikle korktuğu zaman kendini zan ve vehimlere kaptırır. Bunlar bazan o kişinin zihninde gaipten gelen bir ses veya görünen bir şahıs şeklinde canlanır. Olmayan şeyleri varmış gibi algılamasına sebep olur. Bu durumla diğerlerini birbirine karıştırmamak gerekir.

Sultan Ahmed devlet yönetiminde başarılı olmak için çalışmış, bilhassa yetişmiş devlet adamlarından istifade etmeye özen göstermiştir. Tasavvufî bir kimliğe de sahip olduğu için yaşanan hayatla ilgili kullandığı kavramlar tasavvufî kavramlarla iç içedir.²⁰⁰

*Âkıbet hâtif Murad Paşa için idüp hitâb
Didi gönder serhade ol 'âkıl ü dâna düriür*

2.3.8. Hazret

Hazret sözlükte “yakında ve yanında olmak, önünde bulunmak” anlamlarının yanı sıra tasavvufî literatürde “varlığın genel mertebeleri ve âlemdeki bütün tecellileriyle birlikte ilâhî ve kevnî hakikat” manasında kullanılmaktadır. Varlıklar dünyasındaki her oluşumun ilâhî zuhurla bir alâkası vardır. Çünkü kâinat, bütün oluşumların tecelli yeridir. Allah'ın her sıfatı, her ismi ve her fiili her bir tecellisine de hazret denir. Bu durumda sonsuz sayıda hazret vardır. Çünkü Allah'ın tecellilerinin sonu yoktur.

Sûfiler, âlemin oluşumunu sudûr ve tecelli teorisine göre açıklarlar. Bu teoriye göre varlıklar Allah'tan zuhur etmek suretiyle derece derece O'ndan uzaklaşmak suretiyle meydana gelir. Allah'a ulaşmak isteyen bir sâlik derece derece aynı yoldan yukarı doğru çıkmak durumundadır. Bu basamaklara “hazretler” anlamında hazarat denir. Bir sâlik bu basamaklardan ne kadar çoğunu katederse manevî derecesi o kadar yükselir. Velî olarak nitelenen kişilerin isimleri anılırken onla-

²⁰⁰ vr. 15b/7

rın isimlerinin başına “yâ hazret-i ... “ gibi hazret unsurunun getirilmesi bu yüzdendir. Bu durumda hazret kelimesi “pek çok makamı aşarak en yüksek hazrete, ilâhî huzura çıkan ve kutsiyet kazanan şahsiyet” anlamına gelir.

Sultan Ahmed divanında bu kavramı tasavvufî manada “en yüksek hazret olan Allah” için, ve Allah’a doğru yönelmiş ve bu uğurda dereceler katetmiş kişiler için kullanılmaktadır.

2.3.9. Himmet (yâver)

“Gayret etme, çalışma” gibi anlamları içeren himmet divanda “ermiş kişilerin maksadı hâsıl eden ve dileklerini yerine getiren manevî gücü” doğrultusunda kullanılmaktadır. Allah’ın emri ile Mevlânâ’nın himmetini istiyor. Dergâhına giderek Ebû Eyyûb el-Ensârî’den de himmet umarken “yâver” kelimesini kullanıyor. Çünkü o, Hz. Peygamber’in yâveridir. “Âl-i Osman’a da yâver oldun, bana da yâver ol” diyerek onun himmetini bekliyor. Ayrıca Allah’ın ehl-i İslâm’a yâver olduğunu ve bu sayede askerlerin muzaffer olduğunu söylüyor.

2.3.10. Kemal (ehl-i kemâl, kemâl-i cûd)

Kemal kelimesi divanda “insanî, ahlâkî olgunluk, mükemmellik” anlamının yanı sıra “kemâl-i cûd ü lutf” tamlamasında, Allah’ın mutlak kemalini ifade etmek için kullanılır.

İnsanlar ilâhî kemalden aldıkları pay oranında kâmilirdirler. Bundan en çok pay alana “insân-ı kâmil” denir.²⁰¹

*Gel kemâl ü ma’rifet öğren dilersen izz ü baht
Mu’teber olur ne deñlü meyve-dâr olsa dıraht*

2.3.11. Kul (abd, abd-i âsî, ednâ, bende, gedâ; insan)

Kul, “bağlı olmak, bağlanmak; fitrî özelliğine kavuşmak”, yani “kendisini yaratana karşı yaratılış hikmetine uygun olarak hareket etmek” anlamında, Allah’a tam anlamıyla teslim olmaktır. Esas hürriyet Allah’a kul olmakla olur, yani kul olan hür olur. Edebiyatta şairin,

tasavvufta mutasavvıfın varmak istediği hedef orasıdır. Şair “Kulluğundan etmesin âzâd Allahım beni” (Avnî-Fâtih) der. Tasavvufta ise “hakiki sultan-kul” ilişkisinin bir yansıması yaşanır. Şeyh sultan, mürid de onun kuludur. Kul olmayan sultan olmaz. Onlar ne buldularsa kullukta buldular: “Bilmek istersen meslek-i dervîşânı/Sevenin bendesiyiz, sevmeyenin sultanı”.

Mürid şeyhe kul olmayı büyük şeref sayar. Esas maksat ve en büyük şeref ise yüce Allah’a kul olmaktır. Sultan Ahmed kendisinin zavallı, âsi bir kul olduğunu ve yüce sultanın kapısında bir dilenci olduğunu söyler. Gerçek padişah ise Allah’tır.²⁰²

*Bir ednâ ‘abd-i ‘âsiyim ilâhâ
Kapuñda bir gedâyım pâdişâhâ*

Şair bir kuldur, çünkü sevmektedir, âşıktır, sevgilisi de onun sultanıdır. Allah’a olan aşkı, O’nun yolunda olan herkesi ona sultan etmektedir (bk. Sultan).

2.3.12. Nur (envâr-ı zikrullah, nûr-ı tevhîd, pür-envâr, pür-nûr)

Kur’an’da “Allah semaların ve yeryüzünün nurudur”²⁰³ buyrulur. Nûr Allah’ın isimlerinden biri olup bütün eşyanın suretlerinde kendini gösteren ilâhî varlıktır. Ayrıca halka doğru yolu gösteren nur; Allah tarafından insanın kalbine atılan ve hakkı bâtıldan ayırt etmeyi sağlayan nur; nûr-ı Muhammedî, yani Allah’ın Hz. Peygamber’i yaratıp sonra diğer varlıkların hepsini onun nurundan yarattığı Muhammedî nur; nûr-ı nübüvvet, Hz. Âdem’den başlayarak Hz. Muhammed’e gelinceye kadar her peygambere intikal eden ve en son sâhib-i hakîkisine gelip onda karar kılan nur diye sınıflandırmak da mümkündür.

Sultan Ahmed tevhid nurunun küfrün karanlığını, ve sapıklığını ortadan kaldırması için Allah’a dua etmektedir. Ayrıca iman güneşinin küfür zulmetini giderip küffar ilini nurla doldurması temennisinde bulunmaktadır.

2.3.13. Sultan (pâdişeh-i devrân, sultân-ı enbiyâ, sultân-ı kerîm)

Sultan Ahmed sultan terimiyle öncelikle mana âleminin sultanlığını kastetmektedir. Bunun en belirgin şahsı Hz. Peygamber'dir. O, Hz. Peygamber'i bir hükümdar mantığı ile anmaz. Onun düşüncesinde Hz. Peygamber gönüller sultanıdır. Çünkü o "levlâke" sırrının mazharıdır. Âlemlerin rabbinin sevgilisidir, habibidir. O sevginin, aşkın muhatabıdır ve onun ortaya koyduğu da sevgidir, aşktır. O sultân-ı enbiyadır. Bu yolu izleyenlerin de aynı minval üzere olması çok tabiidir. Ona doğru yol alabilenler, sevgili olma bahtıyarlığına ermekte ve bu kervana katılabilmektedir, Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi, Mevlânâ gibi. Kendisinin de o yüce sultana gönül vermiş bir köle olduğunu söyler. Ehl-i hal bu gruba girmektedir.

2.3.14. Sülûk

Sûfîlerin, hakikate ermek için bir şeyhe tâbi olmak suretiyle giriştikleri manevî mücahedeye sülûk denir. Nebîlerin yolunda gitmeyi kendine yol olarak seçerken aynı zamanda Allah'ın kendisini bu yoldan bir adım dahi olsun ayırmaması için dua eder. Sultan Ahmed tasavvufî kavramları oldukça sık kullanmaktadır. Çıktığı manevî yolculukta (sülûk) Allah'ın kendisine izzet ve ikbalini artırmasını istiyor. Çünkü sülûkün halktan Hakk'a doğru olduğunu biliyor. Bu yola girenler önce yalnız halkı görürler, ancak yolculuğun sonunda her şeyin yalnız Hakk'ın zuhurundan ibaret olduğu anlaşılır. Artık halkı değil Hakk'ı görür. Mutasavvıflar biri sülûk ehli, diğeri de vüsûl ehli olmak üzere ikiye ayrılırlar. Sülûk ehlinden bir kısmı Hakk'ı ister: Mutasavvıflar ve Melâmîler gibi. Diğer bir kısmı da cenneti talep eder: Zâhid, fakir, âbid gibi. Sultan Ahmed kendisinin vüsûl ehlinden olduğunu söylüyor (bk. Vuslat).

2.3.15. Türbe (dergâh, türâb-ı türbe, türbe-i anber-sirîşt)

Hz. Peygamber ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbeleri kastedilmekte, İslâm ordusunun zaferi ve ayrıca kendisinin dilek ve temennilerinin kabulü için o türbelerde yatan kişinin himmetini ummaktadır.

2.3.16. Vuslat (ehl-i vüsûl, 'îd-i vasl, hayâl-i vasl, şehir-i visâl, visâl, visâl-i Hak)

Vuslat, "ermek, erişmek, varmak, ulaşmak", "âşığın sevgilisine kavuşması, Hakk'a ermesi" anlamlarında çok sık kullanılan bir kavramdır. Divanda bu kelime bütün boyutlarını içerir bir şekilde kullanılmıştır. Vuslat arzusunun en büyük hedefi Hakk'a ermektir. Şu dizeler onun bu konudaki düşüncesini ortaya koymaktadır:²⁰⁴

*Müşerref it visâlünle ilâhî
Visâlün gibi lezzet dünyâda yok*

*Visâl-i Hakk'a kim ki irdi Bahtî
Anuñ bu fânî mülke cünbüşi yok*

Büyük bir vuslat özlemi içinde olan Ahmed, daha Allah'a kavuşma hayaliyle yaşarken şaşkına dönmüş durumdadır. İnsan büyük bir firkat içindedir. Bu firkat onun vuslat düşüncesini daha da kamçılamaktadır. En güzel bir biçimde yaratılan insan²⁰⁵ en aşağı âleme atılmıştır. Bu bir firkat ve hicrandır. Geri dönenler tekrar ona ermişlerdir. Tıpkı denizden ayrılan suyun ona dönüşü gibi. Sultan Ahmed'in de vuslat hayaliyle yanıp kavrulması bu yüzdendir.

2.3.17. Zikir (mi'mâr-ı zikrullah, esrâr-ı zikrullah, âsâr-ı zikrullah, pergâr-ı zikrullah, efkâr-ı zikrullah, eş'âr-ı zikrullah)

Sultan Ahmed, Aziz Mahmud Hüdayî'den ilham alarak yazdığı şiirinde zikir kelimesinin anılan tamlamalı biçimlerini ayrı ayrı kullanmaktadır. Tasavvufun en önemli kavramlarından biri olan **zikir**, "anmak, hatırlamak, yad etmek, tekrar etmek, onu unutmamak" gibi anlamlara gelip "lâ ilâhe illallah, lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-resûlüllah, Allah, hû, hay, Hak, kayyûm" gibi ibare ve kelimeleri söylemek suretiyle yapılmaktadır. Tarikat ehli anılan kelime ve ibareleri belli zamanlarda, belli sayıda, belli bir edep dahilinde hergün düzenli olarak, tek veya toplu olarak söylemektedir. Zâkir, zikir esnasında Allah'tan gayri her şeyi hatırandan çıkarır, hatta yaptığı zikrin farkında bile olmaz. Zikir sevgi alâmetidir, çünkü bir şeyi seven onu çok

²⁰⁴ vr. 3a/9-10

²⁰⁵ Tm 95/4

anar. Zikir cehrî ve hafî olmak üzere iki kısımdır. Cehrî zikir, yüksek sesle ve çevrede bulunanların işitebilecekleri bir biçimde yapılan zikirdir. Hafî zikir ise, zâkirin sadece kendisinin işitebileceği bir biçimde yaptığı zikirdir. Ehl-i Melâmet ile Nakşîler hafî zikri, Rifâîler'le Kadirîler de cehrî zikri tercih etmişlerdir.

Zikir halkasına dahil olunduğu zaman birtakım hallerin yaşanacağını ifade eden Sultan Ahmed, Allah'ı anma suretiyle gönül evinin nurla dolacağını, "iklîm-i ten" in onarılmış olacağını, zikrin sırlarıyla gönül derdinin derman bulacağını, zikrin alâmetlerinin gamlı gönülleri coşturacağını, tekrar tekrar Allah'ı anmakla da mâsivâdan kalbi uzaklaştıracağını, ehl-i halin zikir halkasında Allah'ı nasıl andığını görünce "pergâr-ı zikrullah"a döneceğini, zikir düşüncesi sayesinde nefsindeki gösterişi gidereceğini ve son olarak da "tevhid"i tekrar ede ede Hakk'a ulaşılacağını söyler.

Esas zikir, yapılan her işte Allah'ın rızâsının olup olmadığını düşünmek, ve Allah'ın hoşnut olacağı işi yapmaktır. Sultan Ahmed bunu iyice özümlemiş bir durumdadır, çünkü kendisine verilen nimetin farkında ve bunun şükrünü nasıl eda edeceğini düşünmektedir devletin başında bulunan biri olarak. Meselâ "lâ havle velâ kuvvete illâ billah" demek tesbih, bunun manasını düşünmekse zikirdir. Sultan Ahmed yaptıkları ve yapmak istediklerini yanyana getirerek düşünmektedir.

2.4. Dinî Günler, Aylar ve Geceler

2.4.1. Ramazan (meh-i ramazân, rahmet-i rahmân, müzeyyen-i devrân, refik-i ehl-i cinân, şehir-i ramazân, mâh-i sıyâm) ve **Bayram** (îd, îd-i vasl)

Sultan Ahmed divanında ramazan ayı ve kurban bayramıyla ilgili dört manzumeye yer verir. Halka Allah'ın rahmeti olan bu kutlu ayın gelişiyle âlemin güzelleştiğini, güzel sesli okuyucular tarafından "hoşgeldin" diye methiyeler söylendiğini, kendisinin de onu kutsayalıdan beri Allah'ın ihsanına gark olduğunu,²⁰⁶ zaten on bir aydan beri özlem içinde olduklarını ve onun hürmetine dünya halkına Allah'ın

²⁰⁶ vr. 4b/1-5

nimet ihsan etmesini diler.²⁰⁷ İslâm beldesini şerefliendiren ve Allah'ın aylar içerisinde aziz kıldığı bu ayı, genç, ihtiyar herkesin ve özellikle gönül ehlinin tesbih etmesini ister.²⁰⁸

Ramazan ayı gelince kandillerin minareleri süslediğini, insanların yüzünün güldüğünü, bayramların İslâm ümmetine yeni bir cömertlik fırsatı verdiğini, Allah'ın bunu sadece Muhammed ümmetine nasip ettiğini söyler ve şöyle dua eder:²⁰⁹

*Zulmet-i küfr ü dalâli bu cihandan cümle
Bahtiyâ eyle du'â ref' ide nûr-ı tevhîd*

2.4.2. Kadir Gecesi (leyle-i Kadr)

Ramazan ayının 27. gecesi olan Kadir gecesi kutlu bir gecedir. Çünkü bu gecede bütün kâinatı insanlığı nurlandırması için Allah tarafından Kur'an gönderilmiştir. Aylar içinde ramazan ayı, günler içinde cuma, geceler içinde de Kadir gecesi kutludur. Bu gecenin Kur'an'da belirtilen "bin aydan daha hayırlı"²¹⁰ oluşu özelliği dolayısıyla anılmakta, orucun her gecesinin Kadir gecesine dönmesi arzusu dile getirilmektedir, çünkü Allah o gecede bütün dilekleri kabul etmektedir; ayrıca sevgilisinin zülfünü Kadir gecesine benzeterek gece ile zülfün karanlığını, sevgiliye kavuşmayı da Kadr (gecesi) olarak görüp kutsamaktadır.²¹¹

3. TOPLUM

3.1. Tarihî Şahsiyetler

Bu dönemde yaşayıp da herhangi bir yönüyle ünlü olmuş kişiler divanın hacmi ölçüsünde şiirin malzemeleri arasında yerini alır. Bazan da telmih yoluyla anılan bu kişiler veya özellikleri, Sultan Ah-

²⁰⁷ vr. 4b/6-7

²⁰⁸ vr. 4b/8-9

²⁰⁹ vr. 5b/2; "Ey Bahtî! Dua et de, tevhid nuru bu dünyadaki küfür ve sapıklık karanlığını ortadan kaldırsın!"

²¹⁰ Kadr 97/3

²¹¹ vr. 11b/1

med'in yaşadığı bu dönemin içinde canlı bir biçimde yer almaktadırlar. Öyle sanıyorum ki eğer "divançe" değil de "divan" hacminde bir eser olsaydı burada anlatılanlarla yetinilmeyecekti. Ömrünün kısalığı gibi şiirleri de geniş bir alanı içermemektedir. Devletin başında bulunan ve birçok kişiyle doğrudan ilişki içinde olan bir şair-sultanın elbette çeşitli alanların ayrıntısına inmiş olması daha olağandır.

Sultan Ahmed'in bizzat kendisi Osmanlı ülkesinin sultanı olmasına rağmen İran şiirinin tesiriyle olsa gerek ki, divanında andığı kişiler arasına onca Türk edibi ve kahramanı varken İran edebiyatının kahramanlarını anmaktan bîgâne kalamamıştır. Meselâ, divan edebiyatındaki İran etkisi İslâm öncesi İran'ın bin yıllık destanı olan *Şehnâme*'ye yönelinmesine, dolayısıyla bu döneme ait kahramanlara ve bu kahramanların maceralarının izlenmesine yol açmıştır.

3.1.1. Ferîdüddin Attâr ve *Mantuku't-tayr*

İran'ın meşhur şair ve mutasavvıfı Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) klasik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanarak şiirdeki ustalığını bilhassa tasavvufî gazellerinde göstermiştir. Bu vadiye ilerlemek isteyenlere örnek olmuştur. Gazelleri tasavvuf zevkini, özellikle vahdet-i vücûd anlayışı, ilâhî yolculuk için gerekli gördüğü aşkı dile getirir. Tasavvufî konuları temsillere başvurarak anlatması, çerçeve hikâyeler içinde açık ve anlaşılır bir plana göre iç içe daha küçük hikâyeler anlatarak konuyu herkesin anlayacağı bir duruma getirmesi ve böylece anlamları ana hikâye ile birleştirmede büyük bir ustalık göstermesi ona has bir özelliktir.

Attâr'ın *Mantuku't-tayr* adlı eseri vahdet-i vücûd inancını temsilî bir biçimde anlatmaktadır. Bu mesnevide kuşlar, sâlikleri temsil etmektedir. Hüdhüd kılavuz, yani mürşiddir. Sîmurg ise Allah'ın zuhur ve taayyünüdür. Attâr'ın *Mantuku't-tayr*'inde kuşları konuşturduğu gibi, Bahtî de gönlünü ona benzeterek tûtî olup söz söylemeyi arzu eder.²¹²

3.1.2. Hâfız (Hâfız-ı Şîrâzî)

Sultan Ahmed şiirlerine İran'ın usta şairlerinden olan Hâfız-ı Şîrâzî'nin nazîreler söylemesini ister. Böylece kendisinin usta bir şair

²¹² vr. 15a/7

olduğunu ve şiirde iddialı biri olduğunu anlatmaya çalışır.²¹³ Bu ifadelerin ayrı bir anlamı vardır. Çünkü Osmanlı şairleri XVII. yüzyıla kadar hep İran şairlerinin üstünlüğünü söyleyerek şiir yazarlardı. Bu yüzyılın bir özelliği de artık İranlı şairlere meydan okunmaya başlanmış olmasıdır. Bu durum Türk şiiri adına önemli bir aşamadır. Sultan Ahmed de bu durumu dile getirmektedir:

3.1.3. İbrâhim Edhem

Sultan Ahmed, dünyevî bir makam ve mevkiye sahipken, belli bir zamandan sonra mânevî bir "sırr"a ererek mana âlemine yönelen, ve sahip olduğu dünyevî saltanattan vazgeçen İbrâhim Edhem'i (ö. 161/777),²¹⁴ sultan olma özelliği ve onun gibi dünyevî saltanatta gözünün olmaması ve hatta vazgeçmek istemesi ve mana âleminde kendine yer araması dolayısıyla anar. İbrâhim Edhem zühd döneminin en önemli isimlerinden biridir. Sultan Ahmed de onun önceleri sahip olduğu gibi dünyevî bir saltanata sahiptir ve o da bununla yetinmek istememektedir, bunların kendisini tatmin etmediğini; saltanatın, servetin, hatta vücudun faniliklerden olduğunu söyleyerek bunlardan bıktığını ve kurtulmak istediğini belirtip,²¹⁵ mana âleminde sultan olmak ister.²¹⁶

3.1.4. III. Mehmed

Sultan Ahmed'in, divanında hakkında şiir yazdığı üç kişiden birisi de babası III. Mehmed'dir. Yazdığı bu mersiye babasının her ne günahı varsa Allah tarafından bağışlanmasını, kabrinde firdevs cennetinden pencereler açılıp nurla dolmasını; türbesinde kutsîlerle birlikte arkadaşlık etmesini, hurilerle oturup kalkmasını, yaşayanların ölüleri hayırla andıkça babasının da o anılanlardan olmasını arzu eder²¹⁷ (daha geniş bilgi için bk. "Sultan Ahmed'e Kadar Şair Padişahlar" böl.).

²¹³ vr. 14a/5

²¹⁴ vr. 2b/8; Molla Câmî, s. 106

²¹⁵ vr. 22b/6

²¹⁶ vr. 2a/8

²¹⁷ vr. 6a/5-9

3.1.5. Mevlânâ ve Mesnevî

Divanda Hz. Peygamber'in dışında üç şahsın adına manzume söylenmiştir. Bunlardan ikincisi Mevlânâ'dır. Mevlânâ ile ilgili yazdığı manzumesinde onun *Mesnevî*'sini okuyunca/işitince:²¹⁸

Güşvâr oldı kulagumda kelâmı anuñ

diyerek eserin muhtevasının ne kadar etkili, özlü ve insanı büyüleyen bir özelliğe sahip olduğunu belirtir. Bu dize Mevlânâ'nın söylemiyle çok güzel bir biçimde örtüşmektedir. Çünkü o öğüt vermektedir. Öğütlerin ise "kulakta küpe" olması arzu edilir. Bahtî'nin şahsında bu durum gerçekleşmiştir. Mevlevîler'in alâmet-i fârikası olan defin çalınıp, neyin inlemesi suretiyle semâ yapıldığından bahseden Bahtî'nin bir Mevlevî âyinine bulunduğunu anlıyoruz. Çünkü böyle bir ortamda bulunmaktan dolayı büyük bir haz duyduğunu belirtir²¹⁹ ve mana tahtında sultan olan Mevlânâ'dan himmet ister.²²⁰

3.1.6. Murad Paşa

Murad Paşa Sultan Ahmed döneminde devlete önemli hizmetlerde bulunmuş Osmanlı vezirlerindendir. Osmanlı ülkesini kasıp kavuran Celâlî isyanlarını ileri yaşına rağmen bastırmış ve padişahın "babacığım" hitabına mazhar olmuştur. Padişah kendisine yardımcı dokunacak bir kişi aradığında akıllı, bilgili ve zeki bir kişi olan Murad Paşa'nın serhadde gönderilmesini düşündüğünü söyler.²²¹ Bu zatın, kendisinin ve dolayısıyla ülkenin hizmetinde bulunduğunu, bu uğurda sakalını ağarttığını, iyi olan ne varsa hepsinde onun gayretinin olduğunu söyleyerek ondan övgüyle bahseder.²²² Hatta onun bu gayretlerinin gerçekleştiği zamanın da hicrî 1015 olduğuna dair bizzat kendisi tarih düşürür²²³ (Murad Paşa'nın faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. "Dönemin Siyasî ve Sosyal Göstergeleri" böl.).

²¹⁸ vr. 5b/8

²¹⁹ vr. 6a/1

²²⁰ vr. 6a/2-3

²²¹ vr. 15b/7

²²² vr. 15b/8

²²³ vr. 16a/1

3.1.7. Sun'ullah Efendi

Çeşitli kereler şeyhülislâmlık makamına getirilen Sun'ullah Efendi, Ebüssuûd Efendi'nin amcazadelerinden Câfer Efendi'nin oğludur. Ebüssuûd Efendi'nin de en gözde öğrencilerindendir. Bir vefat dolayısıyla bu makama geldiğine göre:

*Müftî-i âlem emr-i Hak ile
İntikal itmişdi Hak rahmet kıla*

Sultan Ahmed'in ifadesinden Osmanlı şeyhülislâmlarından Ebül-meyâmin Mustafa Efendi'nin ölümü anlaşılmakta²²⁴ ve bu makama padişahın isteği ve tayini ile dördüncü defa getirilen Sun'ullah Efendi'nin (ö. 1612) tayin tarihinin de 1015 olduğunu²²⁵ belirtmesi dolayısıyla adı anılmaktadır. Sultan Ahmed, Mustafa Efendi'nin vefatından sonra bu makama "Kim gelecek?" diye herkesin büyük bir merak içinde beklediğini, hatta bu makamın birçok talibinin bulunduğunu belirtir.²²⁶

3.1.8. Yahyâ Efendi

Döneminde büyük itibar gören hem şair olan ve hem de uzun yıllar şeyhülislâmlık gibi bir makamda bulunan ve bu makamın yüceliği ile şahsiyetini bütünleştiren Yahyâ Efendi, Sultan Ahmed'in de iltifatına mazhar olmuştur. Padişah divanında onun bir gazelini tahmîs etmiş²²⁷ ve ona, "Gel ey yüce Yahyâ" diye hitap ederek Anadolu'yu ihya etmesini istemektedir.²²⁸

*Şehinşâh-ı cihânuñ nutk-ı gevher-bâridur târîh
Gel ey Yahyâ-yı âlî Rûm-ili sadrını kıl ihyâ*

(Yahyâ Efendi'nin hayatı ve şairliği ile ilgili bilgi "Giriş" bölümünde "Dönemin Önemli Şairleri" başlığı altında verildi).

²²⁴ vr. 16a/2

²²⁵ vr. 16a/6

²²⁶ vr. 16a/4

²²⁷ vr. 14b/6-7, 15a/1-10

²²⁸ vr. 17a/2

3.2. EFSANE KAHRAMANLARI

3.2.1. Cem

Sultan Ahmed gönlünü fetheden güzeli gördüğü zaman ki şaşkınlığını, kendinden geçmesini İran'ın efsanevî kahramanı Cem'le özdeşleştirir. Cem'in şarabı bulduğu söylenir. İçki, kadeh, sarhoşluk, kendinden geçme gibi hallerde hep onun adı anılır. Onun adı şarapla özdeşleşmiştir. Şair, sevgilisini görünce kendinden geçmesini, kendini kaybetmesini, dolayısıyla kendini Cem'e benzetir.²²⁹

3.2.2. Ferhad, Mecnun, Hüsrev ve Şîrin

Divan şiirinde aşklardan, âşıklardan bahsetmek gelenek olmuştur. Şair kendini divan şiirinin değişmez hikâye kahramanlarıyla özdeşleştirir. Sultan Ahmed'in şiirinde yaptığı gibi şair bazan Mecnun olur, bazan Ferhad, bazan da Hüsrev. Sevgilisini de aynı kahramanların sevgilileriyle kıyaslar.

Ferhad, Mecnun ve Hüsrev divan edebiyatının kalıplaşmış motiflerinden olan ve sevgilinin sürekli kahrını çeken hikâye kahramanlarıdır. Sevgilisi yüzünden Mecnun çöllere düşmekte, Ferhad da dağları delen biri olarak anılmaktadır. Sevgilisi Şîrin'in dudağına "Ferhad olmayan" bir Hüsrev'in olmayacağını söyler.²³⁰ Bahtî kendini onlarla özdeşleştirmektedir.²³¹

3.3. Kavim ve Topluluklar

3.3.1. Âl-i Osman

Osmanlı Devleti'nin bânisi Osman Gazi'nin adına izâfeten "Osmanlı" adını alan, ve devletin sürekliliğini sağlayan Osmanlı ailesini, yani Sultan Ahmed kendi ceddini kastederek Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin manen onlara yardımcı olduğunu ve kendine de yardımcı olmasını istemektedir.²³²

3.3.2. Hâricîler

Sultan Ahmed, İslâm dünyasında fitneye sebep olan Hâricîler'in ortadan kaldırılması için bir "mana"ya ihtiyaç olduğunu belirtir.²³³ Bunu başarabilecek aydınlık bir düşünceye sahip vezir bulamadığından dert yakınır.²³⁴ Fakat şair, Hâricîler kimlerdir, düşünce ve felsefeleri nedir? Neyi amaçlamışlardır? Ne gibi olumsuzluklara sebep olmuşlardır? Onların karşısındaki felsefî düşünce nedir? Bunların yorumuna girmez. Genel İslâmî öğretinin kalıpları içinde kavramları kullanır. Belki de savaş ve iç karışıklıkların etkisiyle olsa gerek ki, sanki bu konuları düşünmeye, bu konuların ayrıntısına inmeye ve daha net bir ifade ile söylemek gerekirse felsefî konulara fırsat bulamamıştır.

3.3.3. Celâlî

Bilhassa XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî adı verilen isyanlardan Sultan Ahmed'in de (dönemi) çok ciddi bir biçimde etkilenmiş olduğunu görüyoruz. Eğer bu isyanlar olmasaydı devletin batıda ve doğudaki durumu çok daha farklı bir noktada olacaktı. Bu yüzden Sultan Ahmed Allah'a el açıp: "Senin emrinle Celâlî kavmini kılıçlarımızla yok edelim" diye dua eder²³⁵ (Bu konuyla ilgili geniş bilgi "Giriş" bölümünde "İç Karışıklıklar" başlığı altında verildi).

3.3.4. Râfizîler

Arapça'da "Ali'ye mensup, Ali'ye bağlı" manasına gelen Alevîlik, İslâm tarihinde ve tasavvufî literatürde, "Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve her hususta ona bağlı olmak" anlamlarında kullanıldığı gibi, "Hz. Ali'yi en üstün sahâbî olarak gören ve Hz. Muhammed'den sonra onun, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in tayini ile halife olması gerektiğini kabul edenler için Şîa ile eş anlamlı olarak kullanılır. Yazılı ve sözlü geleneğimizde Bektaşîlik, Kızılbaş, Tahtacı ve Râfizî (veya Râ-

²²⁹ vr. 19b/5

²³⁰ vr. 15a/1

²³¹ vr. 13b/2-3

²³² vr. 5b/6

²³³ vr. 15b/5

²³⁴ vr. 15b/6

²³⁵ vr. 8a/4

fıza) gibi değişik isimler verilen Anadolu Alevîliği,²³⁶ temelde Şîî kökenli olmakla birlikte, tarihî serüvenden farklı olarak bugünkü inanç ve anlayış bakımından İmâmiyye mezhebinden neredeyse tamamen uzak görülmektedir. On iki imam ve Ehl-i beyt sevgisi genellikle benimsenmekle beraber, bu anlayışı benimseyen yazarların da belirttiği gibi İmâmiyye mezhebinden oldukça ayrı bir karakter taşımaktadır.²³⁷

Sultan Ahmed, Doğu'da Osmanlı Devleti'ni meşgul eden ve buralardaki olayları bu gruplara mensup kimselerin çıkartması yüzünden, bunlara karşı oldukça sert bir üslûp kullanır. "Sürh-serân"ın ayaklar altına alınmasını, hatta Avusturya kralının hezimetini haberinin "şâh-ı kızılbaş"a ulaşarak, onun da manen hezimete uğramasını ve Allah'ın Râfizî kavmini helâk etmesi gibi temennilerde bulunur.

3.4. Yer Adları

3.4.1. Bedahşân

Bugün Bedahşân, Afganistan ile Rusya sınırları içinde, Horasan bölgesinde Kâbil ile Yarkent arasındaki kalan dağlık bölgenin adı olarak geçer. Çok eski zamanlardan beri burada "bedahş" denilen yakut madeni çıkartılırdı. Edebiyatta bir yakut cinsi olan kırmızı la'l taşı ile birlikte anılır. Sevgilinin dudağı la'l-i Bedahşân'a benzetilir. Ortaçağ'da İslâm dünyasında Bedahşân la'li çok meşhurdu. Kökçe nehrinin yukarı yatağından çıkartılan bu taşın bugün de ticareti yapılmaktadır. Sultan Ahmed de Bedahşân'ı aynı manada kullanmaktadır.

3.4.2. Ceyhun

Ceyhun, Orta Asya'da Pamir dağlarından çıkıp Aral gölüne dökülen ve oldukça uzun olan bir ırmaktır. Sultan Ahmed sevgilisinin kendisine ettiği zulum nedeniyle dayanılmaz acılar içinde olduğunu; onun ayrılığı dolayısıyla hasret çektiğini ve yine onun vefasızlığı sebebiyle ıstırap içinde olduğunu söyleyerek gözlerinden Ceyhun nehrinin suları gibi yaş aktığından bahseder.²³⁸

3.4.3. Çin (müşg-i Çin)

Hız. Peygamber'in ashabından olan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, Hız. Peygamber'in nefesinin kokusunu aldığını, dolayısıyla onda Hız. Muhammed'in kokusundan rayihalar bulunduğunu, ve bu yüzden onun türbesinin toprağını "Çin miski"nin (müşg-i Çin) kıskanmasının makul olduğunu söyler.²³⁹

3.4.4. Dışgrad ve Estergon

Divanda bu şehirler, Osmanlı ordusunun buraları fethetmesi dolayısıyla anılmaktadır. Ülkenin iç ve dış sorunlar yüzünden hep kan kaybettiği bir zamanda bu şehirlerin fethi İslâm ümmetine can bahsetmiştir.²⁴⁰ Onun için bu şehirlerin fethi oldukça önemlidir. Dışgrad ve Estergon, Engürüs'ün (Macaristan) önemli şehirlerindendir. Hatta bu gelişmelerden cesaret alan Sultan Ahmed, bu şehirlerin fethiyle yetinmek istemediğini, bütün Macaristan'ın fethinin gerçekleşmesini Osmanlı ordusundan bekler (bu hususlarla ilgili daha geniş bilgi için bk. "Giriş" böl.).

3.4.5. Edirne ve İstanbul

Edirne, İstanbul'dan önce Osmanlı Devleti'nin pâyitahtıdır. İstanbul da Edirne'den sonra devletin bir daha değişmeyen ve Osmanlı Devleti'yle özdeşleşen başşehridir. Sultan Ahmed Edirne'nin eşsiz bir şehir olduğunu, dünyada eşi bulunmayan bir şehri (İstanbul) gölgesinde barındırdığını,²⁴¹ ve şairler tarafından Edirne'nin özelliklerinden bahseden birçok gazelin varlığından söz eder.²⁴²

Divan şairleri divanlarında özellikle yaşadıkları dönemin zevklerini, gezinti yerlerini, eğlencelerini, elem ve ıstıraplarını, gelenek ve göreneklerini yansıtır. Türk insanının içinde asırlardır yaşadığı İstanbul şehrini edebî hayatın dışında düşünmek mümkün değildir. Bu yüzden İstanbul'un maddî ve manevî güzelliklerine dair birçok şiir kaleme alınmıştır. Hatta şiirlerde yansıtılan hayatı tarih kitaplarında

²³⁹ vr. 5b/5

²⁴⁰ vr. 7b/5

²⁴¹ vr. 12a/9, 12b/2

²⁴² vr. 12b/4

²³⁶ Fığlalı, s. 7-14

²³⁷ Bozkurt, s. 14

²³⁸ vr. 19b/3

dahi bulamayız. Onlar dönemin zevklerini, Boğaziçi âlemlerini, büyük yangınları, kışları; çarşı pazarları, meşhur sarayları, ramazanları, ramazan eğlencelerini, İstanbul'un en eski dönemlerinin sosyal hayatını ve düşünce tarzlarını şiirlerine bir nakış gibi işlemişlerdir. İstanbul'un eşsizliğini en iyi anlatanlardan biri de hiç kuşkusuz Sultan Ahmed'den bir asır sonra yaşayan Nedim'dir (ö. 1143/1730). O, "Der Vasef-ı İstanbul" adlı kasidesine:

*Bu şehir-i Sitanbûl ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır*

diye başlar ve İstanbul'un güzelliklerini anlatır.

Edirne ile İstanbul'u karşılaştırırken de Edirne'nin eşsiz bir şehir olduğunu, fakat İstanbul'a bedel bir şehrin olmadığını, Edirne'nin ayvasının hoş olduğunu, fakat İstanbul'un sulu şeftalisi gibi güzel olmadığını söyler.²⁴³ İstanbul tarih boyunca tabii güzelliği, târihî dokusu, eğlence yerleri ve bir kültür merkezi olarak her zaman ayrıcalığını korumuştur. Sultan Ahmed dünyaya ve olaylara bu "derya"nın içinden bakmıştır.

Allah'ın lutfuyla Edirne şehrine yaptığı ziyareti anlatan şair, bura halkının devlet erkânıyla birlikte oraya gitmesinden dolayı mutlu olduğunu, ülkenin emniyet ve güvenini sağlama konusunda gayret gösterdiğini söylüyor. "Eski pâyitaht"ın şerefleendiğini ve bu seyahatin 1021 yılında gerçekleştiğini belirtiyor.²⁴⁴

3.4.6. Engürüs (=Macaristan)

Osmanlı kaynaklarında bugün bizim Macaristan olarak bildiğimiz ülke Engürüs olarak geçer. Ordunun Macaristan üzerine yaptığı seferden başarı haberleri bekleyen Sultan Ahmed, Dışigrad, Estergon ve Peşte'nin fethi haberlerinin kendisine yetmeyeceğini söyleyerek Engürüs'ün tamamının fethedilmesinin beklentisi içinde olduğunu ifade eder:²⁴⁵

Engürüs'ün haber-i fethi dahı ide zuhûr

3.4.7. Peşte ve Budin

Macaristan'ın şehirlerinden olan Peşte'nin fethedilmesi ile, Budin halkının çok mutlu olduğunu söylemektedir.²⁴⁶ Burada "budin" şeklindeki yazılışın "bu din" şeklinde okunması halinde Peşte'nin fethi dolayısıyla "bu din" (İslâm) halkının, İslâm ümmetinin mutluluğunu anlamak da mümkündür.

3.4.8. Rûm

Hem Osmanlı hem de divan edebiyatı literatüründe bugün bizim Anadolu olarak bildiğimiz yer, eskiden Doğu Roma İmparatorluğu toprakları içinde yer aldığı için Anadolu'ya "Rûm", burada yaşayan insanlara da Rûmî deniyordu.²⁴⁷

3.4.9. Sivas ve Karaman

Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden olan Sivas ve Karaman'ın Celâlî isyanlarının alanı haline geldiğini ve buraların kurtarılması temennisinde bulunur.²⁴⁸

3.4.10. Üsküdar

İstanbul'un tarihî bir beldesi olan Üsküdar'ın bağlık, bahçelik bir yer olduğunu, burada sürek avına çıktıklarını, talimli atlarla cirit oyununu oynadıklarını belirtir.²⁴⁹

3.5. Oyunlar

Sultan Ahmed günlük hayatın birtakım etkinliklerinden uzak değildir. Döneminin kültürel yapısı onun da yapıp etmelerini şekillendirir. Sanatçının en ayrıcalıklı özelliği kültürlü oluşudur. Bu hususiyetini günlük hadiselerle zenginleştirir. Ramazan, bayram, oyun, spor, eğlence vb. etkinlikler şiire aynen yansıtılır. Sultan Ahmed'in Üskü-

²⁴⁶ vr. 7b/1

²⁴⁷ vr. 5b/3, 4; 17a/2

²⁴⁸ vr. 15b/5

²⁴⁹ vr. 13a/1-4

²⁴³ vr. 12b/1

²⁴⁴ vr. 17a/1

²⁴⁵ vr. 7b/2

dar'ın sırtlarında cirit oyunu oynaması, kayığa binip Boğaz'da dolaşması gibi. İnsan hayatının bütün özellikleri divan şiirinde yerini aldığı gibi Bahtî'nin de aynı duyguları, aynı olayları yaşadığını ve bunları sanatına yansıtmaktan da büyük haz aldığını görüyoruz.

3.5.1. Cirit

Sultan Ahmed döneminin gözde sporu ve aynı zamanda oyunu olan ciridi Üsküdar sırtlarında oynadıklarını söylüyor. Maharet, çeviklik ve karar vermede ustalık isteyen bu oyun iki takım halinde eğitilmiş atlarla oynanır. Oyun esnasında sporun ruhuna uygun olarak dostane bir hava içinde hareket ettikleri de şu ifadelerden anlaşılabilir:²⁵⁰

*Gâh oynaduk cirid oyunun muallim at ile
Gâh hubz alup ele biz 'azm-i meydân eyledik*

3.5.2. Av

Hayatın eğlencesini "sultanlık" ölçüleri içinde gerçekleştiren Sultan Ahmed, Üsküdar'ın bağını, bahçesini dolaşmaya çıktıklarını; bostanda sümbül ve güller topladıklarını, gülistanda gülleri seyretdiklerini söylüyor. Yine burada sürgün avına çıkıp dağları dolaştıklarını, bazan da ellerine şahin alıp kuş avına çıktıklarını anlatıyor. Hayatın problemleri ne kadar çok olursa olsun, günlük kaygılar, telâşlar, mutluluklar birlikte harmanlanmaktadır. Sultan büyük sıkıntılar yaşıyor, ülke sorunlarının çözümü için çareler arıyor, ancak hayatın diğer etkinliklerinden uzak kalmayı da düşünmüyor.

3.6. Diğer Terimler

3.6.1. Dünya Hayatına İlişkin Olanlar: Âlem, bezm-i devlet, cihan, devlet, dünya, fâni mülk, hain, halk-ı cihân, izz ü ikbâl, küffâr, küfür ehli, mal, ma'mûr, meh ü sâl, mülk ü mâl, mülk-i Süleyman, nefis, padişah, pîr ü civân, râşî-mürteşî, ricâl ü mâl, serîr-i saltanat, sultan, umûr

İnsan hayatı boyunca günlük işlerini yaparken, devlet yönetirken, diğer insanlarla olan ilişkilerinde birtakım eylemlerde bulunur. Bun-

lar sanatçının kendi hayatıyla, anlayışıyla doğrudan alâkalıdır. Bir iş-ret şairi hayata kendi çerçevesinden bakar, bir mutasavvıf kendi penceresinden günlük hayatı değerlendirir. Bahtî ise sultan-şair penceresinden bakıyor. İnsanlarda aradığı hasletlerde bile bu özelliğini görüyoruz. Devleti yönetirken ne tür insanların gerekli olduğu üzerinde duruyor. Hainlerden, râşîlerden, mürteşîlerden, nefsinin kölesi olanlardan, dünya malına tamah edenlerden şikâyetçidir. Halk-ı cihanın umûrunun düzelmesi için mârifet ehli, adalet ehli, mal ve mülke meyli olmayan insanları arıyor. Bu memleketin yönetimini Allah'ın kendisine verdiğini, bunun için adaleti, güven ve huzuru sağlaması gerektiğini belirtiyor. Onun meclisinde yiyip içmek, eğlenmek, saz ve söz, sevgili, nedim veya hoş sohbet arkadaşları, mutrip, sazende, hâ-nende yoktur.

Dünya bir fenâ âlemi (ölümlülük ve hiçlik) değil, tam tersine inkâr edilemez olan varlığı içinde kötülükleri, hırs, ihtiras ve taşkınlığı disiplinli bir nefis terbiyesi ile göğüsleyip alt edecek bir hasım kuvvettir.²⁵¹

3.6.2. Savaşla İlgili Olanlar: Adû, âteş-i harb, asker, asker-i İslâm, aflı vü yaya, ceng, cünd-i İslâm, dâr-ı İslâm eylemek, fetih, galib, ganimet, gazâ, gaziler, hezimet, hisar, kale, kral, livâ, guzât, kılıç, nusret, nusret yili, serdar, Şark-Garb, top-ı kahr, zafer

Sultan Ahmed'in şiirinde, döneminin bütün hususiyetlerini bulmamız mümkündür. Ülke önemli bir dönemdeydi. Geçmiş dönemin ihtişamı günden güne kaybolmaktadır. Devletin en başındaki Sultan Ahmed'den en alttaki bireye kadar herkes bu durumun farkındadır. Celâî ayaklanmaları memleketi kasıp kavurmaktadır. Halk büyük bir tedirginlik içinde ne yapacağını bilmemektedir. Yerini yurdunu terketmek zorunda olanların sayısı oldukça fazladır. İçteki bu karışıklıklara paralel olarak Şark ve Garp'ta yaşananlar vehamet derecesindedir. Sultan Ahmed bunları ta iliklerinde duymaktadır. Yani şairin yaşadığı dönemin problemleri aynen şiirine yansımaktadır. Onun temennisi asker-i İslâm'ın savaşı bir oyun haline getirmesidir. Görevlendirdiği "serdar"lardan birinin "çâr-yâr"ı sevmeyenleri kırmasını, diğerinin de "küffâr"ı helâk etmesini istiyor:²⁵²

²⁵¹ Ülgener, *Din ve Zihniyet*, s. 34

²⁵² vr. 9b/2

*İlâhî cânibeyne salmışam ben iki serdârı
Kerem kıl düşmeni kahr eyle mansûr eyle anları*

*Biri ol çâr-yârı sevmeyen zâlimleri kırsun
Biri varsun helâk itsün senüñ emrûñle küffârı*

Allah'ın "nusret yili" essin de "cünd-i İslâm"a "lutuf ve zafer" peyda olsun istiyor. Mal ve mülklerini, kalelerini bırakıp kaçak "küf-fâr"ın haberi kendisine ulaştıkça Allah'a şükrediyor. Yakın bir gelecekte bütün "küfür ehli"nin "münhezim" olmasını, Râfizî kavminin de kahredilmesini umuyor ve bunu Allah'tan istiyor. "Kahhâr" olan Allah'ın yardımı "guzât-ı müslimîn"e erişince "top-ı kahrı" küffâra vurarak onları kahretmelerinden dolayı hamdediyor. İslâm askerlerinin dîn-i İslâm'ın galip gelmesi için çalışmalarının ecrini vermesi için Allah'a dua ediyor. Bütün bunlara ilâve olarak Sultan Ahmed, Allah'tan Şark ve Garp'ı İslâm yurdu eylemesini istiyor.²⁵³

*Yâ ilâhâ cümle iman ehlini mesrûr kıl
Şark u Garbı dâr-ı İslâm eyleyüp ma'mûr kıl*

Divanda savaş ve dolayısıyla fetihle ilgili kavramlar devletin içinde bulunduğu durum nedeniyle önemli ölçüde kullanılmaktadır (ayrıca bk. Fetih).

3.6.3. Adalet (âdil, neşr-i adâlet)

Sultan Ahmed'in divanında yoğunluk kazanan kavramlardan biri de hiç kuşkusuz adalettir. "Adalet eylemekde rûz-ı mahşer"²⁵⁴ diyerek ilâhî adaletle dikkati çekmektedir. Çünkü kim dünyada ne ederse mutlaka onun karşılığını²⁵⁵ "rûz-ı mahşer"de bulacaktır. Bu inanç onu bütün işlerinde adaletle yönlendirmektedir. Adaletin olabilmesi için de ilim gereklidir. İlimsiz adaletin zulüm olacağını bildiği için ehl-i ma'fireti öne çıkarıyor. Mansıp ehlinin yetkin ve âdil kişilerden olmasını istiyor. Kendi başına hiçbir şeyi halledemeyeceği için onları "neşr-i adalet"ın vazgeçilmez şartı olarak görüyor.²⁵⁶

²⁵³ vr. 8a/7

²⁵⁴ vr. 3a/3

²⁵⁵ Zilzâl 99/8

²⁵⁶ vr. 8b/8

*Yolında 'âdil olsa her mansıp ehli 'adli
Allah için çalışsam neşr-i 'adâlet itsem*

Sultan Ahmed döneminde olduğu gibi, insan tarihin hangi dili-minde yaşarsa yaşasın karşısına adalet, hak, hukuk vb. temel kavram-lar çıkmaktadır. Bu durum insanın müşterek fıtrî özelliğinden ileri gelmektedir.

3.6.4. Akıl

Nefsin arzularının önüne ancak akılla geçilir. Çünkü nefis kendi-sinin tatmini için her türlü yola başvurmayı meşru görür. Oysa akıl nefsin bu tür isteklerinin önüne geçtiği gibi, zulmün oluşmasına da fırsat vermez. Akıl insana verilmiş en önemli bir cevherdir. Ancak o da tek başına her şeyi halledemez. İnsan akıl ve gönlünü kullanarak hareket ederse sorunlarına ancak "insanca" çözüm bulabilir. "Akıl sa-hibi insan" dediğimiz zaman eylemlerinde birtakım ilkeleri gözetten insanı kastetmiş oluyoruz. Bu insan ilkeli insandır, ilim ve hikmet sa-hibi olarak hareket eder. Özellikle İslâm'ın doğuşu akılcılığın doğuşu demektir (rasyonalizmin değil). Çünkü nübüvvet kurumu zirveye ula-şarak kendi varlığına son vermiştir. Hz. Peygamber'den sonra İs-lâm'da ruhbanlık ve dinî makamın olmaması ve Kur'an'da sık sık ak-letmenin teşvik edilip, bilgi kaynağı olarak tabiat ve tarihin vurgulan-ması da yine vahiy döneminin sona erdiğini, insanın kendi kapasite-siyle başbaşa kaldığını ifade eder.²⁵⁷ Yine İkbal'in ifadesiyle söyle-mek gerekirse "Bir müddet Aristo'ya dost ol, onu tanı, bir müddet Bacon'ın sazına uy / Lâkin onların makamında durup kalma, geç / Bu konakta gaib olma; ileri yürü / Azı çoğu bilen; maden ve denizin içini tanıyan akla ulaş".²⁵⁸

3.6.5. İlim

Şair elde ettiği birikimi nisbetinde ilim dünyasının kapılarını, ilmî terimleri kullanmak suretiyle aralayabilir. Herkesin rahatlıkla bilebi-leceği hususları kendi düşüncesini anlatmakta bir araç haline getirir, yani sanatını gerçekleştirir. Bu bazan pozitif ilim olur, bazan felsefe olur.

²⁵⁷ İkbal, *The Reconstruction*, s. 101

²⁵⁸ İkbal, *Gülşen-i Râz*, s. 38

Sultan Ahmed ilim konusunda bir ayırıma gitmemekte, fakat şiirinde söylediği ve vurgulamaya çalıştığı ilim, “ilm-i ma’rifet”tir. İnsana, “insan” olmayı öğreten, kişiyi evrenin derinliğine yönelten ilim. İlimden ve âlimden kastı, ilmiyle âmil olan âlimdir. Fakat şu şu ilimleri dışarıda bırakmıştır da diyemeyiz. İlim tacını elde eden kişi gerçek padişaktır. Bunun için ahlâkî olgunluğun ve hünerin yanı sıra ilim elde edilmesinin gerekliliği, ve âlim olan kişiye dünyanın bütün hallerinin mâlum olduğu söylenerek atasözü muhtevalı şu mısralar dile getirilir:

Mut‘eber olur ne deñlü meyvedâr olsa dıraht ²⁵⁹

Kim ki tahsîl itmedi dünyâda ‘ilm ü ma’rifet
Şol hünersiz eşbe benzer kim urılmaz zeyn ü raht ²⁶⁰

‘Âlim ol kim ‘âlemüñ ahvâli ma’lûmuñ ola
Olmayınca kuvvet-i bâzû çekilmez kavs-i raht ²⁶¹

3.6.6. Tâc ü taht (taht-ı ma’nî, taht-ı kadîm)

Hükümdarların resmî günlerde başlarına giydikleri işlemeli ve mücevherli başlığa taç, hükümdarlık makamına, koltuğuna da taht denir. Tâc ü taht tamlaması padişahlık simgesidir. Tarikatlarda da taç giyme merasimi yapılır. Fakat şiirde bu kavram hakiki manada kullanılıyor: ²⁶²

Görüp bu deñlü izz ü bahtı tâc ü tahtı erzânı
Şükür yâ Rabbi kılduñ sen beni bu dehr sultânı

Taç ve tahtın kendisine teselli vermediğini, mala mülke güveni olmadığını, taç ve tahtı sığınak olarak görmediğini söylüyor. Esas padişahın tacının ilim, tahtının da kemal olduğunu belirttikten sonra, ilim ve kemal olmazsa, nasıl kuvveti olmayan bir pazının yayı çek-

²⁵⁹ vr. 10b/6; “Ağaç ne kadar meyve verirse o kadar itibarlı olur”.

²⁶⁰ vr. 10b/7; “Kim bu dünyada ilim ve hüner kazanmazsa o beceriksiz ata benzer ki, sırtına palan vurulmaz”.

²⁶¹ vr. 10b/8; “Dünyanın ahvali kendine mâlum olan kişi âlimdir; pazıda kuvvet olmayınca sert yay çekilmez”.

²⁶² vr. 14b/1

mesi mümkün değilse, ilim ve kemalin olmadığı bir taç ve tahtın da bir mana ifade etmediğini söylüyor. Bu manada taç ve tahta lâyük işler yapılmalıdır. Bunun kendisine nasip olduğunu belirtiyor:

Pâdişah oldur ki tâcın ilm ile tahtın kemâl
Şeh degüldür itmeyen ilm ü kemâli tâc ü taht

Tâc ü tahta lâyük ola kâruñ her zaman
Bahtiyâ çün-kim nasîb oldı saña bu izz ü baht

Tasavvufî manada kullanılan taht ise gönül manasındadır. Çünkü Mevlânâ taht-ı ma’nîde oturan bir sultandır: ²⁶³

Bahtiyâ bendesi ol Hz. Mevlânâ’nuñ
Taht-ı ma’nîde odur pâdişehi devrânüñ

Ayrıca sevgilinin güzelliği ve âşıkın gönlü de tahta benzetilir. Sevgili denen sultan gelip o tahta oturur. Gönül mülkünde şah olur. ²⁶⁴ Sultan Ahmed’in şiirinde olduğu gibi orada oturan bazan sevgilinin hayali veya âşıkın kendisidir.

3.6.7. Tarih (serhad, fetih)

Divanda tarih ve tarihî olaylar önemli bir yer tutar. Bunda dönemin hareketliliğinin tesiri vardır. Çünkü ülke, özellikle iki taraftan (doğu ve batı) ciddi taarruz altında bulunurken, kuzeyden ve Akdeniz’den de tehlikelerin vurkaç taktığı ile kısa kaç içine alındığı bir durumu yaşamaktadır. Ülkede siyasî, askerî ve ilmî olmak üzere her alanda başarılarla ihtiyaç duyulmaktadır. ²⁶⁵ Sultan Ahmed çalışıp dindikten sonra ellerini açıp, aynı zamanda İslâm ordusu olarak gördüğü Osmanlı ordusunun başarısı için Allah’a dua ediyor. ²⁶⁶ Hatta sabâ rüzgârından medet umarak, ondan hiç durmayıp yaptığı duayı İslâm askerine ulaştırmasını istiyor. ²⁶⁷ Şair elbette Allah’ın onların gönüllerini bu duadan haberdar edeceğini biliyor, fakat o şiir diliyle

²⁶³ vr. 6a/4

²⁶⁴ vr. 21b/2

²⁶⁵ vr. 6b/1

²⁶⁶ vr. 6b/2

²⁶⁷ vr. 7a/2

duygu ve düşüncelerini ifade ediyor. Onların motivasyonunu sağlamak suretiyle gayrete geçmelerini istiyor. Askerlerin en küçük başarısı bile onu mutlu etmeye yetiyor.²⁶⁸

Râfizî topluluğunun ve Macaristan kralının başlarına gelecek musibet haberiyle kahrolmalarını²⁶⁹ diliyor ve Peşte'nin Dışigrad'ın, Estergon'un fethinden duyduğu sevinci dile getiriyor,²⁷⁰ bunlarla da yetinmek istemediğini ve Macaristan'ın tamamının fethedilmesi haberinin²⁷¹ kendisini çok mutlu edeceğini söylüyor.

Böylece Sultan Ahmed şiirine döneminin tarihî olaylarını almakta geri durmuyor. Şiiri sadece bir şiir, sanat olarak düşünmüyor, çünkü şiirin yaşadığı hayatla bütünleşmesini istiyor. Aldığı her nefeste toplumun ıstırabını duyuyor. Hatta bu konuda ayrıntılara da inerek sınır boylarına gönderdiği kumandanları anıyor, onların askeri düzene sokmuş olmalarından dolayı memnuniyetini dile getiriyor. Çünkü sınır boylarında sukûnetin sağlanması için yıllardır gayret gösterdiğini belirtiyor ve askerlerinden de kavgayı eğlenceye dönüştürmelerini istiyor.²⁷²

3.6.7.1. Serhad

Serhad ülkenin sınır boylarını ifade eder. O dönemin savaşları sınır boylarında yapıldığı için ordu oraya gönderilirdi. Ordunun başına güçlü devlet adamları ve askerler gönderilir ki, orduya hâkim olsunlar ve başarı elde edip fethi gerçekleştirebilsinler. Sultan Ahmed kendi saltanatı döneminde serhadde gönderdiği serdarlardan memnundur. Her birinin hizmetinin büyük olduğunu dile getirir:²⁷³

*Nice yıldur serhade irsâl-i serdâr eyledüm
Gerçi gördüm her biriniñ hidmeti a'lâ dîrür*

Dünya geçicidir, önemli olan geride bırakılacak olan iyiliklerdir. Başarıların elde edilebilmesi için de yapılan işin önemine inanmak ve

²⁶⁸ vr. 6b/6

²⁶⁹ vr. 7a/1

²⁷⁰ vr. 7b/1, 5

²⁷¹ vr. 7b/2

²⁷² vr. 15b/1-3

²⁷³ vr. 15b/1

hatta uğraşılacak işi oyuncak haline getirebilmek gerekir. Aksi halde gergin bir ortamda insanları sürekli motive etmek mümkün değildir. Yıllardan beri askerler serhadde bulunmaktadır. Bir an önce sukûnetin sağlanması gerekir.

3.6.7.2. Fetih

Bu kavram İslâmî literatürün anahtar kavramlarından biridir. Kur'an ve hadislerde vurgulanarak ifade edilir. Birkaç defa fetihten bahsedildiği için Kur'an'ın 48. sûresi Fetih adını alır. Bu sûre hicretin 6. yılında Hudeybiye'den dönerken yolda inmiştir. Hz. Peygamber'in yaptığı ve İslâm tarihinde farklı bir öneme sahip olan Hudeybiye Antlaşması'ndaki olaylara, Hayber'in fethine ve müslümanların ellerine ganimetler geçeceğine işaret edilen sûrede; müslümanların Mes-cid-i Haram'a girecekleri, Allah'ın indirdiği gerçek dinin güçlenip bütün bâtil dinlere üstün geleceği, bu dinin gelişmesinin kâfirleri öfkeliendireceği, müminleri sevindireceği belirtilir. Hz. Peygamber'in ve ashabının yüksek vasıflarından bahsedilir. Bu sûrenin ilk âyetlerinde "Biz sana apaçık bir fetih verdik ki Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletsin, ve Allah sana şanlı bir zafer versin" (48/1-3).

Hudeybiye Antlaşması gerçekte İslâm'ın bütün fetihlerinin temelini oluşturmuştur. İslâm devleti Kureyş tarafından resmen tanınmış, İslâm en büyük düşmanından güvene kavuşup yayılma (fetih) dönemine girmiştir. Bundan dolayı Allah bu antlaşmayı "apaçık bir fetih" olarak nitelemiştir.

Fetih "kapalı, düğümlü bir şeyi açmak"tır. Bu antlaşmayla müslümanların önünde bulunan engeller kaldırıldı, düğümler çözüldü. Müşrikler müslümanlarla görüşüp konuşmaya başlamış ve onların kalplerindeki mühür açılmaya yüz tutmuştur. Hudeybiye Antlaşması aynı zamanda Mekke'nin fethi yolunu da açmıştır. Çevredeki devlet başkanlarına mektupların yazıldığı dönem, bu dönemdir. Sahâbiler asıl fethin Hudeybiye Antlaşması olduğunu söylerken meşhur müfessir Zührî, Hudeybiye'den daha büyük bir fetih olmadığını belirtir.

İslâm ülkesinin sınırlarının genişlemesi ve yeni güçler kazanması için Hz. Peygamber'in İstanbul'un fethini müjdelemesi de Sultan Ahmed'in bu konu üzerinde durmasının önemli etkenlerindendir. İslâm tarihi müteselsildir. İnsan hayatı da öyle. Arada kopuklukların olması gerekir. Kişinin şahsiyeti gibi devletlerin de şahsiyeti vardır.

Geçmişten gelerek halimizi harekete geçiren ruh kuvvetleri, gelmiş oldukları hızla orantılı olarak geleceği meydana getirirler. Mâzi şuurudur. Mâzinin bittiği yerde insan biter, millet biter. Millet tarihinden ibarettir. Büyük şahsiyetler geçmişten aldıkları kıvılcımlarla oluştu. Şemseddin-i Tebrîzî olmasaydı Mevlânâ olmazdı, Hz. Ömer Hz. Peygamber'in tutuşturduğu ateşle zirveye ulaştı.

Fethin birçok biçimi vardır. Kılıçla, siyasetle ve maharetle de fetih yapılır. Kalemle, konuşmayla da fetih yapılır. İman ve telkin de fetihler yapıcıdır. Kalp yoluyla yapılmış sonsuz fetihler vardır. Gönül fâthileri aşk dünyamızda nice fetihler gerçekleştirmişlerdir.

Dikkat edilecek olursa İslâm devletinin temelini atılmasına zemin oluşturan fetih kılıçla yapılmamıştır. Kur'an'ın fetih dediği şey bir antlaşmadır. Bu antlaşmanın temel unsurları ise akıl, söz ve yazıdır. Hz. Peygamber bu yolla fethi gerçekleştirmiştir. Fetih adına şiddet kullanırsanız, bu çok emek ister ve büyük mesafe alınamaz. Hatta yine aynı cinsten bir sertlikle kırılır. Fetih kalple yapılırsa o bütün âlemi kucaklar. Çünkü o Allah'a yükseliyor. Bunu ise ancak gönül ehli gerçekleştirebilir.

Bunlardan başka bir de ilmin, sanatın, ahlâkın ve dinin bizde doğuşunu hazırlayan fetihler vardır. Malazgirt'te başlayan, İstanbul'un alınmasıyla tekrarlanan fethin gayesi ise milletimizi, ruhları sonsuzluğa kavuşturucu bir kültüre sahip kılmaktır. Fethi adıyla özdeşleştiren Fâtihi, İstanbul'u aldıktan sonra silâh ve sopayı düşmana bıraktı ve ilmi esas aldı. Bu yüzden Fâtihi'nin en büyük eseri Fâtihi Külliyesi'dir. Onun açtığı fetih çığırı hep devam etti, ta ki bu yol terkedilinceye kadar. Fâtihi annesine hitaben söylediği bir sözde bu duyguyu şöyle dile getiriyor: "Vâlîde, garazım kale zaptetmek değildir. Bana emanet edilen şeriat ve adalet kılıcının hakkını yerine getirmek ve vazifemi tamamlamaktır."

Divanda fetih kavramı daha çok hakiki manasında kullanılmaktadır. Çünkü devlet düşman güçler tarafından her taraftan kuşatılmış durumdadır. İç huzursuzluklar ise had safhaya varmıştır. Bunların sebebi ise fethin manasına uygun hareket edilmediği olmasından kaynaklanmaktadır.

Bütün müslümanların haremî olan Kâbe'nin yolları dahi düşman tehlikesi altındadır. Bu yüzden güçlü bir devlete ihtiyaç duyulmaktadır.²⁷⁴ Ülkeyi içeride kasıp kavuran Celâlî isyanlarının bastırılıp ortadan kaldırılması için de "bir mana"ya ihtiyaç vardır. Sultan Ahmed

bu işlerin üstesinden gelebilecek "doğru ve aydınlık düşünceli bir vezir bulamadığı"ndan yakınır ve sonunda Murad Paşa'yı bulur:²⁷⁵

*Âkıbet hâtîf Murad Paşa için idüp hitâb
Didi gönder serhade ol âkıl ü dâñâ dürür
Bu sürûr üzre anı serhade irsâl eyledüm
Sa'y idüpdür hidmetümde her ne kim evlâ dürür
Bahtiyâ baş eğdiren kat'-i harâca düşmeni
Oldı târîh hâliyâ cehd-i Murad Paşa dürür (1015).*

4. İNSAN

4.1. İnsan Anlayışı

Önceki bölümlerde daha çok İslâmî anlayış çerçevesinde, özellikle de tasavvuf muhtevalı bir yaklaşım içinde insanın ele alınışı ile ilgili açıklamalar yapıldı. İnsanı felsefî çerçevede ele alıp, onun kozmik varlık içindeki durumu, gelişimi ve önemi gibi konular Sultan Ahmed'in ilgi alanının dışındadır. Çünkü onun böyle bir yaklaşıma vakti hiç müsait olmamıştır. Şairlerin esas malzemesi olan insan ve insanın çeşitli tezahürleri olmasına rağmen, birçok şair görüntülerde kalırken, ancak bir kısmı şiirinde "insan"ı felsefî boyutlarda irdelemiştir. Bu tür şairlerde yansımalar hep ön plandadır. Sultan Ahmed'in şiirinde önemli bir yer tutan tasavvuf, (aynı zamanda felsefî bir yaklaşım olmasına rağmen) ve tasavvufî kavramlar remizler olmaktan ileriye geçememiştir.

İslâm'ın kâinat (âlem) anlayışının merkezinde insan yer alır. İnsan zübde-i âlemdir. Kur'an dilinde insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir²⁷⁶ ve bütün yaratılmışlar onun emrine verilmiştir.²⁷⁷ Allah'ın kendisine bu kadar üstün ayrıcalıklar verdiği insan, yapıp etmelerini bu anlayışa göre şekillendirmesi gerekmektedir. Sultan Ahmed bunun farkındadır ve bu uğurda duygu, düşünce ve eylem bütünlüğünü sağlamaya çalışmaktadır. Allah'ın yeryüzünde halifem dediği bu varlığa karşı görevlerini yerine getirmeyi kendine gaye edinmiştir.

²⁷⁵ vr. 15b/7

²⁷⁶ Bakara 2/30

²⁷⁷ Bakara 2/29; Nahl 16/12-14

²⁷⁴ vr. 15b/4

4.1.1. Günlük Hayat (bahar, bayram, cihan, dünya, gülşen, merhaba, göz, güneş-mihr, kamer, mihr-i îmân, ruhsar)

Sultan Ahmed'in divanının küçük oluşu onun günlük hayatın içine ayrıntılı bir biçimde girmesine müsaade etmemektedir. Hiç şüphe yok ki sanatçı çağının tanığıdır. Sultan Ahmed de şair-sultan olarak çağına tanıklık etmektedir. Bir taraftan Celâlî isyanlarının verdiği rahatsızlığı iliklerinde duyarken, diğer taraftan Üsküdar'ın tepelerinde dolaşmakta, Boğaz'da sandal safası sürmekte ve rol gereği de olsa sevgilisinin kendisine ettiği vefasızlığı anmaktadır. Bir taraftan, "Kimi serdar tayin edersem başarı sağlar?" diye düşünürken, diğer taraftan da ramazanın gelişini, bayramın verdiği mutluluğu dile getirmekten geri durmamaktadır.

Saltanat hayatında, kendi uhdesine verilmiş olan insanların sorumluluğunu hissetmekte, hatta bütün mahlûkatın işlerinde tembellikten uzak tutması ve onlara hizmette kusur etmemesi için Allah'a dua etmektedir. O'nun kapısına lâyık bir kul olmak isterken, bu durumun bir sultan olarak kendi üzerine düşeni yapmaktan geçtiğinin de farkındadır. Âhir ömründe vuslat ehlinden olmanın tek ve emin yolu, hangi makam ve mevkide bulunulursa bulunulsun "gerçek bir kul" olmaktan geçtiğinin şuurundadır. Kendine verileni başarmadan mü-kâfat beklememektedir.

Ramazana, hoşgeldin derken yine bir sultan sorumluluğu içindedir. Çünkü ramazanın maddî ve manevî yönü düşünüldüğünde, bu ayın halka Allah'ın bir rahmeti olduğu anlaşılır. Bu ayın hürmetine Allah'tan dünya halkına ihsanda bulunmasını istiyor. Genç ihtiyar herkesin, Allah'ın bütün aylar içerisinde aziz kıldığı bu ayın kıymetini bilmesini söylüyor. Minarelerin süslenmesi, güzel sesli okuyucuların ramazanı ihya etmeleri insanların manevî etkinliklerindendir. Yine ramazanın sonunda bayrama erişmek, insanların manen kaynaşması, birlikteliğinin pekiştirilmesi için birer fırsat olduğu muhakkaktır. Farkında olanlar için Allah her gün yeni bir ihsanda, cömertlikte bulunmaktadır. Böyle bir şeref de sadece Muhammed ümmetine verilmiştir. Tevhid nuru karanlıkları ortadan kaldırsın diyerek insanlara mutluluk temennisinde bulunmaktadır.

Halk ordunun başarısını duydukça mutlu olmaktadır. Çünkü ülkeye huzur bu sayede gelecek, ve bu sayede adalet sağlanacak, böylece herkes işini gücünü rahatça yapabilecektir.

4.1.2. Tabiat (Bahar)

İnsan zihnî ve hissî hayatının bir bütünüdür. Tabiat insana vasıtasız olarak hitap etmez. Tabiat insanı tahrik eder, heyecanlandırır. Çünkü o, türlü türlü renkleri, güzellikleri ve âhengi bünyesinde barındırır. Bunlarsız tabiat mekaniktir, fizikseldir. İnsan tabiatı madde ve manasıyla kavradığı için zihnî ve hissî bir terkibe ulaşır. Buradan duyduğu heyecanı günlük hayatının ihtiyacına uygun hale getirir. Dolayısıyla kendine tabii bir çevre oluşturur. Bu da ona müthiş bir heyecan verir. Bu heyecan sanatı ve sanatçıyı ortaya çıkarır. Cinsî heyecan sanat faaliyetlerinin birinci safhasıdır. Daha ileri gidildike bunlar sanatçının kabiliyetine göre biçim değiştirir. Bunun daha ileri aşamaları ise kendini çeşitli biçimlerde gösterir. İnsan "insan olma" özelliğini bu sayede gerçekleştirir. Böylece sanat ortaya çıkar, ilim gelişir, ahlâkî özellikler ön plana çıkar. Yüksek değerleri gerçekleştirme arzusu onda bir sevdaya dönüşür. Eğer tabiatın içinde kalırsa o sadece biyolojik bir varlık olarak mevcudiyetini sürdürmeye mahkûm olur. Yemek, içmek gibi eylemler amaç haline gelirken cinsellik onun hayatını şekillendiren esas unsur halini alır. Oysa bunlar insan hayatının vasıtalarıdır, onların gerçekleştirilmesi insanı biyolojik varlık mertebesine indirmektedir. Elbette insan burada da heyecan duyar, ancak bu "insan"ın varlık gayesiyle örtüşmez. İnsan yüce olanın peşinde olmak durumundadır. Çünkü ona yakışan budur. Ulvî ile süflî arasındaki tercih, insanı tabiatın derinliklerine gömdüğü gibi yücelere çıkmasına da sebep olmaktadır.

Divanda bahar güzel kokuyu, kuş seslerini çağrıştırmaktadır. Bu mevsimin simgesi olan güle, bülbülün âşık olmasıyla nağmelerin yükselerek âhenk bulması dile getirilirken; bestekârların bülbülden de güzel şarkılar söylemesini arzu eder. Baharın gelişiyile herkes bu güzellikleri tatmaktadır. Hatta gül bahçesinde bülbüller geceyi gündüze katıp terennümlerine gündüzden başlamaktadırlar.²⁷⁸

Gezintiye çıktıklarında tabiatın güzelliklerinden bahsederek her tarafta suların aktığını, denize ve yeşilliklere bakmaktan gözünün, gönlünün açıldığını, böyle güzel bir ortamda göntülden kederi giderdiğini; kayıklarla gezip dolaştıklarını anlatır ve bütün bu güzellikleri yaratıp kendilerine sunana şükreder.²⁷⁹

²⁷⁸ vr. 13b/1-4

²⁷⁹ vr. 12b/5-9

Baharla birlikte çiçeklerin canlanması ve yeryüzünün yeşile boyanmasının bir bayram havası yaşattığını, bu durumla sevgilisi arasında bir ilişki kurarak onun yanağının bahara benzediğini söyler.²⁸⁰ Bahar mevsiminde gökyüzünde bulutun olmayacağını söyleyerek sevgilinin yüzüne düşmüş olan zülfünü kaldırmasını ister.²⁸¹

Baharın gelişiyle eskiyen dünyanın yenilendiğini,²⁸² gençleştiğini ve âlemin yeni baştan güzelleştiğini,²⁸³ yeryüzünün gül bahçesine döndüğünü anlatır.

4.1.2.1. Sabâ

Sabâ, kuzeydoğudan hafif hafif esen bir rüzgârdır. Sevgilinin ayağının tozunu, zülfünün kokusunu getirmesi dolayısıyla anılır. Şairler sabâ rüzgârını genellikle sevgili çerçevesinde kullanırlar. Fakat burada böyle bir anlam söz konusu değildir. Sultan Ahmed'in sabâ rüzgârından yardım istemesi çok daha farklı bir husus dolayısıyladır. O, Engürüs'ün fethiyle meşgul olan İslâm ordusunun zafere ulaşması için dua etmekte ve sabâ rüzgârının bu duasından askerleri haberdar etmesini istemektedir.

4.1.2.2. Su (âb-ı rûy, âb-ı zülâl)

Su anâsır-ı erbaadandır. Divanda su hakiki manasının yanı sıra mecazi anlamda da kullanılmakta, bazan nehir suyu, bazan okyanus, bazan yüz suyu, bazan da gözyaşı olmaktadır. Özellikle bütün kullanımlarda suyun akıcı oluşu ön plandadır.

Su hayattır, canlılıktır. Bağ, bahçe su sayesinde bağ ve bahçedir. Bu yüzden tabiatın yeşilliğinden ve canlılığından söz edebiliyoruz. Sevgiliyi sembolize eden selvi hep su kenarlarında yetişir ve dolayısıyla su sayesinde "hayat" bulur. Aynı zamanda su azizdir, "Su gibi aziz ol" sözü bunun en güzel ifadesidir. "Sular alçaktan akar", "Suyun yüzü yerde" gibi kullanımlar da alçakgönüllü oluşu yansıtan özdeşlerdir.

²⁸⁰ vr. 11b/1

²⁸¹ vr. 12a/7

²⁸² vr. 12a/4

²⁸³ vr. 12a/8

"Yüz suyu" anlamına gelen âb-ı rûy ise "hatır ve hürmet" manasında kullanılmaktadır. Sultan Ahmed kâinatın övünç kaynağı olan Hz. Peygamber'in hatır ve hürmetini söz konusu ederek talebine karşılık beklemektedir.

Âb-ı zülâl "tatlı ve berrak su" demektir. Bu aynı zamanda âb-ı hayat²⁸⁴ anlamındadır. Âb-ı zülâlin şiirde geçen biçimi âb-ı hayatı da çağrıştırmaktadır. Tasavvufî literatürde "ölmeden önce ölmek" şeklinde ifadesini bulan anlayış, sûfinin Allah'ın hay sıfatına mazhar olmasıyla gerçekleşir. Kur'an'da geçen "Rabbimiz bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin..."²⁸⁵ anlamındaki ikinci dirilme bu hayata delâlet eder. Ölümsüzlüğün sırrına ermeye "aynû'l-hayât" (âb-ı hayat) denilmektedir. Onun için "âşıklar ölmez".

4.2. Güzellik Kavramı Üzerinde Teşbih ve Mecazlar

Güzellik İslâm inancının en belirgin vasfıdır. Çünkü Allah güzeldir ve güzelliği sever. Dolayısıyla insanı da en güzel bir biçimde yaratmıştır.²⁸⁶ Sultan Ahmed güzellik kavramını felsefî ve tasavvufî boyutlarda derinlemesine irdelememiş, sembol mahiyetinde şiirine malzeme yapmıştır. Bu kavramla ilgili sembolleri birlikte görelim:

4.2.1. Ay (mâh)

Kadir gecesini ramazan ayının üçüncü on günü içinde olduğundan artık bayram yaklaşmaktadır. Fakat orucun bittiğini ve bayramın geldiğini haber veren "mâh-ı nev"dir. Bu "yeni ay" bayram demektir, dolayısıyla mutluluktur, herkes bayrama kavuşmayı, "bayramlaşma"yı arzu etmektedir. Bu yüzden ay gibi parlak yüzlü sevgilinin kaşı, orucun bitiminde doğacak olan bayram hilâline benzetilmektedir.

4.2.2. Bağ (bağçe, bûstân, gülşen)

Bağ güzellik unsuru olarak gülistanla aynı özelliğe sahiptir. Bahar mevsimi bahçeye birçok çiçeği armağan olarak getirir. Bu bakım-

²⁸⁴ Âb-ı hayat (bk. "Âb-ı Hayat", DİA, İstanbul 1988, I, s. 1-4) ve âb-ı hayat efsanesinin kahramanları olan Hızır, İlyas (İdris) ve İstender'le (Zülkarneyn) ilgili daha geniş ve özgün bilgiler için Sargon Erdem'in bibliyografyada anılan makalelerine bakılabilir.

²⁸⁵ Mü'min 40/11

²⁸⁶ Tîn 95/4

dan bağ, bahçe bir güzelliştir. Aynı zamanda onun içinde türlü türlü güzellikler mevcuttur. Çeşitli çiçeklerin sevgilinin yüzüne benzetilmesi, orada birtakım güzelliklerin varlığına âlâmettir.

Sevgilinin yüzünde bulunan tüyler de bahçenin ürünleri olan çiçeklere benzetilmektedir. Bazan bahçede sümbüller derilmekte, yani sevgilinin saç okşanmakta, bazan da güller toplanıp, bir araya getirilip gülistan (sevgili) seyredilmektedir. Gül bahçesinde (gülşen) bül-büller (âşıklar) terennüm ederek geceyi gündüze katmaktadırlar.

4.2.3. Bahar (nevrûz)

Divanda bahar bir güzellik unsuru olarak ele alınır. Çünkü baharda yeryüzü yeşile boyanarak gül bahçesine döner. Bu mevsimde umutlar tazelenir, gönüller ferahnâk olur. Sevgililer baharla birlikte yeni umutlara doğru yelken açarlar. Bu mevsimde, yani güzelliğin baharında sevgilinin mahallesi gülistana döner, âşık orada iştret eder; pınarlarda sular bollaşır, âşığın gözlerinden yaşların akması gibi; baharda nisan yağmurları gök gürültüleri ile rahmet dağıtır, âşığın inleyip ağlaması gibi, çünkü âşığın gözyaşları da sevgilinin merhamete gelmesine vesiledir; mevsimin çok bol olan yağmurları derelerde, çaylarda, nehirlerde bulanık bir hal alır, âşığın gözlerinden kanlı yaşların akması gibi.

Sultan Ahmed divanında bahar zevk, eğlence, iştret mevsimi olmakla birlikte; dirilişin, yenilenişin ve yeşilliğin karşılığı olarak da kullanılır. Gece ile gündüz bu mevsimde birbirine eşit olur. Hatta bu durum “geceyi gündüze katmak”²⁸⁷ şeklinde ifadesini bulur. Gül mevsiminde “gülün vafına dair” şeylerden konuşulur ve bu minval üzere yaşanır. Gül mevsiminde şaraba yasak olmaz. Gül bahçeleri “gülmüş” ve dünya yeşillenmiş olur. Mutluluğun simgesi olarak bahar mevsimi sanki cenneti andırmaktadır. Gece ve gündüzün eşitlenmesi aynı zamanda ilâhî adaletin gerçekleşmesi anlamını da içermektedir. Sultan Ahmed’in divanında en çok vurguladığı iki kavramdan biri bahar, diğeri ise İslâm’dır. Bahar adalet itibarıyla İslâm’ın sembolüdür. İslâm, dünya ve âhirete aynı değeri vermek, insanlar arasında eşitliği sağlamak ve özellikle de rahmet dini olarak anılmaktadır.

Bahar mevsimi yağmur açısından bolluğun, bereketin sembolü olarak görülür. İslâm inancında yağmur “rahmet” olarak nitelenir. Al-

lah’ın Hz. Muhammed’i âlemlere rahmet olarak göndermesi²⁸⁸ gibi bahar mevsimi de yine aynı şekilde insanlığa rahmettir.

Bahar mevsimi insanın burnuna güzel kokuların geldiği, kulaklarında kuş seslerinin çınladığı ve bülbülün nağmeleriyle âh ü figân kopardığı bir mevsimdir. Genç, ihtiyar, kadın erkek herkesin haz aldığı bir mevsimdir. Kimileri bağda, bahçede dolaşırken, kimileri su kenarlarında safa sürerler. Şair baharla bütün tabiatla olduğu gibi ruhlarında da bir uyanıklığın başladığını; ve yine baharla insanların tekrar işrete başlamaya hak kazandıklarını vurgular.

Ayrıca bahar mevsimi divaneliklerin arttığı bir mevsimdir. Çünkü âşıklar gül mevsiminde gülü görünce gülün cazibesine kendilerini kaptırarak kendilerinden geçerler, akılları başlarından gider. Aşka dair bütün kavramlar baharla ilgili unsurlarla birlikte anılır: Yağmur-bulut, yeşillik, çiçek, lâle, gül, sümbül, gonca, bülbül, bağ-bahçe gibi. Bu sebeple divanda bahar temasının çağrıştırdığı duygular önemli yer tutar.

4.2.4. Bayram (îd, îd-i vasl)

Bayram mutluluğun doruk noktasıdır. Âşığın sevgilisine kavuşması vuslat bayramıdır. Otuz gün boyunca açlık, susuzluk ve sevilen şeylerden uzak durma şeklinde gerçekleşen oruç gibi, âşık da sevgiliden ayrı olduğundan, o da benzer halleri yaşamaktadır. Âşık bu haliyle rûze-i firkattedir. Meşakkat açısından oruçla âşığın halleri arasında bir benzerlik kurulmakta ve otuz gün süreyle tutulan orucun sonunda nasıl “bayram” yaşıyorsa, sevgiliye kavuşan âşık da böyle bir bayramı gerçekleştirmektedir. Bayram aynı zamanda herkesin erişmeyi arzu ettiği bir duygudur, çünkü o mutluluktur.

4.2.5. Berr ü bahr (derya)

Berr ü bahr, yeryüzünün yeşilliklerle donatılmış güzelliği; denizin insanı dinlendiren maviliği ve serinliği güzellik unsuru olarak kullanılmaktadır. Çünkü yeryüzünün yeşilliklerini ve bu yeşillikler içinde akan sularını ve denizin insana huzur veren halini seyretmekten dolayı âşığın gözü ve gönlü açılmaktadır. Bazan da denizde ka-

yıklarlar dolaşmak suretiyle âşığın gönlü huzuru kavuşmaktadır. Aynı zamanda deniz ve yeryüzü sevgili olarak da algılanmaktadır. Şairin içindeki sevgi dolu bakış olmazsa, denizin maviliği ve yeryüzünün yeşilliği ona bir şey söylemez. Suları bulandıran, denizleri dalgalandıran daha sonra da onları durultan ve sakinleştiren âşığın içindeki bu sevgidir.

4.2.6. Bezm

Meclis sevgililerin buluşup sohbet ettiği, mutluluklarını paylaştıkları bir yerdir. Böyle bir yer olsa olsa gülstanda, gülzarda olduğu gibi gül ve bülbülün benzerlerinin aynı halleri yaşadığı bir yerdir. Sultan Ahmed şiirinde ezel bezminden söz söylemektedir ki muhayyel sevgilisini hem ezeliyet açısından hem de gülstan gibi bir mecliste hayal etmektedir.

4.2.7. Gönül

Gönlün kendisi bir güzellik unsuru olmasına rağmen, şair “gönül mülkü” tamlamasıyla mülkle, iklimle ona farklı bir anlam yüklemektedir. Bu mülkün bir de sultanı olması gerekir. Bu sultan sevgilidir. Gönül mülküne şah olan sevgili, tabiatın insana çektiği bütün eziyetleri ona da çektirir. Sıcağıyla, soğuğuyla, her türlü tabii oluşumlarıyla âşık da hep gelecekteki güzel ve güzelliklere gözünü dikmiş, umutla beklemekte ve bu mülkte mutlu olabilmek için göz yaşları dökmektedir.

4.2.8. Gül

Âşığın sevgilisini güzelliği karşısında sarhoş olması, kendini kaybetmesi, kararının kalmaması gibi hususlar, bülbülün gülün kokusundan sarhoş olması gibidir. Âşık sevgilisini “gül” gibi, ya da taze açmış güle benzeyen “gülen yüzü”nü görünce kendinden geçip onun cazibesine kendini kaptırmaktadır.

4.2.9. Güzlâr (gülstan, bûsitan)

Âşığın sevgiliyle “gülzar”da buluşup sohbet etmesi “îd-i vasl”dır. Âşıkların en büyük mutluluğu sevgiliye vuslat olduğu için,

bu kavuşma aynı zamanda bir bayramın yaşanmasıdır. Gül bahçesinin “gülstan, güzlâr” olabilmesi için gül bahçesi olma özelliğinin bütün unsurlarının tam olması gerekir. Ancak o zaman “güzlâr”da “sa-fa” bulunur. Hatta bu durum gönüllerin mutlu olabilmesinin bir şartı gibidir. Sevgiliye kavuşan âşık, onun gülzara benzeyen yüzünü görünce sohbetin daimî olmasını arzulamaktadır.

4.2.10. Güneş

Güzelliğin güneşe teşbihi ile güneşle alâkalı birçok husus dile getirilmektedir. Baharın gelişini hazırlayan ve her şeye taze can veren güneştir. Canlıların hayat kaynağıdır. Güneş bütün gözlerin aydınlığının sebebidir. Güneş olmazsa göz fonksiyonunun yerine getiremez. Şair sevgilinin yanağının aydınlığı yanında güneşin parlaklığını yiti-receğini söylerken yanak güneşe benzetilmektedir.

Yâkut ve la’l gibi madenleri de terbiye eden güneştir. Yerin altındaki taşlar güneşin tesiriyle la’l ve yakut olur. Parlaklığı dolayısıyla sevgilinin yüzüne benzetilen ay da ışığını yine güneşten almaktadır.

4.2.11. Leyle-i Kadr

Güzellik unsuru olarak kullanılan leyle-i Kadr oruç ayının üçüncü dilimi içinde müminlerce aranan, ve her türlü dileğin kabul edildiği belirtilen bir gecedir. Bu gecede Kur’an yeryüzüne indirilmeye başlanmıştır.²⁸⁹ Kadir gecesı gecelerin en kutsalıdır. Bin aydan daha hayırlıdır.²⁹⁰

Kadir gecesine kavuşmak, bu geceyi yaşamak “sevgiliye kavuşmak ve sevgiliyle birlikte olmak” olarak ifade edilmektedir. Zülfün siyah oluşu ile gece arasında da ilgi kurulmakta ve sevgiliye kavuşma gecenin (karanlığın) bitmesini, ya da orucun bittiğinin bir alâmeti olan bayramı yaşatmaktadır.

4.2.12. Mir’ât

Âşığın kalbine, dolayısıyla onun kalbinin aynasına bütün âlem sıgar. Fakat orada sadece gönlünü fetheden sevgilinin yüzü görünür.

²⁸⁹ Kadr 97/1

²⁹⁰ Kadr 97/3

Ayna her şeyi olduğu gibi yansıtmaya rağmen sevgilinin gönlünde sevgiliden başkaları (ağyâr) yer bulamaz (bk. Rakîb).

4.3. Sevgili

Buraya kadar ki Sultan Ahmed, sosyal hayatı dertleriyle, neşesiyle, üzüntü ve sıkıntısıyla yaşayan, ülkenin her tarafına yetismeye çalışan, cepheden cepheye koşan, ilim, marifet, adalet olmadan hiçbir şeyin olamayacağını söyleyen gerçek Sultan Ahmed. Baştan beri anlatılanlar onun ta yüreğinde hissettiği duygu ve düşüncelerdir. Onlar düşüncesinin, niyetinin, imanının ve azminin tezahürleridir. Bunlar doğrudur veya eğri, tartışılmalıdır. Kararlarında isabet etmiştir veya ettirememiştir. Günahları da vardır, sevapları da. Ancak bundan sonra ki bölümde muhayyel bir hayatın içinde, hatta bulutların üzerinde, muhayyel bir sevgiliye kavuşmak için yanıp tutuşan şair Sultan Ahmed vardır. O artık, divan edebiyatının kurallarına teslim olmuş, onun dilini, dinini, aşkını, acısını, ıstırabını yaşama rolüne soyunmuş bir kişidir.

Divanda sevgili tipi divan şiirindeki sevgilinin protipidir. Yakası yırtılan, can ve gönlü yanan, sürekli zulme uğrayan âşığın merhamet beklentileri söz konusudur. Sevgilinin gül gibi yüzünü gören âşık kendinden geçmiş, sabretmeye de takatı kalmamıştır. Âşığın gözlelerinden yaş yerine kan akar da, sevgili yine ilgi göstermez. Muhayyel sevgili ile ötelere ötesine giderek ezel bezmindeki dostluğunu hatırlar. “Hidayet”in rehber olmasıyla “âlem-i vuslat”ı yaşar. “Cân-ı kadîm”ini bulup onunla birlikte olur. Birbirlerine “ayrılık günleri”nden bahsederler. “Yâr-i kadîm”ine mülâki olan âşık daima gül bahçesinde onunla birlikte olmak ister.

Sultan Ahmed bu rüyadan tez uyanır. Baharla sevgili arasında ilişki kurar. Sevgiliyi gören âşığın kalbi nurlanır. Sevgili öyle bir nur saçmaktadır ki, güneşin aydınlığı onun yanında kaybolmaktadır. Gül bahçesinde yürüdüğü zaman selvi ağaçları hayret içinde kalmakta, söz söylediği zaman da goncaların kıskançlıktan yürekleri yanmaktadır.

Selvi boylu, kırmızı yanaklı, hilâl kaşlı, ay yüzlü, gonca ağızlı, saç sünbül olan sevgili tipi Sultan Ahmed’in şiirinde de başköşededir. Onu görebilmek, onu seyredebilmek âşığın gönlüne ferahlık vermektedir. Tebdilihava için “kasr-ı zîbâ”ya geldiklerinde şairin gönlü hoş olmakta, kayıklarla denizde dolaştıklarında da güzelleri seyret-

mekten mutlu olmaktadır. Gönlü huzuruna kavuşmuş olmaktan dolayı da Allah’a şükretmektedir.

Gönlü sarayına sultan olan sevgili başkalarına iltifat eder, âşığa ise işve ve naz eder. Âşığı “yarınlara” salar. Âşık ne kadar inlese de ona kulak vermez. Sevgilinin ettikleri yüzünden Mecnun’a dönmüştür. Her şeye rağmen şair bilmektedir ki kalbe safa veren sevgilinin aşkıdır. Eğer tende can olmazsa o ruhsuz bir kalıp olur. Tene can veren sevgilidir. Sevgilinin bu özelliği dolayısıyladır ki, âşığın gönlünü şerefliendirmesini ister. âşık hiç umutsuz değildir, sevgili ne kadar zulmederse etsin, ne kadar işve ve naz ederse etsin, elbet bir gün kendisine sevgi ve bağlılık gösterecektir.

Sevgili güzeldir, bu yüzden onun âşığı da çoktur. Zulüm ilminde hünerli olup vefa ilmini bilmezlikten gelir. Âşık çektiği bütün eza ve cefayı onun yüzünden çekmektedir. âşığın işi cefa çekmektir, bu yüzden kendi kendine, gamlanmamasını söyleyerek bu halin “başka bir safa” olduğunu belirtir. Âşık sevgilinin elindeki hançere karşı göğsünü tutar. Her ne tür elem ve hicran gelse de, âşık ondan yüz çevirmez, çünkü sevdiği onun vücudunun bir parçasıdır.

4.3.1. Sevgili Kavramı Üzerinde Teşbih ve Mecazlar

Divanda sevgili teşbih ve mecaz yoluyla birtakım varlıklarla ilişki kurularak açıklanmaktadır. Bunlar bazan tabiatla ilgili olurken bazan eşya veya soyut kavramlar olmaktadır. Şimdi de bunları ayrı ayrı başlıklara ayırmadan, birbiriyle alâkalı olanları arka arkaya getirmek suretiyle açıklamaya çalışalım.

4.3.1.1. Ay (mâh, mâh-ı nev, mâh-ı tâbân, meh, meh-rû)

Ay ve ayla ilgili kavramın söz konusu edilişi, sevgiliye ve sevgilinin kaş, yüz gibi uzuvlarına benzetilmesi dolayısıyladır. Şair ayla ilgili benzetmelerin ayrıntısına fazla inmemektedir. Bazan sevgilinin yüzünün parlaklığı ile ay arasında ilgi kurulurken, bazan da sevgilinin kaş doğmakta olan ayın yeni haline (hilâl) benzetilmektedir. İnsanın güzellikleri seyretmeye meyilli ve dolayısıyla ay gibi parlak yüzlü güzelleri seyretmeye arzulu olduğunu belirtirken, sevgililerin güzelliğini ayın parlaklığı benzetmesiyle açıklar.

Ay, geceleri aydınlatan ışık kaynağıdır, âşığın gönlünü aydınlatan

sevgili gibi. Ay her gece görünmemesi ve uzaktan aydınlatması gibi özellikleri dolayısıyla sevgiliye benzer. Sultan Ahmed sevgilinin yüzünü aya benzetirken “mâh-ı tâbân” tamlamasını kullanır. Bu durum ayın dolunay halinin ifadesidir. Ayın hilâl haline gelmesi de sevgilinin kaşının nasıl olduğunu göstermek içindir. Bu yüzden de “mâh-ı nev” benzetmesi kullanılmaktadır.

4.3.2. Güneş (mihir, zıyâ)

Güneşin sevgiliye teşbihi çeşitli şekillerdedir. Her şeyden önce güneş tabiatın ışık ve enerji kaynağıdır. Onun sayesinde baharda bütün çiçeklere taze can gelmektedir. Sevgilinin yanağının parlaklığı ile güneşin parlaklığı arasındaki benzetmede, sevgilinin aydınlığı o kadar fazladır ki, güneşin parlaklığı onun yanında kaybolmaktadır. Bazen sevgilinin kendisi güneşe benzetildiği gibi, bazan da sevgilinin yüzü güneşin kuşluk vaktindeki en parlak haline teşbih edilmektedir.²⁹¹

Yüzün şems-i duhâdır ey benüm mihir-i dırahşânum

Çünkü güneşe bakan kimsenin gözleri yaşarır, âşık da sevgiliye bakamaz, kuşluk vaktindeki güneşe bakılamadığı gibi.

Sevgilinin cevri ve cefası o kadar fazladır ki âşık sabahlara kadar güneş gibi yanmaktadır. Ağlama ile yanma arasında kurulan ilişki üzüntünün şiddetini göstermektedir. Gecenin uykusuz ve dolayısıyla elem ve ıstırap içinde geçmesi güneşin ısıtıcılığı yerine yakıcılığı yönüne teşbih edilmektedir. Âşığı yakıp kavurmaktadır (bk. Saç).

4.3.3. Gülistan (bûsitan, gülşen, gülzâr, merg-zâr)

Bu kavramlar bazan sevgiliye teşbih edilirken bazan da sevgilinin gezip dolaştığı, safa sürdüğü yer olarak kullanılmaktadır. Yeryüzü bahar mevsimi geldiği zaman âdeta bir gül bahçesi haline gelmektedir. Bahar bahçeye ve yeryüzüne çok çeşitli çiçeği armağan olarak getirmektedir. Bülbül (sevgili) gül bahçesinde, baharda güzel sesiyle gönlünün sesini terennüm etmektedir. Sevgili gül bahçesinde salınıp yürümekte ve orada bulunan selvi ağaçları şaşkınlık içinde onu sey-

retmektedir. Goncaların ise kıskançlıktan yürekleri yanmaktadır. Sultan Ahmed'e göre güllerle dolu olan gülistan seyredilen bir yerdir. Burada bülbüller inlemekten geceyi gündüze katmaktadırlar. Saadet gülistanından bir goncaya sahip olduğunu söyleyen Sultan Ahmed, bu âlemin gül gibi handanı olduğunu söyleyerek kendisini aynı zamanda güle benzetmektedir. Yine sevgilinin yanağı, dirilişi, kendine gelişi ve dolayısıyla güzelliği sergilemesi yönüyle de bahara benzetilmektedir. Hz. Peygamber'i de peygamberlik bahçesinin gülü olarak anmak suretiyle aynı zamanda bu bahçenin sultanı olduğunu söylemektedir.

4.3.4. Gül (gonca)

Gülün birçok özelliği dolayısıyla ki Sultan Ahmed sevgilisini güle benzetmektedir. Gülün yeri güzellikler diyarı olan gülistan, gülşendir. Gül ile sevgilinin yüzü arasında sıkı bir ilişki vardır. Âşık sevgilisinin “gül yüzü”nü görünce kararsız, iradesiz bir hale gelmektedir. Çünkü aynı zamanda gülün kendisi gibi çok güzel olan kokusu âşığı sarhoş edip kendinden geçirmektedir.

Sevgilinin yanağı (yüzü) bahara benzetilir. Çünkü bahar gül mevsimidir. Yeryüzünün yeşile boyanması sevgilinin yanağında güllerin açması demektir. Gül, baharın vazgeçilmez unsurudur. Onun için bu mevsim aynı zamanda gülistan, gülşen, gülzârdır. Sevgili güle teşbih edilirken, âşık bülbüle, yabancılar (ağyâr) gülün dikenlerine benzetilir. Gülün meyvesizliği ise sevgilinin vefasızlığının bir simgesi gibidir. Bu yüzden sevgili vefasızdır. Bazen da gül sevgiliyi kıskanır. Gülün kırmızılığı ile yanağı arasında ilgi kurulur. Sevgilinin ağzı goncalar. Goncanın açmaya başlaması da sevgilinin ağzındaki noktayı göstermesi olarak nitelenir.

Gülün toprağa yakın olan kısmında sümbül bulunur ki âdeta gülün eteğine yapışmış gibidir. Bu yüzden olsa gerek ki Sultan Ahmed sevgilisinin bahçesinde sümbülleri dermektedir. Güllerin toplanması ise mecazi anlamdadır. Çünkü onları seyretmektedir.

Gül mevsiminde bahçeden güzel kokular gelmekte, bülbülden (âşık) yeni besteler işitilmektedir. Diğer insanlar da esen rüzgâr sayesinde onun kokusunu almakta ve tadına varmaktadırlar.

Sultan Ahmed, Allah'ın kendisine gülistandan bir gonca vermek suretiyle lutfu bulunduğunu, ve böylece bu âlemin “gül gibi handan”ı kıldığını söyleyerek şükretmektedir. Çünkü bir goncaya sahip

olmuştur, gözü gönü aydınlanmıştır, böylece o gonca açmış ve gül olmuştur.

4.3.5. Sanevber

Sevgilinin boyu, selvi cinsinden olan çam fıstığı ağacı sanevbere benzetilmektedir. Şair sevgilisini şiirin bütünlüğü içinde, ele avuca sığmayan, hâkim olunamayan, kendisine bir türlü ulaşamayan özelliklerle tavsif eder. Bu yüzden de sevgilisini selvi, dağ selvisi, dağ yemişi, âhû vb. hususiyetlerle anar.

Ayrıca sevgili nazla sallanan selviye benzetilirken, boyu da sanevbere teşbih olunmaktadır ki sanevber yerden yükselerek boy salmaktadır. Bu yönüyle de hüsn-i ta'lil sanatı yapılmaktadır.

4.3.6. Lâ'l (lâ'l-i Bedahşan, lâ'l itmek, lâ'l-i leb)

Sevgilinin dudağı kırmızılığı dolayısıyla lâ'le teşbih edilmektedir. Bu benzetme divan şiirinde çok yaygın bir kullanım biçimidir. Mercan, yâkut gibi madenlerle birlikte lâ'lin de çok bulunduğu Bedahşan şehri birlikte anılmaktadır. Lâ'l dudakla o kadar özdeşleştirilmiştir ki, bazan dudak kelimesi bile anılmaz, doğrudan doğruya lâ'l kullanılır.²⁹²

İdelüm lâ'lün bugün rûha gıdâ nevrûzdur (bk. Dudak).

Şiirde bazı imlâ hatalarına da rastlanmaktadır. Bunlardan birisi 11b'nin 10. beytinde bulunan "lâle" kelimesinin imlâsıyla ilgilidir. Bu kelime bu haliyle anlam bütünlüğü vermemektedir. Onun için bu kelimenin "lâ'le" şeklinde olması gerekir.

*Al ü rengîn olsa lâle mâyilüz
Anun için hadd-i ale mâyilüz*

4.3.7. Serv (serv-âzâd, serv-i hırâmân, serv-i hûbân, serv-kad)

Sevgili boyu itibarıyla selviye teşbih olunmaktadır. Sevgilinin boyu ifade edilmek istendiğinde selvi teşbih unsuru olarak kullanılır.

maktadır. Sanki boy ile selvi aynı anlamları içermektedir. Burada teşbihi aşan bir mübalağa söz konusudur. Selvi ağacının boyu elif gibi uzundur. Dalları yukarı doğru olup ana gövdeye yapışık gibidir. Ellerinin yukarı kalkık hali başkalarına (âşık) yüz vermemenin bir göstergesi olarak görülür. Bu özelliği ona, yani derli toplu görünüşü dolayısıyla hem sevimli hem de daha uzun ve gizemli bir hal kazandırmaktadır.

Bahçede bulunan diğer ağaç ve çiçekler ise onu bu özelliğinden dolayı kıskanmaktadırlar. Sultan Ahmed de sevgilisinin bahçede salınarak yürütmesini selvilerin kıskançlığına sebep olacağını düşünmektedir.²⁹³

*N'ola hayret de kosa servleri
Bûsitân içre kılurken refâtâr*

Selvi sonbaharı sevmez. Selvinin bahçede bulunan diğer çiçek ve ağaçlara yüz vermeyişi bu yüzden. Çünkü onlar sonbahar gelince sararıp solarlar. "Herkes dengiyle olmalıdır" dercesine kendini onlardan üstün görmektedir. Selvinin boyunun uzunluğu dolayısıyla rüzgârda ileri geri, sağa sola sallanması farklı bir güzelliği sergilemektedir. Sallanan selvi ile salınan (yürüten) sevgili arasında bir benzerlik vardır. Selvinin ne çiçeği ne de meyvesi vardır. Bu yüzden onun vücudunun değişik biçimler alması da söz konusu değildir. O hep güzeldir. Böyle bir ayrıcalığa sahip olan selvi bu yönüyle de başkalarına da iltifat etmez.

4.3.8. Tûtî

Sultan Ahmed'in tûtî ile sevgilisi arasında ilişki kurmasının sebebi onun tatlı sözlülüğü dolayısıyladır. Tûtînin temel gıdası şeker olduğu için dili de tatlıdır. Aynı zamanda tûtîye konuşma öğretmek için karşısına ayna konur ve bu aynada kendisinin aksini gören kuş konuşmaya başlar. Bu sesi kendisi gibi bir kuşun sesi sanarak onu taklit etmeye başlar. Kendi güzelliğini aynada gören kuş, aynada gördüğü güzellikleri dile getirir.²⁹⁴

*Dâimâ vasf-ı leb-i dîdâr ider
Tâtî-yi şîrîn-makâle mâyilüz*

4.3.9. Nigâr (nigârâ)

Sultan Ahmed sevgilisinin güzelliğini ifade ederken “resim gibi güzel sevgili” anlamında nigâr kelimesini kullanmaktadır. Bir yerde de “ey sevgili” anlamında “nigârâ” şeklinde geçmektedir.

4.3.10. Şîve-kâr

Sevgilinin işve ve nazını dile getiren bu kavram, onun bu çerçevede ne yaparsa yapsın her türlü işve ve nazına katlanacağını ifade etmektedir. Çünkü aşkın olduğu yerde naz olur. Âşığın “âşık”lığı dolayısıyla sevgili tabii bir şekilde kendini naza çekmektedir. O elinde hançerle de beklese, göğsünü ona karşı tutarak, sevgilinin işvesine boyun eğmektedir. O “şîve-kâr” olduğu kadar da “yâr” ve “nigâr”dır.

4.3.11. Şeker (kand, kand-i mükerrer, sükker)

Gül bahçesinde sevgilinin tatlılığı karşısında, goncaların kıskançlıktan yürekleri yanmaktadır. Bu yüzden sevgilinin dudakları şekere (sükker) teşbih olunmaktadır.

4.3.12. Hokka

Hokka kıymetli taşlardan yapılan müzeyyen bir kutudur. Esrar denilen keyif verici madde ve derde deva olabilecek ilâçlar bunda muhafaza edilir. Esrarın keyif verici özelliği ile tevriye yapılmakta ve hokkanın küçüklüğü ve “kutu” gibi muntazam bir özelliğe sahip oluştulayısıyla da sevgilinin dudagina benzetilmektedir.

4.3.13. Yay (yâ)

Kaş, kirpik, yay, ok birlikte anılmaktadır. Kirpik öldürücü ve yaralayıcı özelliği dolayısıyla söz konusu edilirken aynı zamanda da, sevgilinin kaşları inceliği ve zarifliği dolayısıyla yaya benzetilmektedir. Kaş yaya benzetilince kirpik oka, zülûf de kemende teşbih olunmaktadır. Yayın uzaklara fırlatılabilmesi için gerilerek sert bir biçim-

de çekilmesi gerekir. Bununla sevgilinin katı yürekli olduğu ifade edilmektedir. Yayın eğilmesi bir sanattır, dolayısıyla sanatkarı gerektirir. Âşık da sevgilinin zulmünden dolayı cefa sanatını öğrenmiştir. Yay ilmini bilen âşık sevgiliye karşı hemen başını eğer. Onun için arkasında gelen beyitte sevgiliye hitaben “Sözün dürrine söz yoktur”²⁹⁵ demektedir.

4.3.14. Şah (şeh, pâdişah)

Sevgilinin padişaha benzetilmesi, âşığın gönlünün ülkeye ve bütün bağlularının da kula teşbihi yönüyledir. Sevgili padişahdır. Âşık da onun kuludur. Padişah âşığın “izz ü câh”ıdır. Kul padişahın karşısında garip olmaz, çünkü sultan mükrimdir. Âşık gönüle, gönül de sevgiliye esirdir. Padişaha kul olanlar onun kapısından ayrılmak istemezler. Sevgilinin padişaha benzetilmesiyle onun padişahlık özellikleri aynen sevgilide de görülür. Padişah halkın onurudur, itibarıdır. O, gönül mülkünün sultanıdır. Âşık olan kişi sevgiliye “Gönlümü verdim” diye gönüllenenmemelidir. Çünkü o padişaha gönül veren çok olur.

4.3.15. Âhû

Sürüler halinde yaşayan âhular yılda bir defa göbeklerinde biriken donmuş pıhtı halindeki nâfeyi düşürürler. Kara renkli bu nâfe, kozmetik sanayiinde kullanılan miskin ham maddesi olup âhuların, lâle ve sümbülleri otladıkları için bu güzel kokuyu meydana getirdiklerine inanılır. Gerek renk, gerekse koku yönünden sevgili ile alâkalıdır. Şair tarafından sevgilinin âhûya benzetilişi gözleri dolayısıyladır. Fakat âhû ile ilgili başka özellikler de anılmaktadır. Âhû şeklindeki peri avlanamadığı için gönül bu sevgiliyi ele geçiremez, çünkü o görünmez. Sultan Ahmed burada perinin görünmediğini söylerken aynı zamanda nice zamandan beri sevgilisini göremediğini tevriyeli olarak dile getirmektedir.

4.3.16. Âfet

Sevgilinin olağan üstü güzellik ve çekiciliğini ifade etmek üzere âşığın sitemkâr bir üslûpla ona hitap etmek üzere kullandığı âfet kav-

ramı, uğruna ölünecek kadar aşk belâlarına düşüren güzeller için kullanılır. Çünkü güzelliği ile fitneye sebep olmaktadır. Sevgili ağyara meylederken âşığa işve ve naz eder, onu yarınlar salar. Onun inlemesine, sızlanmasına kulak asmaz, âşığın göz yaşlarına aldırış etmez, o böyle bir “âfet”tir. Hatta âşığın yakınından bile geçmez:²⁹⁶

*Geçmez oldu kâyumuzdan âfet-i devrânumuz
Ey sabâ ilet haber gelsün meded cânânumuz*

4.3.17. Peri

Divanda sevgilinin periye benzetilmesi “peri”nin özellikleri dolayısıyladır. Periler göze görünmezler, fakat görününce de görenin delirmesine sebep olurlar. Bu yüzden sadece delilere yakınlık duyarlar ve onlarla ilgi kurarlar. Görünmemesi veya az görünmesi dolayısıyla sevgiliye benzetilir. Çünkü sevgiliyi de görmek imkânsızdır. Periyi gören olmadığı için onun çok güzel olduğuna inanılır. Divanda güzelliği dolayısıyla anıldığı gibi perinin “cin” olma özelliği de öne çıkmaktadır. Delilere “peri tutmuş, perilenmiş” denir. Bu yönüyle âşıklar da sevgilinin divanesidir. Âşığın yakasının yırtılması böyle bir durumun sonucudur. İnsanın üzerinde bulunan elbisesini yırtması bu manada divaneliğin bir alâmetidir. Sevgilinin cevri ve cefasıyla “perişan” olmakta da aynı özellik bulunmaktadır. Sevgilinin yüzünden zülfünü kaldırmasını istemesi de, zülfün siyahlığı dolayısıyla bir gizliliği içermektedir.

4.4. Sevgilide Güzellik Unsurları

4.4.1. Saç (leyl, leyle-i Kadr, kâkül, saç sünbül, zülûf)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saç, Sultan Ahmed divanında siyahlığı ve kokusu yönüyle söz konusu edilmektedir. Zülûf siyah renkli olarak tasavvur edilirken yüz ve alın aya, veya güneşe teşbih edilerek tezat oluşturulur:²⁹⁷

*Leyle-i Kadr oldu zülfün vuslatuñ eyyâm-ı ‘îd
Mâh-ı nev kâşuñ ruhuñ ey mehlîkâ nevrûzdur*

²⁹⁶ vr. 19a/2

²⁹⁷ vr. 11b/6

Zülûf geceye teşbih olunmaktadır. Geceleyin ateş, gündüz de duman insana yakın görünür. Zülûf ile yanağın yakın görünmesi bundandır. Zülûf gece, yanak mehtaptır. Kuşluk vakti güneşine (duhâ) benzeyen yanakta zülûf, Duhâ sûresi üstündeki Leyl sûresi gibidir.

Zülûf karanlığına rağmen Kadir gecesine dönüşmektedir, çünkü zülfün divanesi için gece ve gündüz Kadr ile bayramdır.

Bend-i zülfe dolaşmakla da zülfün, âşığın gönlünü avladığı ifade edilir. Böylece zülûf kemende teşbih olunmaktadır. Ayrıca zülûf kokulu olarak tasavvur edilir. Siyahlık onun değişmez özelliği olduğu için teşbih olduğu kokulu maddeler koyu renktedir. Saba yeli zülfün kokusunu getirir. Sünbülle birlikte şekli özellikler de söz konusu olur. Sünbül şekli itibariyle lüle lüledir. Bu yüzden kıvrım kıvrım saç sünbüle benzetilir. Saçın sünbüle teşbihi yüzün veya güzelliğin gülistanına teşbihi yönüyledir. Bu durumda sünbül siyahlığı ile örtü, bilâhare gece olur.

Kâkül de şekil itibariyle yol kesici, halka halka, perişan; renk itibariyle de geceyi tasavvur ettirdiği için âşığın boynunda şeytan külfeti olarak düşünülmektedir.

4.4.2. Kaş (kaşı yay, mâh-ı nev, meh-rû)

Sevgilinin kaşı yayla teşbih olunmaktadır. Yay çekmek, sert yayın çekilmesinin güçlüğü yönüyle, kaşının cefasını çekmekten dolayı sevgilinin katı yürekli oluşu ifade edilmektedir. Yay ateşe gösterilerek eğilir; yay ilmini bilen âşık hemen başını eğer. Kaş bu eğriliği dolayısıyla hilâle teşbih olunmuştur. Yeni ayın görünüşüyle ramazan biter ve bayram başlar. Sevgilinin kaşının bayramlaşması, yani bayram sevincinin yaşanması bu şekilde ifade edilir. Ancak bu eğrilik kaşın çatılması anlamına da gelmektedir. Kaşı yay gibi olan sevgili aynı zamanda âhû gözölüdür. Âhû ise görünmediği için âşık için bir bakıma olumsuzluğu simgeler. Bu durumda kaşın yay gibi olması kaşın çatılması demektir. Gözün âhûya teşbihi, onun uzaklarda oluşu dolayısıyladır. Yol kesiciler de تنها yerlerde bulunurlar.

4.4.3. Göz (âhû, câdû, çeşm, çeşm-i câdû)

Göz sevgilide güzellik unsuru olarak teşbih edilir. Sevgiliye ait bütün özellikleri kendinde taşır. Farsça çeşm kelimesinden tedai olu-

narak çeşme gibi göz yaşlarının akması arasında cinas ve tevriye yapılmaktadır.

Gözün görevi görmekse de sevgilinin gözü daima görmezden gelir. Sevgilinin gözü âhû gözüne benzetilir. Dolayısıyla ortalıkta görünmez. Âşık onu günlerce arar durur. Gözün âhûya teşbihi ile âhû avlamak benzetme unsuru olur. Güzellik bahçesinde sevgilinin âhû gözünün buca buca yatağını ararlar.

Sevgilinin' gözünde cadılık özelliği de vardır. Büyü yaptığını hiç belli etmez. Âşığın aklının başından gitmesi sevgilinin gözlerinin sihri dolayısıyladır.

Gözün bir vasfı da hunhar ve cellat olmasıdır. Cellat kırmızı elbise giyer ve mahkûmun etrafında hiddetle dolaşır, sonra da başını keser.

4.4.4. Kirpik (ok)

Kirpik öldürücü ve yaralayıcı özelliği ile anılır. Kirpiğin oka teşbihi suretiyle okla ilgili hususların söz konusu edilmesini sağlamaktadır. Bu sebeple yaya benzetilen kaş da birlikte anılır: "Kaşuñ yâ kirpüğüñ okdur". Kirpik oklarını âşığın üzerine salar. Kirpikler ok gibi göz kapaklarına sıra sıra dizilir. Saç ve kaş gibi karadırlar. Âşık kirpiğin saldıgı oklara hedef olmak ister. Kirpik bazan da hançer olur.

4.4.5. Yüz (dîdâr, yanak) ve Yüz ile İlgili Unsurlar

Sultan Ahmed divanında yüz genel olarak aydınlığı, parlaklığı, sade ve güzelliği simgelemesi dolayısıyla tasavvur edilmektedir. Bu durumların ifadesi olarak da birtakım teşbihlere başvurulmaktadır. Yanak üzerindeki teşbih ve mecazlarda yüz ile alâkalı unsurlar (zü-lûf) çok defa vech-i şebek olarak yer almaktadır.

Yüz, temizliği ve saflığı dolayısıyla da suya benzetilir. Yüz tasavvufta vahdettir. Can ve gönül, yani su saflık ve temizliğin sembolüdür. İslâmiyet'in belirgin bir vasfı da temizlik ve gönül saflığıdır.

Sevgilinin zülfü Kadir gecesi, sevgiliye kavuşma da bayram günleridir. Yüzü ay gibi parlak, kaş yeni ay gibi incedir, dudağı ise hokka-i yâkut,²⁹⁸ ve aynı zamanda Bedahşan yakutudur.²⁹⁹

²⁹⁸ vr. 11b/1

²⁹⁹ vr. 21a/1

Kaş yay, kirpiği ok, dudağı latif gülsuyudur.³⁰⁰ Gözü cadı, dudağı şarap,³⁰¹ boyu dağ selvisi, dudakları şeker,³⁰² saç sünbül, gözü ceylan,³⁰³ yüzü duha (kuşluk) güneşidir.³⁰⁴ Bunları ayrı ayrı şöylece açıklamak mümkündür:

4.4.5.1. Ay (mâh, mâh-ı nev, mâh-ı tâbân, meh, meh-rû)

Yüzün aya teşbihi ayla ilgili telakkiler dolayısıyladır. Ay geceleri aydınlatan bir nurdur. Bu yönüyle o geceye güzellik verir. Sevgili de güzeldir ve ay gibi uzaklardadır, her gece kendini göstermez. O ancak sevgili gibi uzaktan seyredilir ve âşığın gönlünü aydınlatır. Bazan sevgilinin kendisi aya benzetildiği gibi sadece yanağı ve yüzü de ay gibi parlaktır. Kaşının inceliği ve zarıflığı de yeni doğan aya (hilâl) benzetilir.

Ayrıca, parlaklığı ve karanlığı aydınlatması dolayısıyla Hz. Peygamber'in yüzü de aya teşbih olunmaktadır. Hz. Peygamber, küfür karanlığını ortadan kaldırmış ve kâinatın nurla dolmasına vesile olmuştur.

4.4.5.2. Bahar (nevrüz)

Bahar güzelliği ile dört mevsimin içinde en seçkin olanıdır. Bahar tasvirinde yağmur, bulut, yeşillik, lâl, gül, sünbül, gonca, selvi, bülbül, bağ, bahçe gibi unsurlar kullanılır. Yeryüzünün yeşile boyanması diriliştir. Hayatın dipdiri yaşanmasıdır. İnsanın hem dış dünyasının hem de içinin güzelliklerle donanmasıdır. Baharda insanın içi aynen tabiatla olduğu gibi dirilmeye hazırdır. Çünkü böyle tabii bir özelliğe sahiptir. Şairin "sahn-ı âlem", "ezhâr", "merg-zâr" ve "ziyâ" arasında kurduğu ilgi de ilginçtir. Çünkü yeryüzünün çiçeklerle donabilmesi için güneşe ihtiyacı vardır. Güneş yeryüzünü yeşile boyarken dirilişi gerçekleştirmektedir. Böylece baharın en belirgin vasfı güneş sayesinde ortaya çıkmaktadır. Sevgilinin yanağı ile bahar ara-

³⁰⁰ vr. 18a/1

³⁰¹ vr. 18a/5-6

³⁰² vr. 18b/4-5

³⁰³ vr. 19a/6-7

³⁰⁴ vr. 21a/1

sında da ilgi kurulmakta ve onun dudağını ruhuna gıda yapmayı arzulamaktadır.

Bahar, ihtiyarlamış, köhnemiş evreni yenilemekte; ona taptaze can katmaktadır. Hatta çiçeklerle dolu, umut ve heyecanın yaşandığı bir hayat sahnesine dönüştürmektedir. Bülbül güle aşkını özellikle baharda dile getirmektedir.

Sultan Ahmed sevgilinin yüzüne düşmüş olan zülfünü kaldırmasını isterken bahar sembolünü kullanmaktadır. Onun yüzünü bahara benzetiyor ve bahar mevsiminde havada bulut olmayacağını söylerken zülûf ile bulut arasında "gölgeleme" ortak özelliği dolayısıyla ilgi kurmaktadır.

Bahar berekettir, bolluktur; gariplerin yüzü bu mevsimde güler. İnsanın iç dünyasının aydınlanması gibi tabiatın dirilişi, kışın bitmesi dolayısıyla da kasvetin gitmesi aydınlığın gelmesi manasına gelir. Baharda tabiat her taraftan çiçeklerin fışkırmasıyla herkese gülücükler dağıtır. Hava açık ve bulutsuzdur. Sevgilinin yüzü de bahar gibi açıktır, aydınlıktır. Görene huzur verir. Ayrıca bahar sevdaların arttığı bir mevsimdir.

4.4.5.3. Bayram

Bayram başlı başına bir mutluluk, sevinç olduğu gibi, devam eden hayat içinde tazeleniş, yenileniş ve her şeye karşı yeni bir durum alıştı. Bayram çocuk, genç, yaşlı, kadın erkek bütün insanların dış görünüşlerinden başlamak üzere davranışlarına yansır. Yeni ve temiz elbiseler giyilir, eğlence yerleri "bayram yeri" haline gelir. Yörelere göre bayram kutlamaları değişir. Çocukların, gençlerin parmak ve ellerine kına yakıldığı gibi, kurban bayramlarında da alınlara kurbanın kanı sürülür. Bayram süresi içinde herkes birbiriyle bayramlaşır, hallesir, karşılıklı iyi dilek ve temenniler dile getirilir.

Bu özellikleri dolayısıyla sevgilinin yanağı bir bayram yeridir. Tebessüm eden bir yanak halkın meydanlarda gezip eğlenmesi, neşelenmesi anlamındadır. Bayram güzelliklerin paylaşılması, ikram edilen tatlıların yenme vaktidir. Ayrıca sevgilinin zülfü Kadir gecesine benzetilir, çünkü o da bir bir tanedir. Çeşitli halleri dolayısıyla ay da nevrüza teşbih edilir.

4.4.5.4. Gül

Yüzün güle teşbihi güle ait müşahedeler dolayısıyladır. Gül ile sevgili arasında sıkı bir münasebet kurulmuştur. Sevgilinin yüzü gerek görünüş gerekse koku itibarıyla çok güzel olan güle teşbih edilirken, gül aynı zamanda diriliği ve tazeliği simgelemektedir. Bahar yeşilliğin, dirilişin ifadesi oluşu dolayısıyla sevgili benzetmelerinin vazgeçilmez unsurudur. Gül, gülistanın sultanıdır. Gül çok zor yetiştirilmesi, kısa ömürlü oluşu sebebiyle sevgiliye benzer. Çünkü o da onun gibi çok nazlıdır. Olumsuzluklardan çabuk etkilenir, ve hemen solar. Onun gıdası ilgidir, sevgidir. Biraz suyu gecikse hemen kendini belli eder. Ona karşı bülbülün terennümleri, şarkıları söz konusudur. Bülbül (âşık) aşkını dillendirirken gülistanın diğer sakinlerinden olan goncadan, lâleden, sümbülden tenasüp yoluyla söz eder.

4.4.5.5. Gün (âfitâb, âfitâb-ı devrân, gün, güneş, mihr, mihr-i dırahşân, şems)

Yüzün güneşe teşbihi güneşin aydınlatıcı özelliği dolayısıyladır. Güneşin aydınlatabilmesi için önünde engelin olmaması gerekir. Güneş gibi aydınlık olan sevgilinin yüzünde de, onun etrafa aydınlık saçan yüzünün zülûfle (bulut) engellenmemesi gerekir. Zülûf sevgilinin yüzünün görünmesine engeldir. Bulut da güneşin aydınlığına engel teşkil etmektedir. Güneş-bulut münasebetinden hareketle saç buluta teşbih olunmuştur.

Ayrıca sevgilinin yüzü kuşluk vaktindeki güneşin parlaklığına benzetilir ki, kuşluk vaktinde güneş hem aydınlık hem de sıcaklık açısından en etkili olduğu zamandır. Yine güneş, madenlerin kimyevî oluşumlarında da oldukça etkilidir. Birtakım taşları kıymetli maden haline getirir. Sevgilinin dudağını terbiye eden yanaklarıdır. Yüzü parlak güneş, dudakları Bedahşan la'lidir. Güneşin tabii olarak olgunlaştırdığı meyveler tatlı olur. Güneş gibi parlak sevgilinin dudağının lezzeti bundandır. Nevruzda güneş üstünde bulut olmaz. Çünkü gölge ile güneş bir araya gelmez.

4.4.6. Ağzı (dehân, gonca, gonca-dehân, nokta)

Divanda sevgilinin ağzı ile ilgili benzetmeler önemli bir yer tutmaktadır. Sevgilinin ağzı yuvarlak ve muntazam oluşu ve darlığı do-

layısıyla genellikle yuvarlak nesnelere teşbih olunmuştur. Bunların başında gelir. Goncanın ağzının kapalılığı ve dolayısıyla içinin görünmezliği sebebiyle ağızla gonca arasında ilgi kurulur. Sevgilinin ağzını açıp söz söylemesi ile goncanın açılması arasındaki ilgi oldukça mühimdir. Sevgili gonca gibidir, açıldığı zaman goncalık özelliğini yitirir. Onun açılması sırrın faş edilmesiyle aynı değerdedir. Bu yüzden sevgili nokta mesabesinde olan ağzını açmaz. Sevgilinin ağzını açması âşık için çok önemlidir. Çünkü sevgi sırrının ifşası söz konusudur. Bu ise âşığın mestolması ve kendinden geçmesidir. Gonca açılınca da gül olur. Sevgilinin ağzı goncaya benzetilirken boyu selviye, âşık da bülbüle benzetilmektedir.

Ayrıca Sultan Ahmed kendisiyle ilgili olarak “dehân açmak”tan söz eder. Bununla da müminler için dua ettiğini dolayısıyla anlamlı sözlerin, iri inci tanelerinin kendi ağzından çıktığını söyler:

*Gırân-ı mü'minîn için dehân açdukça bu Ahmed
Abes zan itmeñüz sözün kamu ider dürer peydâ*

4.4.7. Dudak (âb-ı zülâl, cülâb-ı ra'nâ, emmek, gonca, kand-i mükerrer, la'l, la'l-i Bedahşân, leb, mül, öpmek, sükker)

Sultan Ahmed divanında sevgiliye ait güzellik unsurlarından en çok üzerine vurgu yapılanı dudaktır. Dudak kırmızı renkte, şeker gibi tatlı, gül suyu gibi latif biçimlerde tasavvur olunmaktadır. Bunlarla ilgili çeşitli unsurlara teşbih edilmekte ve bunlarla ilgili özellikler vech-i şebah olmaktadır. Dudak ağızla sıkı sıkıya alâkalıdır. Çünkü o, ağzın sırlarını açığa vurmaktadır. Dudak, öpmek ve emmek fiillerinin ve bu fiillerle ilgili unsurların ifade edildiği fiillerin mefulü durumundadır.

Dudağın la'le benzetilmesi, yâkut ve la'lin oldukça çok bulunduğu Bedahşân şehri ile birlikte anılmaktadır.³⁰⁵

*Yüzün şems-i duhâdır ey benüm mihr-i dırahşânum
Lebüñ la'l-i Bedahşân'dur benüm serv-i hurâmânum*

Burada dudağın doğrudan doğruya la'le teşbihi, yâkut ve la'l taşının rengi sebebiyledir. La'l oldukça ilgi görmüş ve bazan dudak ye-

rine sadece la'l anılmıştır. Dudağın “rengîn” olarak ifade edilmesi la'l ile mukayesesi dolayısıyladır.

Yâkut ifadesi tevriye yapılarak ünlü hattat Ya'kut el-Müsta'sımî, hokka-i yâkutla da Yâkut'un yazı yazarken kullandığı hokka üzerine tevriye yapılarak hat/yazı dolayısıyla da sevgilinin ağzından çıkan sözler kastolunmaktadır. Aynı zamanda dudağın hokkaya teşbihi, üstündeki ayva tüylerinin gönülleri hasta olanların derdine derman için yazılmış yazıya benzetilmesiyledir. Dudak la'lden yapılmış bir kutuya, dudağın üstündeki tüyler de mücevher kutusunun üstüne yazılmış yazıya benzetilmektedir.

Dudağın âb-ı zülâl (saf su) yönüyle anılması buse dolasıyladır. Ağrıların yoğunlaştığı sırada hastaları hararet basar ve su isterler. Bu yönüyle âşık ölümcül bir vaziyette yatan hastaya, sevgilinin dudağı da böyle bir durumda hayatî önem taşıyan suya benzetilmektedir.³⁰⁶

*Teşne diller kandururlar dem-be-dem
Lebleri âb-ı zülâle mâyilüz*

Âb-ı zülâl tasavvuf literatüründe de ilâhî aşk olarak geçer. İlâhî aşka tâlip olan zemzemle yetinmez.

Gonca ağızlıyı gören hayretler içinde kalır: Cem'in kadehinin elinden düşmesi gibi. Dudağın Cem'in kadehiyle alâkalandırılmasıyla şarap ve kadehle ilgili bütün unsurlar teşbih unsurları olarak zikredilmektedir. Dudağın şaraba (mül) benzetilmesi şarabın gül mevsiminde ve dost meclislerinde içilmesi dolayısıyladır. Sevgilinin yanağının gül mevsimine teşbihi ile dudağın öpmek, gül mevsiminde şarap içmek diye tavsif olunmaktadır. Şarap içmek yasak olduğu için, sevgilinin yüzünü gösterip dudağın gizlemesi gül mevsiminde şarap içmenin yasak edildiği şeklinde ifade edilmektedir. Hristiyanlar şarabı Hz. İsa'nın kanı olarak görürler. Kan ise kırmızıdır, şarap da kırmızıdır. Dolayısıyla sevgilinin dudağı kırmızı şaraba benzetilmektedir.

Gonca gül bahçesinde olur. Sevgilinin güzelliği gülşene, dudağı da goncaya benzetilir. Goncanın açılıp gül haline gelmesi, sırrın ifşası anlamına gelir.

Dudağın tatlı olarak nitelenmesi ise şeker hakkındaki telakkiler ve “şirin” kelimesi üstünde yapılan tevriyeler yoluyladır. “Tûtî-yi şî-

rîn-makâl”, şekerle beslenen tûtînin sözlerinin de aynı şekilde şeker gibi tatlı olması cihetiyle anılmaktadır. Âşık da lebleri şeker olan sevgiliye arzu duymaktadır. Sevgilinin tatlı dudakları gül yaprağına benzetilir. Güzelliği de güneşe teşbih edilir. Gül ise güneşin harareti ile vardır.

Ayrıca “şirin” kelimesi ile tevriye yapılarak Hüsrev’in sevgilisi Şîrin kastedilmiş, böylece Hüsrev ve Ferhad da anılmıştır.

Dudağın “handân” oluşu açılması yönüyledir ki, bu haliyle dudak goncaya ve güle benzetilmekte, dudak “handân” özelliğiyle anılmaktadır. Bu arada Sultan Ahmed kendisine yeni açan bir gonca verilmek suretiyle bütün âlemin “gül gibi” açılmış handânı haline getirildiğini söylemektedir.

Kendini, ölüm döşeginde can vermek üzere olan bir hasta olarak gören âşık, sevgilisini öpmek ister. Çünkü derdinin dermanı ondadır. Onun dudağı âşığa derman (ilâç) olarak ifade edilmektedir. Emmek de hastanın (âşık) şifa niyetiyle ilâcı (dudak) emmesi şeklinde anlatılmaktadır.

4.4.8. Boy (ar‘ar, kad, kâmet, kâmet-i dîlcû, ra‘nâ, revân, rûh-ı revân, serv, serv-âzâd, serv-i hırâmân, serv-i hûbân, sanevber, serv-kad)

Sultan Ahmed sevgilinin boyunu geleneğe uygun olarak ince ve uzun olarak tasavvur eder ve bu yüzden de divanda selvi hemen ön plana çıkar. Selvi su kenarlarında yetişmekte ve zarif ve uzun görünüşüyle gülistanda bulunan diğer ağaçlardan hemen farkedilmektedir. Boyunun uzunluğu ve uzaktan farkedilişiyle de sevgiliye benzemektedir. Bülbül selviye konar. Selvinin dalları (elleri) yukarı doğrudur. Sevgili de selvi gibi kolay kolay el vermez, âşığa yüz vermez. Sevgilinin yürüyüşü selvileri bile hayrette bırakır. Çünkü ruh gibi hafif ve latiftir. Sessizce kayar gibi yürümesi “revan” tabiriyle ifade edilmektedir. Yürüyüşü salınması ile belli olur, bu yönüyle de serv-i hırâmâna benzetilir. Sevgili selviden üstündür.³⁰⁷

*N’ola hayretde kosa servleri
Bûsitân içre kılurken reftâr*

Bu yönüyle de sevgilinin yanında selvi bir ağaçtır. Selvi daima ayakta dimdik olarak tasavvur edilir. Gülşende en özgür odur (serv-âzâd). Yorgun düşen âşıktır. Selvinin meyvesi de yoktur. Fakat gölgesi vardır, onun gölgesi âşık için bir sığınak ve barınaktır. Selvi yaz kış yeşildir. O, bu yönüyle gönül alan, gönül fethedendir.³⁰⁸

*Cefâ itmek bilür gâyet dil-i zâra benüm cânım
Gönül almakda olmuşdur müsellemler serv-i hırâmânım*

Âşığın yüz vermemesi dolayısıyla da, dağda yetişen bir selvi çeşidi olan ar‘arla nitelenir. Sanevber benzeyen boy ve bosuyla ona özlem duyar. Çünkü sanevber de sevgili gibi yerden yükselmektedir.³⁰⁹

*İnce belüni kuçsam ey kâmeti ar‘ar
Mül leblerini emsem ey lebleri sükker
Çün ben saña kul oldum ey serv-i hırâmânım
Bu Bahtî kulundur bil ey boyı sanevber*

4.4.9. Bel (kemer, miyân)

Kucaklama arzusunu belirginleştirdiği ve ince oluşu dolayısıyla da kucaklama ve sahiplenme duygusunu ön plana çıkarttığı için sevgilinin beli anılmaktadır. Kemer nasıl sevgilinin belini sararsa, sevgilinin evinin çevresinde dolaşıp onu bekleyip koruyan sevgiliyi sahiplenmesi tabiidir. Eğer âşık da sabır gösterirse sonunda arzusuna kavuşur.

4.5. Sevgiliye Ait Unsurların Kullanılışı

4.5.1. Sevgiliye Hitap Şekilleri: Âfet, cânâ, dilâ, dildâr, dîlrûbâ, dîd-ı âh, mâh, mehlîkâ, nigârâ, padişah, peri, sultan, şah, şeh, yâr

Şair muhayyel sevgilisine yukarıda anılan isimlerle hitap etmektedir. Bunlar herhangi bir sanat endişesine girmeden kullanılmıştır.

Sultan Ahmed’in sevgilisi onun sultanıdır. Çünkü onu sevmektedir, ona âşıktır. Bundan sonra divan şiirinin kuralları yürürlüktedir. Bu öyle bir sultanlık ki, âşığın her şeyi sultan ile vardır. Her şeyiyle

ona muhtaçtır: Onun bağışlamasına, affına ve cömertliğine. Onun her türlü eza ve cefasına razıdır, kapısının önünde bekler. Âşık, sultanın kulu olarak bağlılığın yegâne temsilcisidir.

4.5.2. Aşk ve Ayrılık

Bahtî muhayyel sevgilisine karşı divan edebiyatının klasik tavrıyla seslenir. O hep eziyet eden vefasız birisidir. Sevgilisi yüzünden yakasını paçasını yırtmasından, ağlaya ağlaya gözlerinden kanlı yaş gelmesinden³¹⁰ şikâyet eder ve onun merhamet etmesini, bir kerecik olsun iyilik yapmasını ister.³¹¹ Sevgilisinin gül gibi yüzünü gördüğünden beri, onu canî gönülden sevdiğini, bu yüzden kararının kalmadığını, artık sabrının tükendiğini³¹² dile getirir. Kendisini ayrı bırakmamasını, çünkü ezelden beri kavuşmaya arzulu olduğunu söyler.³¹³

Ayrılık Bahtî'nin bağrını delen bir hançerdir,³¹⁴ gözlerinden Ceyhun nehri gibi yaş akar ve yüreği mangal gibi yanar.³¹⁵ Sevgilinin ayrılığının belâsına düşen vuslatın ne kadar önemli olduğun anlar. Çünkü ancak ateşte yanan gül bahçesinin rehabetini anlayabilir. Sanki sevgili gülüp oynamak, âşık da gam ve keder içinde kıvranmak için yaratılmıştır.

4.5.3. Aşk ve Vuslat

Âşık bazan karamsarlıklardan kurtularak gönlünü hoş eden birtakım güzellikleri de yaşar. Allah'ın yardımıyla vuslat şehrine ayak basar, ezel meclisinde sevgilisiyle buluşur, ona itibar eder, ayrılık acılarını, birbirlerine anlatırlar, böylece ayrılık orucu vuslat bayramıyla nihayetlenir.³¹⁶

Şairin en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkan vuslat fitrî bir özelliktir. Çünkü en güzel bir biçimde yaratılan insan esas sevgilisin-

³¹⁰ vr. 13a/8

³¹¹ vr. 10a/7-8; 10b/1-2

³¹² vr. 10b/3-5

³¹³ vr. 11b/11

³¹⁴ vr. 19b/2

³¹⁵ vr. 19b/3

³¹⁶ vr. 11a/3-7

den ayrı düşmüştür. O, firkat diyarında bulunmaktadır. Burada gerçek varlığın tecellileri vardır, âşık onları kendine geçici sığınak ve barınak olarak görmektedir. Ayrılık acılarına teselliye ancak böyle bulabilmektedir. Şairin ağlayıp inlemesi vuslat içindir, bu ayrılığın sonunda vuslat vardır. Ancak vuslatın sonu da hicrandır. Âşık vuslatı düşünerek ayrılığın zahmetlerine katlanır. Vuslat muhayyel bir hadisedir. Onun için şair, kendisine muhayyel bir sevgili bulur. Onun nazında, işvesinde yine firkati yaşar. Aslında kavuşmak gibi, kavuşmayı arzu etmek gibi bir derdi yoktur. Çünkü âşık vuslata erince sahip olduğunu da kaybeder, bu manada vuslatta huzur yoktur. Şair kendi kendine cilveleşmektedir. Bu aynı zamanda divan şiirinin bir özelliğidir.

4.5.4. Gönül (dil-i zâr, dil-cûy, dil-sitân, iklim)

Gönül, tasavvufî manasının yanı sıra insan ilişkilerinde de söz konusu edilen bir olgudur. Âşık gönlünü muhatap olarak alır, ve ona hitap eder, onunla dertleşir, böyle bir durumda gönlün gıdası dert ve kederdir. Sevgilinin hayali ile mutlu olur, işve ve nazıyla kendinden geçer. Ağyâra asla tahammülü yoktur. Âşık perişandır, dertlidir, hayrandır, bî-çaredir, kararı kalmamıştır ama yine de umutsuz değildir. Sevgilinin bütün cevri cefasına rağmen ona kuldur, köledir. Şu dize-ler bu duyguları açıkça ifade etmektedir:³¹⁷

*Çünkü yârüm bî-vefâdur ey gönül sabr eyle gel
Âşıka kârı cefâdur ey gönül sabr eyle gel
Her ne deñlü Bahtî'ye cevri itse ol meh gam yime
Ol da bir özge safâdur ey gönül sabr eyle gel*

Gönül sabahlara kadar güneş gibi yanar, ağlayıp inler. Sevgili padişah olunca da aşk ıstırapı ordu olur ve gönül denen ülkeyi yakar yıkar. Bu ülke bazan "iklim, şehir" kelimeleriyle de gönüle benzetilir: "İklîm-i ten ma'mûr olur"³¹⁸ dizesinde olduğu gibi.

Gönül âşık gibi ağlar, kanlı göz yaş döker; çünkü yaralıdır, o aşkın ve gamın merkezidir. Sevgili gönül ülkesinin/mülkünün sultanıdır. Dolayısıyla ülkenin tek sultanı odur. Onun safası ve cefası söz konusudur. Gönül sevgili yüzünden yaralıdır, sevgilinin hiç eksik etmediği oklarının muhatabıdır.

³¹⁷ vr. 20a/6-7

³¹⁸ vr. 1b/7

Gönül-gonca ilişkisinde ise gonca kırmızılığı sebebiyle kanı hatırlatır. Sevgilinin âşığın derdine derman olmasını bekler. Onun dudaklarından dökülecek bir çift söz âşığın gönlünü iyileştirecektir. Aksi halde divanelik, mecnunluk söz konusu olur. Eğer zulüm devam ederse sevgilinin saçlarıyla gönül zincire vurulmuş demektir. Gönül peri gibi güzel sevgiliyi görünce deli-divane olur.

Gönül tasavvufî literatürün önemli kavramlarından biridir. O, ülkeye benzetilir. O ülke bazan mamur olur bazan da viran olur. Aşk ateşiyle yanmayan gönül ilâhî nurdan mahrumdur, dolayısıyla karanlığa mahkûmdur. Kalp, iman nuruyla dolduğunda “gönül”, küfre yöneldiğinde ile “nefis” olur. Gönül ulvîye, nefis süflîye yönelir. Bu yüzden gönül çok hassastır, çabuk kırılır.

Gönül içsel bir olgunun, okyanusların dalgalanıp durulması gibi yine kendi kendine kıyametlerin koptuğu ve sakinleştiği mekândır. Gönülden gönüle yol vardır. Gönül gönülle bir alışveriş halindedir. Gönül öyle bir şeydir ki yanına gelen her şeyi kendi cazibesine alır. Sanki yanına geleni kendi kimliğinden soyar ve kendi kimliğini ona giydirir. Bunun en çarpıcı örneği alçak kelimesidir. Alçak kelimesinin yanına ne gelirse, onun mana ve mefhumuna arkadaşlık eder. Fakat alçak kelimesinin yanına gönül gelirse, gönül o alçak kelimesini kanatlandırır, alçakgönüllülük en yüksek bir fazilet olur. O bütün alçaklıkları yükselten bir şeydir.³¹⁹

4.5.5. Teselli

Bahtî kendi gönlüne seslenerek sevgilisinin vefasız olduğunu, âşığın işinin hep cefa çekmek olduğunu, sevgili ona ne kadar zulmederse gamlanmaması gerektiğini, sabırlı olmasını söyleyerek bu halin başka türlü bir safa olduğu itirafında bulunur.³²⁰

4.5.6. Merhamet

Sevgilisinin az da olsa bazan merhametli olduğunu³²¹ söyleyerek saba rüzgârından ona haber götürmesi için imdat ister.³²²

³¹⁹ Gemuhluoğlu, s. 32

³²⁰ vr. 20a/6-7

³²¹ vr. 18b/6

³²² vr. 19a/3

4.5.7. Vefa-Vefasızlık

Sultan Ahmed'in şiirinde sevgili acımasızdır. Cevr ve cefa eder. Hatta bu acımasızlığını o kadar ileri noktaya vardırı ki âşığın yakasını yırtmasına sebep olur. “Çâk eylemek” (yırtmak) bir şiddet unsurudur. Şair bunu bu şekilde ifade etmekten geri durmuyor. Acı çekmekten dolayı inlemesi, âhı her yanı kapladığı gibi, göge erişir. Bütün bu zulme rağmen sevgilisinden istediği bir kerecik olsun kendisine “nazar kıl”masıdır. Hüznün, ıstırap, umutsuzluk gibi durumların anlatımında kullanılan âh edatı, şairin kalbî hallerinin bu acıları çektiğini göstermektedir. Bu durumların göstergesi de âşığın gözlerinden yaşlar akmasıdır. Buna rağmen sevgili “bî-vefâ”dır.

Vefa, sevgilide en çok aranan fakat bir türlü bulunamayan bir özelliktir. Vefasız sevgilinin özelliklerinden biri de başkalarına sevgi ve bağlılık göstermesidir.³²³ Sevgilisi yüzünden belânın başından eksik olmadığından ve kendisini Mecnun'a döndürdüğünden yakındır.³²⁴

4.6. Âşık (Seven)

Sevmek “sevgi”ye ve sevgiliye lâîk olmaktır. Sevmek engin bir anlayışa sahip olmaktır. Yûnus Emre'nin diliyle sevgi,

*Hoştur bana senden gelen
Ya gonca gül yahut diken
Lutfun da hoş kahrın da hoş*

diyebilmektir. Sevmek acıyı bal eylemektir. Yüzünü dahi buruşturmadan acıyı yutabilmektir. Âşık böyle zor bir işe talip olan kimsedir. Âşık bilir ki hiçbir mutluluk kolay elde edilmez, kolay elde edilen de mutluluk olmaz. Aşk yolu dikenlidir, taşlıdır, engebelerle doludur. Ayrıca gözyaşı, feryat, âh gibi hallere insanı duçar eden; ona yakasını yırttıran, bağrını dövdüren haller vardır. Bütün bunlara rağmen “kendini aşır”, sevgiliye ilgi gösteren bir durumun benimsenmesi istenir. Âşık da sevgilinin unsurlarıyla anılır. Onun da hayatının merkezinde gönül vardır. Onun projektörlüğünde gözler bütün olup bitenleri. Gönül maddî ve manevî bütün duyguların merkezidir. Gönül, “kalp” ve “dil” kavramlarıyla da ifade edilir.

³²³ vr. 13a/6

³²⁴ vr. 13b/1-2

4.6.1. Gönül

Gönlün deliye teşbihi divane-zincir, divane-perişanlık münasebetleriyle. Sevgilinin saç zincire, yüzü aya teşbih edilmiş, gönlün perişanlığı ve gece gündüz inlemesi delinin bu hali ile alâkalandırılmıştır. Çöllerde perişan bir vaziyette dolaşması ise Mecnun'a teşbihi dolayısıyladır. Gönlün hastaya teşbihi ile de sevgili doktora, sevgiliye vuslat ise şifaya (ilâç) benzetilmektedir.

4.6.2. Bülbul (andelib, âşinâ, âşüfte, bende, bî-çare, bî-karar, bî-vefâ, derd-i dil, dilhaste, dilteng, divâne, ehl-i dert, ehl-i dil, dost, gedâ, hasta, kul, Mecnun, mest, nâlân, pâmâl, perîşan, pervâne, şem', sâdık, teşne, üftâde, zâr)

Sultan Ahmed'in divanında kullandığı en belirgin benzetmelerden biri de âşığın bülbul, sevgilinin yüzünün ve yanağının güle, dudacağının goncaya, yaşadığı yerin de gülistana teşbihi yönüyledir. Bülbulün gülistanda ötüşü âşığın âhına benzetilmiştir. Sevgili âşığın âhı ile güzelliğinden haberdar olur. Çünkü sevgilinin yüzünü gören âşık feryada başlar. Bülbulü feryat ettiren gülün yanağıdır. Gül, kulağa ve konuşmak için açılmış ağıza benzetilir. Gonca veya gülün açılması konuşmak, söz söylemek içindir. Âşık gül-bülbul ilişkisinde olduğu gibi hem söylemek, hem de işitmek ister. Gülün yaprakları bazan da yakaya teşbih edilir. Gül mevsiminde bülbuller ötmeye başlar. Bülbuller gülistanda yuva yapmak isterler. Âşığın sevgilisinin evinin önünde yer talep edişi bu cihettedir.

4.6.3. Divâne (Mecnun)

Âşık sevgilisine çok düşkündür. Bu durum onu Mecnunlaştırmaktadır. Sevgilisinden başka kimseyi gözü görmez.³²⁵

*Senüñ aşkuñ beni divâne itdi
Belüm bükdi dilüm vîrâne itdi*

Âşığın hal ve tavırları diğer insanlar tarafından delilikle tavsif edilmektedir. Âşık sevgilinin zincire benzeyen saçlarıyla bağlanmış bir deliyi andırır. Çünkü deliler iyileşinceye kadar zincire vurulurlar.

³²⁵ vr. 21b/7

Âşığın Mecnun'a benzetilmesi de meşhur Leylâ ile Mecnun hikâyesi ile alâkalıdır. Leylâ'nın aşkıdan dolayı aklını yitirmiş gibi Mecnun çöllerde düşmüştü.³²⁶

*Bahtiyâ bilmem n'olur hâlüm benüm
Aklum alındı benüm Mecnun-veş*

Âşık Mecnun-veş olduğu için Ceyhun nehri gibi gözleri yaşlıdır.

4.6.4. Âşüfte (perîşan, teşne-dil)

Âşık sevgilisine öylesine bağlanmıştır ki, artık onun âşüftesi olmuştur. Perişanlığının sebebi budur. "Teşne-dil" oluşu da sevgilinin saf suya teşbih olunan dudığına iştihak duyması dolayısıyladır.³²⁷

*Teşne-diller kandururlar dem-be-dem
Lebleri âb-ı zülâle mâyilüz*

4.6.5. Hasta (dil-haste)

Seven insan aşk derdine tutulmuştur. Aşk ölümcül bir hastalıktır. Tek çaresi vardır, o da sevgiliye vuslattır. Özellikle de şifası sevgilinin âb-ı zülâl olan dudaklarıdır. La'l dudaklar onun bu hastalıktan dolayı sararan yüzünün sarılığını giderecektir.³²⁸

*Gönül feryâda geldi sabra tâkat kalmadı cânâ
Benem hasta meded derdüme dermân kalmadı cânâ*

Sevgilinin derdine derman olmasını ister:

*Bahtî'yi yâd eylemez olduñ dirîgâ ey perî
Âşık-ı dil-hasteñi bir lahza dilşâd etseñ â*

Ayrıca âşığın hasta olarak tasavvur edilmesinde hasta ile ilgili bazı özellikler de ön plana çıkmaktadır. Hasta doktora tam bir teslimiyet içindedir. O ne derse hasta onu yapar. Güçlük çıkaran hastanın iflâhı söz konusu olmaz. Hastanın şifası doktorun vereceği ilâçtır. Bu

³²⁶ vr. 19b/4

³²⁷ vr. 12a/2

³²⁸ vr. 10b/3

yüzden kendi şifasını doktorda gören hasta onun gücünü görmek ister. Âşık-sevgili ilişkisi doktor-hasta ilişkisi gibidir. Dertlerin geceleri artması ve hastanın sabah güneşinin ışıklarını görmeyi arzu etmesi onun umududur. Hasta için gece çok zor geçer. Bu manada sevgili güneş gibidir.

4.6.6. Pervâne (şem‘, sâdık)

Âşık hem pervâneye hem de muma teşbih olunmaktadır. Çünkü pervâne muma (şem‘) âşıktır. Kelebek ışığın etrafında pervâne olur, âşık gibi. Mum ışığının etrafında dönen kelebek bir zaman gelir kendini mumun ışığına bırakır. Dolayısıyla âşık sevgili uğrunda ölmeye her an hazır olduğunu bu benzetmeyle dile getirir. Kelebek, gürültüsüzce kendini aşkına feda eden bir âşıktır. Çünkü aşkında sadıktır.³²⁹

*Dayanup hüsnüñe cânım
Katı çok eyleme cevri
Muhibb-i sâdukam cânım
Katı çok eyleme cevri*

Âşık aşkında sadık olunca sevgiliye nazlandığı da olur.

4.6.7. Kul (bende, gedâ)

Sevgili sultan olunca âşık da onun bendesidir, kuludur. Sultanın kapısındaki kul muhtaç olmaz, çünkü onun her şeyi padişah tarafından karşılanır. Fakat sevgili sultanın tam zıddı özelliklere sahiptir. O zulmetmeyi, acı çekirtmeyi sever. Hatta âşığına dönüp bakmaz bile. Bende de zinzire bağlı köleyi ifade eder. Âşık sevgilinin zincire benzeyen saçlarıyla bağlanmıştır.

4.6.8. Dost (âşınâ)

Âşık acının, elemin dostudur. Çünkü onun gıdası gamdır, elemidir. Sevgili başkalarıyla birlikte olup, eğlenirken onun gerçek dostları gam yiyip gam içerler.

4.6.9. Göz

Âşığın gözü daima mahzundur. Bazan sabahlara kadar yaş akar, bazan bu yaşlar kanlanır. Gözyaşı bazan da ırmaklaşır (Ceyhun-veş). Fakat verdiği bütün bu üzüntülere rağmen bir kerecik olsun sevgili ona bakmaz.³³⁰

*Ne deñlü zarılık itsem añı gûş eylemez âfet
Gözüm yaşını kan itdi benüm ol mehlîkâ güzel*

Gözyaşı bazan sel olur çağlar, bazan ırmak olur akar ve okyanus haline gelir.³³¹

*Eğer çıkarsa yiridür âh ü figânım
Ummâna dönerse yiridür eşk-i revânım*

Burada ta yüreğinden, ciğerlerinden gelen bir âhla içindeki yangının, hararetin çok fazla olduğunu ve yağmur olup her tarafın dolup taşıdığını belirtir. Böylece göz yaşı baharda her tarafı doldurup taşmış sulara teşbih olunmaktadır.

Acının, ıstırapın vardığı noktayı ifade etmesi açısından göz yaşı en belirgin kullanım biçimidir. Çünkü sevgili hep zulmetmekte, âşık da acı çekmektedir. Göz bu acının dışı vurum yeridir. Hüzünlenir, yaş akar, hatta gözleri kan çanağına döner, “kan akar gözleri”nden.

4.6.10. Gam

Gam çekmek âşığın en belirgin özelliğidir. Sevgiliden ayrı olmak, uzakta olmak, ondan yüz bulamamak gibi hususlar âşığın en büyük derdidir. Ancak âşığa sevgilinin derdi zevk verir. Çünkü dünya bir gamhanedir. Kendi kendine teselli bulmaya çalışır.³³²

*Gam yime gel Bahtiyâ böyle nigâruñ var iken
Yolına cân vireli terk eyle anı göricek*

4.6.11. Hasret

Hasret insanı çepe çevre kuşatan ve onu yok eden bir duygudur. Ayrılık ateşi hasret hararetiyle âşıkı yakar. İçinde kaldığı “kûh-i hasret”ten kurtulmak için dostlardan medet bekler. Hasret dağından mihnet çölüne yuvarlanır. Çöl ve dağ, âşıkların genellikle iç içe, yüz yüze kaldıkları ve mihnet çektikleri ortamlardır.

4.6.12. Âh

Âşık ayrılık ateşiyle yandıkça, kavruldukça acılar dayanılmaz bir hal alır, ve âhları göğe yükselir. Âh yerden göğe doğru yükselir. “Âhın yerde kalmaması” bu özelliği dolayısıyla. Allah ve ilâh kelimelerinde de “âh” bulunduğu için, âşık Allah’tan yardım talebiyle “âh” eder. Âşık gam, keder yatağında yatıp, acılar dayanılmaz hal aldığı anda âh edip inlemeye başlar.

4.6.13. Aşk

Aşk tamamen insanî bir duygunun adıdır. Bu yüzden her gönülde aşktan eser vardır. Önemli olan ona işlerlik kazandırmaktır. Aşk hararetinin derecesi insanı etkiler. Bu yüzden meyhaneye de götürür, ibadethaneye de. Aşk âşığın vuslat bayramında canını kurban etmesidir. Âşık aşkı canından daha çok sever. Âşık, sırrı göz yaşıyla, âhla, feryatla açık eder. İnsanı aşk yaşatır. Onun için âşıklar ölmez. Can gitse de onun bu hali ebedî olarak kalır. Aşksız olanlar ölür, hatta yok olur. Acılar, ıstıraplar, göz yaşları aşk yolunun azıklarıdır.

4.6.14. Sabır

Sabır tükenen âşığın gönlü feryat etmektedir. Bu yüzden o hasta olmuştur. Hüznün, acı, ıstırap gibi içsel olgular bedensel rahatsızlıkların ötesinde dermanı olmayan hastalıklara sebep olmaktadır. Âşığın perişan bir vaziyette olduğunu; sevgilinin ona naz ve cevri cefa etmemesini istiyor, çünkü sabır ve kararının kalmadığını söylüyor. Âşık acı ve elem ve hastalıklarla boğuşurken, ona derman olacak olan “gül yüz”lü sevgili hayatı, baharı ve umudu ifade etmektedir.

4.6.15. Umut

Sultan Ahmed, gönlü arzu ettiği zaman Allah’ın lutfuyla vuslatı gerçekleştirmektedir. Aslında gönlünün, sevgilisinin aşkıyla ülfet içinde olduğunu söylüyor. Çünkü o, “ezel bezminde” onun sohbet arkadaşıdır. Bir müddetten beri yaşanan ayrılık, Allah’ın onun gönlüne rehber olmasıyla vuslata dönüşmüştür. Vuslat şehrine ayak basmış ve can dostuyla birlikte olmuştur. Bu birliktelik sırasında, “yaşanılan ayrılık”tan söz etmişlerdir. Ayrılık bitmiş ve bayram gerçekleşmiştir.³³³

*Fırâk âlâmın ol baña ben aña eyledüm tekrâr
İrişdi hamdülillah ‘îd-i vasla rûze-i firkat*

*Çün ol yâr-i kadîmüñle mülâkât eyledüñ Bahtî
Safâ gülzârı içre kıl anuñla dâimâ sohbet*

4.7. Rakib (ağyâr)

Arapça asıllı olan bu kavram Arap şiirinde “Âşıkları yalnız bırakmayarak bakışlarıyla rahatsız eden kimse” anlamında kullanılmasına karşılık, İran edebiyatında bu şekilde yerleşik bir anlamı yoktur. Ancak yaklaşık XVI. asra kadar sevgilinin bekçisi, gözü ve muhafızı; âşığın da engeli anlamında değerlendirilen “rakib”, kelimenin “reka-bet” masdarından türediği zannı ile, gerekse aynı sevgiliye tâlip olan diğer âşık tipini adlandırma ihtiyacından kaynaklanmış olmalı ki, zamanla bir anlam kaymasına uğramıştır.³³⁴

Sembolize edilmiş bir tipi temsil etmekle beraber, günlük hayatın türlü safhalarında yerine göre bazı şahıslara da alem olabilen “rakib”, en kısa ifade ile “maksada ulaşmaya engel oluşturan herkes”tir. Bir semtte âşık ile mâşukun görüşüp konuşmasını engelleyen dedikoducu bir komşu, sevgiliye âşığını yaklaştırmayan bir kabadayı, yahut şahsın mevkice yükselmesini çekemeyerek ilgililerle görüşmesini engelleyen kötü niyetli bir diğer şahsı da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Rakib sevgiye düşmandır, insanların birbirlerine karşı iyi davranışlar içinde olmalarını çekemez, onları her fırsatta rahatsız edip ayır-

³³³ vr. 11a/6

³³⁴ Şentürk, *Rakib'e Dair*, s. 11, 62

maya çalışır. Bu kişi şairlerin de muhayyel rakibidir. Her nereye gitse onunla beraber gider. Sevgilinin yanından hiç ayrılmaz. Rakib sevgilinin bazan evinin içinde bazan evinin eşiğinde, bazan da evin etrafında dolaşır. Âşığı onun evinin çevresine yaklaştırmaz.

Rakib sanki sevgiliye âşıktan daha yakındır. O daima sevgilinin yanında bulunur, âdeta onun candan bir arkadaşı gibidir. Onunla rahatça görüşüp, konuşur. Aslında bu tip ne sevgilinin dostudur, ne de başkalarının. Ama sevgiliye karşı oldukça mültefittir, onun gönlünü almasını bilir. Onu hoş edecek sözler söyler, hep onun suyuna gider. Onu çok düşünüyormuş gibi hareket eder. Sevgili de bu durumun farkındadır, fakat bu sözler ve bu hal onun nefesine hoş gelmektedir. Bu aynı zamanda insan ilişkilerinin de bir göstergesidir. Edebiyattaki rakib tiplmesi dinî literatürdeki “münafık” tipine çok uygundur. Her bulunduğu ortama rahatça uymaktadır. Her insanın istek ve arzularına göre tavır, biçim alabilmektedir.

Bir de sevgili açısından bakacak olursak, onun hayatını yaşayabilmesi için birtakım yollara başvurmasının kaçınılmazlığı ortaya çıkar. Hayat herkes için olduğu gibi, sevgili için de meşakkatlerle doludur. Dünyada rahatın olmadığı bir gerçektir. Sevgili de herkes gibi toplumda her çeşit insanın bulunduğu bir hayatı yaşamaktadır. Dost vardır, düşman vardır. Düşmanların düşmanlıklarının körüklenmesi ise akıllıca bir yol değildir. Aksine onların verebileceği zararları aza indirmek, veya etkisiz hale getirmek gerekir. Söz gelimi, bir “mahal”le gitmek istendiğinde, her şeyden önce şayet varsa orada bulunan köpekleri veya çeşitli olumsuzlukları zararsız hale getirmenin yolları aranır. Bunun yolu da onlara onların anlayacağı bir dille yaklaşmaktır. Ancak bu suretle kişi menzil-i maksuduna ulaşır. Sevgilinin kullandığı bu yöntemi bazan âşık da kullanır. Köpeğin kudurtulması kimseye fayda vermez. Aksine onulmaz yaralar açar. Güzelin ve güzelliğin düşmanı çoktur. Güzel kendini koruyup kollamak durumundadır. Sevgilinin kendini maddeten ve manen “kem” gözlerden koruması gerekir. Bu da aklın kullanılmasıyla olur.

Gerçekler acıdır. İnsanların bu gibi durumlardan kaçma eğilimi yaşanan bir hayat realitesidir. Hüzne sebep olabilecek şeylerden hep kaçılır. Oysa hayat başlı başına bir hüzdür. Hz. Peygamber, “Dünyada rahat yoktur” derken, Ebû Zer el-Gıfârî, “Allah’ın haklarını yerine getirme yolundaki çabalarım etrafımda dost, hesap gününden duyduğum korku bedenimde et bırakmadı” der. Etrafımızda insan gö-

rünümünde varlıklar çoktur. Ancak “dost” yoktur, veya dost çok azdır. Kişinin Allah’ın “halîl”i olması, veya Allah’a “halîl” olmak elbette kolay değildir. Bu yüzden olsa gerek ki dostluklar destanlaşmaktadır. Hz. Hârûn’un Hz. Musa’ya, Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’e karşı dostluğu gibi. “Yâr-i gâr” olmak kolay mıdır? Dostluk böyle olunca dostluktur. “Dostsuz kalacağım” diye dosttan gerçekleri saklamak, onun önündeki tehlikeyi ona haber vermemek dostluk değildir. İnsanlar “dostsuz” kalmamak için “yâr” ile “ağyâr”ı birbirine karıştırmış ve ahlâkî anlamda münafık tipler (ağyâr) “yâr”leşmişlerdir. Sultan Ahmed de bu durumu iyi bildiği için,³³⁵

Sevdiği ağyâr ile yâr olmasın

derken “olduğunu” söylemektedir. Sevgili âşığa yüz vermeyerek zulmetmektedir. Bu durumdan ağyâr istifade etmekte, hatta sevgilinin âşığa karşı olan bu tavrı onları sevindirmektedir.³³⁶

Gönlümi virân idüp yıkma meded

Lutf idüp ağyârı güldürme meded

Hem geçmişe hem de bugüne baktığımızda görürüz ki dost ile düşman birbirine karışmış/karıştırılmıştır. Şiir şairin sadece özel hayatını yansıtmaz. Şiir toplumsal bir hadisedir. Toplumsal duygu ve düşüncelerin sanatsal bir dil ve üslûpla ifade edilmesidir. Şairlerin ifade ettiği bu duygu ve düşünceler bütün insanların müşterek duygu ve düşünceleridir.

Her varlığın fitrî bir özelliği vardır. Bu yüzden herkes dünyada bir rolü üstlenmiştir. Kimi sevendir, kimi sevilen, kimi de ağyârdır. Seven ve sevilene göre kendileri dışında olan herkes ağyârdır.

Başkalarının yapıp ettiklerine kızmak, onlarla uğraşmak kişiye bir fayda sağlamaz. Meselâ akrebin fitrî özelliği sokmaktır. Ona bu özelliğinden dolayı kızılabilir. Aksine akıllı insan kendini böyle bir durumdan korumak için önlem alır. Allah insana akıl cevherini kendini koruması ve gözetmesi için vermiştir. Eşyaya, varlıklara sınırlı bir bakışla bakıp birtakım varlıkları zararlı diye yok etmeye kalkışmak akıllı insanın yapacağı iş değildir.

³³⁵ vr. 21a/6

³³⁶ vr. 17b/8

Tasavvufta da yâr vardır, ağyâr vardır. Yâr mutlak hakikat olan Allah'tır, ağyâr ise Allah'ın varlığının dışında kalan her şeydir. Bütün bunlar ağyârdır, çünkü onlar "yâr"e (Allah) ulaşmayı, O'na kavuşmayı engelleyen faniliklerdir. Onlar "yâr"ın sevgisinin rakibidir. Ağyâr gönlü meşgul eder. Oysa gönül makam-ı ilâhîdir, beytullahtır. Orada ağyârın işi yoktur.

Hangi anlamda düşünersek düşünelim "rakib"ın en belirgin özelliği, âşığı sevgiliden uzak tutarak ona eziyet edip ıstırap çektirmesidir.

5. HAYVAN ve KUŞLAR

Sultan Ahmedin divanında çeşitli vesilelerle anılan hayvan, kuş ve bitkiler belirgin bir zenginlik göstermez. Bunlar belli isimler etrafında dönmektedir. Başlıcaları ise şunlardır:

5.1. Âhû

Sevgiliye hitap şekillerinden biri olarak geçmektedir. Sebebi de âhûnun yabanî ortamlarda bulunması dolayısıyladır. Çünkü o vahşi ve ürkektir. İnsanlardan kaçır. Avcılar onu avlayabilmek için bir kenara gizlenirler ve ellerindeki kemendi ona doğru atarak yakalamaya çalışırlar. Gözlerinin güzelliği âhûnun en ayırıcı özelliğidir. Fakat Sultan Ahmed onu, sevgilinin âşığından kaçması, ondan uzak durması yönüyle anar.

5.2. At

At herhangi bir hususiyeti dolayısıyla değil de, sadece "eğitilmiş atlarla" cevân oyunu oynamaları sebebiyle söz konusu edilmektedir.

5.3. Bülbul (andelib, hezâr)

Divanda en çok anılan kuş cinsi bülbuldür. Âşığın simgesidir. Gönlü sevgilinin hasretinden yanıp tutuşmaktadır. Bu yüzden gariptir, kimsesizdir. Sevgili dahi ona yüz vermemektedir. Farsça hezâr (bin) kelimesiyle de tevriye yapılmaktadır. Bülbul gül mevsimi olan baharın vazgeçilmez bir varlığıdır. Onun yeri bağ ve bahçelerdir. Yuvasını

bu yüzden gülşende kurar. Gül ve selvi ağacı, onun aşkını dile getirmek için öttüğü yerlerdir. Bülbulün ötüşü dolayısıyla gonca "gül" haline gelmektedir. Çünkü onun kokusu ve kırmızı rengi bülbulü mes-tetmektedir. Gülün "gül"mesine rağmen bülbul feryat ve figân eylemektedir. Zevk ehli, gülün nağmeleri için gülzâra gelir. Ondan çeşitli nağmeler dinlerler.

Bülbulün sesi, göz yaşı ve rengi âşığın özelliklerini ifade eder. Bülbul yanık sesiyle sevgilisine şarkılar söyleyerek şakırmaktadır. Şarkılar da hep hüznü vardır, göz yaşı vardır. Dolayısıyla rengi de sararıp solmuşluğun ifadesi olan kül rengindedir. Sevgilisi yüzünden yanıp yakılmış ve sanki kül olmuştur. Gülün kırmızılığı bülbulü yakan kor ateşi simgeler. Gözlerinin kanla dolması da bu yüzdendir.

5.4. Tûfî

Tûfî, divanda güzel söz söylemesi cihetiyle geçmektedir. Çünkü o şekerle beslendiği için sözleri de şeker gibi tatlıdır. Gönüller üzerinde büyük etki yapmakta ve onları fethetmektedir. O da bir tûfî olup insanlara, Hz. Peygamber'in vasıflarını anlatmak istiyor.

6. BİTKİ ve ÇİÇEKLER (cûlâb-ı ra'nâ, ezhâr, gonca, gül, mugaylân, sünbül, şükûfe)

6.1. Ar'ar

Ar'ar dağda yetişen bir çeşit selvidir. Divanda boylu boslu oluşu ve belinin inceliği dolayısıyla anılmaktadır.

6.2. Sanevber

Çam fıstığı ağacıdır. Sanevber dik oluşu, gülşende salınışı yönüyle sevgilinin boyunu bosunu andırır, divanda bu yönüyle söz konusu edilmektedir.

6.3. Serv

Selvi (serv) genellikle bağ, bahçe, gülşen, bostan ve su kenarlarında bulunur. Meyve vermeyişi, yapraklarının parça parça oluşu, ye-

şilliğini hiçbir zaman kaybetmeyişi gibi özellikleri onu sevgiliyle özdeşleştirmiştir. Boyunun yukarı doğru dik, düzgün ve uzun oluşu cihetleriyle de o, sevgili gibi mağrur bir eda içindedir. Gülşendeki diğer çiçekler onun eteğinde ve etrafında yer alırlar. Bülbülün (âşık) mekânlarından biri de selvidir.

Divanda bahar mevsimi sıkça anılmaktadır. Bu yüzden baharın ifadesi olan “ezhâr”ın da söz konusu edilmesi kaçınılmazdır. Çünkü bahar “ezhâr” ile bahardır.

6.4. Gonca

Gonca henüz açılmamış, kapalı ya da ucundan hafifçe kırmızılık görünen taptaze gülün adıdır. Onun bu hali çeşitli hayallere konu olmuştur. Bu manada açılmamışlık gizemliliklerdir. Sevgili âşık için keşfedilmemiş olan bir hazinedir. Böyle bir hal ise âşığı cezbeder. Bütün duygu dünyasını onun bu gizemliliği üzerinde oluşturur. Eğer gonca açılıp gül olursa bu sırrın ifşası anlamına gelir. Bülbül onun gönlünü açmak için dil dökmektedir. Bülbülün feryat ve figânının onu insafa getireceği umulur.

6.5. Gül

“Gülşen, gülzar, gülistan” gibi kavramlar bu kelimenin müştakıdır. Divan şiirinin en temel unsurları gül ve gülle ilgilidir. Gül ve gülistan güzellikler diyarıdır. Güzellikler ise ancak ve ancak “güzel/güzeller”in diyarıdır. İnsan hangi çağda ve hangi ortamda yaşarsa yaşasın gönül dostuna güzellikler sunmak istediği zaman “gül sunar”. Çünkü İslâmî literatürde cennet tavsif edilirken bu kavramlar kullanılır. İnsanlar da bıkmadan usanmadan bu temayı işlemişlerdir. Aynı zamanda gül Hz. Peygamber’in sembolüdür. Dolayısıyla imanî bir boyutu vardır. Klasik edebiyatta gül sevgiliyi, bülbül de âşığı temsil etmektedir.

Gül çok hassas bir çiçektir. Hep bakım ister, ilgi ister. En küçük olumsuzluktan etkilenir, hemen sararıp solar. Kısa ömürlüdür. Sanki kendini göstermesi ile kaybolması birdir. Onu gören mestolur. Çünkü o görünüşüyle insanın iç dünyasına, duygularına seslenmektedir. Yapraklarının güzelliği, yapraklarının iç içe oluşu, rengi gibi hususlar âşığı etkilemektedir. Bahar mevsimi aynı zamanda gül mevsimidir. Bu gibi hususiyetleri dolayısıyla gülle sevgili arasında yakın bir ilişki

kurulur. Gül sevgiliyle özdeşleşmiştir. Gülün vasfında sevgilinin güzelliği anlatılmaktadır. Yüzü gül gibidir, dudakları tatlı gül suyudur.

6.6. Sünbül

Sünbül renk itibarıyla siyahtır. Bu yüzden sevgilinin saçları ile alâkalandırılmakta ve saçın çeşitli halleri bu vesileyle söz konusu edilmektedir. Sünbül sevgilinin özelliklerine sahiptir. Her toprakta yetişmez. Onun mekânı olarak bahçe gösterilir.

SONUÇ

Şair-sultanlar zincirinin bir halkasını oluşturan Sultan Ahmed'in divanını, klasik edebiyatımızın temelini oluşturan din, toplum ve insan unsurlarını esas almak suretiyle incelemeye çalıştım. Sultan Ahmed'in sanat açısından iddialı olması zaten beklenemez. Çünkü hayatını incelerken de ifade ettiğimiz gibi buna ne yaşı, ne de dönemindeki olumsuzlukların müsaadesi vardır. Bugüne kadar divan edebiyatı sahasının önemli isimleri, belli başlı şairlerin şiirlerini ve hayatlarını inceleyerek ilim dünyasının hizmetine sundular. Onlara minnettarız.

Çalkantılı bir dönemde ülkeyi yönetmek için başa geçen Sultan Ahmed, sosyal hayatın geçmişteki gibi başarılı bir şekilde aynen devam etmesini istiyor. Bu yönde bazan isabetli bazan isabetsiz görünen kararlar veriyor. Bütün arzusu devletin her alanda başarılı olmasıdır. Bu durumu büyük cedlerinden bazılarının yaptığı gibi şiire yansıtıyor. Şiirde yenilik oluşturabilecek bir güce sahip olmadığı için çok başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Ancak dönemine tanıklık ediyor. Bunun için samimi bir biçimde gayret gösteriyor.

Klasik şiirimizin fikrî temelini İslâmî düşünce oluşturur. Özellikle de tasavvufî düşünce bu konuda oldukça etkilidir. İslâm bir yaşama biçimi olduğu için şairler tasavvufî hayatın değişik meşreplerini, bazan kendileri de benimseyerek yaşamaya çalışırlar. Aynı zamanda hayatlarının şiire yansıtılmasına özen gösterirler. Böylece şairler toplumla bütünleşirler.

Sultan Ahmed kendisinin de bir şair olarak bu uğurda olduğunu söylüyor. Döneminin odak şahsiyetlerinden Aziz Mahmud Hüdâyî'ye büyük ilgi duyuyor. Ona iltifat ediyor. Onun manevî sultanlığı, zahirî sultanı cezbediyor. Hatta bu yüzden şiirine de yansıyan biçimiyle "mana âlemi"nde sultan olmak istediğini belirtiyor. Fakat ne Hüdâyî'den ilgi görüyor ne de İbrahim Edhemleşebiliyor.

Hayatın sıkıntıları Sultan Ahmed'i yakından ilgilendiriyor. Onun

için Osmanlı ülkesinde asayişin sağlanabilmesi için büyük gayret gösteriyor. Bunu sağlamanın yolu olarak da Hz. Peygamber başta olmak üzere manen kutuplaşmış insanlara şiirinde ve dolayısıyla düşüncesinde önemli yer veriyor. Onların hareketlerini, düşüncelerini överek kendine örnek alıyor. Döneminin devlet adamlarından dîn-i mübîne, dolayısıyla ülkeye hizmet etmiş olanları tâzimle anıyor. Meselâ Celâlî isyanlarını bastıran “Kuyucu” Murad Paşa’ya “babacığım” diyerek iltifat ediyor.

Sultan Ahmed’in şiirinde insan unsuru çok önemlidir. Devletin başında bulunması dolayısıyla hasretini çektiği bir hususu: “İlmiyle âmil olan kimseleri bulsam da iş başına getirsem!” meâlindeki sözlerle vurguluyor. Hem sultan hem de şair olmanın özelliği bu konuda kendini daha çok belli ediyor. Sorumlu bir sultan olarak yaşadığı toplumun ihtiyaçlarının en başında, insan unsurunun geldiğini biliyor. İçteki karışıklığın, serhad boylarındaki başarısızlıkların temelinde yatan temel unsurun “kaht-ı ricâl” olduğunun farkındadır. Bunu bir de şair duyarlılığı ile dile getirerek insan unsurunu daha da öne çıkarıyor. Ülkeyi ileri götürebilmek için iltica edebileceği bütün alanları yokluyor. Çareyi tasavvufî anlayışta görüyor. Sûfî-meşrep bir insanı ve dolayısıyla onun yaşayışını daha “insanca” buluyor.

Seven ve sevilen insan meselesine gelince, muhayyel bir dünyada, muhayyel duygularla oluşturduğu bir anlayışı dile getiriyor. Divan şiirinin bu konudaki mazmunlarını kullanarak gazeller, rubâîler, şarkı ve müfredler yazıyor. Onun şiirinde de sevgili nazlıdır, zalimdir, gönül alandır. Âşığa hiç yüz vermez. Ona eziyet etmekten haz alır. Fakat bunlar herkesin bildiği ve çok tekrar edildiği için zevk verme özelliğini kaybetmiş olan, saçın sümbüle, yanağın güle, dudağın goncaya, boyun selviye benzetilmesidir. Oysa benzeyenle benzetilen arasındaki ilgiyi kavramak için, okuyucuyu bir dikkate zorlayan benzetmeler makbuldür ki böyle teşbihler var sayımlarla oluşturulur.

Tabiat unsuru olarak da bilhassa bahar öne çıkarılmakta, onun yeniden dirilişi, kendine gelişi sembolize etmesi değişik şekillerde teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır.

Sultan Ahmed, hayatı hem bir sultan hem de kendi çapında bir şair olarak yaşamakta, bu durumu belli ölçülerde divana yansıtmaktadır. Ülkenin sorunlarıyla meşgul olan sultan onlardan fırsat buldukça tasavvufî neşveyi; düşüncelerini, dönemin birtakım önemli olaylarını sade bir Türkçe ile dile getirmektedir.

Üçüncü Bölüm

EŞ‘ÂR-ı SULTÂN AHMED HÂN-ı EVVEL

Münâcât

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1^b İlâhî her nefes ilhâmuñ üzre olsun a‘mâlüm
Rızâñ üzre geçe dâ’im cihân içre meh ü sâlüm

Habîbüñ gitdügi yoldan çıkarma bir kadem taşra
Anuñ şer‘-i şerîfi üzre olsun cümle ef‘âlüm

Hudâyâ enbiyânuñ silkine sâlik idüp dâ’im
Sülûküm toğrı yoldan eyle artur ‘izz ü ikbâlüm

Tekâsülden berî kıl cümle mañlûkuñ umûrında
Ki hizmet kılmada kullarına olmaya ihmâlüm

Çü ben Bahtî’ye virdün hâırumda yoğ-iken devlet
Saña ısmarladum yâ Rab umûrum cümle ahvâlüm

Diğer Münâcât

---/---/---

Dil hânesi pür-nûr olur
Envâr-ı zikrullah ile
İklîm-i ten ma'mûr olur
Mi'mâr-ı zikrullah ile

Her müşkil iş âsân olur
Derd-i dile dermân olur
Cânuñ içinde cân olur
Esrâr-ı zikrullah ile

2^a Gamgîn gönüller şâd olur
Dembesteler âzâd olur
Gümgeşteler irşâd olur
Âsâr-ı zikrullah ile

Zikr eyle Hakk'ı her nefes
Allah bes bâkî heves
Bes gayrıdan ümmîdi kes
Terâr-ı zikrullah ile

Gör ehl-i hâlûñ fırkasın
Çâk itdi ceyb-i hırkasın
Devr eyle zikrûñ halkasın
Pergâr-ı zikrullah ile

Terk it cihân ârâyişin
Nefsüñ gider âlâyişin
Bu cân ü dil âsâyişin
Efkâr-ı zikrullah ile

Bahtî saña ikrâr ider
Tevhîdini tekrâr ider
İhlâşını iş'âr ider
Eş'âr-ı zikrullah ile

Münâcât

---/---/---

Baňa zâhirde itdüñ bunca ihsân
Müyesser eyledüñ mülk-i Süleymân

Olupdur 'aşkuñ ile pür dil ü cân
Beni kıl 'âlem-i ma'nîde sultân

Baňa lutfuñ ile eyle tecellî
Bu tâc ü taht ile gelmez tesellî

Hudâyâ eyleyüp ihsân-ı küllî
Beni kıl 'âlem-i ma'nîde sultân

2^b Ricâl ü mâle yokdur i'timâdum
Degüldür tâc ü tahta istinâdum

Rızâ-yı pâküñ olmuşdur murâdum
Beni kıl 'âlem-i ma'nîde sultân

Bir ednâ 'abd-i 'âşiyim ilâhâ
Kapuñda bir gedâyım pâdişâhâ

Bi-hakk-ı sûre-yi Yâsîn ü Tâhâ
Beni kıl 'âlem-i ma'nîde sultân

Bu fânî 'âlemüñ yokdur me'âli
Hayâl ü zıl gibidür mülk-i mâli

Virüp rûz-i cezâda kadr-i 'âli
Beni kıl 'âlem-i ma'nîde sultân

Bi-hakk-ı âb-ı rûy-i fahr-i 'âlem
Habîb-i Ekrem (ü) rahmân-ı a'zam

Be-sırr-ı terk-i İbrâhîm Edhem
Beni kıl 'âlem-i ma'nîde sultân

Kapuñda Ahmed'i maqbûl kıl it
Günâhın 'afv idüp 'özrin kabûl it

Yoluñda 'âkıbet ehl-i vüşûl it
Beni kıl 'âlem-i ma'nîde sultân

Münâcât

----/----/---

3a Hudâyâ olmışam 'aşkuñda şâdık
Olupdur şıdkum 'âşıklığa tanuk

Budur senden murâdum cân ü dilden
Ki olam lutfuñ her demde lâyıq

'Adâlet eylemekde rûz-i mahşer
Beni 'akrânım içre eyle fâ'ik

Meserret bâdesiyle olmuşam mest
Serîr-i saltanatda eyle ayık

Gözine virme hergiz hâb-ı gaflet
Ki ola dîde-i Bahtî uyanuk

(Münâcât)

----/----/---

İlâhî senden özge mesnedüm yok
Rızâdan özge yâ Rab hâcetüm yok

Za'îfem bî-kesem her demde yâ Rab
Ki senden özge Rabb-i müşfiküm yok

Kapuñdur ehl-i derdün hep devâsı
Kapuñdan gayrı yirde hâcetüm yok

Müşerref it vişâlünle ilâhî
Vişâlün gibi lezzet dünyâda yok

Vişâl-i Hak' a kim ki irdi Bahtî
Anuñ bu fâni mülke cünbüşi yok

Na't-ı Şerif

----/----/----/---

3b Yâ resûlellah kamer alnuñ yüzündür âftâb
Kim göre şekl-i cemâlün ola ol 'âlî-cenâb

Lutf idüp didi Hudâ çün rahmeten lil 'âlemîn
Na't-ı pâküñle tolu nâzil olupdur dört kitâb

Ol resûlün medhi içre tûtf-i gûyâ olup
Sükker-i vaşf-ı-y-la yâ Râb kalbüme vir feth-i bâb

Ümmet üzre sâye şalaldan berü ol şâh-ı dîn
Sâyesinde geldi rahmet gitdi âhir ıztırâb

Çün hayâl-i vaşluñ-ıla eğlenür bu Ahmedî
Oldı bî-huş fikr-i vaşluñla saçuñ gülâb

**Yevm-i Vilâdet-i Risâlet Penâhñnûñ
Nevrûz-ı Bahârufî Bayram Gününe
Teşâdüfunde İnşâd İdilmişdür**

----/----/----/---

Bahâr oldukça diller açılup bulsa n'ola kâmu
Rebî' oldı Hâbîb-i Ekrem'ün mevlûdi eyyâmı

Feleklerüñle germ oldı mey-i 'aşkıyla ol mâhuñ
Anuñ mihriyle 'arz itmekde her gün bir tolu câmı

Mesîhâ mürdeler ecsâmın ihyâ eyledi am mâ
İder ihyâ-yı ervâh kılup ol hâzretüñ nâmı

4^a Bizüm bayrâmımız şems-i risâlet toğduğı gündür
Cihâna gösterür bir yirde nevrûz ile bayrâmı

Beni pervâneye döndürdi şevk-ı şem'-ı ruhsârı
Giderdi neşve-i 'aşkı gönülden şabr u ârâmı

O sultânıñ yüzi şuyına Hâk'dan budur ümîdüm
Zamânımda muzaffer eyleye a'lâm-ı İslâm'ı

O sultân-ı kerîme bende-i dildâdedür Ahmed
İder icrâ-yı sünnetle aña ta'zîm ü ikrâmı

Der Hâk-ı Mevlûd-i Şerif-i Nebevî

---/---/---/---

Okundığınca eyler pür şevk kalb-i nâsı
Sultân-ı enbiyânıñ mevlûd-i cânfezâsı

Gûş eyleyelden anı cân ü dil ile hâkkâ
Mir'ât-ı dil açıldı ref' oldı cümle pâsı

Her bir kelâmı anuñ enfâs-ı rûh-ı rahmânî
Can bahş olunsa tañ mı her beyt-i dilgüşâsı

Daldı cihâna pertev mevlûd-i şâh-ı kevneyn
Dehri ide münevver tâ haşre dek zıyâsı

Sultân-ı enbiyânıñ mevlûd-ı hâkkı yâ Râb
Bahtî ola 'avinüñ her yirde pîşvâsı

Der Hâk-ı Mâh-ı Ramazân-ı Şerif

---/---/---

4^b Merhabâ merhabâ meh-i ramazân
Merhabâ halka rahmet-i rahmân

Maqdemüñ virdi 'âleme zînet
Merhabâ ey müzeyyen-i devrân

Gülşen-i maḥfil içre medḥin okur
Merhabâ diyü cümle hoş-elhân

Rahmet oldı Muhammed ümmetine
Merhabâ ey refîk-ı ehl-i cinân

İdeli Bahtî vaşfuñ tesbîḥ
Eyleyüpdür aña 'atâ Sübhân

Der Hâk-ı Mâh-ı Celîl-ı Ramazân

---/---/---/---

On bir aydur gideli biz de çekerdük hicrân
Merhabâ itdi bizümle yine şehr-i ramazân

Gelmesi ola mübârek qademinde umaruz
Toylaya ni'met ile halk-ı cihânı Yezdân

Şehr-i İslâm'ı kudûmiyle çü itdi teşrîf
Hoş tutarlarsa n'ola hürmet ile pîr ü cûvân

Ehl-i dil itse n'ola ismini dilde tesbîḥ
Ki şühûr içre anı kıldı mu'azzez Sübhân

Her minâre demidür ola qandîl ile zeyn
Bahtiyâ kim virür ol vaz'-ı ḥüsün 'âleme şân

Der Hakk-ı Ramazân-ı Mübârek

- . - - / . - - - / . - - - / - -

- 5a Ramazân irdi yine her gice yanar kandil
Ehl-i İslâm'a şalar şu'le ser-â-ser kandil
- Yiri gökden nice fark ide gice ehl-i nazar
Şahın-ı arz üzre ki olmuşdürür ahter kandil
- Şeb-çerâğ ile yine cümle menârî tonanup
Her birinün kemerin kıldı mücevher kandil
- Gûşe gûşe üç ayaklı küpe gibi şarkar
Câmi'ün hak bu ki mengûşine beñzer kandil
- Rûzenün her şebi dönse n'ola Kadr'e Bahtî
Ki olupdur ramazân ayına zîver kandil

Der Hakk-ı 'İd-i Şerîf

- . - - / . - - - / . - - - / - -

- Şükr ü hamd eyleyelüm geldi irişdi yine 'îd
Bahtumuz rûzını kıldı yine Allah sa'îd
- Bu ne devlet ne sa'âdet ne ulu ni'metdir
Ehl-i İslâm'a ki her gün ola bir cûd-i cedîd
- Kadr olur her gicemüz mâh-ı şıyâm irdükçe
Sâ'ir aylarda ider her günümüz Hak tecdîd
- 5b Ümmet-i Ahmed-i Muhtâr'e virildi bu şeref
İrmedi gayrı ümem bu şerefe oldu ba'îd
- Zulmet-i küfr ü dâlâli bu cihândan cümle
Bahtiyâ eyle du'â ref' ide nûr-ı tevhd

**Der Hakk-ı Ebâ Eyyûb-ı Enşârî
rađıye 'anhû'l-bârî**

- . - - / . - - - / . - - - / - -

- Ey 'alemdâr-ı resûl ey yâr-i fahrû'l-mürselîn
Zât-ı pâküñ Rûm'a rahmet kıldı Rabbü'l-'âlemîn
- Hâk-i Rûm'a tohm-ı İslâm'ı sen ekdüñ evvelâ
Meyvedâr olsa n'ola zâhir olup eşcâr-ı dîn
- Feyz alursın nûkhet-i enfâs-ı Ahmed'den müdâm
Bu türâb-ı türbeñe reşk itse lâyıq müşg-i Çin
- Tâ ezelden Âl-i Osmân'ıñ çün olduñ yâveri
Baña dahı yâver ol ey fahr-i aşhâb-ı güzîn
- Eyle himmet Bahtî'ye dergâhuña geldi senüñ
Eyle himmet ser-be-ser fetḥ eyleye a'dâ ilin

Der Hakk-ı Hazret-i Mevlânâ

- . - - / . - - - / . - - - / - -

- Meşnevî'sin işidüp Hazret-i Mevlânâ'nuñ
Gûşvâr oldu kulağumda kelâmı anuñ
- 6a Def ü ney nâle kılup Mevlevîler itdi semâ'
Eyledük yine bugün zevkını biz devrânüñ
- Emr-i Mevlâ ile bir himmet ide Mevlânâ
Gele ayaguma hep kelleleri a'dânüñ
- Cedd-i a'lâlaruma himmet ide gelmişdür
Ben de umsam ne 'aceb luḥfını ol sultânüñ
- Bahtiyâ bendesi ol Hazret-i Mevlânâ'nuñ
Taht-ı ma'nide odur pâdişehi devrânüñ

**Der Cennet Makarları Eğri Fâtihî
Sultân Mehemmed Hân-ı Şâlisüñ
Vefâtında Merşiye Güne İnşâd
Buyurmuşlardır**

---/---/---/---

Şeh Mehemmed rûhını yâ Rab ebed mesrûr kıl
Her ne takşırâtı varsa her birin mağfûr kıl

Kabrine revzenler aç tâ cennet-i firdevsden
Raḥmet-âbâd mezârın bir cihân-ı nûr kıl

Türbe-i 'anber-siriştin ravza-i quds eyleyüp
Hem-demin qudsîler ile hem-nişîn-i hûr kıl

İtdüince hay olanlar hayr ile emvâtı yâd
Adını dillerde yâ Rab hayr ile mezkûr kıl

Aḥmedâ umma vefâ dünyâ-yı fânîden yûri
Ol şâh-ı 'âlf-cinânun kabrini manzûr kıl

Târîfî Ba'zı Eş'ârı Şâhâneleri

-----/-----/-----/-----

6^b Gidelden 'asker-i İslâm hiç olmadı haber peydâ
'Adûya âteş-i harbde ricâm ola şerer peydâ

İlâhî 'izzetün hakkı mu'în ol cünd-i İslâm'a
Ese nuşret yili anda ola lutf u zafer peydâ

Çün İslâm dini yanunda mu'zzedür mükerremdür
Umulur 'an karîb yâ Rab olardan bir eşer peydâ

Feraḥnâk ola müslimler 'adû ḡamnâk ola dâ'im
Gürûh-ı müslime eylük 'adûya şûr u şer peydâ

Ğırân-ı mü'minîn için dehân açdukça bu Aḥmed
'Abeş zan itmeñüz sözün kamu ider dürer peydâ

Dîger

---/---/---/---

Minnetullah ki irişdi beşâret haberi
Geldi cân kulaguna yine meserret haberi

Mâl ü rızkıyla iki ka'le bırakmış küffâr
İrdi hoş peyk-i şabâ ile ḡanîmet haberi

Münhezim ola yakında umaram küfr ehli
Tâ ire şâh-ı kızılbaş hezîmet haberi

7^a Râfîzî kavmini dahı ide kâhir maḡhûr
Ki kırala ire andan da muşîbet haberi

Cünd-i İslâm'a du'â itmededür çün Baḡtî
Ey şabâ turma hemân anlara ilet haberi

Dîger

---/---/---/---

Şükr ü ḡamdüm tapuña olsun Hudâyâ bî-şümâr
Kim nice lutfuñ olur hakkımda her gün âşikâr

'Âciz ü bî-çâre vü dermânde iken emr idüp
Beni kuluñ kılduñ serîr-i saltanatda tâc-dâr

Dahı bir lutfuñ budur kim şâh-ı ḡümrah didiler
Cünd-i İslâm'ı görüp ḡavfindan itmişdür firâr

Tâ ezelden ben senüñ perverde-i ihsânuñam
Yine sensin baña ihsân iden ey Perverdigâr

Kangı ihsânuñ ide şükriñi bu Bahtî kuluñ
Kim irişür cûd ü luţfuñ aña her gün şad hezâr

Dîger

--- / --- / --- / ---

Şükr ü hamdüm añadur cân ü gönülden ki Şekûr
Ehl-i İslâm'ın olup yâveri kılmış manşûr

7b Peşte'nüñ fethi Budin ehline cân-bağış oldu
Bu beşâret haberi kıldı cihânı mesrûr

Lîk kâni' degülem ben buña Hâk'dan umaram
Engürüs'ün haber-i fethi dahı ide zuhûr

Münhezim eyleyeler gayret ile küffârı
Cünd-i İslâm'a vire fırsat ü nuşret o gayûr

Ahmedâ zulmet-i küfri giderüp ol Hâdî
Mihr-i îmân ile küffâr iline toldura nûr

Dîger

--- / --- / --- / ---

Bi-hamdillâh ki kılmış dîn-i İslâm'ı Hudâ manşûr
Dışığrad ile Estergon'ı almışlar olup mesrûr

Guzât-ı müslimîne irişüp 'avni o Hahhârûñ
Urup küffâra top-ı kahır kılmışlar yine makhûr

Çü küffâr iline ateş bırakdılar idüp nâgeh
'Aceb mi bu harâretten kral olsa yine mahrûr

İtâ'at eyleyüp serdâra cân ile çalışmışlar
Du'âm oldur ki 'indellâh olalar cümlesi me'cûr

Çün irdi müjde-i fethi bu iki kal'anuñ Bahtî
'Aceb mi ehl-i İslâm'ın şebi Qadr olsa rûzı sûr

Dîger

--- / --- / --- / ---

8a Dü 'âlemde bizüm sensin Hudâmuz
N'ola 'arz olsa tapuña ricâmuz

Du'â kılduk ki a'dâ ola makhûr
İlâhî sen kabûl eyle du'âmuz

Bi-hakq-ı âyet-i "nasrûn minellâh"
Ser-efrâz eyle her yirde livâmuz

Celâlî kavmini sen Zülcelâlün
Kıra emrûnle tîğ-ı pür cilâmuz

Dahı sürh-serânı eyle pâmâl
Bi-hakq-ı çâr-yâr-ı bâ-şafâmuz

'Adû-yi dîn olana gâlib olsun
Mu'în ol Bahtî'ye ey pâdişâmuz

Dîger

--- / --- / --- / ---

Yâ İlâhî cümle îmân ehlini mesrûr kıl
Şark u Garbı dâr-ı İslâm eyleyüp ma'mûr kıl

Râfizîler katline 'azm itdi ceşş-i müslimîn
Çâr-yârün hürmeti-y-çün anları manşûr kıl

8b Atlı vü yayaya lutfuñ muttaşıl idüp müdâm
Cümlesini miñnet ü derd ü belâdan dîr kıl

Sinân'ı bâd-ı nuşretle idüp âsûde-hâl
Mülhidîni âteş-i kahrûñ ile mağhûr kıl

'Askerin Bahtî kuluñ saña sipâriş eyleye
Her kazâdan anlara mağfûz idüp mesrûr kıl

Dîger

---/---/---/---

Mağşûdumu Hudâyâ bâri ne hâlet itsem
Mazlûm olan kazâyâ bir bir 'adâlet itsem

'İlm ile 'âmilini bulsam çıkarsam anı
Bilsem tarîkîn anuñ bir bir himâyet itsem

Râşî-le mürteşîyi 'azl eylesem ser-â-ser
Hâ'inleri kovsam dilden 'adâvet itsem

Ehl-i kemâle karşı naşb eylesem kemâli
Yahyâ-yı ehl-i dilden ben de şefâ'at itsem

Yolında 'âdil olsa her manşîb ehli 'adli
Allah için çalışsam neşr-i 'adalet itsem

Dîger

---/---/---/---

9a Ey uranlar kılıcı heybet ile küffâra
Cân ü dilden sizi işmarlamışam Settâr'a

Eyledüm size du'â ile selâmum irsâl
Siz selâmetde oluñ düşmen ola bî-çâre

Cengde nâm-ı Hudâ'yı komañuz hiç elden
'Avn-i Hakk'ı dileyüp yalvaruñuz Gaffâr'a

Hazret-i Hak'dan umaram ki kral-ı bed-hâl
Vire hep şehr ü hışârını gelüp yalvara

Ahmedâ hayr du'â ile guzâta her dem
Diler iseñ ki mu'în ola Hudâ anlara

Dîger

---/---/---/---

Şıdı peymâne-i peymânını ey dil yine şâh
Bezm-i devletden ayak çekmesine oldu güvâh

Şâhlar yolına 'azm itmedi ol bî-mezheb
Râh-ı 'ahdini koyup 'âkıbet oldu gümrâh

Lîk kâni' degülem Hazret-i Mevlâ hakkı
Cümleten 'askerini kırmayacak hayl-i sipâh

Yiryüzinde dilerem aya kadar bulmaya yir
Tâc ü tahtı ile mülkin ala destinde ilâh

9b Bahtiyâ başın alup tâcını pââmâl ideler
Ayaguma gele Hak'dan dilerem efser-i şâh

Dîger

---/---/---/---

İlâhî cânibeyne şalmışam ben iki serdârı
Kerem kıl düşmeni kahr eyle manşûr eyle anları

Biri ol çâr-yârı sevmeyen zâlimleri kırsun
Biri varsun helâk itsün senüñ emrûñle küffârı

Habîbün hürmetine 'asker-i İslâm'a nuşret vir
Kemâl-i cûd ü lutfuñdan ol anlaruñ nighdârı

Teveccüh eyleyüp dergâhuña çok yüz süre geldüm
Habîbün yüzi şuyına irişdür 'avnüñ ey Bârî

Yoğ-iken var idüp bu Ahmed'i sultân iden sensin
Yine sen vir anuñ maqsûdın ey 'âlemlerüñ varı

**Bâlâdaki Gazelde Bulunan
Bir Mısrâ'ı Belîguñ Tercî'i Bendi**

. - - - / . - - - / . - - - / . - -

İki cânib iki serdârı 'âlî-şâna nuşret vir
Kulağuz olmak için anlara cünd-i hidâyet vir
Gazâyâ 'azm iden gâzîlere her yerde fırsat vir
İlâhî müjde-i feth ü zaferle kalbe râhat vir
10^a Habîbün hürmetine leşker-i İslâm'a nuşret vir

Ezelden hâdden efzûn lutfuñı yâ Rab göre geldüm
'Adûnuñ pençesin bâzû-yi gayret-le bura geldüm
Hużûr-ı hâzrete dest-i niyâz üzre tura geldüm
Tevekkül eyleyüp dergâhuña çok yüz süre geldüm
Habîbün hürmetine leşker-i İslâm'a nuşret vir

Beni serverlere serdâr-ı âlî-şân iden sensin
Bu ednâ bendeñi ser-defter-i merdân iden sensin
Du'â-yı hayrını maqbûl idüp ihsân iden sensin
Yoğ-iken var iden bu Ahmed'i sultân iden sensin
Habîbün hürmetine leşker-i İslâm'a nuşret vir

Gazeliyyât

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Bî-terahhumsın nigârâ nice bir cevır ü cefâ
Cânuma kâr itdi 'aşkuñ kıl terahhum bî-vefâ

Yaşamı çâk eyledüñ feryâd elinden ey perî
Cân ü dil yandı tutuşdı it mürüvvet bî-vefâ

10^b Dûd-ı âhum göge irişdi şakın sen âhdan
Ger terahhum itmez iseñ bir nazar kıl sen baña

Bahtı'dür köpek gedâsı it terahhum dostum
İt terahhum kan akar bu gözlerümden bî-vefâ

İlâhî Usûlünde

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

Gönül feryâda geldi şabra tâkat kalmadı cânâ
Benem hasta meded derdûme dermân kalmadı cânâ

Saña yalvaruram her dem baña cevır ü cefâ itme
Senüñ gül yüzüñi gördüm qarârüm kalmadı cânâ

Saña 'âşıkdürür Bahtı aña nâz eyleme cânüm
Seni sevdi dil ü cânı-y-la şabri kalmadı cânâ

Gazel

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Gel kemâl ü ma'rifet öğren dilersen 'izz ü baht
Mu'teber olur ne deñlü mevye-dâr olsa dirahht

Kim ki taḥşîl itmedi dünyâda 'ilm ü ma'rifet
Şol hünersüz esbe beñzer kim urılmaz zeyn ü raḥt

'Âlim ol kim 'âlemüñ aḥvâli ma'lûmuñ ola
Olmayınca kuvvet-i bâzû çekilmez kavs-i raḥt

11^a Pâdişâh oldur ki tâcın 'ilm ide taḥtın kemâl
Şeh degüldür itmeyen 'ilm ü kemâli tâc ü taḥt

Tâc ü taḥta lâyıḳ a'mâl ola kâruñ her zaman
Baḥtiyâ çün-kim naşîb oldu saña bu 'izz ü baḥt

Gazel

----/----/----/----

'Aceb mi 'aşḳ-ı yâr bu göñlüm eylese ülfet
Benümle ol idi zîrâ ezel bezminde hem-şoḥbet

Nice müddet tek ü pû eyledüm firḳat diyârında
Hidâyet rehber oldu çün göründi 'âlem-i vuşlat

Hudâ 'avni ile şeh-i vişâle çün kadem başdum
Bulup cân-ı kadîmüm anda itdüm cân ile raḡbet

Firâḳ âlâmın ol baña ben aña eyledüm taḳrîr
İrişdi ḥamdülillâh 'îd-i vaşla rûze-i firḳat

Çün ol yâr-i kadîmüñle mülâḳât eyledüñ Baḥtî
Şafâ gülzârı içre kıl anuñla dâ'imâ şoḥbet

Gazel

----/----/----/----

Şahn-ı 'âlem merḡ-zâr dilâ nevrûzdur
Tâze cân-baḡş itdi ezhâra zıyâ nevrûzdur

11^b Leyle-i Qadr oldu zülfüñ vuşlatuñ eyyâm-ı 'îd
Mâh-ı nev ḳâşuñ ruḥuñ ey mehlikâ nevrûzdur

Hoḳḳa-i yâḳûtdur yinse müferriḥ vaḳtidür
İdelüm la'lûñ bugün rûḥa ḡdâ nevrûzdur

Gülsitân içre yine ḥâmûş olduñ hicr ile
Nâle kıl ey andelîb-i ḥoş-nevâ nevrûzdur

Çengini alup ele bezm-i felekde Baḥtiyâ
Ḳıldı nâhîd-i felek bir ḥoş havâ nevrûzdur

Gazel

----/----/----/----

Yâr kim eyleye arz-ı dîdâr
'Âşḳuñ ḳalbi olur pür-envâr

Pertev-i mihr-i ruḥı yanında
N'ola olsa güneşüñ pertevi târ

N'ola ḥayretde ḳosa servleri
Bûsitân içre ḳılurken reftâr

Goncalar reşḳ ile dilteng olalar
Gülistân içre iderse ḡftâr

Baḥtiyâ ḳand-i mükerrer taḥḳîḳ
Leḃin emmekdür o yârüñ tekrâr

Gazel

----/----/----/----

Al ü rengîn olsa lâle mâyilüz
Anuñ içün ḥadd-i ale mâyilüz

Ğoma firkatde bizi gel ey perî
Tâ ezelden biz vişâle mâylüz

12^a Dâ'imâ vaşf-ı leb-i dîdâr ider
Tûtf-yi şîrîn-makâle mâylüz

Teşne diller kandururlar dem-be-dem
Lebleri âb-ı zülâle mâylüz

Tañ mıdur meh-rûlara kılmak nazar
Bahtiyâ seyr-i cemâle mâylüz

Gazel

.---/.---/.---/.---

Yeñilendi bu köhne 'âlem irince hemân nevrûz
Cihâna makdemiyle bahş idüpdür tâze cân nevrûz

N'ola hep bûsitân-ı 'âlem ezhâr ile pür olsa
Getürdi bâga çok dürlü şükûfe armağan nevrûz

Gülün vaşfinda bir tâze murabba' bağlamış bülbül
Mağâmın kılmış üstâdâne ey gonca-dehân nevrûz

Meded ref' eyle gitsün gün yüzünden ey perî zülfün
Ki ebr olmaz hevâ yüzinde olsa bî-gümân nevrûz

Ğudûmiyle güzellenmişdürür 'âlem yeñi başdan
Kılupdur Bahtiyâ bu pîre-zen dehri cüvân nevrûz

Gazel Der Hakk-ı Edirne

.---/.---/.---/.---

Edirne şehri gibi gerçi şehir-i bî-bedel olmaz
Yine ammâ bu dünyâda Sitâbul'a bedel olmaz

12^b Egerçi hûb olur gâyetde ayvası anuñ ammâ
Sitâbul'uñ şulu şeftâlusi gibi güzel olmaz

Anuñ berg-i çınarı zîr-dest itdi Sitâbul'ı
Kimesne dimesün dünyâda kim el üzre el olmaz

Mağalsüz varmışuzdur dime ol şehre sakın ey dil
Zamanında irişdük hak budur böyle mağal olmaz

O şehir dil-güşânuñ vaşfına dinmiş gazeller çok
Velî Bahtî senüñ nazmuñ gibi rengin gazel olmaz

Gazel

.---/.---/.---/.---

Gelüp bu kaşr-ı zîbâya çü tebdîl-i hevâ kılduk
Alışduk sû-be-sû akar şular ile şafâ kılduk

Gözümüz gönlümüz açıldı berr ü bahre bakmağdan
Bu cây-ı dil-güşâda çeşm-i Bahtî rûşenâ kılduk

Girelden içine zevk ü şafâdur pîsemüz her dem
Bi-ğamdillâh bu me'vâda gamı dilden çıka kılduk

Gehî zevraklar ile zevk-i deryâ eyledük gezdük
Gehî ol sâde-rûlardan temennâ-yı vefâ kılduk

Şafâ kılmak müyesser olduğundan Bahtiyâ bunda
Dil ü cândan şükürler eyleyüp hamd-i Ğudâ kılduk

(Gazel)

.---/.---/.---/.---

13ª Üsküdâr'uñ bâğ u bağçesini seyrân eyledük
Nice günler 'îş idüp zevk-i firâvân eyledük

Gâh derdük bûstânında anuñ sünbüllerin
Gâh güller cem' idüp seyr-i gülistân eyledük

Gâh sürgün avların itdük koşakduk dağların
Gâh şâhin alup ele şayd-ı mürgân eyledük

Gâh oynaduk cirid oyunın mu'allem at ile
Gâh hubz alup ele biz 'azm-i meydân eyledük

Ahmedâ şükr ol Hudâ-yı lâ-yezâle dem-be-dem
Üsküdâr'un yirini şöhetle seyrân eyledük

Gazel

----/----/----/----

Göñül mülkine şâh oldu yine ol bî-vefâ güzel
Raķibe meyl ider her dem idüp mihr ü vefâ güzel

Gehî cevri ü cefâ ider gehî şîve vü nâz ider
Beni ferdâya şalar neylesem ol pür-cefâ güzel

Ne deñlü zârılık itsem anı gûş eylemez âfet
Gözüm yaşını kan itdi benüm ol mehlîkâ güzel

Yazıkdur gel bu Bahtî"ye katı cevri itme dildârüm
Senüñ âşüfteñ olmışdur terahhüm kıl aña güzel

Gazel

----/----/----/----

13^b Başuma günden güne derd ü belâ eksük degül
Gâhî 'aşk-ı yâr ile cevri ü cefâ eksük degül

Aldı aklum 'âkıbet Mecnûn'a döndürdi beni
Yârümün yanında a'dâ dâ'imâ eksük degül

Bahtiyâ Ferhâd-veş tağlar içinde yürisün
Bir saçı sünbül lebi Şîrîn saña eksük degül

Gazel

---/---/---/---

Bûy irse cân meşâmına faşl-ı bahârdan
Mürgân şadâsı gelse yine merg-zârdan

Bulsa nevâda gül gibi bu besteler zühûr
Kim tâze nakış ü şavt işidilse hezârdan

Nevrûz irişse yâd idüp ol eski demleri
Her kimse alsa dadını bu rûzigârdan

Gülşende bülbülân geceyi gündüze katup
Başlasalar terennüme her şeb nehârdan

Bahtî irişse hâşılı eyyâm-ı nevbahâr
Ayrılmasak çemende leb-i cûy-bârdan

Gazel

---/---/---/---

14^a 'Aşk-ı dilberdür dilâ kalbe şafâ viren hemân
Hâleb-i bî-rûh olurdu olmasa cism içre cân

'Aşksuz göñli şol âteşsüz ocağa beñzedür
"Men 'araf" sırrın bilüp ol 'ârif-i billâh olan

Bir şafâya mâlikem şimdi ki bakdukça olur
'Aks-i rûy-i dil-rübâ mir'ât-ı kalbümde 'iyân

Bî-tekellûf nükte-i gam neydügin fehmi eyledüm
Çün dehânı noktasın gösterdi ol gonca-dehân

Bahtiyâ bu nazmuña Hâfız nazîre söylesün
Fâris ise 'arsa-i nazm içre düşürsün 'inân

Gazel

.---/.---/.---

Hudâ'ya şükr idersen n'ola her gâh
İrişdi cismüme şîhhat çü nâgâh

Yatup gam bisterinde nice müddet
İderken âh u zârı gâh u bî-gâh

Qabûl oldu du'âsı müslimînüñ
Selâmet irdi Hâk'dan hamdülillâh

Sığındum tâ ezelden ben Hudâ'ya
Odur şâh u gedâya çün penâgâh

Tevekkel üzre ol her demde Ahmed
Mu'îd ola saña her yirde Allah

Dîger

.---/.---/.---/.---

14^b Görüp bu deñlü 'izz ü bahtı tâc ü tahtı erzâmı
Şükür yâ Rabb'i kılduñ sen beni bu dehr sultânı

Nice kâbildür itmek hamd ü şükrin itdügiñ lutfuñ
Senüñ ihsânunuñ zîrâ ki yokdur hamd ü pâyanı

Sa'âdet gülsitânından virüp bir gonca-i nevres
Beni kılduñ bu bâğ-ı 'âlemüñ gül gibi handâmı

Baňa kılduğun ihsânun Hudâyâ idemem şükrin
Ki günden güne arturmakdasın lutf ile ihsânı

'Aceb mi dem-be-dem artarsa Bahtî bendenüñ bahtı
Ki andan eksük itmezsin 'atânı ey kerem kânı

Tahmîs-i Gazel-i Şeyhülislâm Yahyâ Efendi

.---/.---/.---/.---

Külbe-i gamhânedey dil bize hem-ser mi yok
Câm-ı 'aşkı şevk ile nûş eyleyen bir er mi yok
Bezmümüzde yoksa bir sâkî-i sîmînber mi yok
'Aşka kâbil dil mi yok şehir içre bir dilîr mi yok
Mest yok meclisde bilmem mey mi yok sâgar mı yok

15^a Bir gönül yokdur ki derd-i 'aşka mu'tâd olmaya
Var mı bir Hüsrev leb-i Şîrîn'e Ferhâd olmaya
Gülsitân içre kanı bir serv-âzâd olmaya
Gonca-i dil açılıp hâtır niçün şâd olmaya
Bağda güller mi yâ gülşende bulbüller mi yok

Hâtıruñda var ise gerd-i melâletden keder
Ol gubârı sil hele mir'ât-ı tab'uñdan gider
Bir nazarla ehl-i dil toprağı eyler sîm ü zer
Sengden dil kimmiyâ seng-i siyâhı la'l ider
Âfitâb-ı feyz-bağşâ-yı bülend-ahter mi yok

Kanı bir söz ehli tab'a sözleri kâr eyleye
'Ârif-i billâh ola izhâr-ı esrâr eyleye
Manîku't-ı tayr tekellüm hemçü 'Atfâr eyleye
Görmezüz bir dil ki tuğ gibi güftâr eyleye
Söyledür mi yok cihânda bilmezüz söyler mi yok

Bahtiyâ enfâs-ı rûhullâhdur elķâb-ı nazım
Vehbîdür âşâr-ı güftâr-ı dil aşhâb-ı nazım
Zâde-i tab'a gîdâ-yı rûhdur âdâb-ı nazım
Niçün ebkâr-ı ma'ânî beslemez erbâb-ı nazım
Yoksa Yahyâ gibi üstâd-ı sühân-perver mi yok

Tevârîf

- - - - / - - - - / - - - - / - - - -

15^b Nice yıldur serhade irsâl-i serdâr eyledüm
Gerçi gördüm her birinüñ hîdmeti a'lâ dürür

Bir zamân âsûde oldum 'askere ide nizâm
Kimseye qalmaz gezer çün bilürem dünyâ dürür

Mâyil oldum nice yıllar ire serhadde sükûn
Rezmi bezm itsünler anda nice bir gavgâ dürür

Tutdı râh-ı Kâ'be'yi hâr-ı muğaylân-ı 'adû
Anı ol yoldan gidermek devlet-i 'uzmâ dürür

Hem Celâlî'den Karaman ü Sivas olsun halâş
Hâricî hazfî dahî lâzım çü bir ma'nâ dürür

Rây-i şâib fikr-i şâkıbda vezîr-i bî-nazîr
Bulmadum aña bu kâr üzre ki müsteşnâ dürür

'Âkıbet hâtif Murad Paşa için idüp hitâb
Didi gönder serhade ol 'âkıl ü dânâ dürür

Hîdmetünde hâşıl itmişdür senüñ rîş-i sefid
Bu murâduñ ol Murâd'a ger vara dünyâ dürür

Bu sürûr üzre anı serhadde irsâl eyledüm
Sa'y idüpdür hîdmetümde her ne kim evlâ dürür

16^a Bahtiyâ baş eğdiren kat'-ı harâca düşmeni
Oldı târîf hâliyâ cehd-i Murad Paşa dürür
(1015)

Dîger Târîf

- - - - / - - - - / - - - -

Müftü-yi 'âlem ki emr-i Hâk ile
İntikâl itmişdi Hâk rahmet kıla

Gulgule oldı cihâna kim 'aceb
Gitdi ol monlâ yirine kim gele

Tâlib olanlar açup ebvâbını
Müjde için her biri bakar yola

'Arz olundı yiri maḥlûldür diyü
Halk-ı 'âlemdir bugün âyâ n'ola

Hân Ahmed didi târîfî için
Manşib-ı fetvâya Sun'ullah gele
(1015)

Dîger Târîf

- - - - / - - - - / - - - -

Oldı çün luḥf-ı Hudâ-yı zülminen
Sâyemi şaldum Edirne üzre ben

Sâye-i bahtumda ol taht-ı kadîm
Nesme-i ikbâl ile oldı besîm

16^b İtdüm ol taht-ı kadîm üzre qarâr
Oldı bahtumla müşerref bu diyâr

Gösterüp bu memleketde râyemi
Bu diyâra şaldı Mevlâ sâyemi

'Adl için geldüm bu mülke ben hemân
Kârum âsân ide Rabb-i müste'ân

Memleket âsâyışın idüp murâd
Bunda itdüm 'adl ü dâde ictihâd

Umaram Hâk'dan olup baña mu'în
İde ihsânıyla dâ'im kâm-bîn

Baňa ferhunde olup bu köhne taht
İde Hâk dâ'im beni ferhunde-baht

Luţf u ihsân eyleyüp dâ'im Hudâ
İtmeye hergiz rızâsından cüdâ

Fazl-ı Hâk'la dâ'im olup kâm-yâb
İde Mevlâ baňa luţf-ı bî-hisâb

Çün der-i ikbâlûme oldu şâdef
İtdi tezyîn anı lü'lü-yi şeref

İtdiler çün sâl-i ikbâlüm sü'âl
Lafza-i maqtâ diyüp târîh-i sâl

17^a Didi Bahtî oldu baňa Edirne
Bîn yigirmi birde cây-i saltanat
(1021)

Dîger Târîh

----/----/----/----

Şehinşâh-ı cihânûn nuţk-ı gevher-bâridur târîh
Gel ey Yahyâ-yı 'âlî Rûm ili şadrını kıl ihyâ
(1026)

Murabba'ât

----/----/----/----

N'ola tâcum gibi başumda götürsem dâ'im
Kademi naqşını ol hâzret-i şâh-ı rusûlûn
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem şâhibidür
Ahmedâ turma yüzün sür kademine o gülün

Dîger Murabba'ât

----/----/----/----

Ey nigârum 'âşık-ı üftâdeñi yâd itseñ â
Bu dil-i vîrânemi luţfuñla âbâd itseñ â
17^b Bahtî'yi yâd eylemez olduñ dirîgâ ey perî
'Âşık-ı dilhasteñi bir lahza dilşâd etseñ â

Dîger

----/----/----/----

Âh kim ol serv-kađ bakmaz baňa
Nâz ü istîgnâ ider ol dilrübâ
Bahtiyâ gel eyleme âh ile zâr
Bir gün ola eyleye mihr ü vefâ

Dîger

----/----/----/----

Kûh-i hasret içre kaldum dostlar çâre baňa
Deşt-i miñnet içre kaldum dostlar çâre baňa
Bahtî'nün bu derd-i firkat ile hâli nice olur
Derd-i firkat içre kaldum dostlar çâre baňa

Dîger

- . - - / - . - - / - . -

Gözlerümden tañ mı kan aksa dilâ
Yârüm olan sevdüğüm bakmaz baña
Bahtı'nüñ göñlini alup ol perî
Cevr ider ol yüzi mâhum dâ'imâ

Velehu

- . - - / - . - - / - . -

Göñlümi vîrân idüp yıkma meded
Luţf idüp ağıyârı güldürme meded
Güzelüm rahm eyle gel başuñ için
Uşta öldüm baña zulm itme meded

Velehu

. - - - / . - - - / . - -

18^a Kaşuñ yâ kirpüğüñ okdur
Sözüñ dürrine söz yokdur
Lebüñ cülâb-ı ra'nâdur
Güzelsin 'âşıkun çokdur

Velehu

- . - . / . - - . / . - - . / . - -

Ben gül yüzini görmeyeli hayli zamândur
Kim anuñ için gözlerümüñ yaşı revândur
Rahm eyle meded hâlûme gel eyle terahhüm
Öldürme beni nâhak yire nâfile kandur

Velehu

. . - - / . . - -

Çeşmi câdû lebi müldür
Şacı sünbül yüzi güldür
Kaşı yâ kirpügi okdur
Kâküli boynuma güldür

Velehu

. - - - / - - - - / - . -

Perîşân olduğum yârüm içündür
Cefâ vü cevri çok yârüm içündür
Gözüm ağladuğı derd ile her dem
Lebi mül sevdüğüm cânım içündür

Velehu

- . - . / - - - - / - . -

Hañçer ile bekler imiş ol nigâr
Karşu tutam sînemi ursun o yâr
18^b Tenüm anuñ cânım anuñ ben anuñ
Neyler ise eylesün ol şîve-kâr

Velehu

- . - - / - - - - / - - - - / - . -

Atsa müjgân okların tâ nice cân tendedür
Sînemi nişân iderdüm nitekim cân tendedür
Yüz çevirmez Bahtı her dem gelse hicrân ü elem
Sevdüğüm benden olupdur nitekim cân tendedür

Velehu

---/---/---/---

İnce belüni kuçsam ey kâmeti 'ar'ar
Mül leblerini emsem ey lebleri sükker
Çün ben saña kul oldum ey serv-i hırâmân
Bu Bahtî kuluñdur bil ey boyı şanevber

Velehu

---/---/---

Göñül nâr-ı gama sûzân olupdur
Anuñçün yüregüm pürân olupdur
Seni görmeyeli ey mihribânım
Gözüm giryân ü dil nâlân olupdur

Velehu

---/---/---

Âşinâ-yi 'aşkuñ oldum ben henüz
Bend-i zülfüne tolaşdum ben henüz
19a Hasta hâlüm ey perî rahm it baña
'Âşıkam yalvarı geldüm ben henüz

Velehu

---/---/---

Geçmez oldı kûyumuzdan âfet-i devrânımız
Ey şabâ ilet haber gelsün meded cânânımız
Bahtiyâ yanduk tutuşduk âteş-i hicrâna biz
Kalmadı hiç şabra tâkat gelse ol cânânımız

Velehu

---/---/---/---

Beni ferdâya şalma kim gönül bir dem qarâr itmez
Gözüm yaşı akar seylâb-veş her dem qarâr itmez
Yiter nâz eyledüñ bu Bahtî'yi güldür benüm cânım
Ki sensüz 'aql ü fikrüm ey perî bir dem qarâr itmez

Velehu

---/---/---

Nice günler dürür yârüm görünmez
Şaşı sünbül yüzi mâhum görünmez
Kaşı yaydur gözi âhû nigârûñ
Benüm ol sevdüğüm cânım görünmez

Velehu

---/---/---/---

19b Künc-i zulmet içre kaldum mâh-ı tâbânım yitiş
Kûh-i firkat içre kaldum şâh-ı hûbânım yitiş
Bağrumı deldi benüm ol hançer-i hicrân meded
Hâlümi 'arz ideyim gül yüzli cânânım yitiş

Velehu

---/---/---/---

Gözlerümden yaş akar Ceyhûn-veş
Yüregüm yanar benüm kânûn-veş
Bahtiyâ bilmem n'olur hâlüm benüm
'Aqlum alındı benüm Mecnûn-veş

Velehu

-.-.-/-.-.-/-.-.-/-.-.-

Câm-ı Cem elden gider ol dilsitânı göricek
 Hayret alur âdemi gonca-dehânı göricek
 Gam yime gel Bahtiyâ böyle nigârûn var iken
 Yolına cân vireli terk eyle anı göricek

Velehu

-.-.-/-.-.-/-.-.-/-.-.-

Leb-i deryâda oturduk yine zevk ü şafâ itdük
 Şafâ vü zevk ile yâri 'aceb hâtır-güşâ itdük
 20^a Yine bahruñ kenârından gönül hazz eyledi cânâ
 Belüñ kuçduk lebüñ emdük senüñle merhabâ itdük

Velehu

-.-.-/-.-.-/-.-.-

Şem'-veş yanar idüm tâ şubha dek
 Ağlayup inler idüm tâ şubha dek
 Zârlıkla eyleyüp Bahtî müdâm
 Derd-ile ağlar idüm tâ şubha dek

Velehu

-.-.-/-.-.-/-.-.-/-.-.-

Cânlar vireyim yoluña bir kez öpeyim gel
 La'l-i lebüñi sevdicegüm gel öpeyim gel
 Hem yalvarayım yakılayım saña nigârûm
 Gel sevdicegüm ben seni bir kez öpeyim gel

Velehu

-.-.-/-.-.-/-.-.-/-.-.-

Çünkü yârüm bî-vefâdur ey gönül şabr eyle gel
 'Aşka kârı cefâdur ey gönül şabr eyle gel
 Her ne deñlü Bahtî'ye cevri itse ol meh gam yime
 Ol da bir özge şafâdur ey gönül şabr eyle gel

Velehu

-.-.-/-.-.-/-.-.-/-.-.-

20^a Cefâ 'ilminde mâhirdür benüm ol mâh-ı tâbânûm
 Vefâ 'ilmin velî bilmezlenür gül yüzlü cânânûm
 Cefâ itmek bilür gâyet dil-i zâra benüm cânânûm
 Gönül almakda olmışdur müselleme serv-i hûbânûm

Velehu

-.-.-/-.-.-/-.-.-/-.-.-

İnlerem ben ney gibi bilmez nigârûm neyleyim
 Ağlarum.bülbül-şifat bilmez o yârüm neyleyim
 Ağladup Bahtî'yi her dem ey perî ta'n eyleme
 İnlerem tolâb-veş ben bî-karâram neylerem

Velehu

-.-.-/-.-.-/-.-.-/-.-.-

Yine bir dilber-i meh-rûya kûl oldum
 Yine bir kâmet-i dil-cûya kûl oldum
 Yine bir ruhları hoşbûya kûl oldum
 Yine bir gözleri câdüya kûl oldum

Velehu

.---/.---

Darılsam yâr ile her dem
Öpüp gerdene yüz sürsem
Belin kuçsam lebin emsem
Kuçup ayağını öpsem

Velehu

.---/.---/.---/.---

- 21^a Yüzüñ şems-i duhâdur ey benüm mihr-i dıraşşânum
Lebüñ la'l-i Bedeşşân'dur benüm serv-i hırâmânum
Nedür cevır ü cefâ itmek bu Bahtî'ye benüm cânım
Göñül virdüm saña kûl oldum eyle derde dermânum

Velehu

---/.---/.---/.---

Efgâna çıkarsa yiridür âh ü figânum
'Ummâna dönerse yiridür eşk-i revânum
Ârâm idemez sînde sensüz dil ü cânım
Yollara düşüp hicr ile ey rûh-ı revânum

Velehu

.---/.---/.---

Kimseler derde giriftâr olmasun
İñleyüp bülbül gibi zâr olmasun
'Aşka düşüp zâr ü gamhâr olmasun
Sevdiği ağıâr ile yâr olmasun

Velehu

---/.---

Eyler kemer kolanı
Kuçar miyânın âhir
Hançer gibi evümüñ
Kim bekler ise yanın

- 21^b Meydân-ı 'aşk içinde
Zülf ü lebi firâkı
Terk itdürürse n'ola
'Uşşâka baş ü cânın

Velehu

.---/.---

Güzeller içre mâhumsın
Kulunam pâdişâhumsın
Benüm sen 'izz ü câhumsın
Göñül mülkinde şâhumsın

Velehu

.---/.---/.---/.---

Âteş-i hicrân ile bağrumı sûzân eyleme
Vâdî-i firkatda bendeñ zâr ü giryân eyleme
Ey güzel eyle terahhum vahtidür gel Bahtî'ye
Cevr idüp ol bendeñe zulm-i firâvân eyleme

Velehu

.---/.---/---

Senün 'aşkuñ beni dîvâne itdi
 Belüm bükdi dilüm vîrâne itdi
 Vefâ gelmez imiş senden kapuñda
 Eşiginün kuluñ cânâna itdi

Şarkıyyât

---/---

22^a Düşdi gönül saña güzel
 Ey bî-vefâ eyle vefâ
 Bağrumı delme cevri idüp
 Ey bî-vefâ eyle vefâ

Budur murâdı Bahtî'nün
 Şubh u mesâ ey dilrübâ
 Cânımı yoluña koyam
 Ey pür-cefâ eyle vefâ

Dîger

.---/.---

Firâkuñ odına yandum
 Esirge şâhum esirge
 Belâ-yı miñnete düşdüm
 Esirge şâhum esirge

Beni ağlatma gel cânım
 Terehhum eyle yazıkdur
 Meded 'aşkunla ben öldüm
 Esirge şâhum esirge

Dîger

.---/.---

22^b Dayanup hüsnüñe cânım
 Katı çok eyleme cevri
 Muhibb-i şâduğum cânım
 Katı çok eyleme cevri

Neler çekdi bu Bahtî âh
 Reh-i 'aşkuñda bil anı
 Meded gel derde dermânım
 Katı çok eyleme cevri

Ebyât

---/---/---/---

Didüm ol dildâre bir dem kıl cefâ
 Didi kim itmeme saña bir dem vefâ

Dîger

---/---/---/---

'Âriyetdür saltanat şervet beden cümle fenâ
 Şimdiden geldi Hudâ bilür bu devletden gınâ

Dîger

.---/---/---/---

Ben niyâz eyledükçe baña nâz eyler o yâr
 Ne 'acem mâ'il olur şîve vü nâza dildâr

Dîger

.---/.---/.---/.---

- 23^a Hudâ'dan isterem Bahtî umûr-ı 'adlde tevfiķ
Rızâ-yı Hak'dan özge yok derûnumda emel tahkîk

SÖZLÜK

A

- â** (F.): "Ey" manasına bir nidâ edatı
17a/5, 17b/1
- âb** (F.): Su
âb-ı rûy: Yüz suyu; şeref, haysiyet
2b/7
âb-ı zülâl: Tatlı su, berrak su 12a/2
- âbâd** (F.): Mâmur, şen, bayındır 6a/6, 17a/5
- 'abd** (A.): Kul, insan, köle
abd-i 'âsî: Asi kul, asi insan, is-
yankâr kul 2b/3
- 'abes** (A.): Faydasız, boş, saçma (şey)
6b/5
- 'aceb** (A.): Tuhaf, garip, acayip, şaşırtı-
cı 6a/3, 7b/7, 7b/9
- 'acz** (A.): Güçsüzlük, beceriksizlik,
âcizlik 7a/4
- aç-**: Kapalı bir şeyi açık duruma getir-
mek, açmak 6a/6, 16a/4
dehân aç-: Ağız açmak, söz söyle-
mek 6b/5
- açıl-**: Neşelenmek, ferahlamak 3b/6, 4a/6, 12b/6
- ad**: İsim 6a/8
- a'dâ** (A.): Düşmanlar, rakipler 5b/7, 6a/2, 8a/2
- âdâb** (A.): Usuller, yollar, kurallar
âdâb-ı nazm: Vezinli ve kafiyeli
söz usulleri 15a/9
- 'adâlet** (A.): Doğruluk, hak ve hukuka
uyuma, Allah'ın buyruklarını eksik-
siz bir biçimde yerine getirme.

- adâlet eyle-*: Hakka, doğruluğa uy-
gun hareket etmek 3a/3
adâlet et-: Hakka ve hukuka uygun
hareke etmek 8b/4, 8b/8
- 'adâvet** (A.): Düşmanlık, kin, garaz.
adâvet it-: Düşmanlık göstermek,
düşmanlık etmek 8b/6
- âdem** (A.): İnsan, kişi, şahıs 19b/5
- 'âdil** (A.): Doğruluk gösteren, adaletli.
âdil ol-: Hak ve adaleti yerine ge-
tirmek 8b/8
- 'adl** (A.): Adalet, doğruluk, âdillik
16b/3, 16b/4
- 'adlf** (A.): Adalet işlerine ait, adaletle il-
gili 8b/8
- 'adû** (A.): Düşman 6b/1, 6b/4,
adû-yi dîn: Din düşmanları 8a/6
- âfet** (A.): Belâ, felâket, (mecazen sev-
gili) 13a/8,
âfet-i devrân: Zamanın afeti 19a/2
- âfitâb, âftâb** (F.): Güneş; güzel yüz
3b/1, 15a/5
- 'afv** (A.): Birinin suçunu bağışlama, af-
fetme
afv it-: Bağışlamak, affetmek 2b/9
- ağla-**: Göz yaşı dökmek, ağlamak 2b/9
- ağyâr** (A.): Yabancılar, başkaları, di-
ğerleri 17b/8, 21a/6
- âh** (F.): İnleyip sızlanma, hayıflanma,
inleme, âh 10b/1, 17b/2
âh ü fiğân: Bağırıp çağırma, âh
edip inleme 21a/3
âh eyle-: İnlemek, sızlanmak, fer-
yat etmek 17b/3

âh it-: Yanıp yakılmak, feryat etmek 17b/3
'ahd (A.): Söz vermek, ahit 9a/7
âhir (A.): Sonra, sonunda 3b/4, 21a/7
Ahmed: Şiirlerinde Bahtî mahlasını kullanan Osmanlı sultanlarının on dördüncüsü olan Sultan I. Ahmed 2b/9, 3b/5, 4a/4
Ahmedâ: Ey Ahmed 6a/9, 7b/4, 9a/5
Ahmed-i Muhtâr: Hz. Peygamber, Hz. Muhammed 5b/1
ahter (F.): Yıldız 5a/2
âhû (F.): Ceylan; güzellerin yüzü 19a/9
ahvâl (A.): Durumlar, haller, oluşlar 1b/5, 10b/8
ak-: Akmak 10b/2, 12b/5, 17b/6
'âkıl (A.): Akıl sahibi, akıllı 15b/7
'âkıbet (A.): Sonunda, nihayet, bir işin sonu 2b/10, 9a/7, 13b/2
'âkı (A.): İnsandaki düşünme ve anlama gücü, zihin, düşünce 19a/5
aklın al-: Aklını başından alıp düşünemez hale getirmek 13b/2, 19b/4
akrân (A.): Eş ve benzer olanlar, yaşıtlar 3a/3
'aks (A.): Işık veya sesin bir yerde görünmesi, vurması, görünüp dönmesi 14a/3
al: Kırmızı 11b/10
al-: Ele geçirmek, zaptetmek, almak 9a/9, 9b/4, 11b/4
aklın al-: Aklını başından alıp düşünemez hale getirmek 13b/2, 19b/4
dad al-: Zevk almak 13b/6
feyz al-: Olgunlaşmak, verimli hale gelmek 5b/5
göñül al-: Sevindirmek 17b/7, 20b/2
hayret al-: Şaşırmak, beklenmedik bir şeyin sebep olduğu şaşkınlıktan

hayrete düşmek 19b/5
hız al-: Süratli gitmek, hızlanmak 13a/4
âl (A.): Aile, sülâle 5b/6
âl-i Osmân: Osmanlı ailesi, Osmanlılar'ın soyu 5b/6
a'lâ (A.): Daha yüksek, en yüksek 6a/3, 15b/1
âlâm (A.): Acılar, elemeler, sızılar 11a/6
a'lâm (A.): Alemler, bayraklar, işaretler
a'lâm-ı İslâm: İslâm bayrağı 4a/3
âlâyış (F.): Gösteriş, süs, depdebe 2a/4
'âlem (A.): Dünya, cihan, yeryüzü 2b/5, 2b/7, 4b/2
âlem-i ma'nî: Mana âlemi, iç âlem, rüya âlemi 2a/9, 2a/7, 2b/2
'âlem-i vuşlat: Kavuşma âlemi 11a/4
'alemdâr (F.): Bayrağı tutan kimse, bayraktar
alemdâr-ı resûl: Peygamber'in bayraktarı 5b/3
'âlemîn (A.): Âlemler, dünyalar
Rabbü'l-âlemîn: Âlemlerin rabbi; olmakta olan imkânlar serisini terbiye eden, koruyup gözetken; Allah 5b/3
alın: Yüzün kaşlarla saçlar arasındaki bölümü 3b/1
alış-: Bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabilmek; yadırgamaz duruma gelmek; alışmak 12b/5
'âlit (A.): Yüce, yüksek
âlî cenâb: Yüce kat, katı yüce olan 3b/1
âlî cinân: Yüksek, yüce cennetler 6a/9
âlî-şân: Şan ve şerefi yüce olan 9b/7, 10a/5
kadr-i âlî: Derecesi yüce olan 2b/6
Yahyâ-yı 'âlî: Yüce, ulu Yahyâ 17a/2

'âlim (A.): Bilgin, âlim 10b/8
Allah (A.): Kâinatı yaratan ve yöneten, Allah 1b/6, 2a/1, 2a/2
'âmâl (A.): Yapılan ve uygulanan şeyler, işler 1b/1, 11a/2
'âmil (A.): İşleyen, yapan, dinî emirleri yerine getiren 8b/5
ammâ (A.): Lâkin, fakat, ancak 3b/8, 12a/9, 12b/1
'an (A.): -den, -dan
'an karîb: Yakından, çok geçmeden
âna: Ona ("ol" işaret zamirinin datif hali) 3b/5, 4a/4, 4b/5
'anber (A.): Hint denizi kıyılarında yaşayan anber balığının midyesinden çıkarılan güzel kokulu madde, güzel koku, anber
anber-sirîşt: Anber tabiatlı, anber yaratılışlı 6a/7
anda: Onda ("ol" işaret zamirinin lokatif hali) 15b/3; orada 6b/2, 11a/5
andan: Ondan 7a/1, 14b/5
andelîb (A.): Bülbül
andelîb-i hoş-nevâ: Güzel sesli bülbül 11b/3
anı: Onu 4a/6, 4b/9, 8b/5
anlar: Onlar 7a/2, 8a/8, 8b/3
anufî: Onun 1b/2, 3a/10, 3b/7
anufî-çün: Onun için, o sebepten 18b/6
ârâm (F.): Dinlenme, rahat etme, istirahat 4a/2, 21a/4
'ar'ar (A.): Ardic, dağ selvisi; güzelin boyu 18b/4
ârâyış (F.): Süs, ziynet 2a/4
'ârif (A.): Bilen, bilgi sahibi
'ârif-i billâh: Allah'ı hakkıyla anlamış, ermiş, velilik mertebesine ulaşmış kimse, Hakk'ı tam manasıyla bilen 14a/2, 15a/6
'âriyet (A.): Ödünç, iğreti 22b/6
armağan: Birini sevindirmek, mutlu etmek için verilen hediye 12a/5

'arsa (A.): Üzerine bina yapılacak durumda veya bu iş için ayrılmış yer; saha, meydan, alan 14a/5
arsa-i nazm: Şiir alanı, şiirle ilgili 14b/5
art-: Çoğalmak, fazlalaşmak, artmak 1b/3, 14b/4, 14b/5
'arz (A.): Yer, yeryüzü 5a/2
arz-ı didâr: Yeryüzü 11b/5
âsân (F.): Kolay 1b/7, 16b/3
âşâr (A.): İzler, nişanlar, alâmetler 15a/9
âşâr-ı güftâr-ı dil: Gönül sözünün izleri 15a/8
âşâr-ı zikrullâh: Allah'ı anmanın alâmetleri 2a/1
âşâyış (F.): Rahat, huzur, emniyet, düzen 2a/4, 16b/4
aşhâb (A.): Arkadaşlar, dostlar, yardımcıları, Hz. Peygamber'i gören ve sohbetinde bulunan kimseler, ashap 5b/6, 15a/9
aşhâb-ı nazm: Şiir dostları, şiire gönül vermiş olanlar 15a/8
'âşî (A.): İsyan eden, baş kaldıran, itaatsiz 2b/3
'asker (A.): Asker 8b/3, 9a/8, 9b/4
asker-i İslâm: İslâm askeri, İslâm ordusu (dolayısıyla Osmanlı ordusu) 6b/1
âsûde (F.): Sıkıntı ve güçlüklerden kurtulmuş, rahatlamış
âsûde ol-: Rahatlamak, sakinleşmek 15b/2
âsûde hal: Hali rahat olan 8b/2
'âşık (A.): Seven, tutkun, âşık 3a/1, 10b/5, 11b/5
âşikâr (F.): Açık, belli, meydanda 7a/3
âşinâ (F.): Bildik, tanıdık 18b/8
âşinâ-yı 'aşk: Aşkla tanışmak, sevmek 18b/8
'aşk (A.): Sevgi 2a/7, 3a/1, 3b/7
âşık-ı dilhaste: Aşk hastalığına tu-

tulmuş 17b/1
'aşık-ı dilber: Sevgilinin aşkı 14a/1
'aşk-ı üftâde: Çaresiz sevgi 17a/5
'aşk-ı yâr: Yarın sevgisi 11b/3, 13b/1
âşûfte (F.): Mecnun gibi seven, bu yüz-
 den kendinden geçen, perişan olan
 13a/9
at: At 8b/1, 13a/4
at-: Fırlatmak, atmak 18b/2
'atâ (A.): Verme, bağış, ihsan, lutuf
 4b/5, 14b/5
âteg (F.): Ateş 7b/7, 8b/2
âteş-i hârb: Harp ateşi 6b/1
âteş-i kahr: Kahr ateşi 8b/2
âteş-i hicrân: Ayrılık ateşi 19a/3, 21b/5
'Attâr: İranlı şair ve mutasavvıf, Man-
 tıku't-tayr adlı eserin müellifi 15a/7
av: Karada ve denizde evcil olmayan
 hayvanları vurma veya yakalama işi
 13a/3
'avn (A.): Yardım 4a/9, 7b/6, 9a/3
'avn-i Hak: Allah'ın yardımı 9a/3
ay: Yer yuvarlağının uydusu olan gök
 cismi, kamer; yılın on iki bölümün-
 den her biri 4b/6, 5a/5, 5a/8
aya: Avuç içi, (mecazen) avuç içi kadar
 küçük bir yer 9a/9
âyâ (F.): Acaba (şaşıрма, ümit, istek
 ifade eder) 16a/5
ayak, ayak: Ayak 6a/2, 9b/1, 20b/8
ayak çek-: Makamdan ayrılmak
 9a/6
ayaklı küpe: Kulağa takılan küpe-
 lerde ayak şelindeki süsler 5a/4
âyet (A.): Kur'an sûrelerini meydana
 getiren cümlelerden her biri
âyet-i "naşrûn minallâh": Allah'ın
 yardımını vaat eden âyet 8a/3
ayık: Sarhoşluğu veya baygınlığı geç-
 miş olan, uyanık, ayık 3a/4
ayrıl-: Ayırmak işine konu olmak, ayrıl-

mak 13b/8
âzâd (F.): Serbest, hür, kurtulmuş 2a/1, 15/2
a'zam (A.): En büyük, en ulu 2b/7
'azm (A.): Kesin karar; gitme, gidiş
'azm it-: Yola çıkmak, menzile yö-
 nelmek, kararlı olmak, niyet etmek
 8a/8, 9a/7, 9b/8

B

bâ (F.): İle, -le 8a/5
bâb (A.): Kapı 3b/3
bâd (F.): Rüzgâr, yel; (mecazen) Al-
 lah'ın yardımı 8b/2
bâd-ı nuşret: Yardım rüzgârı; Al-
 lah'ın yardımı 8b/2
bâde (F.): Şarap, içki 3a/4
bâğ (F.): Ağaç ve çiçek dikili yer,
 üzüm bahçesi; seyir, gezinti yeri
 12a/5, 13a/1, 15a/3
bâğ-ı âlem: Dünya bahçesi 14b/3
bağçe (F.): Bahçe 13a/1
bağır: Göğüs 19b/2, 21b/5, 22a/2
bağla-: Bağlamak 12a/6
bahâr (F.): Bahar mevsimi 3b/6, 13b/4
bağr (A.): Deniz, derya 12b/6, 20a/1
bağış (F.): Bağış, ihsan 12a/4
bağış it-: Bağışlamak, ihsan etmek
 11a/8
Bahtî: Osmanlı Sultanı I. Ahmed'in şiir-
 lerinde kullandığı mahlası 2a/5, 3a/5, 3a/10
Bahtiyâ: Ey Bahtî 4b/10, 5b/2, 6a/4
ba'id (A.): Uzak, irak
ba'id ol-: Uzaklaşmak 5b/1
bak-: Bakmak, görmek 12b/6, 14a/3, 16a/4
bâkî (A.): Devamlı, sürekli, daimi 2a/2
baña: Bana ("ben" zamirinin datif hali)
 2a/6, 2a/8, 5b/6
bârt (F.): Hiç olmazsa, öyleyse 8b/4
Bârt (A.): Yaratan, yaratıcı, Allah 9b/5

bas-: Basmak, ayak basmak 11a/5
baş: Kafa, baş 13b/1, 17a/3 17b/9; ön-
 ce, evvel 12a/8
başın al-: Görevden almak 9b/1
baş eğdir-: Boyun eğdirmek, itaat
 ettirmek 16a/1
başla-: Bir işe girişmek, başlamak 13b/7
bayram: Millî ve dinî bakımdan önemi
 olan ve kutlanan gün veya günler;
 sevinç, neşe; ramazan bayramı 4a/1
bâzû (F.): Pazu 10a/2, 10b/8
bâzû-yi gayret: Çalışma gücü
 10a/2
be (F.): İle, için 2b/8, 14b/5
be-sırrı: Sır ile 2b/1
Bedağşân (F.): Bedağş adı verilen kırmızı
 renkli taşıyla meşhur Bedağ-
 şan şehri 21a/1
bedel (A.): Bir şeyin yerine verilen,
 karşılık 12a/9
beden (A.): Gövde 22b/6
bed-hâl (F.): Durumu kötü, kötü bir
 halde bulunan, düşkün 9a/4
bekle-: Gözlemek, kollamak, olmasını
 gözetmek 18a/9, 21a/7
bel: İnsan bedeninde göğüsle karın ara-
 sında daralmış bölüm, bel 18b/4, 20a/1, 20b/8
belâ (A.): Gam, keder, felâket, musibet,
 sıkıntı, dert 8b/1, 13b/1,
belâ-yi mihnet: Sıkıntı belâsı 22a/6
ben: Ben (tekil 1. şahıs zamiri) 1b/5, 2a/7, 2a/9
bend (F.): Bağlama, bağ, düğüm
bend-i zulf: Zülfünün bağı 18b/8
bende (F.): Kul, köle 10a/5, 14b/5, 21b/5
bende-i dildâde: Âşığın kölesi 4a/4
bende ol-: Kul olmak, köle olmak 6a/4
benize-: Bir kimseye veya bir şeye ben-
 zer ve onu andırır olmak, bir şeye
 benzer olmak, benzemek 5a/4, 10b/7, 14a/2

berr (F.): Kara 12b/6
berğ (F.): Yaprak 12b/2
berğ-i çınâr: Çınar yaprağı 12b/2
berî: "-den" hali eki almış kelimelerden
 sonra getirilerek bir işin başlangıcı-
 nı belirtir 3b/4
berî (A.): Kurtulmuş, temize çıkmış,
 hiçbir işe karışmamış
berî kul-: Uzak tutmak 1b/4
bes (F.): Elverir, yeter, kâfi 2a/2
besim (A.): Güler yüzlü 16a/8
besle-: Yiyecek ve içeceğini sağlamak
 15a/10
beste (F.): Ezgi, hava, müzik 13b/5
beğâret (A.): Müjde, muştı, iyi haber
 6b/6, 7b/1
beyt (A.): Ev, konut
beyt-i dilgüşâ: Gönül açıcı ev 4a/7
bezm (F.): Meclis, konuşma ve yiyip
 içme meclisi 11a/3, 11b/4
bezm-i devlet: Devlet meclisi 9a/6
bezm-i felek: Gök meclisi 11b/5
bırak-: Elde bulunan bir şeyi tutmaz ol-
 mak, bırakmak 6b/7, 7b/7
bi- (A.): Başına eklendiği kelimeleri -a,
 -e haline koyan veya onlara ile, için
 anlamı katan edat
bi-hak: Hak için, hakkı için 2b/4, 2b/7, 8a/3
bi-hamdillâh: Allah'a hamd ile
 7b/5, 12b/7
billâh: Allah için
bi- (F.): Başına geldiği isimlerin anla-
 mına olumsuzluk katar
bi-bedel: Bedelsiz 12a/9
bi-çâre: Çaresiz, zavallı 7a/4, 9a/2
bi-gâh: Ansızın, zamansız 14a/7
bi-gûmân: Şüphesiz 12a/7
bi-hisâb: Hesapsız, sayısız, çok;
 sonsuz 16b/8
bi-hûş: Akli başından gitmiş, aklını
 yitirmiş, şaşkın 3b/5
bi-karâr: Kararsız, yerinde kalıcı

- olmayan, huzursuz 20b/4
bî-kes: Kimsesiz 3a/7
bî-mezheb: Mezhepsiz, dinsiz 9a/7
bî-nazîr: Benzersiz 15b/6
bî-ruh: Ruhsuz 14a/1
bî-şümâr: Sayısız, çok 7a/3
bî-terahhüm: Acımasız 10a/8
bî-tekelîf: Tekellüfsüz, külfetsiz 14a/4
bî-vefâ: Vefasız 10a/8, 10a/9, 10b/2
bil-: Haberdar olmak, anlamak, bilmek 8b/5, 14a/2, 14b/8
bin: Bin (1000) rakamı
bin yigirmi bir: Bir yirmi bir (1021) 17a/1
bir: Bir (1) rakamı (sayı sıfatı) 1b/2, 2b/3, 3b/7
bir dem: Bir an 19a/4
bir bir: Bir bir, tek tek 8b/4
biri: Herhangi biri, birisi, biri 9b/3, 16a/4
bister (F.): Döşek 14a/7
biz: Biz (çoğul 1. şahıs zamiri) 4a/1, 4b/6, 6a/1
boy: Bir şeyin tabanı ile en yüksek noktası arasındaki uzaklık; sevgilinin boyu 18b/5
boyun: Gövdenin başla omuz arasında kalan kısmı, boyun 18a/6
böyle: Bunun gibi, bu şekilde 12b/3, 19b/6
bu: Bu (işaret zamiri) 2a/4, 2a/8, 2b/5
bugün: Bugün 6a/1, 11b/2, 16a/5
bul-: Arayarak veya tesadüf sonucu bir şeyi elde etmek, ele geçirmek, bulmak 3b/6, 8b/5, 9a/9
buña: Buna ("bu" zahirinin datif hali) 7b/2
bunca: Epey, çok 2a/6
bunda: Burada 12b/9, 16b/4
bûstân, bûsitân (F.): Bahçe, çiçek bahçesi 11b/7, 12a/5, 13a/2

- bûsitân-ı âlem*: Dünya bahçesi 12a/5
bûy (F.): Güzel koku 13b/4
bük-: Eğmek, bükmek 21b/7
bûlbûl (F.): Bûlbûl 12a/6, 13b/7, 15a/3
bûlend (F.): Yüce, yüksek
Bûlend-ahter: Yüce, talihli 15a/5

C

- câdû** (F.): Cadı; çok güzel göz 18a/5, 20b/6
câh (A.): Rütbe, derece, yüksek mevki, itibar 21b/3
câm (F.): Kadeh, bardak, şişe 3b/7
câm-ı aşk: Aşk kadehi 14b/6
câm-ı Cem: Cem'in kadehi, şarap 19b/5
câmî (A.): Müslümanların ibadet için toplandıkları, minberli, mihraplı yapı, cami 5a/4
cân (F.): Ruh, can; yaşayış, hayat 1b/7, 2a/4, 2a/7
cân ü dil: Can ve gönül 3a/2, 4a/6, 7a/8
cân-bahş: Can veren, iç açan 4a/7, 7b/1, 11a/8
cân-fezâ: Can bağışlayan 4a/5
cân-ı kadîm: Eski dost 11a/5
cânâ: Ey sevgili 10b/3, 10b/4, 10b/5
cânân (F.): Sevgili 19a/2, 19a/3, 19b/2
cânîb (A.): Yan, yön, taraf 9b/7
cânibeyn: İki taraf 9b/2
cây (F.): Yer 12b/6, 17a/1
cây-i dil-güşâ: Gönül açan yer 12b/6
ced (A.): Soy, büyükbaba, soyun başı olan kimse(ler) 6a/3
cedd-i a'lâ: Büyük ced 6a/3
cedfd (A.): Yeni, eski olmayan 5a/7
cefa (A.): Eziyet, sıkıntı, incitme, zulüm 10a/8, 10b/4, 13a/7

- cehd** (A.): Çalışma, çabalama, çok uğraşma
cehd-i Murad Paşa: Murad Paşa'nın gayreti 16a/1
celâl (A.): Ululuk, büyüklük
zû'l-celâl: Ululuk sahibi, Allah 8a/4
Celâlf: XVI. yüzyıl sonlarıyla XVII. yüzyıl başlarında Anadolu'da Osmanlı idaresine karşı meydana gelen isyanların genel adı, kalabalık olarak ayaklananlar 8a/4, 15b/5
Cem (F.): İran mitolojisine göre içki ve şarabı bulun hükümdar 19b/5
cem' (A.): Toplama, bir araya getirme 13a/2
cemâl (A.): Güzellik 3b/1, 12a/3
cenâb (A.): Şeref ve büyüklük terimi olarak kullanılır 3b/1
ceng (F.): Savaş, çekişme 9a/3
cennet (A.): Allah'ın insanlara müjdelediği ölümden sonraki güzel, ebedî durak, cennet; "gölgeli ve ağaçlı bahçe" anlamına gelen cennet, İslâm'da mümin kişilerin âhirette gidecekleri, nimetlerle dolu yerin adı. İslâmî literatürde cennet, "huld, me'vâ, naîm, âliye, adn, firdevs, dâr-rüselâm, hayevân" gibi ad ve sıfatlarla da anılır 6a/6
cennet-i firdevs: Firdevs cenneti 6a/6
cevr (A.): Eziyet, zulüm, haksızlık ederek incitme, üzme
cevr ü cefâ: Zulüm ve eziyet 10a/8, 10b/4, 13a/6
cevr eyle-: Zulmetmek, eziyet etmek 22b/1, 22b/2, 22b/4
cevr it-: Üzmek, eziyet etmek 13a/9, 17b/7, 20a/7
ceyb (A.): Cep 2a/3
ceyb-i hırka: Hırkanın cebi 2a/3
Ceyhun: Orta Asya'da Pamir dağların-

- dan çıkıp Aral gölüne dökülen ırmak
Ceyhûn-veş: Ceyhun nehri gibi 19b/3
ceyş (A.): Asker, ordu 8a/8
ceza (A.): Kötü karşılık, ceza 2b/6
cihân (A.): Dünya, âlem 1b/1, 2a/4, 4a/1
cihân-ı nûr: Nur dünyası 6a/6
cilâ (A.): Parlaklık, parlatma 8a/4
cinân (A.): Cennetler 4b/4
cirid (A.): At koşturup birbirine değnek atarak topluca oynanan oyun 13a/4
cism (A.): Beden, gövde, vücut 14a/1, 14a/6
cûd (A.): El açıklığı, cömertlik 5a/7, 7a/7, 9b/4
cûd-i cedîd: Yeni bir cömertlik 5a/7
cûy-bâr (F.): Nehir, akarsu, ırmak 13b/8
cüdâ (F.): Ayı, ayrı düşmüş, ayrılmış
cüdâ it-: Ayırmak 16b/7
cülâb (A.): Gül suyu 18a/2
cülâb-ı ra'nâ: Güzel, latif kokulu su 18a/2
cümle (A.): Bütün, hep 1b/2, 1b/4, 1b/5
cünbûş (F.): Kımıldanma, oynama 11a/2
cünd (A.): Asker 9b/7
cünd-i İslâm: İslâm ordusu 6b/2, 7a/2, 7a/5
cüvân (F.): Genç 4b/8, 12a/8

Ç

- çâk** (F.): Yırtık yer, yırtık, parçalanmış
çâk eyle-: Yırtmak, parçalamak 10a/9
çâk it-: Parçalamak, yırtmak 2a/3
çalış-: Gayret etmek, çabalamak, uğraşmak 7b/8, 8b/8
çâr-yâr (F.): Dört dost, dört halife (Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali) 8a/5, 8a/8, 9b/3

çâre (F.): Herhangi bir işi bitirme yolu, bir işten kurtulma yolu, önlem, çare 17b/4, 17b/5
çek-: Bir şeyi tutup çekmek, çekmek 10b/8, 22b/3
ayak çek-: Ayrılmak, terketmek 9a/6
hicrân çek-: Ayrılık çekmek 4b/6
çemen (F.): Çimen, yeşil saha 13b/8
çeng (F.): Kanuna benzer ve dik tutularak çalınan saz 11b/4
çeşm (F.): Göz 12b/6, 18a/5
çeşm-i Bahtî: Bahtî'nin gözü 12b/6
çevir-: Bir şeyin yönünü değiştirmek 18b/3
çık-: Dışarıya gitmek, dışarı çıkmak 12b/7, 21a/3
çıkār-: Dışarı çıkarmak, çıkarmak 1b/2, 8b/5
çınar (F.): 30 metreye kadar uzayabilen, gövdesi kalın, uzun ömürlü, geniş yapraklı bir ağaç 12b/2
Çin (F.): Çin ülkesi; saç ve koku anlamlarıyla kullanılır, müşk-i Çin 5b/5
çok: Az olmayan, fazla, çok 9b/5, 10a/3, 12b/4
çü (F.): Zira, madem ki, öyleyse, nitekim 1b/5, 4b/8, 7b/7
çün (F.): Zira, çünkü, madem 3b/2, 3b/5, 5b/6
çünkü: Zira, madem ki, nitekim, çünkü 20a/6
çünküm: Madem ki, çünkü 11a/2

D

da: Şart bildiren fiillerden sonra "bile, dahi" anlamına gelerek şartın geçerli olmadığını anlatır 7a/1
dâd (F.): Adalet, doğruluk 16b/4
dad: Tat, lezzet 13b/6
dağ bk. tağ

dağ: da, de, dahi 5b/6, 7a/1, 7a/5
dâ'im (A.): Sürekli, sürüp gelen, devam eden 1b/1, 1b/3, 6b/4
dâ'imâ (A.): Sürekli, her vakit 11a/7, 17b/7, 21a/1
Şalâl (A.): Doğru yoldan sapma, azma, sapıklık 5b/2
dânâ (F.): Bilen, bilici 15b/7
dâr (A.): Yurt, dünya
dâr-ı İslâm eyle-: İslâm yurdu eylemek 8a/7
dayan-: Bir yere yaslanmak, dayanmak 22b/1
de: de, da (dahi anlamında) 4b/6, 6a/3, 8b/7
def (A.): Tef, zilli veya pullu bir çembere geçirilmiş daire biçimindeki deri, musiki terimi 6a/1
degül: Degil 2b/1, 7b/2, 9a/8
dehân (F.): Ağzı 6b/5, 12a/6, 14a/4
dehr (A.): Zaman, dünya, âlem, hayat 4a/8, 12a/8, 14b/1
dek: Kadar 4a/8, 20a/2, 20a/3
del-: Delik açmak, delik duruma getirmek, delmek 19b/2, 22a/2
dem (F.): An, vakit, zaman 3a/2, 3a/7, 4b/10
dem-be-dem: Zaman zaman, daima 12a/2, 13a/5, 14b/5
dem-beste: Susmuş, soluğu kesilmiş 2a/1
dermân (F.): Çare, güç, kuvvet 10b/3
dermânde (F.): Çaresiz kalmış, zavallı, biçare 7a/4
deflû: Kadar 10b/6, 13a/8, 14b/1
der (F.): Kapı 16b/9
der-: Derlemek, toplamak, dermek 13a/2
derd (F.): Keder, sıkıntı, tasa, elem, üzüntü, kaygı, dert 3a/8, 8b/1
derd-i aşk: Aşk derdi 15a/1
derd-i dil: Gönül sıkıntısı 1b/7
derd-i firakat: Ayrılık derdi 17b/5

dergâh (F.): Kapı önü, ehl-i tarik olanların barındıkları ve ibadet ettikleri yer, huzur, yan 5b/7, 9b/5, 10a/3
dermân (F.): Güç, takat, mecal; çıkar yol, çare 1b/7, 21a/2, 22b/4
derûn (F.): İç, iç taraf; kalp 23a/1
deryâ (F.): Deniz 12b/8, 19b/7
dest (F.): El 9a/9, 12b/2
dest-i niyâz: Dua etmek 10a/2
deşt (F.): Çöl, kır, ova
deşt-i mihnet: Mihnet çözü 17b/4
devâ (F.): Çare, önlem, derman 3a/8
devlet (A.): Bir hükümet idaresinde teşkilâtlandırılmış siyasî ve hukukî topluluk, saltanat, hüküm sürme; devlet, ikbal, baht açıklığı 1b/5, 9a/6, 15b/4
devlet: Baht, talih, mutluluk, saadet 5a/7
devlet-i 'uzmâ: Büyük devlet 15b/4
devr (A.): Dönme 2a/3
devrân (F.): Dünya, felek; devir, zaman 4b/2, 6a/1, 6a/4
Dışigrad: Macaristan'da (Engürüs) bir şehir 7b/5
dırağsân (F.): Parlak, parlayan 21a/1
dıraht (F.): Ağaç 10b/6
di-: Demek, söylemek 3b/2, 7a/5, 12b/3
didâr (F.): Yüz, çehre, güzel yüz 11b/5, 12a/1
dfde (F.): Göz
dide-i Bahtî: Bahtî'nin gözü 3a/5
diyt: Diye 4b/3
dil (F.): Gönül, kalp, yürek 1b/6, 1b/7, 2a/4
dil-i vîrâne: Yıkılmış gönül 17a/5
dil-i zâr: İnleyen gönül 20b/2
dilâ: Ey gönül 11a/8, 14a/1
dilber (F.): Gönül alan, gönül yakan, sevgili 14a/1, 20b/5
dilber-i meh-rû: Ay yüzlü güzel 20b/5
dildâde (F.): Gönül vermiş, âşık 4a/4

dildâr (F.): Gönül baskı altında tutan, sevgili 14a/1, 20b/5
dile-: İstemek, arzu etmek, talep etmek, dilemek 9b/1, 9a/3, 9a/5
dil-güşâ (F.): Gönül açan 4a/7, 12b/6
dilhaste (F.): Gönülüne hastalık çökmüş, dertli olan 17b/1
dilfr (F.): Yiğit, cesaretli 14b/7
dilrûbâ (F.): Gönül alan 14a/3, 17b/2, 22a/3
dilsitân (F.): Gönül alan güzel 19b/5
dilşâd (F.): Gönül hoş, sevinmiş 17b/1
dilteng (F.): Yüreği dar, sıkıntılı, kederli 11b/8
dfn (A.): Allah'a inanmayı ve ona karşı insanın yapması gereken görevleri sistemleştiren toplumsal bir kurum, din 3b/4, 5b/4
dîn-i İslâm: İslâm dini 7b/5
dirîğa (F.): Yazık, eyvah 17b/1
divâno (F.): Deli, bir şeye çok düşkün olan 21b/7
diyâr (F.): Memleket, ülke, diyar 11a/4, 16b/1, 16b/2
dost (F.): Ahab, arkadaş, yakın olan kimse, dost 10b/2, 17b/4, 17b/5
dön-: Bir merkez etrafında dolaşmak, hareket etmek, dönmek 5a/5, 21a/3
dördür-: Dönmesini sağlamak, çevirmek, döndürmek 4a/2, 13b/2
dört: "Dört" (4) rakamı 3b/2
du'a (A.): Allah'a yalvarma, yakarış, dua 5b/2, 7a/2, 7b/8
du'a-yı hayr: Hayır dua 10a/5
dûd (F.): Duman, tütün; gam, keder, acı
dûd-i âh: İnlemenin acısı 10b/1
duhâ (A.): Kuşluk vakti 21a/1
dûr (F.): Uzak
dûr kıl-: Uzaklaştırmak 8b/1
du (F.): İki 8a/1
dünyâ (A.): İçinde yaşadığımız âlem, dünya 3a/9, 10b/7

dünya-yı fânî: Geçici dünya, fani dünya 6a/9
dür (A.): İnci 18a/1
dürer (A.): İnciler, büyük inci taneleri 6b/5
dürü: Çeşit, tür 12a/5
dürür: -dur, -dür (birdirme eki) 10b/5, 15b/2, 15b/3
düş-: Yere düşmek, düşmek; tutulmak, giriftar olmak 21a/4, 22a/1, 22a/6
düşmen (F.): Hasım, düşman 9a/2, 9b/2, 16a/1
düşür-: Düşürmek 14a/5

E

ebed (A.): Sonsuz, sürekli, dâimî 6a/5
ebkâr (A.): Daha önce hiçbir kimse tarafından kullanılmamış şeyler
ebkâr-ı ma'ânî: Evvelce hiçbir kimse tarafından söylenmemiş fikirler, anlamlar 15a/10
obr (F.): Bulut 12a/7
obvâb (A.): Kapılar 16a/4
Edirne: Edirne şehri 12a/9, 16a/7, 17a/1
odnâ (A.): Düşkün, zavallı 2b/3, 10a/5
of'âl (A.): İşler, fiiller 1b/2
ofgân (F.): Feryat ile bağırışma, bağırma 21a/3
ofkâr (A.): Düşünceler, fikirler
efkâr-ı zikrullâh: Allah'ı anma ile ilgili düşünceler 2a/4
ofser (F.): Taç
efser-i şâh: Şahın tacı 9b/1
ofzûn (F.): Çok, ziyade, aşkın 10a/2
og-: Eğip bükme, itaat etmek, eğmek 16a/1
ogerçi (F.): Her ne kadar, gerçi, olsa da..., ise de..., 12b/1
oglen-: Neşeli, hoşça vakit geçirmek, eğlenmek 3b/5
ohl (A.): Sahip, mâlik olan 8a/7; bir yerde oturanlar, oranın halkı 7b/1

ehl-i 'adl: Adalet ehli, hak ehli 8b/8
ehl-i cinân: Cennet ehli, cennette olanlar 4b/4
ehl-i derd: Dert ehli, kederli olanlar 3a/8
ehl-i dil: Gönül ehli, Allah'ı hakkıyla bilenler 4b/9, 8b/7, 15a/4
ehl-i hâl: Hal ehli, marifet sahipleri 2a/3
ehl-i İslâm: İslâm topluluğu, tevhid toplumu, müslümanlar 5a/1, 5a/7, 7b/9
ehl-i kemal: Olgun kişiler, kemal sahipleri 8b/7
ehl-i küfür: İnkârcılar, küfür ehli 6b/8
ehl-i nazar: Açık görüşlü, anlayışla, keskin zekâlı, nazar ehli 5a/2
ehl-i tab': Yetenekli, kabiliyetli 15a/6
ehl-i vüshûl: Vuslat ehli, kavuşanlar, istedikleri hedefe varanlar 2b/10
ok-: Saçmak, serpmek, ekmek 5b/4
okrem (A.): Pek çömert, çok şerefli 2b/7, 3b/6
oksük: Mevcut değil, kayıp, eksik 13b/1, 13b/2, 13b/3
ol: El; irade, otorite, güç; sebep 10a/9, 11b/4, 12b/2
olem (A.): Dert, keder, üzüntü, sıkıntı 18b/3
olhân (A.): Ezgiler, nağmeler 4b/3
olkab (A.): Lakaplar
elkab-ı nazm: Şiir üstatları 15a/8
om-: Emmek 11b/9, 18b/4, 20a/1
emel (A.): Ümit, arzu, umma 23a/1
emr (A.): Buyruk, emir 8a/4, 9b/3
emr-i Hak: Allah'ın emri 16a/2
emr it-: Buyurmak, emretmek 7a/4
emr-i Mevlâ: Allah'ın emri 6a/2
emvât (A.): Ölüler 6a/8
onbiyâ (A.): Peygamberler, nebîler 1b/3, 4a/5, 4a/9

enfâs (A.): Nefesler, soluklar 5b/5,
enfâs-ı rûh-i rahmânî: Rahmanî ruhun nefesleri 4a/7
enfâs-ı rûhullah: Allah'ın ruhunun nefesleri 15a/8
Engürüs: Macaristan 7b/5
envâr (A.): Nurlar, parlaklıklar 11b/5
envâr-ı zikrullah: Allah'ı anmanın bereketi, nurları 1b/6
er: Erkek; kahraman, yiğit; asker; işini iyi bilen, yetenekli 14b/6
erbâb (A.): Sahipler, malikler
erbâb-ı nazm: Şairler, şiirle uğraşanlar 15a/10
ervah (A.): Ruhlar 3b/8
erzân (F.): Lâyük, uygun 14b/1
es-: Esmek 6b/2
esb (F.): At 10b/7
eser (A.): Belirti, alâmet, nişan, eser 6b/3
esirge-: Korumak, esirgemek, kayırmak, gözetmek 22a/5, 22a/6, 22a/8
eski: Çoktan beri var olan, geçmiş çağlardaki, eski 13b/6
esrâr (A.): Bilinmeyen şeyler, sırlar 1b/7, 15a/6
esrâr-ı zikrullah: Allah'ı anmanın sırları 1b/6
Estergon: Macaristan'da bir şehir 7b/5
eş'âr (A.): Şiirler 2a/5
eş'âr-ı zikrullah: Zikrullahla ilgili şiirler 2a/5
eşcâr (A.): Ağaçlar 5b/4
eşcâr-ı dîn: Dinin meyveleri, inancın meyveleri 5b/4
eşik: Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak 21b/8
eşk (F.): Göz yaşı
eşk-i revân: Akan göz yaşı 21a/3
et-: Bir durumu ortaya çıkarmak; bir ihtiyacı karşılamak, etmek
dilşâd et-: Gönülü açmak, gönül açmak 17b/1 krş. it-
evlâ (A.): Daha uygun, daha lâyük, üstün 15b/9
evvelâ (A.): Her şeyden önce, en başta, ilk önce 5b/4
ey: Kendisine söz söylenen kimse veya kimselerin dikkati çekilmek istendiğinde adın başını getirilir 4b/2, 4b/4, 5b/3
eyit-: Demek, söylemek 3b/8
eyile-: Yapmak, işlemek, yerine getirmek, eylemek 1b/3, 18b/1, 15a/7; yardımcı fiil; etmek
adâlet e., âh e., 'atâ e., 'arz-ı didâr e., 'ayık e., 'azl e., 'azm-i meydân e., cevri e., çâk e., dâr-ı İslâm e., derd-i dermân e., devr e., du'â e., fâ'ik e., fehmi e., feth e., gûş e., güftâr e., haz e., himmet e., ihsân e., ihsân-ı külli e., irsâl e., irsâl-i serdâr e., itâ'at e., izhâr-ı esrâr e., kabûl e., kahr e., kâr e., kudsi e., mansûr e., mihr ü vefâ e., muzaffer e., mülâkât e., münhezim e., müyes-ser e., nâz e., naşb e., niyâz e., nûş e., pâ-mâl e., pür şevk e., rahm e., şabr e., ta'n e., teceli e., teküpü e., terahhüm e., terk e., teveccüh e., tevekkül e., ülfet e., vefâ e., yâd e., zâr ü giryân e., zârlık e., zevk e., zevk-i deryâ e., zevk-ı firâvân e., zikr e., zulm-i firâvân e.

eylûk: İyilik 6b/4

eyyâm (A.): Günler 3b/6,

eyyâm-ı 'id: Bayram günleri 11b/1
eyyâm-ı nevbahar: İlkbahar günleri
 13b/8

özel (A.): Başlangıcı olmayan zaman,
 geçmiş zaman, eski 5b/6, 7a/6,
 10a/2

ozhâr (A.): Çiçekler 11a/8, 12a/5

F

fahr (A.): Övünülecek şey, övünç kay-
 nağı, iftihar vesilesi

fahr-i 'âlem: Kâinatın övünç kay-
 nağı olan Hz. Muhammed 2b/7

fahrü'l-mürselîn: Peygamberlerin
 övünç vesilesi olan Hz. Muhammed
 5b/3

fahr-i aşhâb-ı güzîn: Seçilmiş dost-
 ların övüncü, Hz. Muhammed 5b/6

fâ'îk (A.): Üstün, başkalarından ileri
 3a/3

fânf (A.): Bâki olmayan, sonlu olan, yok
 olan 2b/5, 3a/10, 6a/9

fâris (A.): Usta binici 14a/5

fark (A.): Ayrılık, fark

fark it-: Ayırt etmek, ayırmak, far-
 ketmek 5a/2

faşl (A.): Bölüm, mevsim

faşl-ı bahâr: Bahar mevsimi 13b/4

faşl (A.): Kişide bulunan üstünlük, de-
 ğer, iyilik, lutuf

faşl-ı Hak: Allah'ın lutfu 16b/8

fehîm (A.): Anlama, anlayış, idrak

fehîm eyle-: Anlamak, idrak etmek
 14a/4

felek (A.): Gökyüzü, sema, gök 3b/7,
 11b/4

fenâ (A.): Yok olma, sürekli olmama,
 süreksizlik 22b/6

ferahînk (F.): Sevinçli

ferahînk ol-: Sevinçli olmak, se-
 vinmek 6b/4

ferdâ (F.): Yarın, gelecek 13a/7, 19a/4

Ferhâd (A.): Ferhad ile Şirin hikâyesi-
 nin erkek kahramanı, sevgilisine
 kavuşma uğruna dağı delmekle ünlü
 kişi 15a/1

Ferhâd-veş: Ferhad gibi 13b/3

ferhunde (F.): Uğurlu, kutlu, mübarek
 16b/6

ferhunde-baht: Bahtı açık, bahtlı
 16b/6

feryâd (F.): Bağırma, inleyip sızlama,
 feryat 10a/9, 10b/3

feth (A.): Açma; zaptetme, ele geçirme,
 fetih 7b/1, 7b/2, 7b/9

feth-i bâb: (Gönül) kapısının açıl-
 ması 3b/7

feth eyle-: Ele geçirmek, fethetmek
 5b/7

fetvâ (A.): Bir mesele veya dava için di-
 nin ne dediğini anlatmak üzere
 müftü tarafından yazılan karşılık;
 müftü tarafından verilen şer'î hü-
 kûm veya karar 16a/6

feyz (A.): Bağış, bahşış, ihsan

feyz al-: İhsana kavuşmak 5b/5

feyz-bahş: Bereket ve bolluğu mey-
 dan getiren 15a/5

fırka (A.): Bölük, insan kalabalığı, ce-
 maat 2a/3

figân (F.): Bağırıp çağırma 21a/3

fikr (A.): Düşünme, fikir 19a/6

fikr-i şâkıb: Aydınlık düşünce
 15b/6

fikr-i vaşl: Kavuşma düşüncesi
 3b/5

firâk (A.): Ayrılık 11a/6, 21b/1, 22a/5

firâr (A.): Kaçma, uzaklaşma 7a/5

firâvân (F.): Çok, bol, fazla 13a/1,
 21b/6

fırkat (A.): Ayrılık 11a/4, 11a/6, 11b/11

fırdevs (F.): Cennet 6a/6

furşat (A.): Uygun zaman ve hal, fırsat
 7b/3, 9b/8

G

Gaffâr (A.): Çok affeden, çok bağışla-
 yan, bağışlaması çok olan; Allah
 9a/3

gaflet (A.): Habersiz olma, boş bulun-
 ma, gafillik, endişesizlik 3a/5

gâh (F.): Zaman, vakit, an, kimi za-
 man, ara sıra 13a/2, 13a/3, 14a/6

gâlib (A.): Üstün gelen, yenen, galebe
 çalan

gâlib ol-: Üstün gelmek, yenmek
 8a/6

gam (A.): Tasa, üzüntü, dert, keder,
 kaygı 12b/7, 14a/4, 14a/7

gam yi-: Üzülmek, kaygılanmak
 19b/6, 20a/7

gamhâne (F.): Gam evi, dünya 14b/6

gamhar (F.): Kederlenen, tasalanan,
 kaygılanan, kederli

gamhâr ol-: Tasalanmak, kaygılan-
 mak 21a/6

gamnâk (F.): Tasalı, kaygılı

gamnâk ol-: Tasalanmak, kaygılı
 olmak 6b/4

ganîmet (A.): Savaşta düşmandan alı-
 nan mal, ganimet 6b/7

Garb (A.): Batı, Avrupa ülkeleri 8a/7

gavğâ (F.): Kavga, döğüş 15b/3

gâyet (A.): Sınır, bitim, son; pek fazla,
 son derece, çok 12b/1, 20b/2

gayr (A.): Başka, diğer 2a/2, 5b/1

gayret (A.): Sabır, katlanma, bir belâ
 karşısında dayanma 7b/3, 10a/2

gayrı (A.): Başka, diğer 3a/8

gayûr (A.): Pek gayretli, hamiyetli 7b/3

gazâ (A.): Savaş 9b/8

gazel (A.): Konusu aşk, sevgi ve içki
 olan manzume 12b/4

gâzî (A.): Savaşta bulunmuş kimse;
 kutsal bir gaye uğruna savaşan kim-
 se 9b/8

gece: Güneş battıktan sonra gün ağarın-

caya kadar geçen süre

geceyi gündüze kat-: Aralıksız, ge-
 ce gündüz çalışmak 13b/7

geç-: Gitmek, bir yerden başka bir yere
 gitmek, yürümek, geçmek 1b/1,
 15b/2, 19a/2

gedâ (F.): Dilence, fakir, yoksul, muh-
 taç 2b/3, 10b/2, 14a/9

geht (F.): Ara sıra, bazan, kimi zaman
 12b/8, 13a/6, 13a/7

gel-: Bir yere gelmek, yürümek; üzerin-
 de yürümek, aşmak, ilerlemek; za-
 man harcamak, bir makam veya
 mevkiye oturmak 3b/4, 4b/7, 5a/6

ger (F.): Eğer, şayet (krş. eger) 10b/1,
 15b/8

gerçi (F.): Her ne kadar, ise de, gerçi
 12a/9, 15b/1

gerd (F.): Toz, toprak; gam, keder, tasa
 15a/3

gerden (F.): Vücudun omuzlarla baş
 arasında kalan bölümü, boyun, ger-
 dan 20b/7

germ (F.): Sıcak

germ ol-: Sıcak olmak, yakmak
 3b/7

getür-: Gelmesini sağlamak, meydana
 getirmek, getirmek 12a/5

gevher-bâr (F.): Cevher yağdırıcı, cev-
 her saçan 17a/2

gez-: Dolaşmak, gezmek 12b/8

gıdâ (A.): Beslenmek üzere yenilip içi-
 len şey, besin, gıda 11b/2, 15a/9

gıdâ-yı rûh: Ruhun gıdası 15a/9

gınâ (A.): Zenginlik, bolluk; bıkma

gınâ gel-: Bıkkın olmak, bıkamak
 22b/6

gırân (Fr.): Büyük, ulu 6b/5

gırân-ı mü'minîn: Müminlerin
 büyükleri 6b/5

gibi: Benzer, eş, gibi 2b/5, 3a/9, 5a/4

gıcc: Gece 5a/1, 5a/2, 5a/8

gider-: Yok etmek, ortadan kaldırmak,

- gidermek 2a/4, 4a/2, 7b/4
girm-: Girmek, içine girmek 12b/7
gırlıfâr (F.): Tutulmuş, yakalanmış, esir
gırlıfâr ol-: Yakalanmak, esir olmak 21a/5
gıryân (F.): Ağlayan 18b/7, 21b/5
git-: Uzaklaşmak, gitmek, bir yerden bir yere ayrılıp gitmek 1b/2, 3b/4, 4b/6
gonca (F.): Açılmamış, tomurcuk gül 11b/8, 14a/4
gonca-dehân: Gonca ağızlı 12a/6
gonca-i dil: Gönül goncası 15a/2
gonca-i nevres: Yeni yetişen gonca 14b/3
gök: Uzay, feza, gök 5a/2, 10b/1
gönder-: Yollamak, göndermek 15b/7
göñül: Kalp, gönül; iç, benlik 2a/1, 4a/2, 7a/8
göñül al-: Sevindirmek, gönül almak 17b/7, 20b/2
göñül düş-: Birini sevmek 22a/1
göñül vir-: Bağlanmak, tutulmak 21a/2
göñül yık-: Gönül kırmak, gönül incitmek 17b/8
gör-: Fark etmek, görmek, müşahade etmek 2a/3, 3b/1, 7a/5
göster-: Göstermek 4a/1, 14a/4, 16b/2
götür-: Taşımak, nakletmek, götürmek 17a/3
göz: Göz 3a/5, 10b/2, 13a/8
göz yaşı ak-: Ağlamak, gözünden yaş akmak 19a/4
gözü göñlü açıl-: Neşelenmek, açılmak, sevinmek 12b/6
gubâr (F.): Toz 15a/4
gulgüle (F.): Gürültü, bağışma, üzüntü
gulgüle ol-: Bağışmak, gürültü yapmak 16a/3
güş (F.): Kulak; dinleme
güş eyle-: Dinlemek, kulak vermek 4a/6

- güşe** (F.): Köşe, bucak 5a/4
güşvâr (F.): Küpe
güşvâr ol-: Başa gelen bir durumdan ders almak, hiç unutmamak 5b/8
güşâ (F.): Söyleyen, konuşan, söyleyici 3b/3
guzât (A.): Gaziler 7b/6, 9a/5
guzât-ı müslimîn: Müslüman gaziler 7b/6
güftâr (F.): Söz 11b/8, 15a/9
güftâr eyle-: Söz söylemek 15a/7
gül (F.): Gül 10b/4, 12a/6, 13a/2
gül-i gülzâr-ı nübüvvet: Peygamberlik bahçesinin gülü 17a/4
gülâb (F.): Gül suyu 3b/5
güldür-: Gülmesine sebep olmak, gülmek 17b/8, 19a/5
gülistân, gülsitân (F.): Gül bahçesi 11b/3, 11b/8, 13a/2
gülşen (F.): Gül bahçesi (krş. gülistân) 4b/3, 13b/7, 15a/3
gülzâr (F.): Gül bahçesi (krş. gülistân) 11a/7, 17a/4
gümân (F.): Sanma, sanı, sezme, zan 12a/7
gümgeşte (F.): Kaybolmuş, zayı 2a/1
gümrah (F.): Yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış 7a/5
gümrah ol-: Yolunu şaşırarak 9a/7
gün: Gün, vakit, zaman 3b/7, 4a/1, 5a/7
günâh (F.): Allah'ın emrine aykırı olarak görülen iş, suç, hata, günah 2b/9
gündüz: Günüün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü 13b/7
güneş: Gezegenlere ve yer yuvarlığına ışık ve ısı veren büyük gök cismi, güneş 11b/6
gürâh (F.): Bölük, kalabalık, topluluk, cemaat
gürâh-ı müslim: Müslüman topluluğu, İslâm cemaati 6b/4
güşâ (F.): Açmak 19b/7

- güvâh** (F.): Şahit, tanık
güvâh ol-: Şahit olmak 9a/6
güzel: Güzel 12b/1, 13a/6, 13a/7
güzellen-: Güzel bir duruma gelmek, güzel olmak 12a/8
güzîn (F.): Seçilmiş, seçkin 5a/6

H

- hâb** (F.): Uyku
hâb-ı gâflet: Gaflet uykusu 3a/5
haber (A.): Haber, bilgi, havadis 6b/1, 6b/6, 6b/7
haber-i fetih: Fetih haberi 7b/2
haber ile-: Haber vermek 19a/2
habîb (A.): Sevilen, sevgili, dost 1b/2, 9b/4, 9b/5
Hâbîb- Ekrem: Hz. Muhammed 19a/2
hâcet (A.): İhtiyaç, lüzumlu ve gerekli olan şey 3a/6, 3a/8
had (A.): Yanak 11b/10; sınır, derece 14b/2
hadd-i al: Kırmızı yanaklı 11b/10
hâdî (A.): Doğru yolda götüreren, hidayet kavuşturarak; kılavuz, rehber 7b/4
Hâfız: XIV. yüzyılda yaşamış İran'ın en meşhur gazel şairi 14a/5
hâ'in (A.): Hıyanet eden, nankörlük eden, hain 8b/6
Hâk, Hâk (A.): Doğruluk, doğru ve gerçek olan; bir kimsenin önceden geçmiş emeğinden dolayı hak ettiği maddî ve mânevî karşılık; Allah, Hak 2a/2, 3a/10, 4a/3
hâk (F.): Toprak 5b/4
hâk-i Rûm: Anadolu toprağı 5b/4
hal (A.): Durum, vaziyet, keyfiyet, görünüş 2a/3, 17b/5, 18a/4
halâş (A.): Kurtulma, kurtuluş
halâş ol-: Kurtulmak 15b/5
halet (A.): Durum, vaziyet, keyfiyet, hal 8b/4
hâliya (A.): Şimdiki zaman 16a/1
halk (A.): İnsanlar, insan topluluğu, halk 4b/1
halk-ı âlem: Âlem halkı, bütün insanlar 16a/a
halk-ı cihân: Cihan halkı, bütün insanlar 4b/7
halka: Çeşitli madenlerden veya tahtadan yapılmış çember 2a/3
hamd (A.): Şükür, şükran, Allah'a olan şükür duygusunu dile getirme; yüceltme, övme 7a/3, 7a/8
hamd ey-: Hamdetmek, övmek, şükretmek, teşekkür etmek 5a/6
hamd it-: Şükretmek, övmek 14b/2
hamd ü hudâ kıl-: Allah'a şükretmek 12b/9
hamdüllillâh: Allah'a şükretmek, Allah'a hamdetmek, Allah'a teşekkür etmek 11a/6, 14a/8
hâmûş (F.): Susan, susmuş
hâmûş ol-: Susmak, konuşmamak 11b/3
hân (F.): Hükümdar, han, hakan, sultan 16a/6
hançer (F.): Ucu eğri ve sivri, kamaya benzeyen ve silâh olarak kullanılan bir tür bıçak 18a/9, 21a/7
hançer-i hicrân: Hicran hançeri 19b/2
handân (F.): Gülen, neşeli, sevinçli 14b/3
hâne (F.): Ev, mesken, konut 1b/6
hâr (F.): Diken
hâr-ı muğaylân: Deve dikenini 15b/4
harâc (A.): Vergi 16a/1
harâret (A.): Sıcak, sıcaklık 7b/7
harb (A.): Savaş 6b/1
Hâricî: Hz. Ali'ye karşı isyan eden cemaat fertlerinin her biri 15b/5
hâşıl (A.): Meydana gelen, olan, ortaya çıkan 13b/8, 15b/8
hasret (A.): Özleme, özleyiş 17b/4

hâsta (F.): Hasta, rahatsız olan 10b/3, 19a/1
hâşır (A.): Kıyamet, ölümlerin dirilip toplanacakları zaman 4a/8
hâtır (A.): Düşünme ve akılda tutma gücü, akıl, zihin, gönül 1b/5, 15a/2, 15a/3
hâtır-güşâ: Gönül açan, gönle ferahlık veren 19b/7
hâtif (A.): Sesi işitilen fakat kendisi görünmeyen 15b/7
havf (A.): Korku, korkma 7a/5
hay (A.): Diri, canlı 6a/9
hayâl (A.): Bir kimsenin kafasında canlandırdığı şey, düş 2b/5
hayâl-i vaşl: Kavuşma hayali 3b/5
hayl (A.): Bir arada bulunanlar, takım, güruh
hayl-i sipâh: Asker topluluğu 9a/8
hayli (F.): Çok, birçok, epeyce; oldukça 18a/3
hayr (A.): İyilik, hayır 6a/8, 9a/5, 10a/5
hayret (A.): Şaşma, şaşırma, ne yapacağını bilememe 11b/7, 19b/5
haz (A.): Hoşa giden duygulanma, hoşlanma, haz 20a/1
hazf (A.): Aradan çıkarma, çıkarılma, yok etme, ortadan kaldırma 15b/5
hazret (A.): Bir saygı ifadesi olarak büyük zatlara verilen unvan 5b/8, 6a/4, 9a/4
helâk (A.): Mahvolma, ölme, yok olma
helâk it-: Öldürmek, canına kastetmek, yok etmek 9b/3
hele (F.): Bari, hiç olmazsa; evvelâ, her şeyden önce 15a/4
hem (F.): Ayrıca, üstelik, bir de 15b/5, 20a/5
hem (F.): Farsça ve Arapça kelimelerin başına gelerek ortaklık ve beraberlik ifade eden sıfatlar yapar
hem-dem: Birlikte yaşayan, arkadaş 6a/7

hem-nişîn: Birlikte oturup kalkan 6a/7
hem-ser: Karı kocadan her biri, eş 14b/6
hem-sohbet: Sohbet arkadaşı 11a/3
hemân (F.): Hemen, derhal, çabucak, o anda 7a/2, 12a/4, 14a/1
hemçü (F.): Gibi 15a/7
henüz (F.): Daha yeni, ancak, henüz 18b/8, 19a/1
hep: Bütün, hepsi; daima 3a/8, 6a/2, 9a/4
her (F.): Birer birer hepsi, tamamı, hepsi 1b/1, 1b/7, 2a/2
her biri: Her, her bir 6a/5, 15b/1
her ne: Ne, her ne, her şey 6a/5, 15b/9
hergiz (F.): Asla, katiyen, hiçbir vakit 3a/5, 16b/7
hevâ (F.): Arzu, istek; hava, gök 12a/7, 12b/5
heves (F.): İstek, arzu 2a/2
heybet (A.): Ululuk, azamet, büyüklük, gösteriş 9a/1
hezâr (F.): Bin (1000) rakamı 7a/7
hezâr (F.): Bülbül 13b/5
hezîmet (A.): Bozgun 6b/8
hîdmet (A.): bk. hîdmet
hîrâmân (F.): Salınarak naz ve eda ile yürüyen 18b/5, 21a/1
hırka (A.): Kalın kumaştan yapılmış veya içi pamukla beslenmiş ceket uzunluğunda bir giyecek 2a/3
hicr (A.): Ayrılık 11b/3, 21a/4
hicrân (A.): Ayrılık, unutulmaz acı 18b/3, 19a/3, 19b/2
hicrân çek-: Ayrılık çekmek 4b/6
hiç (F.): Asla, büsbütün, hiç 6b/1, 9a/3
hîdâyet (A.): Doğru yol, Hak yolu 9b/7, 11a/4
hîdmet (A.): Birinin işini görme veya bir kimseye yararlı olan bir işi yap-

ma, kulluk, hizmet 1b/4, 15b/8, 15b/9
hîmâye (A.): Koruma, himaye
hîmâye it-: Korumak, himaye etmek 8b/5
hîmmet (A.): Canla başla bir işe girişme, gayret, çalışma
hîmmet eyle-: Gayret etmek, çalışmak, çaba göstermek 5b/7
hîmmet it-: Çalışmak, gayret etmek 6a/2, 6a/3
hîsâb (A.): Sayma, hesaplama, hesap 16b/8
hîşâr (A.): Kale, hisar 9a/4
hîtâb (A.): Konuşma, söz söyleme
hîtâb it-: Seslenmek, birine karşı söylemek, hitap etmek 15b/7
hokka (A.): İçine mürekkep konan madden, cam veya topraktan yapılmış küçük kap; küçük kutu
hokka-i yâkût: Yakuttan yapılmış hokka; Yâkut'un hokkası 11b/2
hoş (F.): Güzel, iyi, tatlı 6b/7, 11b/4
hoş-bû: Güzel kokulu 20b/6
hoş-elhân: Makamlı bir şekilde okuyan, güzel ve tatlı okuyan 4b/3
hoş-nevâ: Güzel sesli 11b/3
hoş tut-: Birine iyi ve sevecenlikle davranmak 4b/8
hûb (F.): Güzel, iyi, hoş 12b/1
hûbân (F.): Güzeller, sevgililer 19b/1, 20b/2
hubz (A.): Ekmek 13a/4
Hudâ (F.): Allah, yaratıcı 3b/2, 7b/5, 8a/1
Hudâyâ: Allahım, ey Allahım 1b/3, 2a/9, 3a/1
hûr (A.): Cennet kızları, huriler 6a/7
huzûr (A.): Yan, ön, huzur 10a/3
huzûr-ı hâzret: Allah'ın huzuru 10a/3
hüner (F.): Beceriklilik, marifet, maharet, ustalık 10b/7

hürmet (A.): Saygı, onur, şeref, haysiyet 4b/8, 8a/8, 9b/4
hüsn (A.): Güzellik, iyilik, güzel, iyi 4b/10, 22b/1
Hüsrev (F.): Hüsrev ve Şirin hikâyesinin erkek kahramanı 15a/1

I

ısmarla-: Bir şeyin yapılmasını ve getirilmesini, bu işlerle uğraşan birine söylemek, sipariş etmek, bir işin yapılmasını söylemek, ısmarlamak 1b/5, 9a/1
'ıyân (A.): Açık, âşikâr, belli 14a/3
ızdırâb (A.): Sıkıntı, acı, elem, büyük güçlük ve eziyet 3b/4
'izzet (A.): Değer, kıymet, yücelik 6b/2

İ

i-: İmek fiili; olma, kılma bildirir 9a/5, 10b/1, 11a/3
İbrâhim Edhem: Şehzade iken taç ve tahtını terkeden Belhli meşhur mu-tasavvıf 2a/8
icrâ (A.): Yerine getirme, uygulama
icrâ-yı sünnet: Hz. Peygamber'in sünnetinin yerine getirilmesi 4a/4
ictihâd (A.): Güç yettiği kadar çalışma, ictihad
ictihâd it-: Gayret etmek, çalışmak 16b/4
iç: Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan yer, dahil; oyuk olan veya oyuk sayılabilen şeylerin boşluğu 13b/3; akıl, gönül, irade gibi insanın mânevî varlığını oluşturan şeylerden biri 1b/7, 12b/7, 21b/1
içeri, içre: İç, yan, iç bölüm, iç yan, iç taraf 1b/1, 3a/3, 3b/3
içün: İçin 6b/5, 8b/8, 9b/7

- 'id** (A.): Bayram 5a/6, 11b/1
'id-i vaşl: Kavuşma, buluşma bayramı 11a/6
- ihlâş** (A.): Doğru, temiz sevgi, içten gelen bağlılık 2a/5
- ihmal** (A.): Önem vermeme, gereken ilgiyi göstermeme, önemsememe
ihmâl (i) ol-: Bir işte aksamaya meydan vermek, sebep olmak 1b/4
- ihsân** (A.): Yardım etme, lutf, iyilik, cömertlik 7a/6, 14b/2, 14b/4
ihsân eyle-: İyilik yapmak, lutfetmek 2a/9, 16b/7
ihsân it-: Yardım etmek, iyilikte bulunmak 2a/6, 7a/6, 7a/7
ihsân-ı küllî: Mükemmel bir iyilik 2a/9
- ihyâ** (A.): Canlandırma, diriltme, yenden hayata döndürme
ihyâ-yı ervâh: Ruhların dirilmesi 3b/8
ihyâ ey-: Canlandırmak, diriltmek 3b/8
ihyâ kıl-: Kuvvet vermek, canlandırmak 3b/8, 17a/2
- ikbâl** (A.): Baht, talih, baht açıklığı, işlerin yolunda olması 1b/3, 16b/9, 18a/8
- ikon**: Esnasında 7a/4, 19b/6
- iki**: İki (2) rakamı 6b/7, 7b/9, 9b/2
- iklîm** (A.): Ülke, kıta, memleket, diyar 1b/7
iklîm-i ten: Vücut ülkesi 1b/6
- ikrâm** (A.): Ağırlama, hürmet gösterme 4a/4
- ikrâr** (A.): Kararlaştırma, dil ile söyleme
ikrâr it-: Söylemek, ifade etmek 2a/5
- il**: Vilâyet, il 5b/7, 7b/4, 7b/7
- ilâh** (A.): Allah, Rab 9a/9
ilâhâ: Allahım 2b/3
ilâhî: Allahım, Ey Allahım 1b/1, 3a/6, 3a/9

- ile**: ile 1b/6, 1b/7, 2a/1
- ilet-**: Ulaştırmak, götürmek, iletmek 7a/2, 19a/2
- ilhâm** (A.): Allah'ın insanın kalbine bir şeyi yerleştirmesi, bir şeyin kalbe doğması 1b/1
- 'ilm** (A.): Bilgi, biliş, bilme, ilim 8b/5, 10b/7, 11a/1
- imân** (A.): İnanma, inanç 7b/4, 8a/7
- 'inân** (A.): Dizgin 14a/5
- ince**: Kendi cinsinden olanlara göre, dar ve uzun olan, kalınlığı az olan 18b/4
- 'indellâh** (A.): Allah'ın yanında, Allah'ın katında 7b/8
- inle-**: Acı ve üzüntü belirten sesler çıkartmak, inlemek 20a/2, 20b/3, 20b/4
- intikâl** (A.): Bir yerden bir yere geçme, intikal
intikâl it-: Vefat etmek, ölmek 16a/2
- ir-**: Ulaşmak, varmak, kavuşmak, yetişmek, erişmek 3a/10, 5a/1, 5a/8
- irig-**: Ulaşmak, varmak, kavuşmak, yetişmek 5a/6, 6b/6, 7a/7
- irsâl** (A.): Gönderme, yollama
irsâl eyle-: Yollamak, göndermek 9a/2, 15b/1, 15b/9
- irşâd** (A.): Doğru yolu gösterme, doğru yola yönelme 2a/1
- İslâm** (A.): Müslümanlık, İslâmiyet, İslâm 6b/3, 10a/7
a'lâm-ı İslâm: İslâm bayrağı 4a/3
'asker-i İslâm: İslâm askeri 6b/1, 9b/4
cünd-i İslâm: İslâm askeri 6b/2, 7a/2, 7a/5
dâr-ı İslâm: İslâm yurdu, İslâm ülkesi 8a/7
dîn-i İslâm: İslâm dini 7b/5
ehl-i İslâm: Müslümanlar, İslâm olanlar 5a/1, 5a/7, 7a/8

- leşker-i İslâm*: İslâm askeri 10a/7
sehr-i İslâm: Müslümanların yaşadığı yer, İslâm şehri 4b/8
tohm-i İslâm: Müslümanlaştırma gayreti, İslâm'ın yayılması, yerleşmesi için gösterilen gayret 5b/4
- ism** (A.): İsim, ad 4b/9
- iste-**: Dilemek, istemek, arzu etmek 23a/1
- istignâ** (A.): Eldekini yeterli bulma, tok gözlülük 17b/2
- istinâd** (A.): Dayanma, güvenme 2b/1
- 'îş** (A.): Yaşama, yaşayış, zevk ve safa
'îş it-: Zevk ve eğlence içinde olmak 13a/1
- iş**: Bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcarak yapılan etkinlik; çalışma, uğraş, iş, 1b/7
- iş'âr** (A.): Yazı ile bildirme, haber verme
iş'âr it-: Haber vermek, yazı ile bildirmek 2a/5
- işitt-**: Duymak, işitmek 5b/8, 13b/5
- it-**: Yapmak, etmek, işlemek, davranmak 21b/8
âbâd i., *'adâlet i.*, *'adâvet i.*, *âh ü zâr i.*, *ârâm i.*, *âsân i.*, *âsûde hâl i.*, *âteş i.*, *av i.*, *'avf i.*, *arz i.*, *'azm i.*, *bahş i.*, *cefâ i.*, *cem' i.*, *cevr i.*, *cevr ü cefâ i.*, *cüdâ i.*, *çâk i.*, *dîvâne i.*, *du'â i.*, *ehl-i vüshûl i.*, *eksük i.*, *emr i.*, *fark i.*, *ferhunde-baht i.*, *fîrâr i.*, *göz yaşın kan i.*, *güftâr i.*, *hâlet i.*, *hamd ü şükr i.*, *hâşıl i.*, *hâtîr-güşâ i.*, *helâk i.*, *hitâb i.*, *himâyet i.*, *himmet i.*, *ictihâd i.*, *ihsân i.*, *ikrâr i.*, *'ilm i.*, *intikâl i.*, *iş'âr i.*, *kabûl i.*, *kâm-bîn i.*, *kâr i.*, *karâr i.*, *lâ' l i.*, *lutf i.*, *lutf-i bî-hisâb i.*, *mahfûz i.*, *makbûl i.*, *makhûr i.*, *merhabâ i.*, *meyl i.*, *mihr ü vefâ i.*, *murâd i.*, *muttaşıl i.*, *münevver i.*, *mürüvvet i.*, *müşerref i.*, *nâz ü istignâ i.*, *neşr-i*

- 'adâlet i.*, *nişân i.*, *nizâm i.*, *pâmâl i.*, *peydâ i.*, *rağbet i.*, *rahm i.*, *ref' i.*, *reşk i.*, *rezm-i bezm i.*, *sâlik i.*, *sa'y i.*, *semâ i.*, *serdâr-ı âlîşân i.*, *serderter-i merdân i.*, *sultân i.*, *sü'âl i.*, *şefâ'at i.*, *şive vü nâz i.*, *şükr i.*, *tâc ü taht i.*, *tahtşîl i.*, *ta'zîm ü ikrâm i.*, *tecddid i.*, *tekrâr i.*, *terahhüm i.*, *terk i.*, *tesbîh i.*, *teşrîf i.*, *tezyîn i.*, *var i.*, *vaşf-i leb-i dîdâr i.*, *vefâ i.*, *vîrân i.*, *vîrâne i.*, *yâd i.*, *zan i.*, *zâr-lık i.*, *zevk-i firâvân i.*, *zevk ü şafâ i.*, *zîr-dest i.*, *zuhûr i.*, *zulm i.*
- iş'at** (A.): Tâbi olma, boyun eğme, söz dinleme, emirlere uyma
iş'at eyle-: Boyun eğmek, emirlere uymak 7b/8
- i'timât** (A.): Güven, itimat, emniyet 2b/1
- izhâr** (A.): Gösterme, meydana çıkarma
izhâr-ı esrâr eyle-: Sırları meydana çıkarmak 15a/6
- 'izz** (A.): Değer, kıymet, büyüklük, yücelik 1b/3, 6b/2, 10b/6

K

- Kâ'be** (A.): Mekke'de bulunan mukaddes yapı, beytullah, Kâbe 15b/4
- kâbil** (A.): İmkân dahilinde olan, mümkün, olabilir, yatkın 14b/2, 14b/7
- kabûl** (A.): Alma, benimseme, razı olma
kabûl eyle-: Almak, benimsemek, kabullenmek 8a/2
kabûl it-: Razı olmak, kabullenmek 2b/9
kabûl ol-: Benimsenmek 14a/8
- kabr** (A.): Kabir, mezar 6a/6, 6a/9
- kad** (A.): Boy bos, endam 17b/2
- kadar** (A.): Kadar 9a/9
- kadem** (A.): Ayak 1b/2, 4b/7, 17a/3
kadem bas-: Ayak basmak 11a/5
kademi nakş: Ayağının izi 17a/3

- kadım** (A.): Eski 11a/5, 11a/7, 16a/8
kadr (A.): Değer, kıymet; Kadir (gecesi) 5a/5
kadr ol-: Değerli olmak, kıymetli olmak 5a/8, 7b/9
leyle-i Kadr: Kadir gecesi 11b/1
kadr-i 'âlî vir-: Üstün değer vermek 2b/6
kahhâr (A.): Fazlasıyla kahreden, kahredici kuvvet sahibi, Allah'ın isimlerinden 7b/6
kâhir (A.): Kahreden, yok eden, ortadan kaldıran 7a/1
kahr (A.): Üstün gelip mahvetme, yok etme, perişan etme 7b/6, 8b/2
kahr eyle-: Mahvetmek, yok etmek 9b/2
kâkûl (F.): Yüzün iki yanına sarkan saç 18a/6
kal- Devam etmek, yaşamak, ebedî olmak, geride kalmak 10b/3, 10b/4, 10b/5
kal'a (A.): Hisar, kale 7b/9
kalb (A.): Gönül, kalp 3b/3, 4a/5, 9b/8
kalb-i nâs: İnsanların gönlü 4a/5
ka'le: 6b/7 bk. kal'a
kâleb (A.): Kalıp
kâleb-i bî-rûh: Ruhsuz kalıp, ceset 14a/1
kâm (F.): Meram, arzu, istek 3b/6
kâm-bîn: Mutlu, mesut 16b/5
kâm-yâb ol-: İsteğine ermek, arzuna kavuşmak 16b/8
kamer (A.): Ay 3b/1
kâmet (A.): Boy bos 18b/4
kâmet-i dil-cû: Gönlü hoşlandıran boy 20b/5
kamu: Hep, bütün 6b/5
kan: Kan 10b/2, 13a/8, 17b/6
kandır- Kandırmak, doyurmak, suya kanmasını sağlamak 12a/2
kân (F.): Kaynak, bir niteliğin kendisinde fazlasıyla bulunduğu kimse

- kerem-kân:* Kerem, bağış kaynağı, bol bol bağışta bulunan 14b/5
kanâdîl (A.): Kandiller 4b/10
kand (A.): Şeker
kand-i mükerrer: "Güzelin iki dudağı"ndan kinaye, şeker kamışının suyu üç defa kaynatılarak alınan beyaz şeker 11b/9
kandîl (A.): Kandil 5a/1, 5a/2, 5a/3
kanğı: Hangi 7a/7
kanı: Hani, nerede 15a/2, 15a/6
kâni' (A.): Kanaat eden, eline geçenle yetinen 7b/2, 9a/8
kânûn (A.): Ateş ocağı; soba, mangal
kânûn-ves: Mangal gibi 19b/3
kapu: Kapı 2b/3, 2b/9, 3a/8
kâr (F.): İş, fiil, amel 11a/2, 15b/6, 20a/6
kâr eyle-: İş yapmak, kazanç sağlamak 15a/6
kâr it-: İş yapmak, kazanç sağlamak 10a/8, 11b/3
Karaman: Karaman şehri 15/5
karâr (A.): Durma, sözünde ve yerinde durma, sebat; düzenli durum, düzenlilik 10b/4
karâr it-: Durmak, ikamet etmek 16b/1, 19a/4, 19a/5
karîb (A.): Yer ve zaman bakımından uzak olmayan, yakın
an-karîb: Yakında, çok vakit geçmeden 6b/3
karşu: Karşı, doğru 8b/7, 18a/9
kasr (A.): Bina, köşk, saray
kasr-ı zîbâ: Süslü köşk 12b/5
kaş: Kaş 11b/1, 18a/1, 18a/6
kat' (A.): Kesme 16a/1
kat'-ı harâc: Haraç kesilmek; vergi almak 16a/1
kat- Bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini değiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek, karıştırmak, ilâve etmek

- geceyi gündüze kat-:* Aralıksız, gece gündüz çalışmak, büyük çaba göstermek 13b/7
katı: Pek, çok, fazla katı 13a/9, 22a/1, 22b/2
katil (A.): Öldürme 8a/8
kavm (A.): İnsanın içinde yaşadığı topluluk, kavim 7a/1, 8a/4
kavs (A.): Yay
kavs-ı saht: Sert yay 10b/8
kazâ (A.): Allah'ın ezeli hükmünün yerine gelmesi; kötü hal, tehlike 8b/3, 8b/4
keder (A.): Kaygı, tasa, dert, gönül üzüntüsü 15a/3
kelâm (A.): Söz, konuşma 4a/7, 5b/8
kelle (F.): Baş, kafa 6a/2
kemâl (A.): Tamlik, mükemmellik; bilgi, ahlâk ve fazilet bakımından mükemmel olma 8b/7, 10b/6
kemâl-i cûd: Cömertlikte mükemmellik 9b/4
kemer (F.): Bele takılan kuşak, kemer 21a/7; ayrıca kapı, pencere, minare gibi yapıların üzerindeki daire veya yarım daire görünüşündeki mimari şekil 5a/3
kenâr (F.): Kıyı, kenar, sahil 20a/1
kerem (A.): Büyüklük, cömertlik; ihsan, lutuf
kerem kıl-: İhsan etmek, iyilik yapmak 9b/2
kerem-kân: Bol bol bağışta bulunan 14b/5
kerîm (A.): Soylu, büyük, asalet ve şeref sahibi 4a/4
kes- Kesmek, sona erdirmek, sözüne son vermek
ümmîd kes-: Bir şeyin olmayacağına inanmak 2a/2
kevneyn (A.): İki âlem, dünya ve âhiret 4a/8
kez: Defa, kere 20a/4, 20a/5

- kıl-** Yapmak, etmek, meydana getirmek 11b/4, 12a/6, 12a/8
berî k., cefâ k., cihân-ı nûr k., dilden çıka k., du'â k., dâr k., hamd-i hudâ k., handân k., hemnişîn-i hûr k., hidmet k., ihsân k., ihyâ k., ihyâ-yı ervâh k., kerem k., mağfûr k., mağhûr k., ma'mûr k., mansûr k., manzûr k., mesrûr k., mezkûr k., mu'azzez k., nâle k., nazar k., rahmet k., reftâr k., rûşen k., şafâ k., sa'îd k., şohbet k., sulţân k., tâc-dâr k., tebdîl-i hevâ k., temennâ-yı vefâ k., teraḥḥum k.
kılıç: Kılıç
kılıç ur-: Kılıç vurmak 9a/1
kır- Vurarak veya ezerek parçalamak, öldürmek, yok olmasına sebep olmak 8a/4, 9a/8, 9b/3
kızılbaş: Şah İsmâîl'in babası Haydar'ın, adamlarına on iki dilimli kurmızı börg giydirmesi sebebiyle bu adı alan gruplar. Bunlar İran'da kurulan Safevî Devleti'nin yanında yer almışlar ve bu yüzden XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı ülkesinde üç asırdan fazla süren bir dizi isyan hareketleri meydana gelmiştir 6b/8
ki: Ki (bağlama zamiri) 1b/4, 3a/2, 3a/5
kim: Kim (soru zamiri) 4b/10, 11b/5, 16a/3
kim: (belisizlik zamiri) 3a/10, 7a/3, 10b/7
kim: (bağlama zamiri) 7a/5, 22b/5
kimesne: Kimse, kişi 12b/2
kimiyâ, kimmiyâ (A.): Kimya, üstün nitelikler taşıyan ve az bulunan değerli şey 15a/5
kimse: Kişi, kimse, biri 13b/6, 15b/2, 21a/5
kırpık: Göz kapağının kenarındaki kıllar veya bu kılların her biri 18a/1, 18a/6

L

- kitâb** (A.): Kitap 3b/2
ko-: Koymak, bırakmak, yerleştirmek
 1b/11, 9a/3, 11b/7
kolan: Enli, örme kuşak; enli ve kalın
 şerit; kayış 21a/7
koşak-: Kuşatmak 13a/3
kov-: Geri çevirmek, reddetmek, kov-
 mak 8b/6
koy-: Bırakmak, terketmek 9a/7
köşne (F.): Eski, eskimiş 12a/4, 16b/6
köpek: Köpek 10b/2
kral: Kral, hükümdar 7a/1, 7b/7
kral-ı bed-hâl-: Kötü durumdaki
 kral 9a/4
kuç-: Kucaklamak, kucağına almak
 18b/64, 20a/1, 20b/8
kudûm (A.): Geliş, gelme 4b/8, 12a/8
kudsi (A.): Kutsal, mukaddes 6a/7
kûh (F.): Dağ
kûh-i firkat: Ayrılık dağı 19b/1
kûh-i hasret: Hasret dağı 17b/4
kul: İnsan, kul 2b/9, 7a/4, 7a/7
kul ol-: Boyun eğmek, itaat etmek
 1b/4, 18b/5, 20b/5
kulaguz: Kılavuz 9b/7
kulak: Kulak 5b/8, 6b/6
kuvvet (A.): Kuvvet, kudret, güç
kuvvet-i bâzû: Kolunun kuvveti, bi-
 leğinin gücü 10b/8
kûy (F.): Köy 19a/2
küffâr (A.): Kâfirler, Hak dini inkâr
 edenler 7b/3, 7b/4, 7b/6
küfr (A.): Allah'a ve dine ait şeylere
 inanmama, imansızlık, küfür 5b/2,
 6b/8, 7b/4
kûlbe (F.): Kulübe
kûlbe-i gamhâne: Çile evinin kulü-
 besî 14b/6
küllî (A.): Hep, bütün 2a/9
künc (F.): Köşe, bucak
künc-i zulmet: Karanlığın köşesi
 19b/1
küpe: Kadınların kulak memesine tak-
 tıkları süs eşyası 5a/4
küşâ (F.): 19b/7 bk. güşâ

- lafza** (A.): Bir tek söz veya kelime
 16b/10
lafza-i maktû: İnkıtaya uğramış söz
 16b/10
lahza (A.): An, zaman 17b/1
la'l (A.): Yakuta benzeyen kırmızı
 renkte kıymetli süs taşı; kırmızılığı
 münasebetiyle sevgilinin dudağı
 11b/2, 11b/10 (bu beyitte "lâle"
 şeklinde yazılan kelime yazıldığı
 biçimdeki anlamı vermemektedir.
 "la'l" anlamına daha uygundur).
la'l-i Bedahşân: Bedahşan yakutu-
 nun kırmızılığı 21a/1
la'l it-: Kırmızılaştırmak 15b/5
la'l-i leb: Sevgilinin dudağının kı-
 rımsızlığı 20a/4
lâ-yezâl (A.): Bitmez, son bulmaz, ebe-
 di 13a/5
lâyık (A.): Yakışan, yaraşan, uygun
 5b/5, 11a/2
lâyık ol-: Hak kazanmış olmak
 3a/2
lâzım (A.): Gerekli, lüzumlu, şart 15b/5
leb (F.): Dudak 11b/9, 12a/1, 12a/2
leb-i cây-bâr: Su kenarı, ırmak ke-
 narı 13b/8
leb-i deryâ: Deniz kenarı 19b/7
leb-i Şîrin: Şîrin'in dudağı 15a/1
leşker (F.): Ordu, asker
leşker-i İslâm: İslâm askeri, İslâm
 ordusu 10a/1, 10a/4, 10a/7
leyl (A.): Bir gece, gece
leyle-i Kâdr: Ramazan ayının 27.
 gecesi, Kadir gecesi 11b/1
lezzet (A.): Tat, lezzet 3a/9
lik (F.): Fakat, lâkin, ancak 7b/2, 9a/8
livâ (A.): Sancak 8a/3
lutf (A.): Hoşluk, güzellik, iyilik 2a/8,
 3a/2, 6a/3
lutf-i Hudâ: Allah'ın lufu 16a/7
lutf it-: İyilik etmek, kerem etmek
 3b/2, 8b/1, 17b/68

- lutf-i bî-hisâb it-*: Hesapsız iyilik
 etmek 16a/8
lutf u ihsân eyle-: Yardım ve bağış
 yapmak 16b/7
lutf ü zafer peydâ ol-: Bağış ve za-
 ferin meydana gelmesi 6a/2
lü'lu' (A.): İnci
lü'lu'-i şeref: Şeref incisi 16b/9

M

- ma'anî** (A.): Manalar, anlamlar 15a/10
mağfûr (A.): Allah tarafından günahla-
 rın affedilmiş olması için dua edilen
 kimse
mağfûr kul-: Affedilmek, bağışlan-
 mak 6a/5
mâh, meh (F.): Ay, kamer 3b/7, 11b/1,
 17b/7
mâh-ı nev: Yeni ay 11b/1
mâh-ı şıyâm: Ramazan ayı, oruç
 ayı 5a/8
mâh-ı tâbân: Parlak ay 19b/1,
 20b/1
mahal (A.): Yer, mekân 12b/3
mahfîl (A.): Oturulacak, görüşülecek
 yer 4b/3
mahfûz (A.): Korunup gözetilmiş 8b/3
mâhir (A.): Maharetli, hünerli, becerikli
 20b/1
mahlûk (A.): Yaratılmış, yaratık 1b/4
mahlûl (A.): Mirasçısı bulunmayan ve
 hükümete kalan (miras) 16a/6
mahrûr (A.): İçi hararetili olan, ateşli,
 kızmış
mahrûr ol-: Kızgın olmak 7b/7
maşer (A.): Haşrolunacak, toplanıla-
 cak yer; kıyamette ölümlerin dirilip
 toplanacakları yer 3a/3
mâ'il (A.): Bir şeye yatkınlığı olan, he-
 vesli, düşkün
mâ'il ol-: Hevesli olmak, düşkün
 olmak 22b/7

- makâl** (A.): Söz, söyleme 12a/1
makâm (A.): Kıyam edilen, durulan,
 durulacak yer, makam 12a/6
makbûl (A.): Beğenilmiş, beğenilen,
 hoş giden değer verilen
makbûl it-: Beğenilmek, hoş giti-
 mek 10a/6
makbûl kul it-: Değer verilen kul
 olmak 2b/9
mağdem (A.): Gelme, geliş 4b/2, 12a/4
mağhûr (A.): Yenilmiş, mağlûp, helâk
 olmuş
mağhûr it-: Mahvetmek, helâk et-
 mek 7a/1
mağhûr kul-: Mahvetmek, helâk et-
 mek 7b/2, 8b/2
mağhûr ol-: Helâk olmak 8a/2
mağşûd (A.): Kastolunan, niyet edilen,
 istenen, maksat 8b/4, 9b/6
mağtâ (A.): Gazel veya kasidenin son
 beyti 16b/10
mâl (A.): Sahip olunan şey, servet, var-
 lık 2b/1, 2b/5, 6b/7
mâlik (A.): Bir şeye sahip, bir şeyi
 olan, sahip 14a/3
ma'lûm (A.): Bilinen, belli 10b/8
ma'mûr (A.): Bakımlı, bayındır, şen
ma'mûr kul-: Şenlendirmek, bayın-
 dır hale getirmek 8a/7
ma'mûr ol-: Bakımlı halde olmak
 1b/6
ma'nâ (A.): Anlam, mana, husus 15b/5
ma'nî (F.): Mana, hakikat, gerçek 6a/4
'âlem-i ma'nî: Mana âlemi 2b/2,
 2b/4, 2b/6
manşib (A.): Büyük memuriyet, makam
 8b/8
manşib-ı fetvâ: Fetva makamı
 16a/6
manşûr (A.): Allah'ın yardımıyla üstün
 gelmiş, galip
manşûr eyle-: Galip eylemek, üs-
 tün kılmak 9b/2

- manşûr kıl-*: Galip etmek muzaffer eylemek 7a/8, 7b/5, 8a/8
- Manîku't-tayr**: XIII. yüzyılda yaşamış İran'ın mutasavvıf şairlerinden Ferîdüddîn-i Attâr'ın kuşları konuşturuğu meşhur eseri 15a/7
- manzûr** (A.): Nazar olunan, bakılan, beğenilen, manzaralı
manzûr kıl-: Beğenilen yer yapmak, manzaralı bir hale getirmek 6a/9
- ma'rifet** (A.): Bilgi, hüner, ustalık 10b/6, 10b/7
- mâyıl** (A.): Hevesli, istekli, düşkün 11b/10, 11b/11, 12a/1
- mazlûm** (A.): Zulüm görmüş, zulüm ve haksızlığa uğramış 8b/4
- me'âl** (A.): Netice, mana, kavram 2b/5
- meclis** (A.): Oturulacak yer, toplanılacak yer 14b/8
- Mecnûn** (A.): Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin erkek kahramanı 13b/2, 19b/4
- me'cûr** (A.): Ecir ve sevabı verilmiş olan
me'cûr ol-: Ecir ve sevabı verilmiş olmak 7b/8
- meded** (A.): Yardım, imdat; aman, yâzık 10b/3, 12a/7, 17b/8
- medh** (A.): Bir kimsenin iyiliklerini söyleme, övme, medih 3b/3, 4b/3
- meh** (F.): Ay; güzel 1b/1, 4b/1, 20a/7
krş. mâh
meh-rû-: Ay yüzlü 12a/3, 20b/5
meh-i ramazân: Ramazan ayı 4b/1
- Mohammed**: Osmanlı sultanı III. Mehmed, Sultan Ahmed'in babası 6a/5
- mehlikâ** (F.): Ay yüzlü, güzel 11b/1, 13a/8
- melâlet** (A.): Usanma, bıkmak, sıkılma, usanç 15a/3
- memleket** (A.): Ülke, memleket 16b/2, 16b/4
- menârf** (A.): Minareler 5a/3
- mengûş** (F.): Küpe 5a/4
- men'araf** (A.): "Men 'arafe nefsehû fekad 'arafe rabbehû" (Kendini bilen Rabbini bilir). İbnü'l-Arabî keşf yoluyla hadis olduğunu bildirmektedir (bk. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ...*, Beyrut 1352, II, 3. bs., s. 262) 14a/2
- merdân** (F.): Yiğitler, insanlar 10a/5
- Merg-zâr** (F.): Çayırılık, çimenlik, sulak yer 11a/8, 13b/4
- merhabâ** (A.): "Genişlenin, rahat olun" manasına gelen bir selâmlaşma sözü; hoş geldin 4b/1, 4b/2, 4b/3
- mesâ** (A.): Akşam 22a/3
- meserret** (A.): Sevinç 3a/4, 6b/6
- Mesihâ** (A.): Ey Mesih, ey Hz. İsa (Hz. İsa'nın elini sürdüğü hastaların derhal iyileşmesinden kinaye olarak) 3b/8
- mesned** (A.): Makam, dayanılan yer 3a/6
- Meşnevî**: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin mesnevi şeklinde yazdığı Farsça eseri 5b/8
- mesrûr** (A.): İsteğine kavuşma, sevinçli, şen
mesrûr kıl-: Bir kimseyi istediğine kavuşturmak 6a/5, 7b/1, 8a/7
mesrûr ol-: Sevinçli olmak, şen olmak 7b/5
- mest** (F.): Sarhoş, kendinden geçmiş 14b/8
mest ol-: Sarhoş olmak 3a/4
- meşâm** (A.): Burun 13b/4
- me'vâ** (A.): Yurt, mesken, yer 12b/7
- Mevlâ** (A.): Allah 6a/2, 9a/8, 16b/2
- Mevlânâ**: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273), mutasavvıf Türk şairi ve Mevlevî tarikatının kurucusu, *Mesnevi* adlı eserin müellifi 5b/8, 6a/2, 6a/4
- Mevlevî**: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin kurduğu tarikat ve bu tarikatta mensup olan kişi 6a/1

- mevlûd** (A.): Yeni doğmuş (çocuk); doğum 3b/6, 4a/9
mevlûd-i cân-fezâ: Cana can katan doğum 4a/5
mevlûd-i şâh-ı kevneyn: İki cihan sultanının doğumu 4a/8
- mey** (F.): İçki, şarap 14b/8
mey-i aşk: Aşk şarabı 3b/7
- meydân** (A.): Bir işin yapılmasına ve olmasına uygun meydan 13b/4
meydân-ı aşk: Aşk meydanı 21b/1
- meyl** (A.): Gönül verme, tutulma, sevmek
meyl it-: Gönül vermek, sevmek 13a/6
- mevye-dâr** (F.): Yemiş veren, meyveli 5b/4, 10b/6
- mezâr** (A.): Mezar, ölünün gömüldüğü yer 6a/6
- mezkrûr** (A.): Sözü edilen, zikri geçen, anılan
mezkrûr kıl-: Anmak 6a/8
- mî, mî**: Soru eki 4a/7, 7b/7, 7b/9
- mihnet** (A.): Sıkıntı, dert, keder 8b/1, 17b/4, 22a/6
- mîhr** (F.): Güneş, gün 3b/7
mîhr-i imân: İman güneşi, inanç aydınlığı 7b/4
mîhr-i rûh: Yanağının güneşi 11b/6
mîhr-i dirâşân: Parlayan güneş 21a/1
mîhr ü vefâ: Sevgi ve bağlılık 13a/6, 17b/3
- mîhrîbân** (F.): Muhabbetli, seven, şefkatli, dost 18b/7
- mî'mâr** (A.): İnşaat planlarını yapan ve bunların kurulmasına bakan kimse, mimar, imar; tasavvufî anlamda da insanların gönüllerinin mamur hale getirilmesi 1b/6
mî'mâr-ı zikrullah: Allah'ı anmak suretiyle gönlün mutmain olması 1b/6
- minâre** (A.): minare 4b/10
- minnet** (A.): Şükür, hamd 6b/6
minnetullah: Allah'a şükürler olsun 6b/6
- mir'ât** (A.): Ayna 14a/3, 15a/4
mir'ât-ı dil: Gönül aynası 4a/6
mir'ât-ı kalb: Kalbin aynası 14a/3
mir'ât-ı tab': Yaratılış aynası 15a/4
- miyân** (F.): Orta; bel, sevgilin bel 21a/7
- molla** (A.): Büyük kadı, büyük âlim; divanda kastedilen Şeyhülislâm Ebü'l-Meyâmîn Mustafa Efendi (ö. 1606) 16a/2
- monla** bk. molla
- mu'allem** (A.): Talim görmüş, talimli 13a/4
- ma'azzez** (A.): İzzet ve şeref sahibi 6b/3
mu'azzez kıl-: İzzetlendirmek 4b/9
- muğaylân** (F.): Deve diken 15b/4
- Muhammed**: Allah'ın kendisine Kur'ân-ı Kerîm'i indirmek suretiyle elçi olarak görevlendirdiği İslâm peygamberi, Hz. Muhammed 4b/4
- muhib** (A.): Seven, sevgisi olan, dost 22b/2
muhibb-i sâdık: Sadık sevgili 22b/2
- muhtâr** (A.): Seçilmiş, seçkin
Ahmed-i Muhtâr: Hz. Muhammed 5b/1
- mu'îd** (A.): Yardımcı
mu'îd ol-: Yardımcı olmak, yardım etmek 14a/10
- mu'in** (A.): Yardımcı, yardımda bulunan
mu'in ol-: Yardımda bulunmak, yardımcı olmak 6b/2, 8a/6, 9a/5
- murabba'** (A.): Dörtlü, dört şeyden olma, dört köşeli; rubâî 12a/6
- murâd** (A.): İstek, istenen şey, arzu,

- maksat 2b/2, 3a/2, 15b/8
murâd it-: İstemek 16b/4
Murad Paşa: Özellikle XVII. yüzyılda, Osmanlı Devleti'ni Celâlî isyanlarından kurtaran ve isyancıları kuyulara doldurduğu için "Kuyucu" lakabıyla anılan sadrazam 15b/7, 15b/8, 16a/1
Muşfbet (A.): Belâ, sıkıntı 7a/1
mu'tâd (A.): Alışkanlık haline getirilmiş, alışılmış, âdet olmuş 15a/1
mu'teber (A.): Makbul, değerli
mu'teber ol-: Makbul olmak 10b/6
muttaşıl (A.): Devamlı, aralıksız, kesintisiz
muttaşıl it-: Devamlı vermek, kesintisiz vermek 8b/1
muzafter (A.): Üstünlük kazanmış, zafer, üstün
muzafter eyle-: Üstünlük sağlamak 4a/3
mübârek (A.): Uğurlu, mesut, hayırlı
mübârek ol-: Hayırlı ve uğurlu olmak 4b/7
mücevhër (A.): Cevher ile süslenmiş, elmaslı 5a/3
müdâm (A.): Devam eden, sürekli 5b/5, 8b/1, 20a/3
müddet (A.): Zaman, vakit 11a/4, 14a/7
müferrih (A.): Ferahlık veren, iç açan, iç açıcı 11b/2
müftî (A.): Fetva veren 16a/2
müftî-yi 'âlem: Kâinatın fetvacısı, şeyhülislâm 7b/9, 9b/7
mühr (F.): Mühür 7b/4
müjde (F.): Sevinç haberi, muştı 7b/9, 9b/8, 16a/4
müjde-i feth: Fetih müjdesi 7b/9, 9b/7
müjgân (F.): Kirpikler, kirpik 18b/2
mükerrrem (A.): Saygı değer, muhterem 6b/3
mükerrer (A.): Tekrarlanmış, tekrar

- olunmuş 11b/9
mül (F.): Şarap 18a/5, 18b/4
mülâkât (A.): Kavuşma, buluşma, görüşme
mülâkât eyle-: Kavuşmak, görüşmek 11a/7
mülhid (A.): Allah'ı inkâr eden, dinsiz
mülhidîn: Dinsizler, kâfirler 8b/2
mülk (A.): Sahip olunan mal, mülk 2a/6, 2b/5, 3a/10
mülk-i Süleymân: Hz. Süleyman'ın mülkü, Hz. Süleyman'ın sahip olduğu mülk 2a/6
mü'min (A.): İnanan, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eden, mümin
mü'minîn: İnananlar, müminler 6b/5
münevver (A.): Parlatılmış, aydınlatılmış, aydın
münevver it-: Aydınlatmak 4a/8
münhezim (A.): Bozguna uğramış, bozulmuş, yenilmiş 6b/8, 7b/3
mürde (F.): Ölü, ölmüş 3b/8
müjgân (F.): Kuşlar 13a/3, 13b/4
mürsel (A.): Gönderilmiş, yollanmış 5b/3
mürteşî (A.): Rüşvet alan 8b/6
mürüvvet (A.): Mertlik, yiğitlik 10a/9
müsellem (A.): Teslim edilmiş, verilmiş
müsellem ol-: Teslim edilmek 20b/2
müslim (A.): Müslüman, İslâm dinini kabul etmiş olan; İslâm'a teslim olmuş kimse 6b/4
müslimîn: Müslümanlar 7b/6, 8a/8, 14a/8
müste'ân (A.): Kendisinden yardım ve imdat istenen; Allah'ın sıfatlarından 16b/3
müşerref (A.): Şereflenmiş, şerefli, şeref ve izzete ulaşmış 3a/9, 16b/1
müşfik (A.): Şerefli, merhametli; acıyan; seven 3a/7

- müşğ** (F.): Misk 5b/5
müşğ-i Çin: Çin miski 5b/5
müşkil (A.): Güç, zor, çetin 1b/7
müyesser (A.): Kolay gelen, kolaylıkla meydana gelen, nasip olan
müyesser eyle-: Nasip etmek 2a/6
müyesser ol-: Nasip olmak 12b/9
müzeyyin (A.): Süsleyen, tezyin eden
müzeyyin-i devrân: Dünyanın süsleyicisi 4b/2

N

- nâfile** (A.): Lüzumlu değil iken yapılmış iş, faydasız, boş 18a/4
nâgâh, nâgeh (F.): Vakitsiz; ansızın, birden bire 14a/6
nâhak (F.): Haksız 18a/4
nâhid (F.): Venüs gezegeni 11b/4
nâhid-i felek: Feleğin Venüs gezegeni 11b/4
naķş (A.): İşleme, süs, nakış, renk 13b/5, 17a/3
nâlân (F.): İnleyen, feryat eden 18b/7
nâle (F.): İnleme, inilti
nâle kıl-: İnlemek 6a/1, 11b/3
nâm (F.): Ad, isim 3a/8, 9a/3
nâm-i Hudâ: Allah'ın adı 9a/3
nâr (A.): Ateş
nâr-ı ğam: Keder ateşi 18b/6
nâs (A.): İnsanlar 4a/5
naşb (A.): Bir memuriyete ve işe yerleştirme, tayin
naşb eyle-: Tayin etmek, görevi getirmek, gerçekleştirmek 8b/7
naşib (A.): Pay, hisse, kismet, kader, rızık
naşib ol-: Elde edilmek, verilmek, nasip olmak 11a/2
naşr (A.): Yardım, üstünlük
naşrûn minallah: "Ve uhrâ tühîb-bûnehâ naşrûn minallahî ve fethûn karîb ve beşşirî'l-mü'minîn" (Bir

- başka kazanç daha var ki, onu seveceksiniz: Allah'tan bir zaferdir ve yakın bir fetihtir, inananları müjdele, Saf sûresi 13) 8a/3
na't (A.): Bir şeyi överek anlatma, övme 3b/2
na't-ı pâk: Temiz övgü 3b/2
nâz (F.): İşve, cilve, naz 22b/7
nâz eyle-: Cilve yapmak, işve yapmak 10b/5, 19a/5, 22b/7
nâz it-: Nazlanmak, cilve yapmak 13a/7, 17b/2
naẓar (A.): Bakma, göz atma 15a/4
ehl-i naẓar: Görüş ve düşünce sahibi olanlar 5a/2
naẓar kıl-: Bakmak, değer vermek 10b/1, 12a/3
naẓm (A.): Sıra, tertip, sıraya koyma, dizme; vezinli ve kafiyeli söz 12b/4, 14a/5, 15a/8
nâzil (A.): Yukarıdan aşağıya inen, inici
nâzil ol-: İnme 3b/2
naẓîr (A.): Benzer, eş 15b/6
naẓîre (A.): Örnek, karşılık; bir şairin manzum bir eserine (çoğu kere gazeline) başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yapılan benzer 14a/5
ne: Ne (soru zamiri) 5a/7
ne: (soru edatı) 6a/3, 8b/4, 21a/2
ne deñlî: Ne kadar 10b/6, 13a/8, 20a/7
nefes (A.): Nefes alacak kadar geçen zaman, an, lahza 1b/1, 2a/2
nefs (A.): Arzu, istek; şahıs, kendi, öz varlık 2a/4
nehâr (A.): Gün, gündüz 13b/7
nesme (A.): Rüzgârın hafif hafif esmesi
nesme-i ikbâl: İkbâl rüzgârı 16a/8
neşr (A.): Yayma, dağıtma, herkese duyurma
neşr-i 'adâlet it-: Adaleti herkese yaymak, eşitlik sağlamak 8b/8

- neşve** (A.): Sevinç, keyif, neşe
neşve-i 'aşk: Aşkın neşvesi 4a/2
- nev** (F.): Yeni, son zamanlarda çıkmış 11b/1
- nevâ** (F.): Ses, sada, âhenk, makam 13b/5
- nevbahâr** (F.): İlkbahar 13b/8
- nevres** (F.): Yeni yetişen, yeni biten 14b/3
- nevrûz** (F.): Yeni gün; baharın başlangıcı; Celâli takviminde yılbaşı, ilk-bahar, tabiatın dirilişi 4a/1, 11a/8, 11b/1
- ney** (F.): Kamış, kamıştan yapılmış çalgı aleti 6a/1, 20b/3
- neydûgi**: Ne eylemek, ne yapmak 13a/7, 18a/1, 20b/3
- n'eyle-**: Ne eylemek, ne yapmak 13a/7, 18a/1, 20b/3
- nice**: Nasıl, birçok, ne kadar 5a/2, 7a/3, 10a/8
- niçün**: Ne için, niçin 15a/2, 15a/10
- nigâr** (F.): Güzel, resim gibi sevgili 10a/8, 17a/5, 18a/9
- nigehdâr** (F.): Koruyan, sahip çıkan, saklayan
nigehdâr ol-: Sahip çıkmak, korumak 9b/4
- ni'met** (A.): İyilik, ihsan, bağış 4b/7, 5a/7
- nişan** (A.): İz, belirti, nişan, delil 18b/2
- nitekim**: Nasıl ki, nitekim 18b/2, 18b/3
- niyâz** (F.): Yalvarma, yakarma 10a/3
niyâz eyle-: Yalvarmak, yakarmak 22b/7
- niżâm** (A.): Düzen, tertip, usul 15b/2
- nokta** (A.): Nokta 14a/4
- n'ol-**: Ne olmak 3b/6, 4b/8, 4b/9
- nûr** (A.): Aydınlık, parıltı, parlaklık 6a/6, 7b/4
nûr-ı tevhid: Tevhid nuru 5b/2
- nuşret** (A.): Yardım; zafer
nuşret vir-: Zafere kavuşturmak 7b/3, 8b/2, 9b/4

nuşret yili: Yardım rüzgârı, zafer rüzgârı 6b/2

- nûş** (F.): İçki, iştret
nûş eyle-: İştret yapmak, içki içmek 14b/6
- nuş** (A.): Söz, söyleyiş, söyleme güç ve kabiliyeti
- nuş-ı gevher-bâr**: Cevher saçan söz 17a/2
- nübüvvet** (A.): Peygamberlik 17a/4
- nûkhet** (A.): Koku
nûkhet-i enfâs-ı Ahmed: Hz. Muhammed'in nefesinin kokusu 5b/5
- nûkte** (A.): İyi düşünülmüş ince anlamlı ve zarif söz 14a/4

O-Ö

- o**: O (işaret sıfatı) 4a/3, 4a/4, 6a/4
o: O (işaret zamiri) 12a/4, 17a/4
- od**: Ateş 22a/5
- ok**: Ok 18a/1, 18a/6, 18b/2
- oku-**: Öğrenmek, ilim tahsil etmek, okumak 4a/5, 4b/5, 4b/3
- ol-**: Olmak 1b/1, 5a/2, 7a/3; mevcut olma, bulunma 1b/7; meydana gelme, olma 14a/3
âdil o., 'âkıbet o., âl ü rengin o., 'âlî cenâb o., 'âlim o., 'amâl o., 'ârif-i billâh o., 'arż o., âsân o., âsûde o., âşikâr o., âşinâ-i 'aşk o., âşüfte o., âzâd o., bahâr o., ba'îd o., bedel o., bende o., besim o., biçâre o., bi-hûş o., cân-bahş o., cûd-i cedîd o., dermân o., dilteng o., ebr o., ferahnâk o., Ferhâd o., ferhunde o., gâlib o., gamhâr o., gamnâk o., gazel o., geçmez o., germ o., giriftâr o., gûlgûle o., gûşvâr o., güvâh o., güzel o., halâş o., hâli nice o., hâmiş o., hay o., hüb o., ihmâl o., irşâd o., kabûl o., kadr o., kâleb-i bi-rûh o., kâm-yâb o., kul o., kulağuz o., kuvvet-i bâzû o., lâytık o., leyle-i Kadr o., lutf-i hu-

dâ-yi zülminen o., mahâl o., mahrûr o., mâ'il o., makhûr o., ma'lûm o., ma'mûr o., mâyl o., mazlûm o., mu'id me'cûr o., mest o., mesrûr o., meyve-dâr o., mu'in o., mûtâd o., mu'teber o., mübârek o., münhezim o., mürgzâr o., müşerref o., müyesser o., nâlân o., nâib o., nâzil o., nevrûz o., nigehdâr o., perişân o., peydâ o., pişvâ o., pür dil ü cân o., pür-envâr o., pür-nûr o., pürân o., rahmet o., ref' o., rehber o., ricâ o., rızâ-yı pâk o., şadef o., şâdık o., serv-âzâd o., sûzân o., şâd o., şâh o., şeh-i bi-bedel o., şer-i şerîf üzre o., tûf-i gûyâ o., usta o., uyanık o., yâr o., yâver o., zâhir o., zâr o., zeyn o., zîver o.

- on**: On (10) rakamı
on bir: On bir (11) rakamı 4b/6
- 'Osmân**: Osman
Âl-i 'Osmân: Osman ailesi, Osmanlı ailesi, Osmanlı sülâlesi 5b/6
- otur-**: Oturmak 19b/7
- oyın**: Oyun 13a/4
- oyna-**: Oynamak 13b/4
- öğren-**: Öğrenmek, bilmek 10b/6
- öl-**: Ölmek 17b/9, 22a/8
- öldür-**: Öldürmek 18a/4
- öp-**: Öpmek 20a/4, 20a/5, 20b/7
- özge**: Başka, diğer 3a/6, 3a/7, 20a/7
- 'özü** (A.): Bir suçun mazur gösterilmesi-ni gerektiren sebep, özür, hata 2b/9

P

- pâdşâ**: 8a/6 krş. pâdişâh
- pâdişâh** (F.): Hükümdar, padişah 11a/1, 21b/4
pâdişâhâ: Ey padişah 2b/3
- pâdişeh**: 6a/4 krş. pâdişâh
- pâk** (F.): Temiz, mukaddes, aziz, mübarek 2b/2, 3b/2, 5b/3
- pâmâl** (F.): Ayak altında kalmış, çiğnenmiş
- pâmâl eyle-: Ayak altına almak, çiğnemek 8a/5
- pâmâl it-: Ayak altına almak, çiğnemek 9b/1
- pâs** (F.): Gam, keder, iç sıkıntısı 4a/6
- pâyân** (F.): Son, nihayet 14b/2
- penâgâh** (F.): Sığınılacak yer, melce, sığınak 14a/9
- pençe** (F.): Pençe; zorlu el 10a/2
- pergâr** (F.): Pergel
pergâr-ı zikrullah: Zikrullahın pergel, açısı 2a/3
- perî** (F.): Cinlerin pek güzel olarak düşünülen dişilerine verilen ad, mecazen insan güzeli; sevgili 10a/9, 11b/1, 12a/7
- perişân** (F.): Perişan, dağınık, üzgün, kederli 18a/7
- pertev** (F.): Işık, parlaklık 4a/8, 11b/6
- pervâne** (F.): Işığın etrafında dönen gece keleş 4a/2
- perver** (F.): Mâlik; taşıyan, yetiştirici 15a/10
- perverde** (F.): Beslenmiş, terbiye edilmiş, yetiştirilmiş 7a/6
perverdigâr: Bütün yaratılmışları besleyen ve yetiştiren, Allah 7a/6
- Peşte**: Engürüs'te (Macaristan) bir şehir 7b/1
- peydâ** (F.): Meydanda, açıkta 6b/1, 6b/2
peydâ it-: Meydana çıkarmak 6b/5
peydâ ol-: Meydana çıkmak 6b/1, 6b/2
- peyk** (F.): Haber getiren götüren 6b/7
- peymân** (F.): Yemin, and 9a/6
- peymâne** (F.): Kadeh, şarap bardağı 9a/6
- pîr** (F.): Yaşlı, ihtiyar
pîr ü cüvân: İhtiyar ve genç 4b/8
- pîre-zen** (F.): Kocakarı, acûze 12a/8
- pîşe** (F.): Huy, âdet, iş 12b/7
- pîşvâ** (F.): Kendisine uyulan, reis, başkan

pîşvâ ol-: Reis olmak, kendisine uyulan olmak 4a/9

pür (F.): dolu 8a/4

pür ol-: Dolmak 2a/7, 11a/5

pür-cefâ: Cefa dolu 13a/7, 22a/4

pür-envâr: Nurlarla dolu 11b/5

pür-şevk: Neşe dolu 4a/5

püryân (F.): Kızarmış, kavrulmuş, pişmiş

püryân ol-: Yanmak, kavrulmak, acı çekmek 18b/6

R

Rab (A.): Terbiye eden, kâinatın sahibi ve koruyup gözeteni olan Allah 1b/5, 3a/6, 3a/7

Rabb-i müste'ân: Kendisinden yaradım istenen Allah 16b/3

Rabb-i müşfik: Şefkatli, acıyan, merhametli Allah 3a/7

Rabbü'l-âlemîn: Âlemlerin rabbi, terbiye edeni, koruyup gözeteni 5b/3

Râfîzî (A.): Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in halifelliğini kabul etmeyip onlara karşı olanlar, ve bunlardan her biri, Râfizîler 7a/1, 8a/8

rağbet (A.): İyi kabul edilme, itibar 11a/5

râh (F.): Yol, tutulan yol

râh-ı 'ahd: Ahid yolu, sözleşme yolu 9a/7

râh-ı Kâ'be: Kâbe'nin yolu 15b/4

râhat (A.): Kedersiz, üzüntüsüz olma, huzur 9b/8

rahm (A.): Acıma, esirgeme

rahm eyle-: Merhamet etmek 17b/9, 18a/4

rahm it-: Acımak, merhamet etmek 19a/1

rahmân (A.): Dünyada insanlar arasında ayırım yapmaksızın herkese merhamet eden, Allah 2b/7, 4a/7, 4b/1

rahmet (A.): Acıma, esirgeme; iyilik, ihsan, Allah'ın kullarına olan ihsanı 3a/4, 4b/4, 5b/3

rahmet âbâd: Rahmeti ve ihsanı bol olan 6a/6

rahmeten li'l-âlemîn: Âlemlere rahmet olan 3b/2

rahmet-i rahmân: Allah'ın ihsanı 4b/1

raht (F.): At takımı 10b/7

rahtb (A.): Herhangi bir işte, bir yarışta, birbirini geçmeye çalışan, aynı şeyi elde etmeye uğraşan (kimse), âşığın sevgiliye ulaşmadaki engelleri veya engel olan herkes, rakip 13a/6

ramazân (A.): Kamerî takvimin dokuzuncu ayı, üç ayların sonuncusu, oruç ayı 4b/1, 4b/6, 5a/1

ra'nâ (A.): Güzel, hoş görünen, latif 18a/2

râşî (A.): Rüşvet veren 8b/6

ravza (A.): Bahçe

ravza-i kuds: Cennet 6a/7

rây (F.): Fikir, düşünce, görüş 16b/2

rây-i sâib: Doğru, hatasız düşünce 15b/6

rebî' (A.): Bahar; Hz. Peygamber'in doğduğu ay olan rebîülevvel ayı 3b/6

ref' (A.): Kaldırma, lağvetme, ortadan kaldırma

ref' eyle-: Kaldırmak 12a/7

ref' it-: Ortadan kaldırmak 5b/2

ref' ol-: Kaldırmak, ortadan kaldırmak 4a/6

reffîk (A.): Arkadaş, yoldaş

reffîk-ı ehl-i cinân: Cennet ehlinin arkadaşı 4a/4

roftâr (A.): Gidiş, yürüyüş 11b/7

reh (F.): Yol kş. râh

reh-i 'aşk: Aşk yolu 22b/3

rehber (F.): Yol gösterici, klavuz

rehber ol-: Klavuz olmak 11a/4

rengîn (F.): Renkli, parlak, güzel 11b/10, 12b/4

S

resûl (A.): Elçi, peygamber 3b/3, 5b/3

resûlullah: Allah'ın elçisi, Hz. Muhammed 3b/1

reşk (A.): Kıskanma, imrenme, gıpta 11b/8

reşk it-: İmrenmek, gıpta etmek 5b/5

revân (F.): Akıcı, akan 18a/3, 21a/3; gidi, giden, yürüyen 21a/4

revzen (F.): Pencere 6a/6

rezm (F.): Kavga, cenk, harp 15b/3

rızâ (A.): Hoşnutluk, razı olma, arzu, istek 1b/1, 3a/6

rızâ-yı Hâk: Allah'ın rızası 23a/1

rızâ-yı pâk: Temiz, güzel hoşnutluk 2b/2

rızık (A.): Allah tarafından herkese takdir edilmiş olan nimet 6b/7

ricâ (A.): Ümit, umma 6b/1, 8a/1

ricâl (A.): İnsanlar, ileri gelenler, belli bir mevki-sahibi olan kimseler 2b/1

risâlet (A.): Peygamberlik 4a/1

rîş (F.): Tüy, kıl, sakal 15b/8

rîş-i sefid: Ak sakal 15b/8

ruh (F.): Yanak 11b/1, 11b/6, 20b/6

rûh (A.): Yaşama kaynağı, can, nefes 4a/7, 6a/5, 11b/2

rûh-ı revân: Sevgili 21a/4

ruhsâr (F.): Yanak 4a/2

rûhullah: Allah'ın ruhu, Allah 15a/8

Rûm (A.): Anadolu, Osmanlı döneminde Anadolu'ya verilen ad 5b/3, 5b/4, 17a/2

rusûl (A.): Peygamberler 17a/3

rûşen (F.): Aydın, parlak

rûşenâ: Aydınlıklar 12b/6

rûy, rû (F.): Yüz, çehre 2b/7, 14a/3, 20b/5

rûz (F.): Gün, gündüz 5a/6

rûz-i cezâ: Ceza günü 2b/6

rûz-i mahşer: Mahşer günü 3a/3

rûz-i şûr: Kıyamet günü 7b/9

rûze (F.): Oruç 5a/5, 11a/6

rûze-i fırkat: Ayrılık orucu 11a/6

rûzîr (F.): Rûzîr vel 13b/6

sa'âdet (A.): Mutluluk, bahtiyarlık, baht 5a/67, 14b/3

şabâ (A.): Gün doğusundan esen hafif ve tatlı rüzgâr, saba rüzgârı 6b/7, 7a/2, 19a/2

şabr (A.): Sabır 4a/2, 10b/3, 10b/5

şabr eyle-: Tahammül etmek, katlanmak 20a/6

şaç: Baş derisini kaplayan kıllar, saç, süs unsuru niteliğinde sevgilinin başında bulunan saçlar 3b/5, 13b/3, 18a/5

saç-: Saçmak 3b/5

şad (F.): Yüz (100) rakamı 7a/7

şadâ (A.): Ses 13b/4

sâde (F.): Katıksız, saf, temiz

sâde-rû: Temiz, güzel yüz 12b/8

şadef (A.): İnci kabuğu, inci 16b/9

şadîk (A.): Doğru, gerçek, sadakati ve bağlılığı olan 22b/2

şadîk ol-: Sadakat ve bağlılığı olmak 3a/1

şadr (A.): Oturulacak yer 17a/2

şafâ (A.): Gönül rahatlığı, huzur, zevk, safa 8a/5, 11a/7, 14a/3

şafâ vü zevk: Safa ve zevk, zevk ve safa 12b/7, 19b/7

şafâ kıl-: Huzur vermek, gönül rahatlığı vermek 12b/5, 12b/9

şafâ vir-: Gönül rahatlığı ve huzur vermek 14a/1

şâgar (F.): İçki bardağı, kadeh 14b/8

şâhib (A.): Sahip 17a/4

şâhn (A.): Oyuk, boşluk, meydan

şâhn-ı âlem: Kâinatın meydanı, dünya 11a/8

şâhn-ı 'arz: Dünya meydanı 5a/2

saht (F.): Katı, sert, güç, zor 10b/8

şâ'ib (A.): Yanlışsız, doğru 15b/6

sa'id (A.): Mutlu, uğurlu, bahtiyar

sa'id kıl-: Mutlu kılmak 5a/6

sâ'ir (A.): Geçen, diğer, başka 5a/8

sâkir (A.): Geçen 15b/6

şakın-: Kaçınmak, sakınmak, çekinmek 10b/1, 12b/3
şâkıf (A.): İçki sunan
şâkı-i simînber: Vücudu gümüş gibi olan saki 14b/7
şâl (F.): Yıl, sene 1b/1
şâl-i ikbâl: İkbâl yılları 16b/10
şal-: Göndermek, yollamak, salmak 3b/4, 4a/8, 5a/1
şâlık (A.): Bir yola giren, bir yolda giden, bir yol takip eden 1b/3
şaltanat (A.): Hükümdarlık, saltanat 7a/4, 17a/1, 22b/6
şaffa: Sana ("sen" zamirinin datif hali) 1b/5, 2a/5, 8b/3
şanevber (A.): Çam fıstığı ağacı; sevgilinin boyu bosu 18b/5
şarıl-: Sarmak işi yapmak, bir şeye kollarını dolamak, kucaklamak 20b/7
şark-: Aşağıya doğru uzanmak, sarkmak 5a/4
şavt (A.): Ses, sada 13b/5
sa'y (A.): Çalışma, çabalama, gayret etme
sa'y it-: Emek sarfetmek, çalışmak 15b/9
şayd (A.): Avlama, av
şayd-i mürgân eyle-: Kuşları avlamak, avlanmak 13a/3
sâye (F.): Gölge; koruma, himaye 3b/4
sâye-i baht: Bahtın gölgesi 16a/8
sâye ol-: Himaye etmek, korumak 3b/4, 16a/7, 16b/2
sefid (A.): Ak 15b/8
selâm (A.): Selâm, dua; Allah'ın isimlerinden 9a/2
selâmet (A.): Korku ve endişeden uzak olma 9a/2, 14a/8
semâ' (A.): İşitme, duyma; dönerek yapılan zikir
semâ' it-: Dönmek, dönerek zikretmek 6a/1
sen: Sen (tekil 2. şahıs zamiri) 3a/2, 3a/6, 3a/7
seng (F.): Taş

seng-i siyâh: Siyah taş 15a/5
ser-â-pâ (F.): Baştan ayağa kadar, baştan başa, bütün 8b/6
ser-â-ser (F.): Baştan başa, büsbütün 5b/67
ser-be-ser (F.): Başbaşa, baştan başa, büsbütün 5b/7
serdâr (F.): Kumandan 7b/8, 9b/2, 9b/7
serdâr-ı âli-şân: Şanlı kumandan 10a/4
ser-defter (F.): En başta bulunan, herkesten ileride olan 10a/5
ser-cfrâz (F.): Başını yükselten, benzerlerinden ayrılıp sivrilene, benzerlerinden üstün olan 8a/3
serhad (F.): Hudut, sınır 15b/1, 15b/3, 15b/7
serfir (A.): Taht
serfir-i saltanat: Hükümdarlık tahtı 3a/4, 7a/4
serv (F.): Selvi ağacı; sevgilinin boyu 11b/7
serv-âzâd: Çok uzayan düz selvi 15a/2
serv-i hürâmân: Nazla sallanan selvi 18b/5, 21a/1
serv-i hûbân: Güzellerin selvisi 20b/2
server (F.): Baş, bakan, bir topluluğun en ilerisinde bulunan 10a/5
servet (A.): Zenginlik, varlık 22b/6
Settâr (A.): Çok örten, çok gizleyen, kullarının ayıplarını örten, Allah 9a/1
sev-: Sevmek 9b/3, 10b/5, 17b/6
seylâb (F.): Sel suyu, sel halinde şiddetle akan su
seylâb-veş: Sel gibi 19a/4
seyr (A.): Bakma, temaşa; yolculuk, sefer
seyr-i cemâl: Güzelliğin seyri 12a/3
seyrân (A.): Gezinme
seyrân eyle-: Gezinmek, seyretmek 13a/1, 13a/5

sı-: Kırmak; bozmak, yenmek, mağlûp etmek 9a/6
şidk (A.): Doğruluk, gerçeklik 3a/1
şıgın-: Güvenmek, yardım ummak ve istemek 14a/9
sihhat (A.): Sağlık 14a/6
sır (A.): Gizli tutulan şey 2b/8, 14a/2
şıyâm (A.): Oruç 5a/8
sil-: Ortadan kaldırmak, yok etmek veya gidermek 15a/4
silik (A.): İplik, ip; yol, meslek, tutulan yol 1b/3
şim (F.): Gümüş
şim ü zer eyle-: Altın ve gümüş etmek 15a/4
şimnber (F.): Gümüş vücutlu, vücudu gümüş gibi olan 14b/7
Sinân: Sultan Ahmed döneminde görev yapan Osmanlı vezirâzamlarından Cigalazâde Sinan Paşa 8b/2
şino (F.): Göğüs, gönül, kalp 18b/2, 21a/4
sipâh (F.): Asker, ordu 9a/8
sipâriş (F.): Ismarlama, havale etme
sipâriş eyle-: Havale etmek 8b/3
Sitanbâl: Osmanlı Devleti'nin başşehri, İstanbul şehri 12a/9, 12b/1, 12b/2
Sivas: Sivas şehri 15b/5
siyâh (F.): Siyah, kara 15a/5
siz: Siz (çoğul 2. şahıs zamiri) 9a/1, 9a/2
şohbet (A.): Konuşma, deme, söyleme, arkadaşlık, sohbet 11a/3, 11a/7, 13a/5
söyle-: Konuşmak, demek, söylemek 14a/5, 15a/8
söz: Konuşma, söz 6b/5, 15a/6, 18a/1
su: Su 4a/3, 9b/65, 12b/5
sû-be-sû (F.): Taraf taraf, her tarafa, her yana, her yanda 12b/5
şubh (A.): Sabah 20a/2, 20a/3, 22a/3
sultân (A.): Hükümdar, padişah 4a/3, 6a/3, 14b/1
sultân-ı enbiyâ: Nebîlerin sultanı, Hz. Muhammed 4a/5, 4a/9

sultân it-: Padişah yapmak 9b/6, 10a/6
sultân-ı kerîm: İkrâmı bol olan sultan, ulu sultan 4a/4
sultân kıl-: Padişah yapmak 2b/2, 2b/4, 2b/6
şulu: Suyu olan, içinde su bulunan 12b/1
Sun'ullah: Sultan Ahmed dönemi Osmanlı şeyhülislâmlarından Sun'ullah Efendi (ö. 1612) 16a/6
sûr (A.): İsrâfil adlı meleğin kıyametin kopması ve tekrar dirilişi bildirmesi anlamında kullanılan kavram 7b/9
sûre (A.): Kur'ân-ı Kerîm'in 114 bölümünden her biri, sûre 2b/4
sûzân (F.): Yakan, yanan
sûzân eyle-: Yakmak 21b/5
sûzân ol-: Yanmak 18b/6
sû'al (A.): Sorma, sorulan şey 16b/10
Sûbhân (A.): Allah 4b/5, 4b/9
sûhan (F.): Söz, kelâm
sûhan-perver: Güzel söz söyleyen; şair 15a/10
sûkker (A.): Şeker 3b/3, 18b/4
sûkûn (A.): Rahat, sıkıntısızlık, asayiş
sûkûn ir-: Rahatlamak, sıkıntısız olmak 15b/3
Süleymân: Allah'ın kendisine hükümdarlık ve hükümlerlik verdiği peygamber, Hz. Süleyman 2a/6
sûlûk (A.): Bir yola girme, bir gruba katılma 1b/3
sûnbül (F.): Sünbül 13a/2, 13b/3, 18a/5
sûnnet (A.): Hz. Muhammed'in yaptığı işler, sözleri ve tasvipleri, İslâmî bilgi kaynaklarından ikincisi 4a/4
sûr-: Devam etmek, dokundurmak, değiştirmek 9b/5, 10a/3, 17a/4
sürgün: Birçok avcının katılmasıyla ve çok defa at üzerinde avı kuşarak yapılan bir çeşit avlanma, süre 13a/3
sûrûh (F.): Kırmızı, kızıl
sûrûh-ser: Kızılbaş 8a/5
sûrûh-serân: Kızılbaşlar 8a/5
sûrûr (A.): Neşe, sevinç 15b/9

Ş

- şâd** (F.): Sevinçli, neşeli
şâd ol-: Neşelenmek, sevinçli olmak 2a/1, 15a/2
- şâh** (F.): Padişah, hükümdar, melik, sultan 9a/6, 9a/7, 9b/1
şâh-ı âlî: Yüce padişah 6a/9
şâh-ı dîn: Dinin sultanı 3b/4
şâh-ı gümrâh: Yolunu şaşırmış padişah 7a/5
şâh-ı hûbân: Güzellerin şahı, meliki 19b/1
şâh-ı kevneyn: İki cihanın padişahı 4a/8
şâh-ı kızılbaş: Kızılbaşların meliki 6a/8
şâh o-: Padişah olmak 13a/6
şâh-ı rusûl: Peygamberlerin padişahı, Hz. Muhammed 17a/3
- şâhin** (F.): Doğan 13a/3
- şân** (A.): Şöhret, şan, ün
şân vir-: Şöhret vermek 4b/10
- Şark** (A.): Doğu; Avrupa kültürünün dışında kalan müslüman ülkeleri 8a/7
- şeb** (F.): Gece 5a/5, 13b/7
şeb-çerâğ: Gece parlayan yakut 5a/3
- şefâ'at** (A.): Birinin suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için bir başkası tarafından yapılan aracılık ve kayırma
şefâ'at it-: Aracılık etmek, şefaet etmek 8b/7
- şeftâlû** (F.): Şeftali 12b/1
- şeh** (F.): bk. şâh
şehinşâh-ı cihân: Cihanın padişahı 17a/2
- şehr** (A.): Şehir, il 4b/8, 9a/4
şehr-i bî-bedel: Eşsiz şehir 12a/9
şehr-i İslâm: Müslüman halkın yaşadığı belde, İslâm şehri, İslâm beldesi 4b/8

- şehr-i vişâl*: Kavuşma yeri, buluşma yeri 11a/5
- şehr** (A.): Ay
şehr-i ramazân: Ramazan ayı 4b/6
- şekl** (A.): Biçim, şekil, davranış biçimi, tutum, yol 3b/1
- Şekûr** (A.): Çok şükredilen, Allah 7a/8
- şem'** (A.): Mum 4a/2
şem'-veş: Mum gibi 20a/2
- şems** (A.): Güneş 21a/1
şems-i duhâ: Kuşluk vakti güneşi 21a/1
şems-i risâlet: Peygamberlik güneşi 4a/1
- şer** (A.): Kötülük, fenalık, kötü 6b/4
- şer'** (A.): Allah'ın emri, ilâhî kanun
şer'-i şerîf: İslâm şeriatı 1b/2
- şeref** (A.): Yücelik, ululuk, büyük, rütbe, şan 5b/1, 16b/9
- şerîf** (A.): Ululuk ve şeref sahibi, asil, soylu 1b/2
- şeror** (A.): Kıvılcımlar 6b/1
- şevk** (A.): Arzu, istek, heves, sevinç 4a/2, 4b/5, 16b/9
- şimdi**: İçinde bulunulan zaman, şu anda, şimdi 14b/3, 22b/6
- Şîrin** (F.): Ferhad ile Şîrin hikâyesinin kadın kahramanı 13b/3, 15a/1
- şîve** (F.): Naz, eda 13a/7, 22b/7
şîve-kâr: Şiveli, işveli, cilveli 18b/1
- şol**: İşaret sıfatı 10b/7, 14a/2
- şu'le** (A.): Alev, ateş alevi 5a/1
- şûr** (F.): Gürültü, şamata 6b/4
- şühûr** (A.): Aylar 4b/9
- şükûr** (A.): Minnettarlık, görülen iyiliğe karşı gösterilen memnunluk 5a/6, 7a/3, 7a/8
şükûr eyle-: Minnettarlık duymak 12b/9
şükûr it-: Teşekkür etmek 7a/7, 14a/6, 14b/2
- şükûfo** (F.): Çiçek 12a/5
- şükûr** (A.): 12b9 krş. şükûr

T

- tâ** (F.): Kadar, dek, değin; nihayet, sonunda 5b/6, 6a/6, 6b/8
- tab'** (A.): Mizaç, huy, karakter, eğilim 15a/4, 15a/6, 15a/9
- tâbân** (F.): Işıklı, parlak
mâh-ı tâbân: Parlak ay 19b/1, 20b/1
- tâc** (F.): Taç 2a/8, 2b/1, 9b/1
tâc-ı 'ilm: İlim tacı, bilgi tacı 11a/1
tâc ü taht: Taht ve taç 2a/8, 11a/2, 14b/1
tâc-dâr kıl-: Padişah yapmak 7a/4
- tag**: Dağ 13a/3, 13b/3
- Tâhâ** (A.): Kur'ân-ı Kerîm'in 20. sûresi olan Tâhâ sûresi 2b/4
- taht** (A.): Bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu araştırma, soruşturma 11b/9, 23a/1
- tahtşîl** (A.): Elde etme, ele geçirme, kazanma
tahtşîl it-: Kazanmak, elde etmek 10b/7
- taht** (F.): Hükümdarlık makamı, taht 2a/8, 2b/1, 9a/9
taht-ı kadîm: Eski taht 16a/8, 16b/1
taht-ı ma'nî: Mana tahtı, manevî taht 6a/4
- tâkat** (A.): Güç, kuvvet, kudret, zor 10b/3, 19a/3
- takrîr** (A.): Anlatma, ifade etme, beyan etme
takrîr eyle-: Açıklamak, anlatmak 11a/6
- tahtîrât** (A.): Kusurlar, suçlar 6a/5
- tâlib** (A.): İsteyen, istekli
tâlib ol-: İstekli olmak, isteyen olmak 16a/4
- ta'n** (F.): Ayıplama, yerme, çekiştirme
ta'n eyle-: Ayıplamak, çekiştirmek 20b/4
- tafi**: Acep, hayret, şaşma 4a/7, 12a/3, 17b/6

- tanuk**: Tanık, şahit 3a/1
- tapu**: Kapı, saygı, hürmet, huzur 7a/3, 8a/1
- târ** (F.): Karanlık 11b/6
- târîh** (A.): Tarih, tarihler 16a/1, 16a/6, 16b/10
- tarîk** (A.): Yol, usul 8b/5
- tağra**: Bir ülkenin başşehri veya önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarılık 1b/2
- tâze** (F.): Taze, körpe, yeni, genç 11a/8, 12a/4, 12a/6
- ta'zîm** (A.): Büyükleme, ululama
ta'zî ü ikrâm it-: İkrâm etmek 4a/4
- tebdîl** (A.): Değiştirme, başka bir hale getirme
tebdîl-i hevâ kıl-: Hava değişikliği yapmak 12b/5
- tecddîd** (A.): Yenilemek 5a/8
- tecellî** (A.): Görünme, belirme, ortaya çıkma
tecellî eyle-: Ortaya çıkmak, belir-mek 2a/8
- tekâsül** (A.): Üşenme, tenbellik, ilgisizlik 1b/4
- tekellûf** (A.): Özenme, bir işi iyi seviyeye getirmek için yorulup çabalaması; yapmacık tavır ve davranış
bî-tekelîlûf: Külfetsiz, sıkıntısız 14a/4
- tekellûm** (A.): Söyleme, konuşma
tekellûm eyle-: Konuşmak, söylemek 15a/7
- tekrâr** (A.): Bir şeyi iki veya daha çok kere yapma 11b/9
tekrâr it-: Tekrarlamak 2a/5
tekrâr-ı zikrullah: Allah'ı tekrar tekrar anmak 2a/2
- temennâ**: El ile selâm verme
temennâ-yı vefâ: Vefalı, saygılı bir şekilde el ile selâmlama 12b/8
- tek ü pû** (F.): Koşma, seğırtme, telâş ile koşarak araştırma
tek ü pû eyle-: Koşmak 11a/4

ten (F.): Gövde, vücut, beden 1b/6, 18a/1, 18b/2
terahhüm (A.): Acıma, merhamet etme
terahhüm eyle-: Acımak 18a/4, 21b/6, 22a/7
terahhüm it-: Merhamet etmek 10b/1, 10b/2
terahhüm kıl-: Acımak, merhamet etmek 10a/8, 13a/9
terennüm (A.): Yavaş ve güzel bir sesle şarkı söyleme 13b/7
tork (A.): Bırakma, terketme 2b/8
terk eyle-: Terketmek, bırakmak 19b/6
terk it-: Terketmek 2a/4, 21b/2
tesbîh (A.): "Sübânellâh" diyerek Allah'ı anmak 4b/5, 4b/9
tesellî (A.): Avutma, avunma 2a/8
teşne (F.): Susamış, susuz 12a/2
tegrîf (A.): Şerefledirme, şeref verme
tegrîf it-: Gelmek, gitmek 4b/8
teveccüh (A.): Gülyüz gösterme, yakınlık duyma, yaklaşma
teveccüh eyle-: Gülyüz göstermek, yakınlık göstermek 9b/5
tevekkül (A.): Allah'a teslim olma işi; insanın üzerine düşeni yaptıktan sonra bir işi veya işleri Allah'a bırakması 14a/10
tevekkül eyle-: Allah'a teslim olmak 10a/3
tevfîk (A.): İlâhî yardım, hidayet 23a/1
tevâhid (A.): Allah'ın birliği 2a/5, 5b/2
tezyîn (A.): Süsleme, süslenme
tezyîn it-: Süslemek 16b/9
tiğ (F.): Kılıç 8a/4
toğ: Dünyaya gelmek, doğmak 4a/1
toğrı: Doğru, hak, gerçek 1b/3
tohm: Tohum
tohm-ı İslâm: İslâmiyet'in yayılması veya bir yere yerleşmesi ve insanların onu benimsemesi için gayret gösterme 5b/4
tolâb: Dolap

tolab-veş: Dolap gibi 20b/4
tolâş-: Dolaşmak, gezmek 18b/8
toldur-: Doldurmak, dolu hale getirmek 7b/4
tolu: Dolu, boş olmayan, dolmuş 3b/2, 3b/7
tonan-: Donanmak, süslenmek 5a/3
top: Barut ve gülle ile doldurulup atılan büyük silâh
top-ı kahr: Kahrı topu 7b/6
toprag: Toprak 15a/4
toyla-: doyurmak, ziyafet vermek 4b/7
tur-: Durmak, devamlı olmak, beklemek 7a/2, 10a/3, 17a/4
tut-: Yakalamak, ele geçirmek; yönelmek, yapmak, işlemek 4b/8, 15b/4, 18a/9
tûtî (F.): Papağan cinsinden bir kuş, du kuşu 3b/3, 12a/1, 15a/7
tutuş-: Yanmak, alevlenmek 10a/9, 19a/3
türâb (A.): Toprak
türâb-ı türbe: Türbenin toprağı 5b/5
türbe (A.): Mezar, mezar üzerine çatılmış yapı, türbe 5b/5, 6a/7

U-Ü

u, ü: Ve 6b/4, 8a/7, 9a/9
ulu: Erdemleri bakımından çok büyük, yüce 5a/7
um-: Bir şeyin olmasını istemek, beklemek 4b/7, 6a/3, 6b/3
vefâ um-: Vefa ummak 6a/9
'ummân (A.): Büyük deniz, okyanus 21a/3
umûr (A.): İşler, hususlar, önemsenen iş 1b/4, 1b/5
umûr-ı 'adl: Adalet işleri 23a/1
ur-: Vurmak, öldürmek; koymak, yerleştirmek 7b/6, 9a/1, 10b/7
uşşâk (A.): Âşıklar 21b/2
uşta: İşte 17b/9

uyanık: Uyanık, uyanmış, uyumamış 3a/5
'uzmâ (A.): Büyük, daha büyük 15b/4
ü: Ve 1b/1, 1b/3, 2a/4
uç: Üç (3/ rakamı) 5a/4
üftâde (F.): Düşmüş, düşkün, bîçare 17a/5
ülfet (A.): Ahbaplık, dostluk
ülfet eyle-: Dost olmak, ahbaplık yapmak 11a/3
ümem (A.): Ümmetler 5b/1
ümîd (F.): Ümit, umma, umut 2a/2, 4a/3
ümmet (A.): Bir peygambere inanıp bağlanan kimseler 3b/4, 4b/4
ümme-i Ahmed-i Muhtâr: Hz. Muhammed'in ümmeti 5b/1
Üsküdar: İstanbul'un tarihî semtlerinden biri, Üsküdar 13a/1, 13a/5
üstâd (F.): Usta, hoca, üstat
üstâd-ı sühan-perver: Güzel söz söylemesini bilen kişi, söz üstadı, usta şair 15a/10
üstâd-âne: Ustaca, üstada yakışır biçimde 12a/6
üzre: Üzerine, üzerinde 1b/1, 1b/2, 3b/4

V

vâdf (A.): İki dağ arasındaki uzun çukur, vadi
vâdî-i firkat: Ayrılık vadisi 21b/5
vaht (A.): Vakit, zaman; mevsim 11b/2, 21b/6
var: Bulunan, mevcut, var 6a/5, 9b/6, 10b/6
var-: Gitmek, ulaşmak, erişmek, varmak 9b/3, 12b/3, 15b/8
vaşf (A.): Bir şeyin taşıdığı hal ve sıfat, nitelik, özellik 3b/3, 4b/5
vaşf-ı leb-i didâr: Sevgilinin dudaklarının vasfı 12a/1
vaşl (A.): Ulaşma, kavuşma 3b/5, 11a/6
vaz' (A.): Koyma, bırakma, yapma

vaz'-ı hüsn: Güzelliğin ortaya konması 4b/10
vefâ (A.): Sözü yerine getirme, ahinde durma, bağlılık ve sadakat 12b/8, 13a/6, 17b/3
vefâ eyle-: Sözünde durmak, ahidine sadık kalmak 22a/2, 22a/3, 22a/4
vefâ um-: Sözüünü yerine getirmeyi beklemek 6a/9
vehbî (A.): Allah vergisi 15a/9
velf (A.): Fakat, lâkin, ama, ancak 14b/4, 20b/1
veş (F.): "Gibi" anlamını veren benzetme edatı 19a/4, 19b/3, 19b/4
vezîr (A.): Hükümdarın yardımcısı, devlet işlerine bakan hükümdar vekili, sadrazam, vezir
vezîr-i bî-nazîr: Benzersiz vezir, eşsiz vezir 15b/6
vîr-: Herhangi bir şeyi birine ulaştırmak, vermek 1b/5, 2b/6, 3b/5
cân v., cünd-i hidâyet v., devlet v., fetih-i bâb v., fırsat v., fırsat ü nüşret v., gonca-i nevres v., gönül v., kadr-i 'âlî v., nüşret v., râhat v., şafâ v., şân v., zînet v.
vîrân (F.): Yıkık, yıkılmış; üzgün, kederli
vîrân it-: Üzmek, kederli hale getirmek 17b/8, 21b/7
vîrâne (F.): Yıkılmış veya çok harap olmuş yer 17a/5
viril-: Verilmek 5b/1
vişâl (A.): Ulaşma, kavuşma 3a/9, 11a/5, 11b/11
vişâl-i Hak: Hakk'a kavuşma, Hakk'a ulaşma 3a/10
vuşlat (A.): Kavuşma, ulaşma, bir şeye ulaşma, yetişme 11a/4, 11b/11
vüşûl (A.): Ulaşma, gelme, varma, erişme, yetişme 2b/10
vü (A.) Ve 7a/4, 8b/1, 13a/7 krş u, ü

Y

- yâ** (A.): Ey, hey; veya, yahut 1b/5, 3a/6, 3a/7
yâ bk. yay
yâd (F.): Anma, hatıra getirme, sözünü etme
yâd eyle-: Anmak, hatıra getirmek 17b/1
yâd it-: Sözünü etmek, anmak 6a/8, 13b/6, 17a/5
Yahyâ: Osmanlı Devleti'nin en yüksek dinî makamı olan şeyhülislâmlık görevine aralıklarla üç defa gelen Yahyâ Efendi 15a/10, 17a/2
Yahyâ-yı ehl-i dil: Gönül ehli Yahyâ 8b/7
yağa: Giysilerin boyna gelen, boynu çeviren kısmı 10a/9
yakıl-: Yakmak işi yapılmak, yakılmak
yakarıp yakıl-: Çok yalvarmak 20a/5
yakın: Uzak olmayan, yakın 6b/8
yâkût (A.): Kıymetli süs taşı, yakut 11b/2
yalvar-: Yalvarmasına sebep olmak veya yalvarmaya zorlamak 9a/3, 9a/4, 10b/4
yan: Taraf, semt, yan, yakınlık 6b/3, 11b/6, 13b/2
yan-: Yanmak 5a/1, 10a/9, 11b/2
yâr (F.): Dost, seven, sevgi besleyen 11a/3, 11b/5, 13b/1
yâr-i fahrû'l-mürselîn: Hz. Peygamber'in dostu 5b/3
yâr-i kadîm: Eski dost 11a/7
yâr ol-: Dost olmak, seven olmak 21a/6
Yâsîn (A.): Kur'ân-ı Kerîm'in 36. sûresi olan Yâsîn sûresi 2b/4
yaş: Göz yaşı 13a/8, 18a/3, 19a/7
yat-: Uzanmak, yatmak, yatağa girmek 14a/7
yâver (F.): Yardımcı

- yâver ol-*: Yardımcı olmak, yardım etmek 6b/6, 7a/8
yay: Ok atmaya yarayan eğri çubuk 18a/1, 18a/6, 19a/7
yaya: Yaya olarak yürüyen, bineksiz yürüyen, yaya 8b/1
yazık: Herkesi üzebilecek şey, acıma, yazık 13a/9, 22a/7
yel: bk. yıl
yefî: Yeni, eski olmayan 12a/8
yefîlen-: Bir şeyin yerine yenisi konulmak, bir iş bir kez daha yapılmak, tekrarlanmak 12a/4
Yezdân (F.): Allah 4b/7
yık-: Düşünmek, aşağıya almak; kırmak, rencide etmek 17b/8
yıl: Sene, yıl 15b/1, 15b/3
yi-: Karın doyurma işi, yemek yemek
gam yi-: Üzülmek, kederlenmek 11b/2, 19b/6, 20a/7
yigirmi: Yirmi (20) rakamı 17a/1
yıl: Rüzgâr, yıl 6b/2
yine: Tekrar, yeniden, bir daha, gene 4b/6, 5a/1, 5a/3
yir: Bir şeyin bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân, toprak; arz, zemin, yeryüzü 3a/8, 4a/1, 5a/2; taraf, cihet 4a/9, 8a/3, 9b/8; başkasının yerine 16a/3
yit-: Yeterli olmak, kâfi gelmek 19a/5
yitiş-: Ulaşmak, yetişmek, vâsıl olmak 19b/1, 19b/2
yok: Mevcut olmayan, bulunmayan, yok 1b/5, 2b/1, 2b/5
yoksa: Yoksa 14b/7, 15a/10
yol: Yol 1b/2, 1b/3, 2b/10
yürek: Yürek, kalp 18b/6, 19b/3
yürü-: Yürümek, devam etmek 6a/9, 13b/3
yüz: Çehre, yüz 3b/1, 10b/4, 12a/7
yüz suyu: Şeref, haysiyet 4a/3, 9b/5
yüz sür-: Saygı göstermek için eğilmek, yüzünü sürmek 9b/5, 10a/3, 17a/4

Z

- zâde** (F.): Evlât, oğul
zâde-i tab': Bir kimsenin tabiatından meydana gelmiş eseri 15a/9
zafer (A.): Düşmana üstün gelme, yenme 6b/2, 9b/8
zâhir (A.): Açık, belli, meydanda, görünen
zâhir ol-: Açık etmek, göstermek 2a/6
zâhir ol-: Meydana çıkmak, belli olmak 5b/4
za'îf (A.): Güçsüz, kuvvetsiz, zayıf, tatsız 3a/7
zâlim (A.): Merhametsiz ve haksız davranan, zulmeden 9b/3
zamân (A.): Vakit, çağ, mevsim, devir, süre 4a/3, 11a/2, 12b/3
zan (A.): Sanma, sezme
zan it-: Sanmak 6b/5
zâr (F.): Ağlayan, inleyen 14a/7, 20b/2
zâr eyle-: İnlemek, ağlamak 17b/3, 20a/3
zâr ü gamhâr: İnleyen ve kederlenen 21a/6
zâr ü giryân: Kederlenen ve ağlayan 21b/5
zâr ol-: Ağlamak 21a/5
zârlık: Sıkıntı çekme, inleme, üzülmek 13a/8, 20a/3
zât (A.): Kimse, kişi, şahıs, kendi, zat
zât-ı pâk: Temiz kimse 5b/3
zevk (A.): Hoşa giden bir şeyin elde edilmesinden doğan hoş duygu, haz 19b/7
zevk-ı deryâ eyle-: Denizi zevkle dolaşmak 12b/8
zevk eyle-: Hoş vakit geçirmek, eğlenmek 6a/1
zevk u şafâ: Zevk ve safa 12b/7, 19b/7

- zevk-ı firâvân eyle-*: Bol bol zevk eylemek, çok eğlenmek 13a/1
zevrağ (A.): Kayık, sandal 12b/8
zer (F.): Altın 15a/4
zeyn (A.): Süs
zeyn ol-: Süs olmak 4b/10
zeyn ü raht: Süs ve at takımı 10b/7
zıl (A.): Gölge 2b/5
zıyâ (A.): Işık, aydınlık 4a/8, 11a/8
zîbâ (F.): Güzel 12b/5
zîkr (A.): Anma 2a/3
zîkr eyle-: Anmak 2a/2
zîkrullah: Allah'ı anma, zîkrullah 1b/6, 1b/7, 2a/1
zînet (A.): Süs, ziynet 4b/2
zîrâ (F.): Çünkü, şundan dolayı ki, zira 11a/3, 14b/2
zîr-dest (F.): El altındaki ahali, beraberlik, maiyet 12b/2
zîver (F.): Süs 5a/5
zuhûr (A.): Ortaya çıkma, görünme, belirme
zuhûr bul-: Belirmek, meydana gelmek 13b/5
zuhûr it-: Meydana çıkmak, görünmek, belirmek 7b/2, 17b/9
zulm (A.): Eziyet, haksızlık, acımasızlık, zulüm
zulm eyle-: Eziyet etmek 21b/6
zulm-i firâvân: Çok zulüm 21b/6
zulmet (A.): Karanlık 19b/1
zulmet-i küfr: Küfür karanlığı 5b/2, 7b/4
zülâl (A.): Saf, temiz, tatlı su 12a/2
Zülcelâl (A.): Allah 8a/4
zûlf (F.): Sevgilinin saç; yüzün iki yanından sarkan saç lülesi 11b/1, 12a/7, 18b/8
zülminen (A.): Nimetler sahibi, Allah 16a/7

KARMA DİZİN

A

âb-ı zülâl 154, 155, 175, 183
Abdülkadir-i Geylânî 79
Abdülmecid (Sultan) 45, 86
Abdülmecid Sivâsî 72, 74
Âbid Çelebi 46
Acemi Ocağı 36
Âcizî 61
adaletnâme 30, 36
Âdem bk. Hz. Âdem
Adlî 59, 63
Afganistan 138
Agâh Sırrı Levend 100
ağyâr 160, 163, 168, 179, 189, 190
ahidnâme 31
Ahîzâde Abdülhalim Efendi 46
Ahmed (I.) bk. Sultan Ahmed
Ahmed b. Seyfeddin 95
Ahmed İbn Veys 89
Ahmed Paşa 58
Ahmed Sârbân 79
Akdeniz 35, 147
Akşemseddin 113
Âl-i Osman 126, 136
âlem-i ma'nâ 121, 122
Alemdar 87
Alevîlik 137
Âlî Mustafa Efendi 62
Ali 137 krş. Hz. Ali
Ali Emîrî Efendi 88

Ali Nihat Tarlan 60
Amasya 59, 60
Anadolu 29, 31, 33, 34, 35, 36, 43, 46, 47,
49, 57, 60, 67, 113, 135, 137, 141
Anadolu Alevîliği 138
Antakya 35
Aral gölü 138
Arap 187
Aristo 145
ashâb-ı güzîn 112, 113
Âsim 41
Aslanhâne 80
Asr-ı saâdet 112
Âşık Çelebi 58
At Meydanı 80
Atâî 46, 47, 48, 55, 56
av 142
Avnî 58, 59, 127
Avrupa 29, 37, 61
Avusturya 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 62,
69, 75, 88, 138
Avusturyalılar 91
Ayas Paşa 44
Ayasofya 62, 79
Ayasofya Kütüphanesi 89
Ayşe Sultan 80
Ayvansarâyî 68, 69
Âzerî 39
Aziz Mahmud Hüdâyî 42, 70, 71, 73, 74,
75, 76, 78, 79, 80, 121, 129, 195
Azmîzâde 47, 48

B

Bacon 38, 145
 Bafa (Venedikli) 63
 Bağdat 33
 Bağdat Köşkü 39, 83, 93
 Bağdatlı Ahdî 43
 Bahâî 41
 Bahî 43, 68, 88, 95, 105, 113, 116, 117,
 120, 122, 132, 134, 136, 142, 143,
 178, 180
 Bâkî 39, 40, 42, 46, 57, 61
 Bayezid (II.) 43, 59, 60
 bayram 72, 102, 111, 130, 141, 152, 154,
 155, 157, 169, 170, 186, 187
 Bayram Paşa 50
 Bedahşan 138, 164, 170, 173, 174
 Bektaşilik 137
 Belgrad 30, 91
 Beşiktaş 50
 Beyânî 48
 Beyazıt Meydanı 83
 Beylerbeyi 87
 Bitlis 33
 Boğaz 72, 142, 152
 Boğaziçi 140
 Bolu 45, 46
 Bosna 56
 Bostanzâde Yahyâ Efendi 96
 Bozdoğan Kemerî 83
 Budin 31, 141
 Buhûrîzâde Mustafa İtrî 95
 Bursa 35, 72
 Bursalı Mehmed Tâhir 89
 bülbül 153, 157, 158, 163, 172, 173, 176,
 182, 190, 191, 192
 Büyük İskender 47

C-Ç

Canbulatoğlu 33, 35, 45
 Cebrâil 110
 Celâlî 29, 31, 33, 34, 35, 37, 49, 63, 67, 79,
 134, 137, 141, 143, 150, 152, 196
 Celîlî 39

Celâyirli 89
 Celvetiyye 75
 Cem 136, 175
 cemâdî 119
 Cenânî 55
 cevğân 190
 Ceyhun 138, 178, 183, 185
 cirit 75, 142
 Copernicus 38
 Çaldıran 60, 61
 çâr-yâr 113, 143
 Çavuşzâde 37
 Çemberlitaş 83
 Çin 139
 Çorlu 60

D

Dalgıç Ahmed 80
 Dârülhadis Medresesi 82
 dârülkurrâ 82
 dârüşşifâ 82, 84
 Dâvud bk. Hz. Dâvud
 Dâvud Paşa 73, 80
 Dekart 38
 Derviş Mehmed Paşa 33, 70
 Dışgrad 139, 140
 Dilâver Paşa 75
 Dimetoka 59
 Diyarbakır 33, 83
 Doğu Roma İmparatorluğu 141
 Don 35
 dua 114, 115, 116, 121
 Duhâ sûresi 169
 Dürzî 35
 düyek 95

E

Ebû Eyyûb el-Ensârî 87, 89, 102, 103,
 113, 118, 121, 126, 128, 136
 Ebû Zer el-Gıfârî 188
 Ebûlmevâmin Mustafa Efendi 135 krş.
 Mustafa Efendi
 Ebüssuûd 42, 62, 135

KARMA DİZİN

Edâyî 95
 Edirne 46, 49, 56, 61, 62, 72, 139, 140
 Edirnekapı 83
 eğlence 141
 Eğri 29, 91
 Ehl-i beyt 138
 ehl-i hâl 106
 ehl-i Melâmet 130
 Emîr Güne 34
 Enderun Camii 81
 Endülüs 88
 Engürüs 30 krş. Macaristan
 Erdebil 34
 Erzurum 32, 49
 Eski Saray 85
 esmâ-i hüsnâ 105
 Estergon 30, 75, 91, 139, 140
 Estoni 91
 Evliya Çelebi 41, 74
 evrâd-ı Kadiriyye 80
 Eyüp 87
 Eyüp Sultan 69
 Eyüp Sultan Türbesi 87

F

Fahrî 96
 fahriye 55
 Fâizî 45
 fahnâme 96
 Fas 88
 Fatih 46, 83, 86
 Fâtîha 79
 Fâtih Kanunnâmesi 85
 Fâtih Külliyesi 150
 Fâtih Sultan Mehmed 43, 58, 59, 84, 127,
 150
 Fazlîpaşa 83
 Fehîm-i Kadîm 41
 Fenâiyye 75
 Ferhad 136, 176
 Ferîdüddin Attâr 132
 fetih 123, 136, 139, 140, 144, 147, 149,
 150, 154
 Floransa 35

Fransa 88
 Fuzûlî 40, 42, 61

G

Galile 38
 Ganîzâde 46, 47
 Garp 143, 144
 Gaybî 41, 109
 gazel 48, 55, 89, 94, 100, 103, 132, 135,
 139, 196
 gazeliyyat 100
 Gelibolu 72
 Gelibolulu Âlî Efendi 63 krş. Âlî Mustafa
 Efendi
 Gence 33
 Genç Osman (II. Osman) 32, 42, 45, 46,
 48, 54, 69, 70, 75
 Georg Jakob 59
 gonca 163, 173, 174, 175, 176, 180, 182,
 192
 gönül 123, 124, 147, 150, 153, 158, 159,
 160, 161, 162, 167, 175, 177, 178,
 179, 180, 181, 182, 186, 187, 196
 Güftî 41
 gül 156, 157, 158, 160, 163, 173, 174,
 176, 178, 182, 190, 191, 192, 193
 Gülbahar Hatun 59
 gülîstan 158, 159, 162, 163, 169, 173,
 176, 182, 192
 Gürcistan 34

H

Haçova 29, 34
 Hâfız 91, 132
 Hâfız Kumral 95
 Hâkânî 44
 Hakkıyye 75
 Halep 33, 34, 45
 Hâletî Efendi bk. Azmîzâde
 Halil Paşa 34, 50, 75
 Halîmî 46
 Halvetî 62
 hamâsî 91
 Handan Sultan 67, 68

Harem-i Şerif 86, 87
 Haremü'l-Halîl 86
 Hâricî 137
 Hârun bk. Hz. Hârun
 Has Oda 85, 88
 Hasan Usta 81
 Hasanbeyzâde Ahmed 41
 Hâşimiyye 75
 hâtif 124, 125
 Hatvan 30
 Haydarpaşa 87
 hayvânî 119
 hazret 125
 hidayet 160
 hikmet 145
 Hira 124
 himmet 126
 hırka-i saâdet 85, 86
 hırka-i şerif 86
 hilâfet 72, 85
 Hırka-i Şerif Camii 86
 Hoca Sâdeddin Efendi 46, 75
 Hocazâde Esad Efendi 75
 hokka 166
 hokka-i yâkût 170, 175
 Horasan 138
 Horn 60
 Hudeybiye 149
 hüdhüd 109
 Hükmi 95
 Hüseyin Paşa 33, 35
 Hüsvrev 136, 176
 Hz. Âdem 108, 110, 111, 127
 Hz. Ali 189
 Hz. Dâvud 109, 115
 Hz. Hârun 189
 Hz. İbrâhim 111
 Hz. İsa 84, 108, 110, 111, 115, 175
 Hz. Meryem 110
 Hz. Muhammed 87, 88, 89, 101, 102, 106,
 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114,
 115, 117, 118, 119, 122, 123, 124,
 126, 127, 128, 131, 134, 137, 145,
 149, 150, 152, 155, 157, 163, 171,
 188, 189, 191, 192, 196
 Hz. Musa 115, 189

Hız. Peygamber bk. Hz. Muhammed
 Hz. Ömer 150
 Hz. Süleyman 106, 109, 110

I-İ

Irak 33
 Irgatpazarı 83
 İbn Abdülber en-Nemerî 96
 İbn Haldun 42
 İbn Kemal 42, 59
 İbnülemin 59
 İbrâhim (Sultan) 32, 70
 İbrâhim bk. Hz. İbrâhim
 İbrâhim Edhem 89, 106, 124, 133, 195
 İbrâhim Paşa Sarayı 81
 içki 87
 İdris-i Bitlisî 59
 İkbâl 145
 ilim 144, 145, 146, 150, 153, 160, 161,
 167, 195
 imâle 89, 100
 İmâmiyye 138
 İncil 110, 115
 İncili Mustafa Çavuş 33
 İngiliz 87
 insân-ı kâmil 126
 İngiltere 88
 İran 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 42,
 53, 55, 57, 60, 61, 69, 88, 91, 104,
 113, 132, 136, 187, 193
 İsmâil Ankaravî 41
 İsmâil Rûmî 80
 İsmetî 41
 İspanya 88
 İspanyollar 88
 İsrailoğulları 110
 İstanbul 88, 113, 139, 140, 141, 149
 İstavroz Mescidi 87
 İzmit 56
 İzniç 83

K

Kâbe 86, 111, 112, 150
 Kâbil 138

kadem-i saâdet-i Peygamberî 71, 111
 kadem-i şerif 71, 72
 Kadızâde Ali Paşa 31
 Kadir gecesi 131, 155, 159, 169, 170, 172
 Kadirî 130
 Kadirîyye 80
 Kadirî Tekkesi 80
 Kafzâde 45, 96
 Kahire 46
 kahve 87
 Kalender Paşa 96
 Kalenderoğlu 33, 35
 Kanije 91
 Kanûnî Sultan Süleyman 29, 31, 39, 42,
 43, 60, 61, 62, 84, 87, 93, 106, 109
 kanunnâme 73
 Kara Said 35
 Kara Seyyid 33
 Karadeniz 35
 Karagümrük 83
 Karahan 50
 Karaman 141
 Kasım Gubârî 83
 Kasr-ı Hümayun 81
 Kâtib Çelebi 41, 42
 Kavak Sarayı Mescidi 87
 Kayıtbay 71
 Kazaklar 35
 kemal 127
 Kepler 38
 Kırım 35, 49
 kızılbaş 113, 137, 138
 Koçi Bey 41
 Konya 62
 Korkud 60
 Köse Sefer Paşa 32
 Köse Vâiz 37
 Kösem Sultan 32, 69, 88
 Kudüs 86
 Kuşadası 86
 Kuzey Afrika 88
 Kütahya 41

L

Lala Mehmed Paşa 30, 31, 33
 Latin 59

Latinize 100
 Leyl sûresi 169
 Leylâ ile Mecnun 183
 leyle-i Kadr 168
 Londra 38

M

Macaristan 30, 31, 139, 140, 141 krş. En-
 gürüs
 Mahmud (II.) 86
 Mahpeyker 69, 88
 Malkoç Ali Paşa 30
 Malta 35
 Mâlûlzâde Mehmed Efendi 45
 Manisa 47, 58, 62, 63, 67
 Ma'noğlu 3
 Marmara Üniversitesi 84
 mâsivâ 130
 Mecdî Efendi 56
 Mecnun 89, 136, 161, 181, 182, 183
 Medine 86
 Meftûnî 61
 Mehmed (III.) 29, 36, 43, 48, 63, 67, 68,
 84, 87, 89, 103, 133
 Mehmed (IV.) 32
 Mehmed Ağa 42, 70, 80, 81, 82, 84
 Mehmed Esad Efendi 80, 87
 Mehmed Paşa 34, 50, 80
 Mekke 86, 112, 149
 Melâmî 128
 Melihî 58
 Memlûk 60
 mersiye 89, 100, 103
 Meryem bk. Hz. Meryem
 Mescid-i Nebevî 86, 87
 methiye 52, 53, 89, 100, 102, 103, 130
 Mevlânâ 54, 89, 102, 103, 106, 113, 118,
 121, 126, 128, 134, 147, 150
 Mevlevî 134
 Mısır 47, 56, 61, 86
 Millet Kütüphanesi 60, 88
 Mimar Sinan 42, 61, 80
 Mimar Dâvud 80
 Moğol 37
 Molla Câmî 59
 Muhammed bk. Hz. Muhammed

Muhibbî 60, 61
 Muhyiddin İbnü'l-Arabî 117
 Mukaddes İttifak 62
 murabba 89, 105
 Murad (IV.) 32, 37, 42, 48, 49, 50, 53, 54, 56, 57, 70
 Murad (III.) 36, 43, 45, 58, 62, 63, 75, 84
 Murad Paşa 31, 33, 35, 45, 49, 50, 80, 134, 151
 Murâdî 62
 Musa bk. Hz. Musa
 Muslî Çavuş 35
 Mustafa (I.) 67, 69, 85
 Mustafa Ağa 80
 Mustafa Efendi 45, 69, 70, 135
 müfred 105, 196
 münâcât 48, 89, 95, 100, 101, 102, 105, 106, 109, 117
 müseddes 48, 55
 müşg-i Çin 139

N

naat bk. na't
 Nâbî 46, 47
 Naîmâ 42
 Nâilî 41
 Nakşî 46
 Nasuh Paşa 33, 34, 50, 54, 70
 na't 48, 54, 55, 58, 89, 100, 102
 nebâtî 119
 nebî 101, 107
 Necâtî 58
 Nedim 57, 140
 Nef'î 39, 42, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 72, 103
 Nemçe 75
 Nergisî 47, 56
 Neşâtî 41
 Nev'î 39, 55
 Nev'izâde 55, 75
 nevrüz 156, 171, 172, 173
 Nevşehir 47
 Neyzen Osman 95
 Nizâmî 61
 Numan Külekçi 46

O-Ö

Oğlanlar Şeyhi 41, 75
 Okçuzâde Mehmed Şâhî 75
 on iki imam 138
 Orta Asya 138
 Ortaçağ 138
 Oruç ovası 35
 Osman Gazi 136
 oyun 141, 142
 Öküz Mehmed Paşa 34
 Ömer bk. Hz. Ömer
 Ömer Hayyam 48

P

Pamir 138
 Paris 38
 Peçuylu İbrâhim 41
 pençgâh 95
 Pervâne Bey 93
 Peşte 30, 91, 92, 140, 141

R

Râfizî 137, 138, 144, 148
 rakib 160, 187, 188, 189
 ramazan 102, 130, 131, 140, 141, 152, 155
 rasyonalizm 145
 Revan 32, 34, 56
 Revan Köşkü 39, 83, 85
 Rızâ 96
 rızâ 73
 Ridaniye 60
 Rifâî 130
 rik'a 46, 88
 Riyâzî 41, 55, 96
 Rodophe (II.) 31
 Roma 38, 110
 Rönesans 37, 38
 rubâî 100, 104, 196
 rubâiyyât 104
 rûh-ı menfûh 119
 rûh-ı izâfî 119
 Rûhî (Bağdatlı) 43, 48
 Rûm 67, 69, 141

KARMA DİZİN

Rumeli 46, 47, 48, 57
 Rûmî 141
 Rûmiyye 80
 Rusya 138
 rûz-ı mahşer 117, 144

S

Sa'dî 61
 Sa'dî-i Şîrâzî 96
 Sabrî 39, 41, 57
 Sâdikî 96
 Sâfî Mustafa Efendi 85, 95, 96 krş. Mustafa Efendi
 Safiye Sultan 63, 68, 84
 sâkînâme 39, 55
 Sanayi Mektebi 84
 Sarı Abdullah Efendi 41, 75
 sarmaşık 83
 Saruhan 67
 sebk-i Hindî 89
 Selâmiyye 75
 Selânik 45, 46
 Selîmî 60, 62
 Selim (II.) 43, 60, 62
 Selimiye 60, 62
 Selman 61
 sevgili 147, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193
 Sıdkî 95
 sîmurg 132
 Sinan Paşa 30, 32, 33, 34, 35, 58
 Sinop 35
 Sivas 141
 Sokullu Mehmed Paşa 62
 Sokullu Sarayı 80
 Solakzâde Hemdemî 41
 sorguç 88, 111
 spor 141, 142
 Sultan Ahmed 29, 30, 32, 35, 36, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 57, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,

91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 158, 160, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 170, 172, 174, 176, 177, 181, 182, 187, 189, 190, 191, 195, 196
 Sultan Ahmed Camii 39, 52, 71, 74, 79, 80, 81, 82, 83
 Sultan Ahmed Külliyesi 84
 Sultanahmet 81
 Sultanahmet Meydanı 80
 Sun'ullah Efendi 46, 75, 135
 Süleyman bk. Hz. Süleyman
 Süleyman Çelebi 45
 Süleymaniye 46, 47, 68
 stilûk 128
 Sünnet Odası 83
 sürgün 142
 sürh-serân 138

Ş

Şâban Efendi 62, 70
 Şah Abbas 32, 33, 34
 Şah İsmâil 60
 Şakşakî İbrâhim Paşa 35
 Şam 44, 48, 56
 Şark 143, 144
 şarkı 89, 100, 105, 196
 şebçerağ 88
 şehrengiz 39
 Şehzade Mahmud 67
 Şehzade Mustafa 68, 85
 Şemahî 33
 Şemseddîn-i Tebrîzî 150
 Şerefhan 33
 Şeyh Osman 37
 Şeyh Vefâ Camii 55
 Şeyh Velî 37
 Şeyhî 95
 Şîa 137
 Şîî 60, 138
 Şîrin 136, 176

Şirvan 33
Şükrullah Üveysi 86

T

Tâhâ 106, 107
tahmis 89, 91, 95, 100, 105, 135
Tahtacı 137
Tâlibî 95
ta'lik 46, 61, 63, 96
tasannu 100
Taşköprizâde 96
Taşlıcalı Yahyâ 55
Tavil Ahmed 32
Tebriz 32, 33
terciibend 100, 104
Tersane 87
tevhid 58, 101, 117, 130, 152
Tevrat 115
Topçular Kâtibi 41
Tophane 87
Topkapı Sarayı 45, 81, 83, 85, 93
Trabzon 60
Tuna 35
Turhan Sultan 32
Türk Ahmed 37
tütün 87

U-Ü

Uyvar 91
Üftâde 79
Üsküdar 33, 74, 79, 87, 141, 142, 152
Üsküdar Kavak İskelesi 87
Üsküp 47, 55, 56

V-W

Vaç 30
vahdet-i vücüd 75, 32

Van 32, 33
Vecîhi Hasan 41
Vehhâbî 95
Venedik 88
Venedikli Bafa 85 krş. Bafa
Veysî 47, 95
Wilhelm (II.) 60

Y

Ya'kut el-Müsta'sımî 175
Yahyâ Efendi 39, 46, 53, 55, 56, 57, 58,
89, 91, 105, 135
Yanıkale 91
Yarkent 138
Yâsîn 106, 107
Yavuz Sultan Selim 39, 42, 43, 59, 60, 61,
84, 93
Yavuzselim 86
Yenicami 83
Yeniçeri Ocağı 32, 36
Yûnus Emre 75, 181
Yûsuf Ağa 88
Yûsuf Paşa 35

Z

Zâtî 61
Zebur 115
Zekeriyyâ Efendi 57
zihaf 89, 100
zikir 129, 130
Zincirlikuyu 45
Zitvatoruk 29, 31, 35, 79
zübde-i âlem 151
zühd 37, 133
Zührî 149
zülûf 131, 154, 159, 166, 168, 169, 170,
172, 173

Satınalma

06.07.1979

Kitaplar: